

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

**ÜNİVERSİTELER İÇİN
TÜRK DİLİ
DERS KİTABI**

(Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı)

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdurrahman Güzel

YAZARLAR

Prof. Dr. Abdurrahman Güzel

Prof. Dr. Nurettin Demir

Doç. Dr. Yakup Çelik

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Demir

Dr. İbrahim Atabey

Dr. Sema Aslan Demir

Dr. Tülay Kuzu

Arif Ay

Ankara 2008

ISBN 975-8571-14-1

Başkent Üniversitesi
Bağlıca Kampüsü
Eskişehir Yolu 20. km
06530 Ankara
Tel: 0 312 234 10 10

Yayına Hazırlayan: Başkent Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Bürosu

*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı,
Türk milletidir. Türk milleti demek, 'Türk dili'
demektir!' diyen
Cumhuriyetimizin Kurucusu
Büyük Atatürk'ün Aziz Hatırasına..!*

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ xv

GİRİŞ

DİL-EDEBİYAT-EDEBÎ ESER VE KÜLTÜR 1

A. Dil ile İlgili Kavramlar

(Prof. Dr. Nurettin Demir - Dr. Sema Aslan Demir)

1. Dil ve Toplum 5

2. Dil ve Kültür 8

3. Dil ve Düşünce 10

B. Edebiyatla İlgili Kavramlar 13

(Prof. Dr. Abdurrahman Güzel)

a. Tanım, Konu, Muhteva, Metod Edebiyat Tarihi ve Edebiyatın

Diğer Bilim Dalları ile Müsterekliliği 13

1. Tanım 13

2. Konu 14

3. Muhteva 15

4. Metod 16

5. Edebiyat Tarihinin Önemi 16

6. Edebiyat'ın Diğer Bilim Dalları İle Müsterekliliği 17

b. Edebî Eser 19

1. Tanım 19

2. Özellikler 20

c. Edebiyat-Dil-Kültür İlişkisi 21

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATININ

DEVİRLERE AYRILMASINDA KULLANILAN ÖLÇÜTLER VE

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATININ GÜNÜMÜZE GÖRE TASNİFİ 23

(Prof. Dr. Abdurrahman Güzel)

A. Türk Dili ve Edebiyatının

Devirlere Ayrılmasında Kullanılan Ölçütler 23

1. Dil Anlayışı 23

2. Dil Coğrafyası 25

3. Dinî Hayat 28

4. Kültürel Farklılaşma 30

B. Türk Edebiyatının Günümüze Göre Tasnifi	31
1. İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı	36
1.1. Sözlü Edebiyat	36
1.2. Yazılı Edebiyat	37
2. İslâmî Dönem Türk Edebiyatı	38
2.1. Anonim Türk Halk Edebiyatı	40
2.2. Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı	41
2.3. Klâsik Türk (Divân) Edebiyatı	42
2.4. Âşık Edebiyatı	43
2.5. Dünya Edebiyatlarının Tesirinde Kalan Türk Edebiyatı	43
2.5.a. Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı	44
2.5.a.1. Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı	44
2.5.a.2. Edebiyat-ı Cedîde (Servet-i Fünûn) Dönemi Türk Edebiyatı	45
2.5.a.3. Fecr-i Âti Dönemi Türk Edebiyatı	46
2.5.a.4. Millî Mücadele Dönemi Türk Edebiyatı	47
2.5.b. Doğu Ülke Edebiyatlarının Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı	48
2.5.c. Diğer Dünya Edebiyatlarının Tesirinde Kalan Türk Edebiyatı	48
2.6. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı	49
2.6.a. 1940 Yılına Kadar Türk Edebiyatı	49
2.6.b. Devam Eden Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı	51
2.7. Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Türk Edebiyatları ...	53
2.7.a. Türk Cumhuriyetleri Türk Edebiyatı	54
2.7.a.1. Azerbaycan Türk Edebiyatı	54
2.7.a.2. Kazakistan Türk Edebiyatı	55
2.7.a.3. Kuzey Kıbrıs Türk Edebiyatı	55
2.7.a.4. Kırgızistan Türk Edebiyatı	56
2.7.a.5. Özbekistan Türk Edebiyatı	57
2.7.a.6. Türkmenistan Türk Edebiyatı	57
2.7.b. Türk Toplulukları Türk Edebiyatı	58
2.7.b.1. İdil- Ural Çevresi Türk Edebiyatı	58
2.7.b.1.1. Tatar Edebiyatı	58

2.7.b.1.2. Başkurt Edebiyatı	59
2.7.b.1.3. Çuvaş Edebiyatı	59
2.7.b.2. Karadeniz, Kafkas ve Hazar Ötesi Türk Edebiyatı	60
2.7.b.2.1. Gagavuz Türkleri Edebiyatı	60
2.7.b.2.2. Kazan Türkleri Edebiyatı	61
2.7.b.2.3. Kırım Türkleri Edebiyatı	61
2.7.b.2.4. Karaim Türkleri Edebiyatı	62
2.7.b.2.5. Karaçay-Balkar Türkleri Edebiyatı	63
2.7.b.2.6. Kumuk Türkleri Edebiyatı	63
2.7.b.2.7. Nogay Türk Edebiyatı	64
2.7.b.2.8. Karakalpak Türkleri Edebiyatı	65
2.7.b.3. Sibirya Türkleri Edebiyatı	65
2.7.b.3.1. Saha (Yakut) Türkleri Edebiyatı	65
2.7.b.3.2. Hakas Türkleri Edebiyatı	66
2.7.b.3.3. Tuva Türkleri Edebiyatı	66
2.7.b.3.4. Altay Türkleri Edebiyatı	67
2.7.b.4. Balkan Türkleri Edebiyatı	68
2.7.b.4.1. Batı Trakya Türkleri Edebiyatı	68
2.7.b.4.2. Romanya Türkleri Edebiyatı	69
2.7.b.4.3. Yugoslavya ve Makedonya Türkleri Edebiyatı	70
2.7.b.4.4. Bulgaristan Türkleri Edebiyatı	71
2.7.b.5. Irak Türkleri Edebiyatı	72
2.7.b.6. Doğu Türkistan-Uygur Türkleri Edebiyatı	73
2.7.b.7. Günümüz AB Ülkelerinde Gelişen Türk Edebiyatı	74

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA DİLLERİ VE TÜRKÇE, TÜRK DİLLERİNİN

SINIFLANDIRILMASI, TÜRKÇENİN GELİŞMESİ

VE TARİHSEL DÖNEMLERİ

(Prof. Dr. Nurettin Demir - Dr. Sema Aslan Demir)

A. Dünya Dilleri ve Türkçe	75
1. Dillerin Sınıflandırılması	75
1.1. Köken Bakımından Diller	78
1.2. Yapı Bakımından Diller	81
2. Türkçenin Akrabalık İlişkileri	83

B. Türk Dillerinin Sınıflandırılması	85
C. Türkçenin Gelişmesi ve Tarihsel Dönemleri	87
1. İlk Türkçe	87
2. Ana Türkçe	87
3. Eski Türkçe	88
4. Orta Türkçe	89
4.1 Karahanlıca Dönemi	90
4.2. Harezmi-Kıpçakça Dönemi (13.-14. yüzyıllar)	91
4.3. Çağatayca Dönemi (15.-19. yüzyıllar)	91
4.4. Kıpçakça	91
5. Oğuzca	93
5.1 Karışık Dilli Eserler Dönemi	93
5.2 Eski Anadolu Türkçesi	95
5.3 Osmanlı Türkçesi	95
Ç. Türkçenin Bugünkü Durumu ve Yayılma Alanları	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL BİLGİSİ	113
A. Ses Bilgisi	113
<i>(Prof. Dr. Nurettin Demir)</i>	
1. Türkçe Sesler ve Sınıflandırılması	113
2. Türkçenin Ses Özellikleri	122
2.1. Türkçe Kökenli Kelimelerde Bulunmayan Ünsüzler	122
2.2. Söz Başında Bulunmayan Ünsüzler	122
2.3. Yazı Dilinde Gösterilmeyen Ünsüzler	122
2.4. Söz Sonundaki Ünsüzlerin Durumu	123
2.5. Ses Uyumları	125
2.5.1 Önlük-Artlık Uyumu	125
2.5.2 Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	126
2.5.3 Ötümlülük-Ötümsüzlük Uyumu	127
2.6. Yardımcı Sesler	127
3. Hece	129

B. Ek Bilgisi	133
<i>(Dr. İbrahim Atabey)</i>	
1. Eklerle İlgili Bazı Terimler	133
2. Eklerin Özellikleri	134
3. Köklerin Özellikleri	136
4. Yapım Ekleri	137
5. Çekim Ekleri	152
C. Kelime Bilgisi	163
<i>(Dr. İbrahim Atabey)</i>	
1. İsim Soylu Kelimeler	163
1.1. Adlar	163
1.2. Sıfatlar	164
1.3. Zamirler	164
1.4. Zarflar	165
2. Fiiller	168
3. Görevli Kelimeler	168
3.1. Bağlaçlar	168
3.2. Edatlar	171
3.3. Ünlemler	174
Ç. Sözdizimi	175
<i>(Dr. İbrahim Atabey)</i>	
1. Cümle ve Sözdizimi	175
2. Türkçede Cümle	176
3. Cümlede Yer Alan Kelimeler ve Kelime Grupları	178
3.1. Anlamli Kelimeler	178
3.2. Görevli Kelimeler	178
3.3. Kelime Grupları	179
3.3.1. İsim Tamlaması	180
3.3.2. Sıfat Tamlaması	184
3.3.3. Sıfat Fiil Grubu	185
3.3.4. Zarf Fiil Grubu	185
3.3.5. İsim Fiil Grubu	185
3.3.6. Tekrar Grubu	186
3.3.7. Edat Grubu	186
3.3.8. Bağlama Grubu	186
3.3.9. Ünvan Grubu	187

3.3.10. Birleşik İsim	187
3.3.11. Ünlem Grubu	187
3.3.12. Sayı Grubu	188
3.3.13. Birleşik Fiil	188
3.3.14. Kısaltılmış Gruplar	189
4. Cümlelerin Öğeleri	191
4.1. Yüklem	191
4.2. Özne	192
4.3. Nesne	193
4.4. Dolaylı Tümleç	194
4.5. Zarf	194
4.6. Cümle Dışı Öge	194
5. Cümle Türleri	195
5.1. Yapısına Göre Cümleler	195
5.2. Öğelerin Dizilişine Göre Cümleler	198
5.3. Yüklem Türüne Göre Cümleler	199
5.4. Anlamına Göre Cümleler	200
6. Örnek Cümle Çözümlenmeleri	201

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMLÂ KURALLARI VE ANLATIM BOZUKLUKLARI

(Doç. Dr. Yakup Çelik)

A. İmlâ Kuralları	209
1. Noktalama İşaretleri	209
1.1. Nokta	209
1.2. Virgül	210
1.3. Noktalı Virgül	211
1.4. İki Nokta	212
1.5. Üç Nokta	212
1.6. Ünlem İşareti	212
1.7. Soru İşareti	213
1.8. Kısa Çizgi	214
1.9. Uzun Çizgi	214
1.10. Eğik Çizgi	215
1.11. Tırnak İşareti	215

1.12.Parantez (Ayrac)	215
1.13.Kesme İşareti	215
1.14.Köşeli Parantez (Köşeli Ayrac)	216
2. Yazımla İlgili Kurallar	216
2.1. Büyük Harflerin Yazımı	216
2.2. Sayıların Yazımı	217
2.3. Ek olan "-ki" ile bağlaç olan "ki" nin Yazımı	217
2.4. Soru eki mi' nin Yazımı	218
2.5. Bağlaç olan "de" ile Bulunma Bildiren "de"nin Yazımı	218
2.6. "İle" Bağlacının Yazım	218
2.7. İmek Fiilinin Yazımı	219
2.8. Fiil Kök ve Gövdelerine Getirilen Bazı Eklerin Yazımı	219
2.9. Bazı Birleşik ve Ayrı Yazılması Gereken Kalıplaşmış Kelimeler	220
B. Anlatım Bozuklukları	221
1. Anlamla İlgili Bozukluklar	221
1.1. Eş Anlamlı Sözcüklerin Bir Arada Kullanılması	221
1.2. Sözcüklerin Yanlış Anlamda Kullanılması	221
1.3. Sözcüğün Yanlış Yerde Kullanılması	222
1.4. Anlamca Çelişen Sözcükler	223
2. Biçimle İlgili Bozukluklar	223
2.1. Noktalama Eksikliği ya da Yanlışlığı	223
2.2. Özne Yanlışlıkları	223
2.3. Özne-Yüklem Uyumsuzluğu	224
2.4. Yüklem Yanlışlıkları	225
2.5. Tümleç Yanlışlıkları	225
2.6. Tamlama Yanlışlıkları	226

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANLATIM	229
A. Anlatım Biçimleri	229
<i>(Doç. Dr. Yakup Çelik)</i>	
1. Öyküleyici Anlatım	229
2. Betimleyici Anlatım	229
3. Açıklayıcı Anlatım (Dissertasyon)	229
4. Tartışmacı Anlatım	230

B. Anlatım Türleri	230
<i>(Doç. Dr. Yakup Çelik)</i>	
1. Sözlü Anlatım Türleri	230
1.1. Tek Kişi Tarafından Gerçekleştirilen Konuşma Türleri	230
1.1.1. Konferans	230
1.1.2. Nutuk (Hitabet)	230
1.1.3. Bildiri Sunma	230
1.2. Birden Fazla Kişinin Gerçekleştiği Konuşma Türleri	231
1.2.1. Açık Oturum	231
1.2.2. Panel	231
1.2.3. Forum	231
1.2.4. Sempozyum	231
1.2.5. Münazara	231
1.2.6. Seminer	231
1.3. Sözlü Edebî Türler	232
1.4. Sözlü Anonim Manzum Edebî Türler	237
2. Yazılı Anlatım Türleri	238
2.1. Mektup	238
2.2. Roman	231
2.3. Hikâye	244
2.4. Makale	248
2.5. Fıkra	248
2.6. Sohbet	249
2.7. Deneme	249
2.8. Eleştiri (Tenkit)	249
2.9. İnceleme	251
2.10. Anı (Hatıra)	251
2.11. Gezi (seyahat)	253
2.12. Anket	254
2.13. Röportaj	254
2.14. Biyografi	254
2.15. Fabl	254
2.16. Tiyatro	255
2.17. Şiir	260

C. Çeşitli Yazılar Üzerine Örnekler (Resmi Yazılar, Özgeçmiş, Raporlar, Tutanak, Dilekçe, İş Mektubu, Telgraf)	263
<i>(Arif Ay)</i>	
1. Resmi Yazılar	263
2. Özgeçmiş	263
3. Raporlar	267
4. Tutanak	270
5. Dilekçe	271
6. İş Mektubu	274
7. Tutanak	275
Ç. İletişim Etkinliği Olarak Anlatma	277
<i>(Dr. Tülay Kuzu)</i>	
1. Anlatma Becerisinin Akademik açıdan Önemi	278
2. Anlatma Becerisinin Öğretimi	281
3. Metin Türüne Özgü Doğru ve Etkili Anlatımın Niteliği	283
D. Sözlü Ve Yazılı Anlatım	289
<i>(Dr. Tülay Kuzu)</i>	
E. Anlama Ve Anlatma Aracı Olarak Metin	293
<i>(Dr. Tülay Kuzu)</i>	
1. Metin Nedir?	293
2. Metin Yapısı	294
3. Metin Olma Ölçütleri	297
F. Metin Üretimi / Kompozisyon	313
<i>(Dr. Tülay Kuzu)</i>	
1. Yazma Eylemi	313
2. Yazma Öğretimi	315
G. Yazılı Anlatım	319
<i>(Dr. Tülay Kuzu)</i>	
1. Kompozisyon nedir?	319
2. Bilgilendirici Metinlerin Üretimi	322
2.1. Konu ve Görüş Noktasının Belirlenmesi	323
2.2. Amacın Belirlenmesi	328
2.3. İletinin Belirlenmesi	329
2.4. Söylemin Tasarlanması	330
2.5. Destekleyici Düşünceleri (İçeriği) Oluşturma	330
2.6. Düşünce Düzenini (Plan) Kurma	331

2.7. Kavram Ağının Kurulması	333
2.8. Sunuş (Dilsel-Dilbilgisel Düzenleme)	334
3. Özet Yazma	335
4. Yazınsal metinlerin Üretimi	338
H. Sözlü Anlatım	343
(Dr. Tülay Kuzu)	
1. Konuşma nedir?	343
2. Konuşma Kuralları	346
2.1. Etkin Bir Konuşmadan Beklentiler	347
2.2. Konuşmada Başarı ve Etkin Konuşmacı	352
3. Konuşma Kusurları	356
4. Konuşma Türleri	357
4.1. Hazırlıklı /Planlı Konuşma	357
4.2. Hazırlıksız (Günlük) Konuşma	357
5. Topluluk Karşısında Yapılan Konuşmalar	361
6. Dinleme Kuralları ve Konuşma Türüne Uygun Dinleme Biçimleri	334

ALTINCI BÖLÜM

ANLATMA ESASINA BAĞLI EDEBÎ METİNLERDEN

ROMAN: ROMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ VE UNSURLARI

(Yrd. Doç. Dr. Ahmet Demir)

1. Giriş, Genel Özellikler ve Başlıca Kavramlar	367
2. Romanın Unsurları	371
2.1. Olay Örgüsü (Vak'a)	371
2.2. Şahıs Kadrosu	377
2.2.1. Karakterizasyon ve Kişilerin Sunumu	380
2.2.2. Kişilerin Sınıflandırılması	386
2.3. Zaman	391
2.4. Mekân	395
2.5. Bakış Açısı ve Anlatıcı	398

KAYNAKÇA

İKİNCİ BASKIYA SÖZ BAŞI

SUNUŞ

“Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen
Türk milleti, dilini de yabancı dillerin
boyunduruğundan kurtarmalıdır.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

Sevgili öğrencilerimiz,

Üniversite eğitiminizde almakla yükümlü olduğunuz “Türk Dili” dersinde okutulan “Başkent Üniversitesi, Üniversiteler İçin Türk Dili Ders Kitabı”nın **ikinci baskısını** yapmanın büyük gururunu ve mutluluğunu yaşıyoruz. Çünkü Üniversitemiz öğretim elemanlarınca hazırlanan bu kitap, eğitim dilinin Türkçe olmasını ilke edinen üniversitemizin Türkçeye olan hizmetinin, **Atatürk’ün açtığı yolda** yürümenin en güzel göstergesidir. Bilimsel, sanatsal, kültürel alanlarda ülkemizin gelişimine büyük katkılar sağlayan ve bundan sonra da ülkemize hizmet etmeyi, kendine en büyük görev sayan üniversitemiz, bu kitap sayesinde **dil bayrağımız Türkçe**’nin de gelişimine gerekli katkıları sağlamış bulunuyor.

Biliyoruz ki Türkçemiz yurdumuz gibi, bayrağımız gibi ulusumuzun en değerli, en kutsal varlıklarından biridir. Türkçemize hizmet etmek, ülkemize hizmet etmektir.

Cumhuriyetimizin kurucusu ulu önder Atatürk’ün Türkçeye ve Türk edebiyatına verdiği önemi bir kez daha hatırlamak mecburiyetindeyiz. Atatürk, Türkçeyi, birlik ve bütünlüğümüzü, bağımsızlığımızı sonsuza kadar sürdürmede ve “**millet**” olarak kimliğimizi korumada en hayatî kültürel unsur olarak görür. Ona göre Türkçe, ‘*Türk milletinin tâ kendisidir, ulus olmamızın ön koşuludur.*’ Atatürk şöyle der:

“**Türkiye Cumhuriyeti**’ni kuran Türk halkı, **Türk milletidir. Türk milleti** demek, **Türk dili** demektir. Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü, Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felaketler içinde **ahlâkını, ananelerini, hatıralarını, menfaatlerini** kısacası bugünkü kendi milliyetini yapan her şeyinin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk’ün kalbidir, zihnidir.”

Dil ile bireysel ve toplumsal kimliğimiz arasında doğrudan organik bir bağ vardır. Dili bireysel ve toplumsal kimliğimizden ayrı düşünemeyiz. Atatürk'ün;

“Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişâfında (gelişmesinde) başlıca müessirdir (etkendir). Türk dili, dillerin en zenginlerindedir. Yeter ki bu dil şuurlar işlensin” sözü; ulusal duygularımızın gelişmesinde, ulus bilinciyle hareket etmemizde Türkçenin en önemli işlevi yerine getirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bilimsel kurumların da bu hassasiyetle olaya yaklaşmaları ve ulusal duyguların ve bilimsel düşüncenin geliştirilmesi bağlamında Türkçeye gereken önemi vermesi bir zorunluluktur.

Konfüçyüs'e sorarlar:

-Bir memleketi yönetmeye çağrılıydınız yapacağınız ilk iş ne olurdu?

Büyük filozof şöyle cevap verir:

*-Tabii ki, **dili** gözden geçirmekle işe başladım.*

Büyük filozofu dinleyen bu cevaba çok şaşırırlar. Konfüçyüs ise dinleyenlerin şaşkın bakışları arasında sözlerine devam eder:

-Dil kusurlu olursa, sözcükler düşünceyi iyi anlatamaz. Düşünce iyi anlatılamazsa, yapılması gereken şeyler doğru yapılamaz. Ödevler gereği gibi yapılmazsa, kültür bozulur. Kültür bozulursa adalet yanlış yola sapar. Adalet yoldan çıkarsa şaşkınlık içine düşen halk, ne yapacağını, işlerin nereye varacağını bilmez. İşte bunun içindir ki, hiçbir şey dil kadar önemli değildir.

Dilin ulusların hayatında ne kadar önemli olduğunu gösteren bu tarihi sözler, bizim de dilimizi ve edebiyatımızı niçin önemsedüğimizin bir cevabı niteliğindedir.

Uluslararası niteliğe sahip güçlü bir lider olduğu kadar, bir fikir adamı da olan Atatürk'ün

“Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli milli kültürdür.” sözünü hayata geçirerek ‘Türkiyât Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve

Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi gibi Türk kültürüne hizmet eden kurumları açması, bu kurumların çalışmalarına bizzat katılması, bilim adamlarını dil, tarih, edebiyat, coğrafya gibi alanlarda çalışma yapmaya teşvik etmesi bizler için de birer örnektir. Üniversitemizce yayınlanan bu bilimsel ve kültürel kitabı da bu bağlamda değerlendirmeliyiz. Yine büyük kurtarıcımız Mustafa Kemal'in ifadesiyle "Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz".

Önemli dilbilimcilerden Max Muller'in

"Türk dilini incelerken insan zekâsının dilde başardığı büyük mucizeyi görürüz." sözleri, Türk milleti olarak bizleri gururlandırırken Türkçemiz ve edebiyatımız üzerine yeni yeni çalışmalar yapmak için de teşvik etmektedir. Dil ve edebiyatımız üzerine yaptığımız ve yapacağımız her çalışma, milletimizin yarattığı mucizeye dair yeni yeni bilgiler ortaya koyacaktır.

İşte bu çalışma, Atatürk'ün bizlere gösterdiği yolda yapılmış bir çalışmadır. Öğrencilerimizin bu kitaptan en üst seviyede yararlanması; kitabın, Türk dili ve edebiyatına dair yeni çalışmalar için öğrencilerimize yeni ufuklar açması ve öğrencilerimizin Atatürkçülük ilkesiyle ülkemize hizmeti kendilerine en büyük görev sayması Başkent Üniversitesi'nin en büyük gururu olacaktır.

Bu kitabı hazırlayan öğretim elemanlarımıza ve emeği geçenlere tekrar teşekkür eder, sizlere de başarılar dilerim.

Sözlerimi **ulu önderimiz Atatürk**'ün şu güzel sözleriyle bitirmek isterim:

"Türk dili zengin, geniş bir dildir; her mefhumu ifadeye kabiliyeti vardır. Yalnız, onun bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde işlemek lazımdır. Türk milletini ve dilini medeniyet tarihinin ve kültür dillerinin dışında görmenin ne yaman bir yanlış olduğunu bütün dünyaya göstereceğiz."

Ankara, 10 Kasım 2007

Prof. Dr. Mehmet HABERAL
Başkent Üniversitesi Rektörü

BİRİNCİ BASKININ SÖZ BAŞI

“*Türk Dili, zengin ve evrensel bir dildir.*”

Mustafa Kemal Atatürk

Bütün üniversite öğrencilerinin almakla yükümlü olduğu *Türk Dili* dersinde okutulacak olan bu kitap, üniversitemiz öğretim elemanları tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışma bir noktada, bütün bölümlerinde eğitim dilinin Türkçe olduğu Başkent Üniversitesinin, *Türkçeye* olan hizmetinin de bir başka ifadesidir.

Bilindiği gibi, Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk, *Türkçeye* ve *Türk edebiyatına* önem veren bir devlet adamıdır. O, bir yandan bu devlete vücut verirken, bir yandan da kurduğu yapının sağlam temeller üzerinde yükselmesi için bir mimar titizliğiyle çalışmış, ardı ardına gerçekleştirdiği sosyal ve siyasî nitelikteki inkılâplarla o yapıyı çok kısa bir sürede ustaca şekillendirmiştir. Bu açıdan o, Türk milleti için gerçekleştirdiği çağdaşlaşmayı salt gerekli gördüğü için değil, zamanının şartları içerisinde bunu başaracak cesareti ve atılımı gösterebildiği için de olağanüstü bir şahsiyettir. Onun sağduyusu ve ileri görüşlülüğü, askerî alanda olduğu kadar sosyal ve siyasî alanda da kendisini göstermiştir. Birbiri ardına gerçekleştirdiği yenilikler ile tüm bunların sonucu olarak yaşanan değişimler de bunun somut bir kanıtıdır. Onun inkılâpçı yönünün en dikkat çekici tarafı ise, yeni bir devlet yaratırken, tarihî ve kültürel kökenlere değer verişidir. Zira Mustafa Kemal, aksiyon adamı olduğu kadar bir fikir adamı olarak; “*Türkiye Cumhuriyetinin temeli millî kültürdür.*” demiş ve yeni kurulan bu devletin yalnızca siyasî ve sosyal inkılâplarla var olamayacağını şuuruyla onu *dil, tarih, coğrafya* gibi kültür atardamarlarına bağlamayı ihmal etmemiş, bu yolda düşünmekten ve yapılması gerekeni uygulamaktan geri durmamıştır. *Yeni Türk Harflerinin Kabulü* ile başlayan bu uygulamalar, söz konusu kültürel kökenleri araştırmaya yönelik kurumların oluşturulmasıyla devam etmiştir. Bugünkü isimleri *Türk Tarih Kurumu* ve *Türk Dil Kurumu* olan kurumlar, bunların en önemlilerindedir.

“Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve târih uğrunda çalışmaya mecburuz.” düşüncesiyle hareket eden Mustafa Kemal, bu iki kurumun birbirini tamamlayacak iki bilim yuvası hâline gelmesi dileğinde bulunmuştur. Özellikle *Türk Dili Kurumunun*, Türkçenin zenginliklerini ortaya çıkarma yönündeki çalışmalarına bizzat eşlik etmiş, bu yoldaki çalışmaları desteklemiş, ülkenin ve dünyanın saygın dil âlimleriyle bir araya geldiği *Türk Dili Kurultaylarında*, *dil politikası*, *Türkçenin kökeni*, *gelişimi*, *dilde özleştirme* konuları üzerine sunulan tezleri dikkatle izlemiş, kendisi de *geometri terimlerine Türkçe karşılıklar bulmak suretiyle kaleme aldığı bir geometri kitabı* ile bu çalışmalara katkıda bulunmuştur.

“Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir... Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişâfında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin.” görüşünde olan Mustafa Kemal, bu konuya özellikle eğilmiş; bu bağlamda Türk dilinin en eski anıtları olan *Göktürk* yazılı metinlerinin ilk iki cildi onun sağlığında yayımlanmış, *Divanü Lügati't-Türk*, *Kutadgu Bilig* gibi eserler üzerinde çalışılmaya başlanmış, *Tarama ve Derleme Sözlüğünün* temelleri yine onun sağlığında atılmış, Türkçenin dilbilgisi, imlâsı, sözlüğü ve terimleriyle ilgili çalışmalar ivme kazanmıştır.

“Kat'î olarak bilinmelidir ki, Türk milletinin millî dili ve millî benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır.” diyen Atatürk'e göre, Türk dili, dünyanın hem en zengin, hem de en güzel dillerinden birisidir. Bütün bunlara ek olarak, gerekli akademik çalışmaları yapmak üzere *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin* kurulması için ön ayak olmuştur; çünkü ona göre “Türk milleti, ancak varlığını derin ve sağlam kültür sınırlarıyla çizdikten sonradır ki, onun yüksek kapasitesi ve fazileti milletlerarasında tanınır”.

Mustafa Kemal'in kültürel ve tarihî köklere ilişkin tüm bu çabaları edebiyat öğretimine de kaynaklık etmiş, kültürel ve tarihî kökenlerinin bilincinde olan nesiller yetişmesi gereği, onu edebiyat öğretimi üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Ona göre edebiyat, “Söz ve mânâyı, yani insan dimağında yer eden her türlü bilgileri ve insan karakterinin en büyük duygularını, bunları dinleyenleri veya okuyanları, çok alâkalı kılacak surette söylemek ve yazmak sanatı. Bunun içindir ki, edebiyat, ister

nesir hâlinde olsun, ister nazım şeklinde olsun, tıpkı resim gibi, heykeltıraşlık gibi, bilhassa musiki gibi, güzel sanatlardan sayılagelmektedir. " Bunun içindir ki edebiyat, çok etkili bir terbiye vasıtasıdır. Edebiyatın ve genelde sanatın gücüne inandığı için Mustafa Kemal, bilim adamlarının yanı sıra sanat ve kültür adamlarıyla da yakın ilişkiler içerisinde bulunmuş, yeni bir devletin kuruluş ve benimseniş sürecinde onların da yardımına başvurmuş; romancı, şair, halk ozanı gibi edebiyatın üretici güçlerini cumhuriyetin gereklerini halka yaymakla görevlendirmiştir.

İşte bu çalışma, Atatürk'ün ortaya koyduğu umdeler üzerine yapılmıştır. Öğrencilerimizin bu kitaptan faydalanması ve Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda Yüce Türk milletine gereği gibi hizmetleri, *Başkent Üniversitesi* nin en büyük gururu olacaktır.

Bu kitabı hazırlayan yazarlarımıza ve emeği geçenlere teşekkür eder, öğrencilerimize başarılar dilerim.

Prof. Dr. Mehmet HABERAL
REKTÖR

GİRİŞ

DİL-EDEBİYAT-EDEBÎ ESER VE KÜLTÜR

(Prof. Dr. Nurettin Demir – Dr. Sema Aslan Demir)

A. DİL İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Dil nedir sorusuna toplum, iletişim, bilişim, yapı vb. unsurlar öne çıkarılarak verilebilecek birçok cevap vardır. Dil, bireylerin erken yaşlardan itibaren özel bir çaba harcamadan edindiği, yazılı veya sözlü biçimiyle hemen hemen her insanın herhangi bir biçimde sürekli kullandığı doğal bir iletişim aracıdır. Sorumuza cevap bulmak için, Türk Dil Kurumu'nun artık internette de ulaşılabilen Güncel Türkçe Sözlük'üne (tdk.gov.tr/-sozluk.html) baktığımız zaman dil kelimesine on üç ayrı anlam verildiğini, aynı kelimenin bir yığın deyimde, birleşik kelimeye geçtiğini görürüz. Ancak dille ilgili çalışmalara göz attığımız zaman bilimsel geçerliliği olabilecek bir tanım vermenin aslında sanılandan çok daha zor olduğu görülür. Çalışmalarda dil, belli yönleri öne çıkarılarak tanımlanır. Biz burada bir tanım yerine dilin öne çıkan özelliklerini ve işlevlerini vermeye çalışacağız.

Her şeyden önce dil toplumla ilgili bir olgudur. Dil hem toplum tarafından gerçekleştirilir hem de o topluma ait algılama, düşünme ve yaşama biçimini çeşitli şekillerde yansıtarak bir çeşit dilkültürkimlik üçgeni oluşturur. Dilin uzlaşma sağlayıcı yönünden hareketle toplumsallığına yönelik ilk görüşler Cenevrelili dilbilimci Saussure tarafından dile getirilmiştir (1998: 45-58). Saussure dilin sosyal ve anlaşma sağlayıcı bir sistem olduğunu belirterek “dil” kavramına toplumsallık atfetmiş; “dil”e karşıt olarak ortaya attığı “söz” kavramını ise bireysel dil kullanımları ile ilişkilendirmiştir. Saussure'e göre dilbilimi öncelikli olarak “söz” ile değil “dil” ile ilgilenmelidir; çünkü söz bireysel ve değişkendir, toplumsal olarak seçilemez. Ancak onun dil ve söz ayrımı noktasındaki bu görüşleri ileriki yıllarda, dilin toplumsal yönünün ancak bireysel olan dil kullanımlarından hareketle gözlenebildiği gerekçesi ile Saussure çelişkisi (pradoksu) adı altında eleştirilmiştir (bkz. Labov 1972: 203). Dilin toplumsal oluşu, salt bireyler arasında fikir ve bilgi akışı sağlayan

toplumsal bir iletişim sistemi oluşundan kaynaklanmaz; dil kullanımı sırasında ortaya çıkan varyantlaşmalar; toplumsal statü, cinsiyet, roller, kimlik, kültür vb. toplumsal değerlere de tanıklık yaparak o dilin konuşulduğu dil toplumuna dair ipuçları verir.

Dili tarif ederken öne çıkarabileceğimiz bir özellik de iletişim aracı olmasıdır. Dilin işlev açısından en önemli yönü de budur. Dilin iletişim işlevine vurgu yapmak için sıkça anlatılan Babil Kulesi hikayesi, dille iletişimin önemini vurgulaması açısından bahsetmeye değerdir. Hikayeye göre insanlar Babil'de oldukça yüksek, Tanrının katına ulaşabilecek bir kule inşa etmeye başlarlar. İnsanların bu cüretkarlığı Tanrının hiç hoşuna gitmez ve onları cezalandırmaya karar verir. Kulenin inşasında çalışan işçilerin dilini karıştırır ve kimse birbirini anlayamaz olur. Kule işçileri arasındaki iletişim koptuğu için kulenin inşasını tamamlamak da mümkün olmaz.

İnsanlar arasında deneyim, bilgi, fikir vb. aktarımlar dil vasıtasıyla sağlanır. Sınırlı amaçları yerine getirmek üzere başka iletişim araçları da kullanılabilir: mimikler, jestler, anlamsız gibi görünen belli sesler, trafik işaretleri vb. Ama bunların hiçbiri, dilin yerine getirdiği işlevleri bütün olarak karşılayacak durumda değildir. İnsan dili, konuşurlarının bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yapıya sahiptir. Ancak yine de dille sağlıklı bir iletişimin gerçekleşebilmesi için konuşmaya veya uzlaşmaya dayalı birtakım çıkarımların da olması gereklidir (Chierchire & Connell 1990: 188). Başka bir ifade ile, dil ile seslendirilenlerin alıcıya anlamlı birlikler halinde ulaşabilmesi için konuşmanın bağıntılı; dinleyicinin ön bilgileriyle ve iletişimin gerçekleştiği bağlamla ilişkilendirilebilir olması gerekir. Aksi halde iletişimde aksamalar olabilir. İletişimin bu yönü Sperber ve Wilson'un bağıntı (relevance) kuramı çerçevesinde detaylı olarak incelenmiştir. Bağıntı kuramına göre insanın algılama süreci, mümkün olan en küçük zihinsel enerjiyle mümkün olan en büyük zihinsel etkiyi elde etmek üzere düzenlenmiştir. Birey bunu başarmak için dikkatini kendisine en bağıntılı gelen bilgiye yöneltmelidir (Sperber - Wil-son 1986: vii).

Dilin bir başka özelliği insana özgü olmasıdır. Canlılar arasında en gelişmiş iletişim modeli insana özgüdür. Başka canlı türleri arasında da

belli oranda bir iletişim olduğu bilinmektedir. Fakat bunlardan hiçbirisi insan dili kadar, örneğin soyut kavramlar geliştirecek biçimde, karmaşık bir yapıya sahip değildir. Dil ile gerçekleşen iletişimde çift yönlü bir bilgi akışı vardır. Ancak insanların geliştirdikleri ilk iletişim düzeneklerinde genellikle tek yönlü bir iletişim söz konusuydu. Örneğin düşmanın geldiğini belirtmek için yakılan bir ateş tek yönlü bir iletişim bildirir. Alıcının, düşmanın nereden geldiğini, kaç kişi olduğu sorma şansı yoktur (Günay 2004: 214).

İnsan dili doğuştandır. Özellikle nörolingüistik alanında yapılan çalışmalar insanın doğarken belli bir dil donanımını birlikte getirdiği yönünde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Pinker 1998: 304 vd.). Yapılan deneylerde daha dört günlük bir çocuğun kendi ana dilini başka dillerden ayırabildiği görülmüştür. Bu aynı zamanda dilin öğrenilen bir beceri mi yoksa doğuştan gelen bir içgüdü mü olduğu yönündeki tartışmalar açısından da önemlidir.

İnsan dili, aynı zamanda bir sistemdir. Bu sistem en küçük biçimiyle seslerden, seslerin belli bir düzen içerisinde bir araya gelmesiyle oluşan morfemlerden, kelimelerden ve kelimelerin belli kurallar içinde bir araya gelmesiyle oluşan cümlelerden meydana gelir. Dilden soyutlanarak ele alındığında düşüncelerin, psikolinguistik açıdan biçimlenmemiş bir yığın olduğu görülür. Tek başına düşünce, sınırları olmayan bir bulut yığını andırır. Bu yığın, kavramlar ve seslerle, yani dil sistemi ile biçimlenir ve anlam kazanır. Doğal dillerde var olan sesler her dilde o dile özgü kurallar çerçevesinde bir araya gelerek anlamlı kelimeler oluşturabilir. Bu anlamlı kelimeler ancak o dile has kurallara bağlı olarak “doğru” cümleler ortaya çıkarabilir. Demek ki var olan malzeme insan dilinin oluşabilmesi için belli bir düzene göre bir araya gelmektedir. Buna Türkçe kaynaklarda dizge de denilmektedir.

Dilin işleyişindeki bir başka sistem de dil göstergesi sistemidir; yani gösterilen ve gösteren arasındaki ilişkidir. Dil göstergesi bir kavramla, bu kavramı temsil eden bir ses dizisinin veya gösterme iminin birleşerek zihinde oluşturduğu izdir. Gösterge, bünyesinde birbirini tamamlayan iki öge bulundurur. Birincisi varlıkların ya da nesnelerin zihinde oluşan tasarısı, yani gösterilen, ikincisi de bu tasarıyı sembolik olarak temsil

eden işitme ve gösterme imi yani gösterendir. Gösteren ve gösterilen birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birlikte dil göstergesini oluşturur (Saussure 1998: 108). Konuyu basit bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, bir varlık olarak ağacın, bütün özellikleri ile insan zihninde oluşturduğu genel bir görüntü vardır. Bu görüntü gösterilendir. Ağaç kavramını temsil etmek için kullandığımız a-ę-a- ses öbeği ise bu kavramın gösterenidir. Ağaç kavramı ile ağaç sesletiminin birlikte oluşturduğu birlik ise göstergedir.

Gösterge kuramının da kurucusu olan İsviçreli dilbilimci Saussure'n önemle üzerinde durduğu bazı gösterge ilkeleri vardır. Bunlardan en bilineni göstergenin nedensizliği ilkesidir. Örneğin kardeş sözcüğünün göstereni olan kardeş ses dizilişiyle hiçbir i bağlantısı yoktur. Başka herhangi bir diziliş de bu kavramı aynı oranda temsil edebilirdi. Diller arasındaki ayrılıklar ya da doğrudan doğruya değişik dillerin varlığı bunu kanıtlar (1998: 112). Örneğin ağaç gsterileninin Türkçede ağaç, İngilizcede tree, Fransızca arbre, İtalyanca albero olmak üzere birçok göstereni vardır. Ancak, Saussure'ün de belirttiği gibi kimi göstergelerde görece nedensizlikten de bahsedilebilir. Örneğin yirmi nedensizdir, ama on dokuz aynı oranda nedensiz değildir (1998: 192).

İnsan dilini diğer işaret sistemlerinden ayıran bir başka önemli özellik de üretken olmasıdır. Yeni ihtiyaçlara cevap verebilmek için gerektiğinde bir dilde yeni kelimeler türetilebilir. Bu retkenlik sanıldığı gibi sadece kelimelerle sınırlı değildir. Diller ihtiyaç halinde yeni ses, biçim, sözdizimi kalıpları da geliştirebilmektedirler. Son birkaç yılda ortaya çıkan bilgisayar teknolojisiyle ilgili kelimeler konuya örnek olabilir. Ayrıca bir ana dili konuşurunun, kendi ana dilinde daha önce hiç kimsenin kullanmadığı bir kelimeyi tretebilmesi, hiç kurulmamış bir cümleyi kurabilmesi mümkündür.

Dilin bir başka özelliği sözlü olmasıdır. Dil öncelikle sözlü olarak gerçekleşir. Gerçi genel dilcilikte olduğu gibi Türk diliyle ilgili araştırmalarda da sözlü dil önemli ölçüde ihmal edilmiş, yazı dili çalışmaların merkezine alınmışsa da bu yaklaşım dilin doğasına aykırıdır. Batıda dil çalışmalarında sözlü dilin ve ifade biçimlerinin önemli görülmesi geçtiğimiz otuz yıl içerisinde daha da artmış ve W. La-bov'la

birlikte dönüm noktasına ulaşmıştır. Labov, araştırmacıları, dilin bir örnek, doğru ve kesin bir biçiminin bulunduğu ve bunun da ölçünlü/yazılı biçim olduğu paradoksundan kurtarmak isteyerek, toplumsal bağlamında dil incelemelerinin ve sözlü dilin önemini vurgulamıştır (1972: 203). Sözlü dile öncelik verilmesinin birkaç nedeni vardır: İnsan önce sözlü dili edinir; yazı çok daha sonra kazanılan bir beceridir. Yazılmayan dillerin konuşurları veya okul öncesi çocuklar gibi okur yazar olmayan insanlar da ana dillerini doğru biçimde kullanabilir. Diller sonraki nesillere sözlü biçimiyle aktarılagelmiştir. Gerçekten de yazının olmadığı zamanlarda veya günümüzde okur ya-zar olmayan insanlarda dili sonraki kuşaklara aktarmanın yegane yolu sözlü aktarmadır.

Dil değişkendir; bütün doğal diller çeşitli nedenlere bağlı olarak sürekli bir değişim içindedir. Türkçe bütün doğal diller gibi sürekli biçimde değişmekte, gelişmektedir. Türkçenin bilinen ilk metinleri bugün ancak belli bir eğitim sonucu anlaşılabilir durumdadır. Çeşitli dilbilgisi kitaplarında dilin özellikleri sıralanırken, sıkça dilin “canlı bir varlık” olduğuna işaret edilir. Aslında dilin, toplumsal değişmelere paralel olarak değiştiği veya konuşma toplumunun sahip olduğu dinamizmin dildeki dinamizmi de belirlediği düşünülürse, dilin değil ancak dil konuşurlarının canlılığından bahsedilebileceği görülecektir. Dilde değişme, toplumsal dinamizm sürdükçe dilin doğasında bulunacak olan, en az dil kadar doğal bir gerçektir.

1. Dil ve Toplum

Dil ve toplum arasındaki ilişki çok yönlü ve karmaşıktır. Dilin toplumsal bir anlaşma sistemi olması, toplumsal değer yar-gı-la-rı-nın ve normların, bir davranış biçimi olarak dile yansımaya neden olmakta; bireylerin toplumsallaşma sürecinde edindiği birtakım özellikler, o toplumu oluşturan bireylerin dil alışkanlıkları üzerinde büyük oranda belirleyici rol oynamaktadır. Türkçede akrabalık bildiren isimlerin fazla olması, Japoncada saygı ve statü bildiren hitap sözlerinin çok çeşitli ve kendi içinde özel bir sisteme sahip olması, Eskimolarda kar ile, Arap toplumlarında deve ile, Tahiti ve Havayi dilinde balık ile ilgili yüzlerce sözcüğün bulunması, toplumsal yaşamın dile yansımalarını gösteren yüzlerce tipik örnekten birkaçıdır. Ancak dil ve toplum arasındaki ilişki

her zaman bu derece belirgin ve sistemli olmamakta; sıkça çok yönlü ve değişken olabilmektedir.

Dil ve toplum etkileşimi üzerinde duran toplum dilbilimi çalışmaları, kişilerin X dilini ya da varyantını Y sosyal bağlamında kullandığı temel girdisi üzerinde odaklanmaktadır (Labov 1972: 183). Bu dil ya da varyant kullanımı üzerinde, bireylerin toplumsal statüleri, sosyal ve kültürel arka planları, yaşı, cinsiyeti, mesleği, dâhil olduğu sosyal gruplar, sosyal mesafe ve güç gibi birçok toplumsal faktör etkilidir (Wardhaugh 1998: 135). Bireylerin kullandığı dil varyantlarının toplamı konuşma topluluğunun sözlü repertuarını oluşturmaktadır. Belirli durumlarda bu sözlü repertuarın hangisinin kullanılacağı yukarıda belirttiğimiz sosyal faktörlerin kontrolü altındadır (Trudgill 1983: 81). Dil kullanımını etkileyen ve dil üretimlerinin anlamlandırılmasında belirleyici olan tüm bu faktörler genel olarak sosyal bağlam, sosyal bağlama göre değişen dil türlerini de sosyal diyalekt olarak adlandırılmaktadır (Bkz. Cutting 2002:52).

Bireylerin dil kullanımlarını etkileyen sosyal faktörlerden ilki toplumsal statüdür. Toplumsal statü prestijle ilgilidir ve toplumsal güç ile paralellik gösterir. Toplumsal statü kavramı yaş, cinsiyet, meslek, gelir, sosyal sınıf, din, ırk vb. öğelerle ilişkili olabilmektedir (Haslett 1990: 330). Dil kullanımına yansımaları ise dil türü tercihi, telaffuz, aksan, ses niteliği, sözcük seçimi vb. biçimlerde olabilmektedir. Toplumsal statünün, bireylerin dil kullanımını etkilemesi ile ilgili olarak İngilizce üzerinde yapılan önemli bir çalışma, ünlü toplum dilbilimci William Labov tarafından gerçekleştirilmiştir. Labov İngilizce üzerinde [r] sesinin telaffuzuna dair yaptığı çalışmada, alışveriş merkezlerinde, toplumsal statüyle bağlantılı olarak bu sesin telaffuzunun nasıl değiştiğini araştırmıştır. Çalışmasında toplumsal statü arttıkça r'nin telaffuz oranının da arttığını gözlemlemiştir (1972).

Dil kullanımına etki eden bir başka sosyal faktör de cinsiyettir. Cinsiyet, kadınlar ve erkekler arasındaki bütün psikolojik, sosyal ve kültürel farklılıkları içeren sosyal bir yapıdır (Wardhought 1998: 309). Cinsiyetin diller üzerinde gözlenebilen etkileri birbirinden farklıdır. Bazı dillerde cinsiyetin doğrudan gramatikal işaretleyicileri vardır (örn. Rusça,

Almanca vb.). Bazılarında ise cinsiyet dile sözcük seçimi ile yansır. Örneğin Karayipler’de, erkeklerin kullandığı kelimeler, kadınlar tarafından da kullanırsa bunun uğursuzluk getireceği düşünülür. Zulu’da ise bir kadın kayın pederinin adını söylemeye izinli değildir. Eğer söylerse ölümlerle cezalandırılmaktadır (Trudgill 2000: 65). Cinsiyetin sözcük seçimine etkisi Güney Sibiryaya Türk dillerinde ve bazı Anadolu köylerinde de gözlenebilmekte; kadınların bazı sözcükleri söylemeye izinli olmaması, tabuların ve örtmece sözcüklerin olduğu farklı bir kadın dilinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Cinsiyet dil kullanımına telaffuz farkıyla da yansımaktadır. Örneğin Darkhat Moğolcasında erkeklerin konuşmasındaki /u/ ve /o/ kadınların konuşmasında /ü/ ve /ö/ ile temsil edilir (Trudgill 2000:68).

Üzerinde durulması gereken asıl mesele, kadın ve erkeğin dil davranışlarındaki farklılıkların nedenleridir. 1970’li yıllarda, Robin Lakoff’la başlayan ve kısa sürede büyük bir hacme ulaşan ilk dil ve cinsiyet çalışmalarında konuya feminist bir bakış açısı ile yaklaşılmış, kadının toplumsal ve biyolojik zayıflığının sıkça dil davranışına da yansıdığı üzerinde durulmuştur. Temelde kadın ve erkeklerin dil davranışlarında görülen farklar biyolojik cinsiyetle değil, kadın ve erkeklerin toplumsal-kültürel davranış ve rol edinme süreçleri ile ilgilidir. Yani dildeki cinsiyet genetik değil, sonradan öğrenilen toplumsal cinsiyettir; kadınların ve erkeklerin farklı sosyalleşme süreçleri yaşamalarından kaynaklanır. Toplumda kadına biçilen davranış kalıpları ve roller, kadının dilsel davranışları üzerinde belirleyici olmakta; kadın, içinde bulunduğu toplumsal bağlamda büründüğü kendisine yüklenen toplumsal role göre konuşma davranışı geliştirmektedir. Erkekler için de durum benzerdir. Deborah Tanen (1990) kadınların ve erkeklerin bir kültürün farklı alt kültürlerini oluşturduklarını, bunda farklı yetiştirilmelerinin etkili olduğunu söyler. Bu yetiştirme sırasında bireyler sadece cinsiyete bağlı davranış biçimlerini değil, cinsiyete bağlı dil davranışlarını da öğrenirler (Wardhough 1998: 319).

Dil kullanımına etki eden bir başka sosyal faktör toplumsal güçtür. Konuşma toplumundaki bireyler arasında karşılıklı olmayan bir güç ilişkisi olabilir; yani A kişinin yaş, meslek, gelir vb. nedenlerle B kişisi üzerinde gücü bulunabilir. Ya da bireyler arasındaki güç ilişkisi karşılıklı

ve dengelidir. Her iki durum da dil kullanımını, özellikle de hitap sözcüklerinin seçimini etkilemektedir. Özetle, konuşmaya başlamadan önce bireyler, dinleyici ile aralarındaki güç ilişkisine karar verirler. Toplumsal açıdan kendilerinden güçlü biri ile konuştuklarında siz ile hitap edip karşılığında sen beklerler. Dinleyiciden daha güçlü iseler sen ile hitap eder ve karşılığında siz alırlar. Ancak Türkçe için burada çizilen genel çerçeve, çeşitli nedenlerle daha da karmaşıklaşabilmektedir (bkz. König 1990).

Dil kullanımına etki eden bir başka sosyal faktör ise toplumsal ağdır. Toplumsal ağ, bireylerin etrafında oluşan ilişki örgüleridir. Kişilerin konuşmalarının, onların ait olduğu toplumsal ağlarla ilişkisi olması hiç şaşırtıcı değildir. Etkileşim içinde bulunduğumuz insanların dilimiz üzerinde önemli etkileri vardır. Aileler, çocuklarının dil kullanımının, ailedeki konuşma biçimlerinden çok okuldaki arkadaşlarının konuşma biçiminden etkilendiğini, yani toplumsal ağın dil kullanımı üzerindeki etkilerini gözlemlenebilir fırsatı bulurlar (Holmes 1992: 204). Yetişkin insanlar birden fazla toplumsal ağa ait olduklarından, onların bir toplumsal ağdan diğerine geçtiklerinde bilinçli olmadan konuşma biçimlerini değiştirdikleri gözlenebilmektedir.

Yukarıda, bireylerin dil kullanımını etkileyen toplumsal faktörlerin birkaçı özetlenmiştir. Toplumsal faktörler dile yansiyarak dil kullanımını etkilediği gibi, dil de toplumsal algılama, duyma, düşünme biçimlerini yansıtarak toplumun yaşayış biçimi ve kültürü hakkında bilgi verir.

2. Dil ve Kültür

Kültür kavramı, bakış açısı ve yapılan araştırmanın türüne göre farklı biçimlerde tanımlanabilir. Ancak temel noktalardan hareketle genel bir tanımlama yoluna gidilirse kültür, bir toplumu diğerlerinden ayıran ortak yaşama biçimi ya da bireylerin toplumda yaşamak ve kabul görmek için öğrendiği bilgi, inanç ve deneyimlerin bütünüdür. Bu bilgi, inanç ve deneyimler genetik değildir. Bireylerin günlük yaşam içerisinde öğrendikleri, neyin nasıl yapılacağına dair ortak edinimlerdir (Hudson 1996:71). Kültür en genel haliyle maddi ve manevi kültür olmak üzere ikiye ayrılabilir. İnsanların ev bark biçimleri, kullandıkları çeşitli alet ve eşyalar, giyim kuşam tarzları, yeme ve beslenme biçimleri maddi kültür;

dil, tarih, gelenek ve görenek, hukuk, ahlak gibi yaşayışın manevi yönü ile ilgili olanları da manevi kültür içinde yer almaktadır (Korkmaz 1995: 669).

Dil ve kültür arasındaki ilişkiyi değişik boyutlarda ele almak mümkündür. Her şeyden önce bir milletin yaşayışına dair her türlü maddi ve manevi değerler dil ile ifade bulur, tarihten günümüze dil ile taşınır. Türklerin eski yaşam tarzlarından, sanat ve estetik anlayışlarından, duyma, düşünme ve algılama biçimlerinden haberdar oluşumuz, geçmişten günümüze taşınabilen dil malzemeleri yoluyla mümkün olmuştur. Türk toplumunun, dil malzemesi bulunmayan dönemlerine ait kültürel verilerse, genellikle çıkarımlara ve tahminlere dayanmaktadır. Öyle ise dil kültürün taşıyıcısı olduğu kadar tanığı da olmaktadır.

Dil kültür ilişkisinin bir başka boyutu dilin, kültürün yaratıcısı olmasıdır. Kültürel öğelerin bir bölümü, en azından edebiyatla ve müzikle ilgili olanları, şiirler, şarkılar, türküler, maniler, masallar, ninniler vb. dil ile yaratılmakta ve birer kültürel öge olarak dil içinde yaşayıp canlı tutulmaktadır.

Dil ve kültür ilişkisinin diğer bir boyutu, dilin kültürün yansıtıcısı olmasıdır. Bir toplumun dilinden o toplumun kültürüne ve dünya görüşüne inilebilir. Aksan, bir ulusun yaşayış biçimi, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleri ile bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inilerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinilebileceğini söyler (2000:65). Örneğin, Köktürk Yazıtlarında en çok geçen kavramlar sü 'asker', sülemek 'asker sevk etmek', süñüş 'savaş', süñüşmek 'savaşmak' ve yağı 'düşman' gibi kavramlardır ki bunlar Türklerin o çağlardaki savaşçı kimliklerini yansıtır (Aksan 2000: 66). Polonezya'daki bir yerel dilde somon balığı ile ilgili seksen tane sözcük vardır. Eskimo dilinde kar'ı çeşitli açılardan belirleyen birçok sözcük bulunmaktadır. Örneğin aput 'yerdeki kar', gana 'yağmakta olan kar', pigsirpog 'rüzgarda savrulan yerdeki kar', gimugsug 'bir kar savruntusu' anlamındadır (Wells 1984: 114, aktaran Günay 2004: 17). Tüm bunları söylemekle birlikte, dilin semantik sistemi ile kültür arasında her zaman

bu tür bir koşutluk bulunmayacağını da belirtmek lazımdır. Örneğin Almancada öznenin kişi ya da hayvan olmasına göre çeşitlenen iki türlü yemek fiili vardır: essen 'yemek yemek' ve fressen 'yemek yemek'. İngilizcede ise yemek eylemi tek bir fiille (eat) karşılanır. Ancak her iki kültürde bu sözlüksel farklılığı açıklayacak bir kültürel ayrılık bulunmamaktadır (Hudson 1996: 90).

Dil-kültür ilişkisinin üzerinde duracağımız son boyutu, kültürel dinamizmin dilde de izlenebilmesidir. Örneğin Eski Uygur Türklerinin Budist ve Maniheizt çevreye dahil olmaları dönemin dilinde de izlenebilmekte; benzer bir koşutlukla, Karahanlı Türklerinin İslami çevreye dahil olmaları da dilde gözlenmektedir. Günümüzde dilimize giren İngilizce kelimeler de toplumsal ve kültürel değişmelerin neticesidir. Türkçe, kültürel dinamizmin dile yansımaları noktasına sıkça dikkate değer veriler sağlayabilmektedir.

3. Dil ve Düşünce

İnsanları diğer canlılardan ayıran özelliklerden biri de düşünme yetisine sahip olmalarıdır. Düşünce bilinçli olarak gerçekleştirilen fikir uğraşısıdır. Dil-düşünce ilişkisine gelince, her şeyden önce düşünce dille dışa vurulabilmektedir. Başka bir ifade ile, dil düşüncenin aktarıcısıdır. Düşünce aktarımı dil dışında başka araçlarla da gerçekleşir: resim, müzik, heykel, davranış vb. Ancak dil, bunlar arasında en işlevsel olanıdır.

Dil-düşünce ilişkisinin bir başka yönü de düşüncenin dille biçimlenmesi-dir. Dilin yapısı, o dili konuşanların dünya görüşünü ve algılayışını da belirler. Dilin düşünceyi belirlediği yolundaki bu uzun soluklu iddia antropolog dilbilimci Edward Sapir ve öğrencisi Lee Worf ile özdeşleşmektedir. Worf'a göre dillerin arkaplan dilbilim sistemleri (gramerleri) yalnızca düşünceleri dillendiren bir üretim sistemi değildir. Bu sistem kendi başına düşünceleri de şekillendirir, bireyin zihinsel aktivitelerde kullandığı bir program ve rehber işlevi görür. Düşüncenin formülize edilmesi bağımsız bir süreç değildir, belirli bir gramerin ürünüdür (aktaran Wardhough 1998: 217). Bu görüşe göre gramerler farklılaştıkça düşünme biçimleri de farklılaşmaktadır. Yani dilleri farklı olan her toplumun farklı bir düşünme sistemi vardır. Sapir-Worf kuramından hareketle, toplumların, dillerinin izin verdiği ölçüde dünyayı

algıladıkları, dolayısıyla dilleri ile düşünce ve kültürlerini biçimlendirdikleri sonucuna varılabilir. Ancak bu kuram beraberinde bazı sorunlar da taşımaktadır. Tek dilli bireylerin dünyayı ana dillerinin sunduğu biçimde algılamaları büyük ölçüde haklılık payı taşımaktadır, ancak birden fazla dil bilen ve erken yaşlarda çok dilli olarak yetişen bireylerin düşünme sistemi nasıl olacaktır? Ayrıca kuram tam tersi yönde de işleyebilmekte, yani düşünce de dil üzerinde belirleyici ve yönlendirici rol oynayabilmektedir.

Bir dilde, herhangi bir konuya dair sözcük sayısı ne kadar fazla ise, o dilin konuşurları o konuyu başka bir dil konuşuruna göre daha iyi anlar ve konuşur. Tıpkı, tıpla ya da ekonomiyle ilgili bir konuyu tıp ve ekonomi terminolojisini bilen bir insanın, bilmeyene göre daha iyi konuşması ve anlaması gibi. Çünkü her bir yeni sözcük, çağrışım alanı ile birlikte kazanılmakta, böylece daha detaylı düşünmeye imkan sağlamaktadır.

B. EDEBİYATLA İLGİLİ KAVRAMLAR

(Prof. Dr. Abdurrahman Güzel)

a. Tanım, Konu, Muhteva, Metot, Edebiyat Tarihi ve Edebiyatının Diğer Bilim Dalları ile Müstereklığı

1. Tanım

Edebiyat, Arapça kökenli bir kelimedir. Edep (Edb) kökünden türetilmiştir. Arapçada olduğu gibi Türkçede de bu kelimenin birçok manası vardır. Bu tanımlardan birkaçını sıralayacak olursak,

-*Edebiyat*, derinleştirme, işleme, geliştirme, düzen verme, iyice belirtme vb'leri hakkında yazılmış ve söylenmiş olan her şeydir.

-*Edebiyat*, derin hisler uyandıran duygu, düşünce ve hayallerin, dil aracılığıyla güzel, etkili ve belli bir şekil içerisinde anlatımıdır.¹

-*Edebiyat*, gönülden kopan duyguları aynı güzellikle başkalarına duyurabilmektir.

-*Edebiyat*, tabiatı, maddi alemi uzak ve yakından teşrih ederek insanlarca makbul olabilecek bir suretle anlatmaktır.

-*Edebiyat*, şekil ve yapılışı itibariyle her zaman semaların derinliklerine ulaşabilen bir balondan farksızdır. İlim ve fenden kuvvet aldıkça sükûtuna imkân görülmez.

-*Edebiyat*; muhteva itibariyle de, *anlatım tarzı, nazım şekilleri, edebî türler, amaçlar, ilkeler ve hedefler* oluşturmaktır. Bütün bunlar sanatkârların şahsî üslubuyla zenginleşerek esere yansır. Böylece okuyucu; bir eser içerisinde sanatkârın ideallerini, hayat dünyasını, değer yargılarını, *diline* getirdiği zenginlikleri ve duygularını ahenkli bir bütün hâlinde görür. İşte eserin iç yapısını oluşturan bu unsurların hepsine birden *tür*, yani *muhteva* diyoruz.

-*Edebiyat*, güzel sanatların da bir koludur.

-*Edebiyat*; *tarih, ilahiyat, sosyoloji, felsefe, psikoloji, ekonomi...*vb. bilim dallarından ve onların kullandığı her türlü metottan yararlanmayı hedefler. Her edebî eserde, *hedef kitleye* ulaştırılması istenilen pek çok mesajlar vardır. Sanatçı, bu mesajı, ferdin iç dünyası, toplumun

¹Güzel, A, Torun, A., Bilkan, A. F., Demir, C., Türk Dili ve Edebiyatı I, İst. 1997, s. 14.

kabulleri, tarihî ve sosyolojik, kültürel seviye gibi hususları göz önünde bulundurarak düzenler. Burada edebiyatın *metot'u* ise; *güzel olanı, hoşgörüyü, sevmeyi ve sevilmeyi* dil aracılığıyla ifade etmesidir.

Dikkat edersek, tanımların genelinde *edebiyat kavramının* estetik yönü daha ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Hâlbuki edebiyat kavramı, tarih içerisinde sadece estetik yönüyle algılanmamalı, aynı zamanda, *içerisinden çıktığı toplumun kültürünü*, hem aynı dönemdeki diğer toplumlara, hem de ait olduğu milletin doğacak nesillerine aktarmada önemli bir araç olarak görülmelidir.

Bu noktadan yola çıkarak edebiyat, basılı olan her şey olarak tanımlanabilir mi? Böyle bir tanım bizi, XIV. yüzyılda *tıp mesleği*, ortaçağ başlarında *gezegenlerin hareketleri*, eski ve yeni İngiltere'de büyüclük konusundaki kitapları da inceleyecek bir konuma sokar. Edwin Greenlaw'ın iddiasına göre, medeniyet tarihiyle ilgili hiçbir şey bizim alanımızın (edebiyatın) dışında değildir.²

Edebiyat kavramının bu sahip olduğu işlevler, ilişkide olduğu sosyal bilimlerin *zaman, mekân, şahıs, muhteva ve konu* bağlamında ne kadar işlendiği ile ilgilidir.

Sonuç olarak, edebiyatla ilgili tanımları incelediğimizde, bu kavramın tanımıyla ilgili *iki temel bakış açısı olan, estetik ve öğreticilik* yönleri itibariyle ortaya çıktığını görüyoruz. Bu bakış açıları, aynı zamanda edebî eserin, diğer eserlerden nasıl ayırt edilebileceği konusunu da gündeme getirmektedir. Bu konuyu "*Edebi eser nedir?*" başlığı altında daha ayrıntılı şekilde ele alacağız. Şimdilik, burada sadece edebiyat kavramının hem *estetik* hem de *öğreticilik* yönünün olduğunu vurgulamakla yetiniyoruz.

2. Konu

Bilindiği gibi *Konu*, *'konuşmada, yazıda, eserde ele alınan düşünce, duygu, olay veya durum, mevzu-konu olarak tanımlanmaktadır'*.³ Konuşmada, ya da yazıda ele alınan durum, olay ya da mevzunun temel

²Rene Wellek-Austin Varren, *Edebiyat Teorisi*, Akademi Yayınları, İzmir 1993.

³*Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

konusu insandır. O hâlde, “*Edebiyatın asıl konusu insandır.*” şeklinde bir hüküm vermek yanlış olmaz. Edebî eseri meydana getiren de bir insan olduğuna göre, bu hükmümüz daha da geçerlilik kazanmaktadır.

Konu kavramı, edebiyat çerçevesinde düşünüldüğünde, iki önemli noktayı daha gündeme getirmektedir. Bunlar *ana fikir* ve *temadır*.

Birinci ana fikir, edebi eseri meydana getiren konunun asıl fikridir. Her edebî eser, bir konu ve buna bağlı bir ana fikirden meydana gelmektedir. Edebî eserde verilmek istenen ana fikir, çoğu kez, yazar tarafından doğrudan verilmeyebilir. Burada ana fikri çıkarmak, okuyucuya bırakılmaktadır. Okuyucu bu gibi durumlarda, yardımcı fikirlere dayanarak ana fikre ulaşmaya çalışır. Hiçbir zaman, edebî eserin konusu ile ana fikri birbiriyle karıştırılmamalıdır. Ana fikir, yeri geldiğinde bir tek cümleyle de ifade edilebilmelidir.

İkinci ana fikir “*tema*”dır. Yani, sözde ve yazıda işlenip geliştirilen bir düşünce veya görüştür. Özellikle manzume ve şiirlerde hâkim olan ve karşısındaki verilmek için işlenen, geliştirilen duygudur. Temanın yapısını meydana çıkaran buluş, görüş, düşünüş ve duygu bir eserin en belli başlı motifidir.⁴

Yukarıda yapılan açıklamaları kısaca özetleyecek olursak, *edebiyatın konusunu*, insanı ilgilendiren her şey olarak tanımlayabiliriz. Ayrıca, konu kavramı, beraberinde *ana fikir* ve *tema kavramlarını* da getirmektedir. Bir edebî eserin konusunun anlaşılmasında bu kavramları göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

3. Muhteva

Muhteva (içerik), *bir şeyin içinde bulunduğu öğelerin bütünü*⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle, edebî eseri meydana getiren unsurların tamamı, edebî eserin muhtevasını oluşturmaktadır.

Bu düşünceden yola çıkarak, edebiyatın muhtevası başlığı altında, edebî eseri meydana getiren öğelerden bahsetmek gerekir.

⁴Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Edebiyat Sanatı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 26.

⁵*Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Daha önce de belirtildiği gibi edebiyat, “*Derin hisler uyandıran duygu, düşünce ve hayallerin dil aracılığıyla, güzel, etkili ve belli bir şekil içerisinde anlatımdır.*” Muhtevanın oluşmasında ise, “*anlatım tarzının, nazım şekillerinin, edebi türlerin, amaçların, ilkeler ve hedeflerin önemli bir yeri*” vardır. Bütün bunlar, sanatkârların şahsi üslubuyla zenginleşerek esere yansımaktadır.

Üslûp, muhtevanın etkili bir biçimde ortaya konmasında son derece önemlidir. Sanatkârın kendine has *üslubunun* yardımıyla okuyucu, bir eserin içerisinde, sanatkârın ideallerini, hayal dünyasını, değer yargılarını, diline getirdiği zenginlikleri ve duygularını ahenkli bir bütün hâlinde görür.

Edebi eserin içeriği, aynı zamanda insanların duygu ve düşünce dünyasını harekete geçirip zenginleştirmede önemli bir rol oynamaktadır.

4. Metot

Edebiyat, güzel sanatların bir koludur. Ancak birçok yönüyle de artık bilim olarak kabul edilen bir alandır. Edebiyat metot olarak, “*tarih, sosyoloji, psikoloji, felsefe ve ekonomi*” vb gibi bilim dallarının verilerinden yararlanmaktadır.

Edebî eserin ise; iki önemli yönünü teşkil eden hayal ve gerçekliğin ortaya konmasında belirli metotlar göz önünde bulundurulmaktadır. Sanatçı, edebî bir eser ortaya koyarken, vermek istediği mesajı, ferdin iç dünyası, toplumun kabulleri, tarihi ve sosyolojik motifler, kültürel seviye gibi hususları göz önünde bulundurarak düzenler. Burada edebiyatın metodu, “*Güzel olanı, hoşgörüyü, sevmeyi, sevilmeyi dil aracılığıyla ifade etmesidir.*”

5. Edebiyat Tarihinin Önemi

Bir milletin meydana getirmiş olduğu eserleri ve bu eserlerin yazarlarını kronolojik olarak (eser-sanatçı-dönem ilişkisi içinde) inceleyen eserlere “*edebiyat tarihi*” adı verilmektedir. *Edebiyat tarihi*, hem edebî eser ve şahsiyetlerin bir bütün olarak incelenmesi, hem de milletin uygarlık tarihine yapacağı katkı bakımından büyük önem taşımaktadır

Tarih, bir milletin hafızasıdır. Hafızasını kaybeden bir insan; nasıl geçmişini hatırlamazsa, tarihini bilmeyen bir millet de *kimliğini* bilemez. Onun ders alacak, tecrübelerinden yararlanacak bir *dünü* yoktur.

Edebiyat tarihi de, tarih biliminin geniş kapsamlı bir koludur. Bir milletin, tarihî seyrini noksansız bir şekilde takip edebilmesi için *edebî eserlerin en iyi incelenmesi* gerekmektedir. Bu bakımdan *tarih bilimini* ve *edebiyat tarihini* birbirinden tamamen ayrı iki kol olarak düşünemeyiz. *Edebiyat tarihçisi*, tarih bilmeden araştırma yapamaz. Tarihçi de doğruları ararken *Edebiyat tarihçisinin* tespitlerini dikkate almak zorundadır. Zira onun kullandığı metot vasıtasıyla özellikle “*elsine-i selâsiye*’yi çok iyi bilmesi lazımdır. Yani bir edebiyatçının mutlak surette; *edebiyat, tarih ve dinî bilimleri* bilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu çerçevede Batı dillerinin yanında bir edebiyatçı, *Türkçe-Arapça-Farsçayı* da bilmelidir.⁶

Bir milletin geçmişinde, belirli bir dönem hakkında bilgi toplarken tek başına resmi kayıtların incelenmesi yetmez, aynı zamanda, o dönemde yazılan edebî ürünlerin de ele alınması gerekmektedir.

Bilindiği gibi yazarlar, yaşadıkları dönemin sosyal ve kültürel olaylarından yoğun bir şekilde etkilenmektedirler. Edebiyatımızda bunun birçok örneğine rastlayabiliriz. Örneğin, *Milli Mücadele Tarihi*’nin ayrıntılarını o dönemde yaşamış yazar ve şairlerin ortaya koydukları ürünlerden daha canlı ve ayrıntılı olarak öğrenebiliriz. *Halide Edip Adivar* ve *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*’nun bazı romanları o dönemi canlı sahnelerle ve bireye indirgeyerek vermektedir.

Bir *milletin kaderini* derinden etkileyen olayların bu tip eserlerden öğrenilmesi, yetişmekte olan nesiller üzerinde daha etkili ve öğretici bir şekilde tezahür edebilir. Bu nedenle edebiyat tarihi kavramı büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, edebiyat ve tarih kavramları özellikle araştırmacılar için birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak algılanmalıdır.

⁶Güzel-Torun-Demir-Bilkan,a.g.e.,s.15.

6. Edebiyat'ın Diğer Bilim Dalları İle Müşterekliği

Edebiyat araştırmalarında; özellikle tarih, dinî bilimler, sosyoloji, felsefe, psikoloji... vb. bazı bilim dallarının metotlarından faydalanılmaktadır. Zira edebiyat araştırmacısı, eserin yazıldığı dönemin sosyal ve siyâsî şartlarını, kültürel değişimlerini, toplumun bazı değer yargılarını tarih, dinî bilimler ve sosyoloji yardımıyla ortaya çıkarır. Bu bilgiler ışığında eserin, edebî akımların, şahsiyetlerin birçok yönden incelenmesi sağlanabilir. Bu araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bilgiler de özellikle, tarih, ilâhiyat, sosyoloji ve felsefe bilim dallarına malzeme hazırlama niteliği taşımaktadır. Bu durumda tarihçiler, teologlar, sosyologlar ve felsefeciler, edebî araştırmaların sonuçlarından yararlanarak toplumun tarihî, dinî, sosyal ve kültürel yapısıyla ilgili tespitlerde bulunabilirler.

Demek oluyor ki *Türk edebiyatının* hangi bilim dalında olursa olsun yapılacak olan araştırmalarda onun faydalandığı bilim dallarına bakmak gerekecektir.⁷ Zira bu edebiyat; kendini besleyebilmek, geliştirebilmek için de diğer bilim dallarının kaynaklarından, kadrolarından ve kullandığı metodundan faydalanmasını bilecektir. Bunlar da:

-**Tarih;** Genel tarih, İslâm tarihi, Türk tarihi ve millî kültür unsurları, dinler tarihi;

-**Mitoloji;** Türk mitolojisi, İran mitolojisi, dünya mitolojisi;

-**Dil Malzemesi;** Anonim Türk halk edebiyatı mahsulleri, atasözleri ve deyimler, halk söyleyişleri.

-**Dinî Bilimler;** Dinî inançlar, İslâmî ilimler (Kur'an ilmi, Hadis ilmi, tasavvuf ilmi)

-**Sosyoloji;** Genel sosyoloji, Toplum sosyolojisi, Edebiyat sosyolojisi" vb.leridir.

Yukarıda anılan ve daha birçok bilim dallarından da yararlanan *Türk edebiyatının* oluşumunda tespit ettiğimiz özellikleri ise şöyle sıralayabiliriz.

-Türklerin Müslüman olmadan önceki dönemlerde meydana

⁷Güzel-Torun-Demir-Bilkan,a.g.e.,s.16.

getirdikleri sözlü edebiyat ve yazılı edebî metinler, bugün dahi ilmî seviyesini hâlâ muhafaza etmektedir.

-Türklerin Müslüman olduktan sonra Ortaasya ve Anadolu'da, yani geniş bir coğrafyada ortaya koydukları eserler, dokuz yüzyıldan bu yana ilmî verilerin ışığında hâlâ mükemmelliğini korumaktadır.

-Bu edebiyatta; kültürel kaynaşma çerçevesinde biçim, dil, söyleyiş, şekil, tür, konularında nazım şekli esas olmakla birlikte, bazı anlatım biçimleri bakımından nazımın etkisinde ve paralelinde gelişmiş olan nesir de aynı özellikler vardır.

-Edebiyatımız, hem Arap, hem Acem nazım şekil ve türleri ile, kafiyenin bütün çeşitlerini, anlatım özelliklerini en ustaca kullanmışlardır. Bilhassa Yunus Emre'nin sehl-i mümteni'yi kullanımını, dünya da hiçbir şâirde göremeyiz.

Demek ki, Türk edip ve şâirleri, hem dış kültür unsurlarını, hem de kendi millî kültür unsurlarımızı ustaca kullanma yeteneğine sahip güçlü kişilerdir.

-Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatının, manzum ve mensur eserlerinin muhteva ve şekil özellikleri de önemli yer tutar. Yani bu edebiyat mensuplarının dili ve üslûbu, ortak İslâm uygarlığının kullandığı yazılı kültür diline dayanır. Edebî sanatları ve "konu-tema"ları ise, bu edebiyatın yoğun biçimde kullanımını ve bu edebiyatın sanat anlayışı ile ilgili olduğu kadar dünya görüşü, daha doğrusu kültür yapısıyla da yakından ilgilidir.⁸

b. Edebî Eser

1. Tanım

Edebi eser; *"İnsanı etkileyen, duygu, düşünce ve hayalleri harekete geçiren her türlü sözlü ve yazılı esere edebî eser"* denir. Edebî eserin *"ana malzemesi dil"*dir. Edebî eser, dilin en güzel ve en etkili bir biçimde kullanılmasıyla meydana gelmektedir. Yani *"yerinde kullanılmayan bir*

⁸Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1994, s.17-23,

kelime, edebî olacak bir mısra'ı topal ve aksak yapar.”

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, edebî eserin meydana gelmesinde dil önemli bir araçtır. *Edebî nitelikteki eserler*, toplumların maddi ve manevî dünya görüşlerini yansıtmaktadır. Ortak duygu ve düşüncelerin dile getirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bütün bunların yanı sıra yetişmekte olan nesillere ana dili bilincini ve sevgisini aşılamaktadır. Bu yönüyle edebî eseri kısaca, belli kurallarla iletişimi sağlayan dilin, estetik bir biçimde belli unsurlar eşliğinde işlenmiş hâli olarak da tanımlayabiliriz.

2. Özellikler

Öncelikle “*edebî bir eser*”de olması gereken önemli özelliklerden biri, insanlar üzerinde derin duygu ve düşünceler uyandırmasıdır. *Bir edebiyat* eserinin etkileyiciliği, ele alınan konunun ortaya konuş biçiminde saklıdır. Kuşkusuz, ele alınan duygu ve düşünceler, dil vasıtasıyla okuyucuya ulaştırılır. Edebî eser bir anlamda, *dil birliğini* ve *kültür birliğini* de sağlamaktadır. Bu bakımdan, yazarın dili kullanma becerisi de önem taşımaktadır.

Edebî eserde bulunması gereken bir diğer önemli nitelik, *biçimdir*. Yazar, aktarmak istediği duygu ve düşünceleri belirli bir formda okuyucuya sunmalıdır. Bir başka deyişle, eserini hangi *türde* verecekse, o *türün* özelliklerini iyi özümsemiş olması gerekir.

Bütün bunların yanı sıra, eserde yer alan olaylar ve durumlar, edebî bir söyleyiş tarzıyla kaleme alınmalıdır. Bu söyleyiş tarzı, çoğu zaman yazarın üslubu içerisinde şekillenmektedir. Bir edebî eserin özelliklerini şöylece maddeleştirebiliriz. Onlar da;

-Yazar, dili büyük bir titizlik ve ustalıkla kullanmalıdır.

-Eser, insanda derin duygu ve düşünceler uyandırmalı ve belli bir form içinde yazılmış olmalıdır.

-Eserde yer alan olaylar ve durumlar, edebî bir anlatımla verilmiş olmalıdır.

c. Edebiyat-Dil-Kültür İlişkisi

Bilindiği gibi, edebiyatın ana malzemesi *dildir*. Yazarlar ve şairler, herkesin gördüğü veya bildiği bir olayı, ustalıklarla kullandıkları *dil aracılığıyla* daha canlı ve etkileyici bir biçimde ortaya koyarlar.

Dil, aynı zamanda kişiliği ve *kültürü* yansıtan bir aynadır. Aynı toplumda yaşayan kişiler, dil aracılığıyla ortak birtakım değerlere sahip olurlar. Ortak değerlerin bütünü, aynı zamanda o toplumda yaşayan *insanların kültürünü* oluşturmaktadır. Toplumsal değerlerin bir kısmı evrensel değerlerle örtüştüğü gibi önemli bir kısmı da başka milletlere göre farklılık arz eder. Biz buna "*millî kültür*" adını veriyoruz. *Millî kültürün* gelişmesinde ve nesillere aktarılmasında dil önemli bir araçtır. *Dil*, sadece bu unsurları aktarmakla görevlidir. Kültürel değerlerin yeni nesiller tarafından özümsemesinde asıl unsur *edebiyattır*. Edebi eserler, kültürel değerlerin sonraki nesillere özümsetilmesinde uzun vadeli ve kalıcı bir etki yaratmaktadır. Yazar, eserini ne kadar nitelikle bir şekilde ortaya koyarsa, bu etki o kadar güçlü ve kalıcı olur.

Yukarıdaki açıklamalarımızı kısaca toparlayacak olursak. *Dil*, *edebiyat* ve *kültür* arasında doğal bir ilişki olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir milletin geleceğini emanet edeceği nesiller bu *üç kavram* arasındaki doğal ilişkiden ne kadar olumlu yönde etkilenirse, o millet sonsuza kadar bağımsız yaşayacaktır. Bilindiği gibi, bir *milletin dili*, sanat adamları, yazar ve şairler tarafından geliştirilir ve zenginleştirilir. Bu bakımdan *edebî eserler*, bir milletin dilinin en güzel ve en doğru bir biçimde temsil edildiği ürünler olmalıdır.

⁹Güzel, A., -Torun, A., -Bilkan, A.F., a.g.e., s.14-15.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATININ DEVİRLERE AYRILMASINDA KULLANILAN ÖLÇÜTLER VE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATININ GÜNÜMÜZE GÖRE TASNİFİ (Prof. Dr. Abdurrahman Güzel)

A. Türk Dili ve Edebiyatının Devirlere Ayrılmasında Kullanılan Ölçütler 1. Dil Anlayışı

Asya ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde başlayıp gelişen Türk Edebiyatlarını birbirinden ayıran, yalnızca şekil, muhteva ve gaye farklılığı değildir. Önemli bir faktör daha vardır ki, bu da edebî eserin asıl malzemesi olan dilde ortaya çıkmaktadır. Bunlara lehçe veya şive ayrılığı adını veriyoruz. Bu ayırımı kısmen de olsa ağız farklılıklarını da alabiliriz. Günümüzde bu kavramlar sık sık birbirine karıştırılmaktadır. Bu sebeple konuya girmeden önce bu kavramların açık bir ifadeyle tanımlanmaları gerekmektedir.

Lehçe (dialecte, dialect, dialekt); bir dilin değişik ülkelerde ve bölgelerde, yine aynı "dil birliği"nden olan kimselerce konuşulan değişik biçimidir.¹⁰

Türkçenin Azerice, Kazakça, Kırgızca, Türkmençe, Tatarca, Başkurtça, Çuvaşça, Halaçça vb. birçok lehçesi bulunur. Bu lehçelerden bir kısmında karşılıklı anlaşılabilirlik oranı, diğerlerine göre daha yüksek ya da düşük olabilir. Örneğin Türkiye Türkçesi ile Azerice arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksektir. Ancak bu oran, Türkiye Türkçesi ile Çuvaşça söz konusu olunca, büyük oranda düşmektedir.

Şive: is (şi: ve), Ar. Şive. Söyleyiş özelliği. Bu kelimenin aynı zamanda "ağız" anlamı da vardır.¹¹

¹⁰ Aksan, Doğan, *Her yönüyle Dil*, TDK Yayn. Ankara 1998, s. 141.

¹¹ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 1998.

Ağız: Bir dilin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliği. Bunun yanında, üslub ve ifade özelliği anlamlarına da gelmektedir.¹²

Ağızlar resmi ortamlarda, devlet dairelerinde ve eğitim kurumlarında kullanılmayan, standart konuşma dilinin kullanılmadığı alanlarda tercih edilen yöresel konuşma biçimleridir. Ağızlar bölgelere göre farklılıklar gösterir. Söz gelimi Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi ağızları ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi ağızları sesbilgisi, biçimbilgisi, söz varlığı, vurgulama biçimi vb. noktalarda değişik özellikler gösterebilmektedir. Ağızların sınırları, ülkelerin siyasi sınırları ile örtüşmek zorunda da değildir. Türkiye'nin Ağrı, Kars, Iğdır vb. yörelerinde konuşulan ağızlar, Türkiye'nin siyasi sınırları içinde olmakla beraber Azeri Türkçesinin ağız özelliklerini gösterir.

Yukarıdaki üç kavramın tanımlarına baktığımızda, şive ve ağız kavramlarının söyleyiş özelliği noktasında birleştiklerini, dolayısıyla aynı kavramlar olduklarını görürüz. Bu aynı zamanda "konuşma" ile de doğrudan ilgilidir. Bir dilin sınıflandırılmasında bu kavramların mutlak surette göz önüne alınması gerekmektedir. Bu kavramları açığa kavuşturduktan sonra şimdi Türkçenin tasnifi ile ilgili açıklamalara geçebiliriz.

Bilindiği gibi Türk dillerinin tasnifi meselesi ile ilk uğraşan kimse olarak Kaşgarlı Mahmud zikredilebilir. O, 1072-1074'te tamamlanmış olan *Divanü Lûgati't-Türk* adlı meşhur eserinde, Türk kabilelerinin o zamanki durumuna göre kaba bir tasnifini yaparak bunları şarkî ve garbî (doğulu ve batılı) olmak üzere iki büyük gruba ayırmıştır.¹³

Bu tasnif, dil ve edebiyat tarihimizde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Edebî metinlerin asıl malzemesinin dil olduğunu düşünürsek, bu tasnif Türk Edebiyatının devirlere ayrılmasında da o günün şartlarına göre önemli kıstaslar ortaya koymuştur.

Divanü Lûgati't-Türk isimli eseri XI. yüzyıla ait bir deneme olduğu için Kaşgarlı Mahmud'un çalışmasını ancak tarihi bir vakıa olarak kabul etmekle beraber, yaşadığı devre ait bütün Türk aile ve boyları arasında

¹² Türkçe Sözlük.

¹³ Arat, R. R., -Temir, Ahmet, "Türk Şivelerinin Tasnifi" Türk Dünyası El Kitabı II, Dil-Kültür-San'at, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 225.

dolaşarak hemen hemen bütün Türk lehçe ve şivelerini incelemiş olması ve şiveleri mukayese ederken ses hususiyetlerini de dikkate alması dil anlayışına dair tasnife ne kadar ciddiyetle yaklaştığını ortaya koymaktadır.¹⁴

Türkçenin en eski dönemlerinden günümüze kadar, şive ve lehçelerinde bu farklılıklara rastlamak mümkündür. Konuyu Türkçe açısından değerlendirdiğimizde, bu farklılıklar, uzaktan yakına doğru azalarak mevcut kalmıştır. Uzaktan yakına diyoruz, çünkü bugün Çuvaşça ve Yakutça, günümüz Türkiye Türkçesinden oldukça farklıdır. Bunun nedeni, bu iki dilin, Türkçenin en eski dönemlerinde ayrılmalarından kaynaklanmaktadır. Çuvaşça ve Yakutça gibi, bir dilin bilinmeyen dönemlerinde ayrılan kollarına lehçe adı verilmektedir. Her iki dil de Ural-Altay Dil Ailesinin Ural grubundaki Türkçenin tarihî dönemde ayrılmış olan lehçeleridir. Çok eski dönemlerde ayrıldıkları için de, bugün Türkçeden farklı birer dilmiş gibi algılanmaktadırlar.

2. Dil Coğrafyası

Türk dilleri geniş bir coğrafî dağılımları, farklı dil tipleriyle ilişkileri, zaman içerisindeki görece dayanıklılıkları, morfoloji ve sentaks açısından kurallı oluşlarıyla genel olarak ilgi çekici görünürler. Yirminci yüzyılın sonundaki gelişmeler sebebiyle pek çok Türk dili, son zamanlarda gittikçe artan bir politik önem kazanmıştır.¹⁵

Günümüzde bu kadar geniş bir coğrafyada konuşulmakta olan Türkçe, başlangıçtan XII. yüzyıla kadar tek bir koldan ilerleyen yazı dili durumundayken, XII. yüzyıldan itibaren çeşitli dallara ayrılmaya başlamıştır.

Orta Asya Türk Dünyası, XII. yüzyıldan itibaren bazı kaynaşma, karışma ve ayrışmaların sonucu olarak, yavaş yavaş Türk dilinin genel yapısında birtakım değişme ve gelişmelere sahne olmuştur. Bu değişme ve yenileşmeler yeni yazı dillerinin oluşmasına ortam hazırlamıştır.¹⁶

¹⁴ Bkz. Arat-Temir, a. g. e., s. 225.

¹⁵ Lars Johanson, Türk Dillerinin Coğrafyası, (Çevirenler: N. Demir-E. Yılmaz), Grafiker Yay. Ankara 2002, s. 9.

¹⁶ Korkmaz, Zeynep, Türk Dili Üzerine Araştırmalar Cilt-I, "Türk Dilinin Gelişmesi ve Tarihi Devreleri", TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 693.

Bu dallanmalar sonucunda Türkçe, güneybatıda Türkiye ve komşularından, güneydoğuda Doğu Türkistan'a ve hatta Çin'in içlerine kadar uzanır. Buradan kuzeydoğuya, güney ve Kuzey Sibirya üzerinden Kuzey Buz Denizi'ne ve son olarak Batı Sibirya ve Doğu Avrupa üzerinden kuzeybatıya uzanır.¹⁷

Orta Asya'da da en çok konuşulan ve daha geniş alanlara yayılan Türkçe, farklı coğrafyalarda ve değişik kollar hâlinde gelişir. Bugün Türkçenin; Azeri Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Balkan Türkçesi gibi şiveleri vardır. Günümüzde ise dünyanın en çok konuşulan dilleri arasındadır.

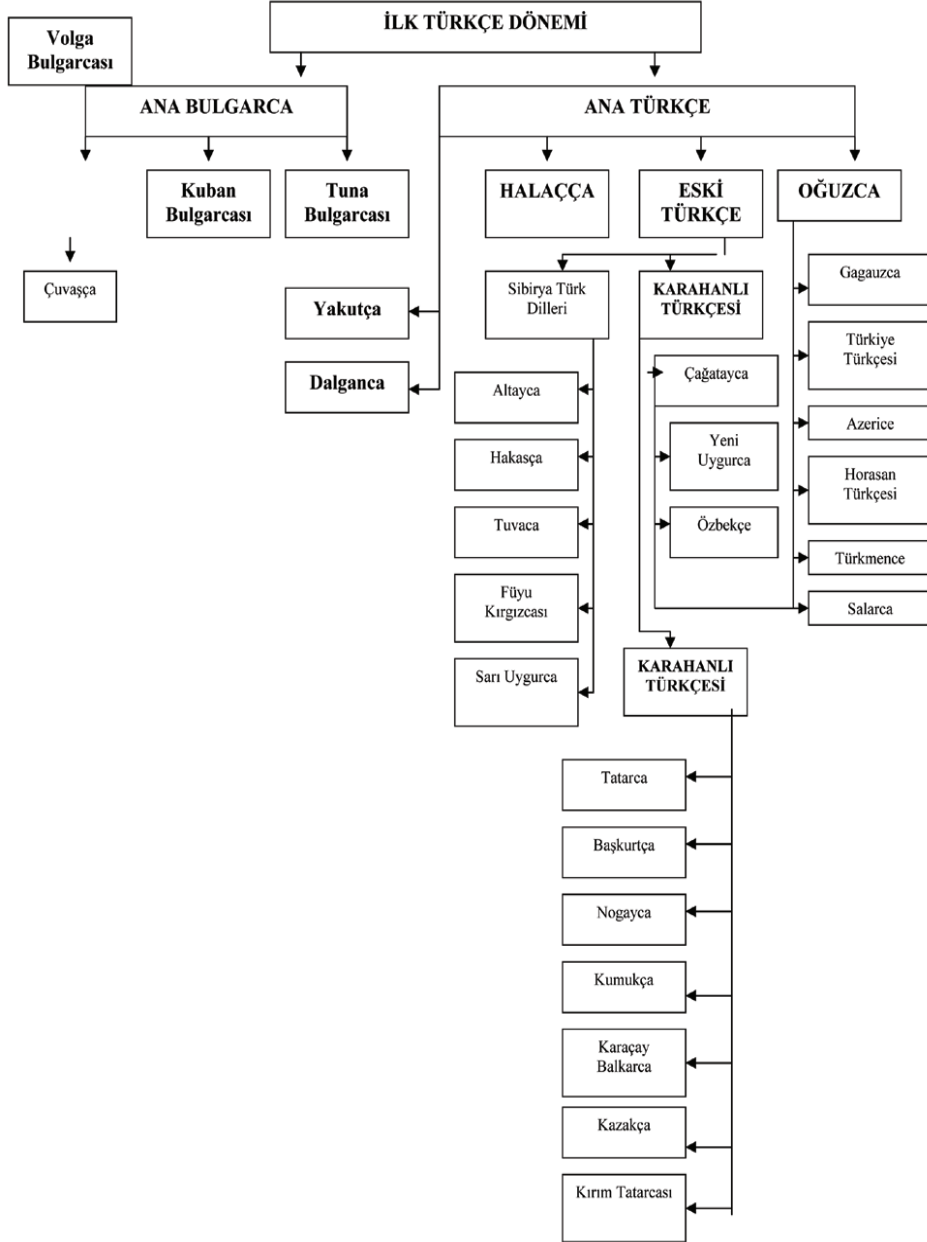
2000 yılı rakamlarıyla, altı Türk Cumhuriyeti'nde 124. 682. 000, Rusya Federasyonu'nda 20 milyona yakın, Avrupa, ABD, Avustralya ve Balkan ülkelerinde 5,4 milyon, İran'da 40 milyona yakın, Irak'ta 4. milyon, Afganistan'da 2.5 milyon, Moğolistan'da 188 bin, Çin'de 14.5 milyon, Suriye'de 500 bin olmak üzere toplam 280 milyon civarında insan tarafından kullanılmaktadır. Bu rakam 2025'te 350 milyona yaklaşacaktır.¹⁸

Türkçe'nin dil coğrafyasının zaman içerisinde ne kadar geniş bir alana yayıldığını yukarıdaki kısa açıklamalardan bile anlayabiliriz.

¹⁷ L. Johanson, a. g. e., s. 9.

¹⁸ Özkan, Nevzat, Türk Dilinin Yurtları, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 292.

TARİHÎ SEYİR İÇİNDE TÜRK DİLİNİN GÜNÜMÜZE GÖRE TASNİFİ

3. Dinî Hayat

Tarihleri boyunca Türklerin dinî anlayışlarını üç ana döneme ayırmak mümkündür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Şamanizm.
2. Maniheizm - Budizm.
3. İslam Dini.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, bu din değişiklikleri Türklerin edebî kültürlerini doğrudan etkilemiştir.

Göktürkler'in dini konusunda bazı kaynaklar, birbiriyle çelişkilidir. Bir kısım araştırmacılar, Göktürklerin Şamanizm dinini benimsediklerini, ileri sürmektedirler. Bu tür çelişkilerin tek yolu, Orhun Kitabeleri'nin muhtevasına baş vurmaktır.

*“Türkler, yüce ve mücerret tek tanrı telakkisine erişmiş olmakla birlikte, başlangıçta yine de onu gökte düşünüyorlardı. Nitekim Orhun Kitabeleri'nde “üze gök tengri” terkinde Tanrı aynı zamanda gök manasını da ifade etmekteydi. Bu sebeple de tekâmülcü bir yaklaşımla Türkler de “Tanrı” düşüncesinin, maddi Gökyüzünden, manada Ulu Varlığa doğru bir gelişme gösterdiği öne sürülmüştür. Göktanrı, kendisine tapınılan mavi gökyüzünü değil, Yüce Tanrı'yı ifade etmektedir.”*¹⁹

Türklerin ilk benimsediği din olan Şamanizm, aslen büyüye, sihre ve halk hekimliğine dayanmaktaydı. Şaman dininin temsilcisine Kam, Kaman veya Şaman adı verilmekteydi. Bazı Türk topluluklarında devletin başındaki hükümdar, aynı zamanda Şamanizmin de temsilcisi idi. Bunlara Türk tarihinde Tudun adı verilmektedir.

Uygurlar, Göktürklerin varlığına son verdikten sonra, Türk tarihinde kültürel ve dinî bakımdan yepyeni bir dönem başladı. Uygurlar iki dine mensup olmuşlardır. Bunlar *Maniheizm* ve *Budizm* dinleri idi.

Maniheizm, evrende birbirine zıt iki ilke (hayır ve şer) bulunduğuna, başlangıçta birbirinden tamamıyla ayrı olan bu iki ilkenin dünyada, şerrin marifetiyle birbirine karışmış olduğuna inanan bir dindir. *Mani*'ye göre

¹⁹ Ünver Günay-Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yay. Kayseri, 1998, s. 38.

kurtuluş, hayrın serbest kalmasıyla ve tekrar eski yerini almasıyla gerçekleşecektir.²⁰

Uygurların benimsedikleri dinlerden biri de Budizmdir. Budizmin temel prensibi, somut olarak, “Bir kişinin kendi canı pahasına da olsa başkalarına yardım etmesi” düşüncesine dayanmaktadır.

Bu dönemde kaleme alınan edebî nitelikteki eserlerde, her iki dinin de ilkeleri, temel anlayışları ağır basmaktadır. Nitekim, Göktürk Kitabelerinde ve eski Türk destanlarında Gök Tanrıdan bahsedilirken, Uygur edebiyatında *Mani* ve *Budha*'nın temel prensiplerinden söz edilmektedir.

Burada eski Türklerin dini anlayışları ile ilgili özet bilgiler verilmiştir. Din konusu ayrıntılı bir şekilde ele alındığında, yukarıda ismi geçen *üç temel* dinin izlerine eski Türk toplumlarında yer yer rastlandığı görülmektedir. Örneğin, *Budizm*'in izlerine *Hunlarda* ve *Göktürklerde* de rastlandığına kaynaklarda tesadüf edilmektedir. Özetlemek gerekirse Türkler, yukarıda isimlerini verdiğimiz *dinleri* belli bir sıra takip ederek benimsememişlerdir. Dini hayattaki bu karışıklık Türklerin; İslam Dinini kabullerine kadar devam etmiştir. Türkler, bu döneme kadar, küçük topluluklar hâlinde farklı dinlerin etkilerine maruz kalmışlardır. Ancak İslam Dini kabullerinden sonra başka bir din arama yoluna gitmemişlerdir.

Edebiyatımızda asıl köklü değişiklik daha önce de belirtildiği gibi, X. yüzyıldan itibaren İslamiyetin kabul edilmesiyle başlamıştır. Başta *Karahanlı Devleti* olmak üzere *Gazneliler*, *Harzemşahlar* ve *Selçuklular* bünyesinde yeni ve güçlü bir edebiyatın başladığını görüyoruz. Bu değişiklik sadece edebiyatla sınırlı kalmamış, sanatın çeşitli dallarında da kendisini göstermiştir. Hatta, *hat sanatı* gibi, yeni bir sanatın da başlangıcı olmuştur.

XI. ve XII. yüzyıllarda *Müslüman Araplar ve İranlılarla iyi ilişkiler kuran Müslüman Türkler*, artık İslam medeniyeti dairesinde yer alacaklardır. *Edebî, kültürel ve siyasi alanlarda* karşılıklı etkileşime ve İslamî inanca bağlı olarak yeni dünya görüşünün ifadesi olan bir edebiyat başlamıştır. Bu edebiyat gelişerek *Tanzimat Dönemine* kadar devam etmiştir.

²⁰ Tekin, *Talat, Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg Yayınları, Ankara 1997, s. 32.

4. Kültürel Farklılaşma

Kültür, “*Bir milletin dil, din, duygu, düşünce ve yaşayış tarzındaki bütünlüktür.*” Bu saydığımız unsurlarda başlayan değişme, kültürel farklılaşmayı ortaya çıkarmaktadır. Kültür kavramı, Türk Edebiyatının devirlere ayrılmasında önemli bir ölçüt olarak göz önüne alınmaktadır. Mehmet Kaplan, edebiyat ve kültür terimleri arasındaki ilişkiyi şu şekilde dile getirmektedir.

*“Ben şahsen, edebiyatı kültüre denk buluyorum. Denklik ayniyet demek değildir. Aynadaki hayal, kendisine akseden eşyaya benzer. Edebiyat, bu manada kültürün aynadaki aksine benzetilebilir. Bu demektir ki, kültür sahasında ne varsa, onların hepsinin akislerini edebiyatta bulmak mümkündür.”*²¹

Türkler, tarih sahnesine ilk çıktıkları zamandan itibaren, gerek maddî gerekse manevî kültür birikimlerini yeni nesillere aktarmak için büyük çaba harcamışlardır. Özellikle yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte, bu birikimlerin daha da arttığını görüyoruz.

Uygurlardan itibaren Türk kültürü, her alanda bir değişim geçirmeye başlamıştır. *Bozkır kültürü* yerini yavaş yavaş *şehir kültürüne* bırakmıştır.

X. yüzyılda İslamiyeti kabul eden Türkler, bu dini inancın kabullerine ters düşmeyen bazı geleneklerini de sürdürmüşlerdir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de, Türklerin bu yeni dini birden değil, yavaş yavaş benimsemesinden kaynaklanmaktadır. 640’lı yıllarda başlayan geçişler, tam manasıyla 940’lı yıllarda tamamlanmıştır. Bu kadar uzun bir geçiş dönemi, İslam dininin Türk toplulukları arasında ne kadar iyi özümseildiğini, kültürel anlamda ne kadar iyi sindirildiğini ortaya koymaktadır.

Türklerin İslam medeniyeti dairesine girmeleri, tarihî süreç içerisinde, yazılı kültürlerine doğrudan sirayet etmiştir. Bu etkiyi edebî nitelikteki eserlerde açık bir şekilde görmek mümkündür. Özellikle İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrasında yazılan eserlerde bu fark açıkça göze çarpmaktadır. Edebî türler, özellikle şiirler, biçim bakımından az

²¹ Kaplan, Mehmet, Dil ve Kültür, Dergâh Yayınları, 2003, s. 11.

çok benzerlik gösterse de eserlerde ele alınan konular, birbirlerinden oldukça farklıdır.

İslamiyetin kabul edilmesinden X-XVII. yüzyıla kadar müspet ilimlerle manevî ilimler at başı yürümüş, fakat 1683' ten Tanzimata kadar olan dönemlerde dini eserlerin ağırlık kazanmıştır. Bunun da sebebi devletin güçlü olması ile orantılıdır.

Tanzimat döneminde ise, edebî eserlerin şeklinde ve muhtevasında büyük değişimler olmuştur. *Gerek Tanzimat Fermanı*'nda (1839), gerekse onun tamamlayıcısı niteliğindeki *Islahat Fermanı*'nda (1856) ifade edilen siyasî, askerî, ekonomik ve diğer alanlardaki değişiklikler doğrudan *Batı medeniyeti* esas alınarak düzenlenmiştir. Bu durum, *devletin Batı medeniyeti* dairesine girmeyi resmî bir politika hâline getirmesinden kaynaklanmaktadır. Yapılan çalışmalar kısa zamanda meyvesini vermiş; devlet halkıyla ve yönetimiyle hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Özellikle sosyal hayatın değişmesi doğrudan o dönemde yazılan edebî eserlere yansımıştır.

Özetlemek gerekirse, X. yüzyıldan itibaren Acem ve Arap edebiyatlarının etkisiyle ve İslami düşünceye dayalı olarak başlayıp daha sonra millî bir hüviyet kazanan yazılı Türk Edebiyatı, Tanzimat'tan itibaren hızlı bir batılılaşma sürecine girmiştir. Bunun etkileri ise 2000'li yıllara geldiğimiz şu günlerde de devam etmektedir.

B. Türk Edebiyatının Günümüze Göre Tasnifi

Dünya milletlerin edebiyatlarında da ana çizgi değişmemekle beraber, farklı edebî dönemler yaşandığı görülmektedir. Fakat bunların pek azı bizim edebiyatımız kadar çeşitlilik arz etmemektedir. Tabii ki bunun en önemli sebebi Türk boylarının dünya üzerinde *çeşitli coğrafi bölgelere* dağılarak ayrı topluluklar hâlinde ve ayrı devletler kurarak yaşamalarıdır. Bu durum, birtakım kültürel farklılıkları, *farklı lehçe ve şivelerin* oluşumunu, farklı medeniyetlerden etkilenmeyi ve *farklı edebiyatlara* sahip olmayı da beraberinde getirmiştir.

Biz de edebiyatımızı tarihî gelişimi içerisinde devirlere ayırarak her birini kendi özelliklerine göre incelemek durumundayız. Cumhuriyeti-

mizin ilk yıllarında M. F. Köprülü, “*Türk Edebiyatı*”nı;

1. *İslâm Öncesi Türk Edebiyatı*; Sözlü ve yazılı eserler,

2. *İslâmî Dönem Türk Edebiyatı*; Türk Halk Edebiyatı (*Anonim-Tekke-Âşık*), Divân Edebiyatı;

3. *Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı* (Tanzimat Dönemi, Servet-i Fünûn, Fecr-i Âtî, Millî Mücadele Dönemi, Millî Edebiyat) şeklinde tasnif etmiştir.

Araştırmacılar, başlangıçta *Türk edebiyatını* bu üç ana devreye ayırmak ve incelemek bağlamında müşterek bir anlayışa sahip bulunuyorlardı²². Fakat, o günkü şartlar içinde ana hatlarıyla doğru olan ve araştırmacılar açısından da kolaylıklar sağlayan bu tasnifte:

“-*Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*

-*Âşık Edebiyatı*

-*Dünya Edebiyatlarının Tesirinde Kalan Türk Edebiyatı*

-*Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*

-*Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Türk Edebiyatları*”

vb.nin yerleri tam olarak belirlenmemiştir.

Hâlbuki bu tasnifin yapıldığı dönemden günümüze değin; hem ülkemizde, hem de dünyada pek çok gelişmeler, araştırmalar yapılmış, her sahada yeni yeni *bilim dalları* oluşmuş, global dünyada daha nice görüş ve buluşlar geliştirilmiştir. Elbette bizim de; her konuda olduğu gibi, *Türk Edebiyatının* yeniden tasnifi konusunda da yapacağımız araştırmalarımızla bu edebiyatı *yenileşme*, *gelişme* ve *geliştirme* metoduyla daha da verimli bir hâle getirebileceğimizi düşünüyoruz. Çünkü yapacağımız bu yeni çalışmalarla, unutulmuş, ihmal edilmiş veya başka bir disiplinin altına sıkıştırılmış olan bazı *disiplinleri* de yeniden gün ışığına çıkarmış olacağız. Bu cümleden olarak “*müstakil birer disiplin*” halinde ele alınması gereken “*bu disiplin*”leri *beş örnek grupta* ele almaya çalışacağız. Onlar da;

Birinci gurup: Başlangıçta; “*Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı*”, Halk edebiyatının bir alt başlığı olarak, ***Tekke edebiyatı*** tabiri ile tanımlanmıştır. Halbuki bu tanım noksandır. Çünkü bu sahada teşekkül

²² U. Günay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüyâ Motifi*, Ankara 1986, s. 1.

eden *edebî mahsuller* yalnız *Tekkelerin* bünyesinde veya çevresinde oluşmuyor. Aksine bu *edebî mahsuller*, diğer pek çok mekânlarda, hatta Türklerin İslâm dinini kabullerinden sonraki dönemlerinde değil, tam tersine İslâm'dan önceki dönemlerinde de oluşuyordu. Eğer bugün geriye dönüp, "*Göktürkler ve Uygurlar dönemlerine*" kısaca bir bakacak olursak, o dönemlerde yazılan eserlerin de pek çoğunun *dinî muhtevalı* olduğunu görürüz.

Ayrıca Türklerin İslâm dinini IX.yüzyıldan itibaren kabullenmelerinden sonra gelişen bu "**Türk edebiyatı**"; elbetteki o dinin akîde ve vecd yönünü de yaşayarak "*dinî ve tasavvufî*" muhtevada eserler verecektir. Yine bu edebiyat; *nazım şekli ve nazım tür'ü* olarak, hem *Âşık edebiyatı* nazım şekil ve türlerini, hem de *Divan edebiyatı* nazım şekil ve tür'lerini ustaca kullanan sayısız *mutasvif şâirler* yetiştirecektir. Bu sebeple; bu muhteva bünyesinde gelişen **Türk edebiyatı** içindeki bu ***bilim dalı***na öyle bir ***ad*** koyalım ki, ***bu ad***, hem *dinî akîdeyi*, hem *vecdi*, hem de *milli vezni* beraberinde getirerek "***müstakil bir disiplin***" olarak buluştursun. Bu cümleden olarak biz de bu ***ad***'ı, "*Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*"²³ olarak tanımlamayı uygun bulduk.

İkinci grup: "*Âşık edebiyatı*" da "*Halk Edebiyatı*"nın bir alt başlığı olarak XVI. yüzyıldan itibaren tanımlanmıştır. Bu tanım da nokсандır. Çünkü, *Âşık edebiyatı* ile ilgili her türlü kültürel değerleri İslâm öncesi Türk edebiyatının *Sözlü ve Yazılı* mahsullerinde de açık bir şekilde görmekteyiz. Öyle ise, *Âşık edebiyatı* da "***müstakil bir disiplin***" olmalıdır.

Üçüncü grup: *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı* da "*Batı tesiri altında kalan Türk edebiyatı*"nın bir alt başlığı olarak tanımlanmıştır. Kanaatimizce bu da nokсандır. Çünkü "*Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*" Atatürk Türkiyesi'nde Cumhuriyet'in ilânı ile beraber başlayan ve bugün de, yarın da devam edecek olan bir edebiyattır. Dolayısıyla bu edebiyatın da başka bilim dallarının alt başlığı olarak değil, ***müstakil bir disiplin*** olarak tanımlanması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Dördüncü grup: "*Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Türk edebiyatları* ise müstakil veya başka bir bilim dalı altında belirlenmemiş-

²³ Bu konuda daha fazla bilgi için: Kitabımızın "*Niçin Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı Adını Verdik?*" birinci bölümüne bakınız.

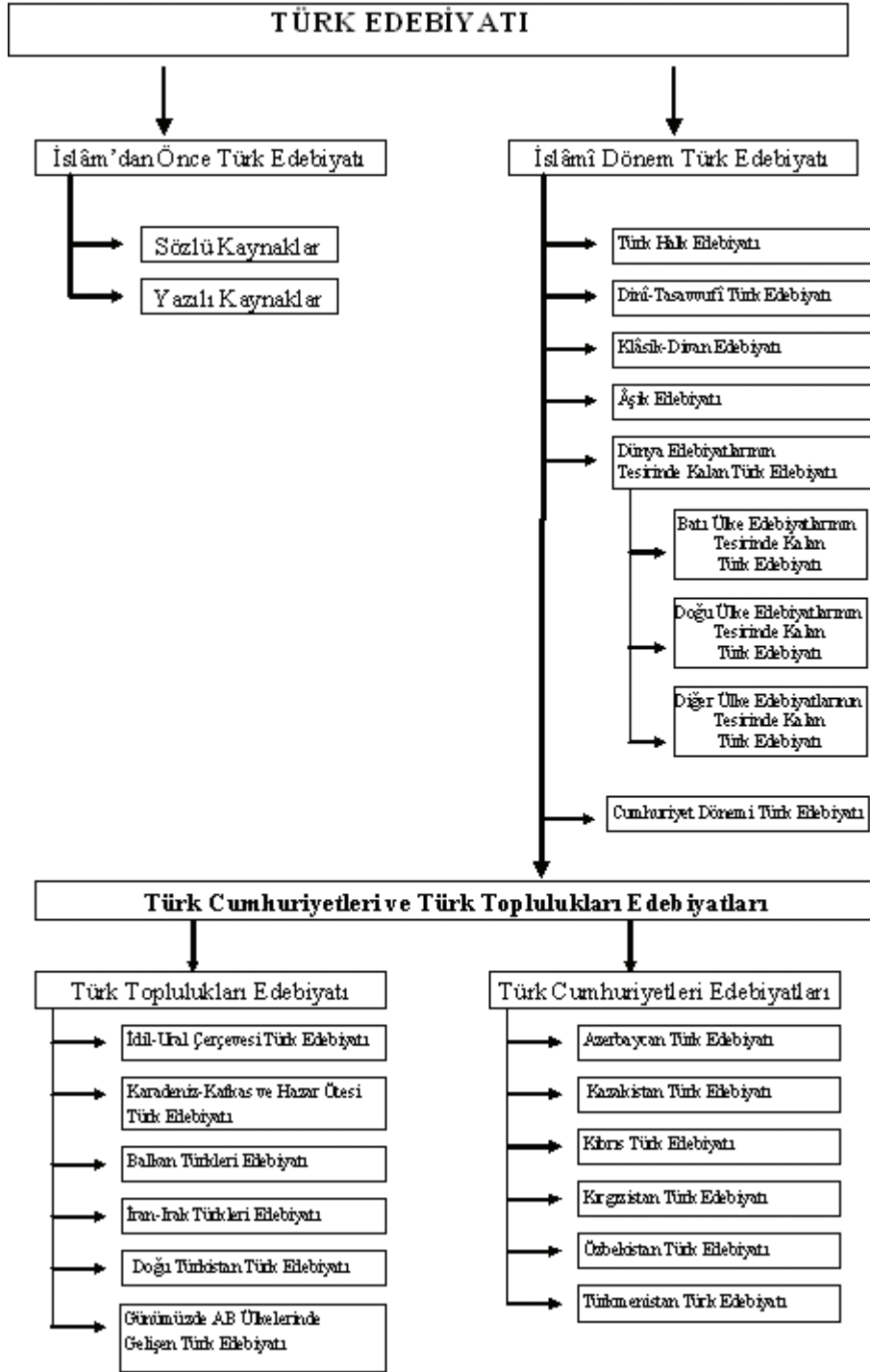
tir. Çünkü o günün şartlarında bu edebiyatların belirlenmesi güçtü. Öyle ise bu edebiyatın da “İslâmi Dönem Türk Edebiyatı” bünyesinde “Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Türk Edebiyatları” olarak “**müstakil bir disiplin**” halinde belirlenmesi gereklidir.

Beşinci grup: Batı kültürü etkisinde gelişen Türk edebiyatı da bu gün yeniden ele alınmalıdır. Çünkü Türk edebiyatı; bugün yalnız batının etkisinde kalmayıp ya bizzat, ya da medya kanalıyla bütün dünya edebiyatlarının etkisinde kalarak gelişmekte ve eserler vermektedirler.

Örneğin; *Dallas, Yalan Rüzgarı, Altın Kızlar, Kökler* vb.lerine karşı Türkiye’de gelişen edebiyat, yalnız batının tesirinde gelişen edebiyat olmayıp, tam tersine diğer dünya edebiyatlarının da etkisinde gelişen bir edebiyattır. Bu sebeple “*Batının Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı*”nı, “*Dünya edebiyatlarının etkisinde gelişen Türk edebiyatı*” başlığı altında belirlemek ve ona göre incelemek lazımdır.

Yukarıdaki bu kısa açıklamalardan sonra bugün “**Türk Edebiyatı’nın Günümüze Göre Tasnifi**”ni aşağıdaki şekilde yapmanın daha faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Buna göre:

TARİHÎ SEYİR İÇİNDE TÜRK EDEBİYATININ GÜNÜMÜZE GÖRE
TASNİFİ

Şimdi bu tasnifi kısa başlıklar hâlinde vermeye çalışalım:

1. İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı²⁴

Türk edebiyatının başlangıcıyla ilgili olarak belli bir tarih öne sürmek zordur. Fakat bu edebiyatın, tarihin bilinmeyen dönemlerine kadar uzandığı ise muhakkaktır. İslâmiyet öncesi *Türk edebiyatı* devresinde, *Büyük Hun İmparatorluğu'nun*, *Göktürk ve Uygur devletlerinin* bulunduğunu biliyoruz. Din olarak; *Gök ve Tabiat dinî*, daha sonra da *Buddha (Buda) ve Mani dinleri ile Şamanlık*; yazı olarak da *Göktürk ve Uygur alfabelerinin* kullanıldığı birtakım belgelerden anlaşılmaktadır.

İslâmiyet öncesi *Türk edebiyatını* **sözlü** ve **yazılı eserler** olmak üzere iki bölümde ele almak mümkündür. Onlar da:

1.1. Sözlü Edebiyat

Bu dönem sözlü edebiyatının en önemli ürünleri *destanlardır*. Destanlar bir milletin uzun tarihi boyunca geçirdiği maceraları, yetiştirdiği kahramanları, tabiat ve kainat hakkındaki duygu ve düşüncelerini, dünya görüşlerini aksettiren eserlerdir. Türk destanlarının büyük bir kısmı İslâmiyet öncesi dönemlerde meydana gelmiştir.

İslâmiyetten önce doğup gelişen destanlarımızın başlıcaları: ***Saka sahası destanları***; *Su ve Alp-Er Tunga*; ***Hun sahası destanları***: *Oğuz Kağan*; ***Göktürk sahası destanları***: *Ergenekon ve Bozkurt*; ***Uygur sahası destanları***: *Göç ve Türeyiş*; ***Kırgız sahası destanları***: *Manas* vb.leri destanlarıdır. Bu destanların yazılı edebiyata sonradan geçmiş, ya da yabancı kaynaklarda, yabancı dillerle yazılmış olması onların *dil ve üslûp özellikleri* hakkında bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. Bazı destanlarımız, zamanla araştırmacı ve yazarlar tarafından derlenerek yazıya geçirilmiştir. Bu destanlarımızdan İslâmiyet öncesi edebiyatımıza ait dil ve biçim özellikleriyle, Türklerin o zamanki yaşayış şekillerine belirleyen birçok bilgiler edinmekteyiz.

Sözlü edebiyatta *koşuk*, *sagu* ve *savların* da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Eski Türk toplumunda *sığır*, *şölen*, *yuğ* denilen dinî törenler yapılırdı. Bu cümleden olarak dinî sürgün avlarına **sığır**, kurban

²⁴ Bak: Güzel, A., - Torun, A., Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara 2003, s.37-69.

törenlerine **şölen**, yas törenlerine de **yuğ** denilirdi.

Bu törenlerde kendilerine **ozan, baksı, şaman, oyun** gibi adlar verilen ve *hekimlik, müzisyenlik, din adamlığı, şamanlık* gibi nitelikleri olan kişiler *kahramanlık, aşk, tabiat ve din* konularında şiirler söylerlerdi. Bu şiirlere genel olarak **koşuk** denilmekteydi. **Koşuklar** hemen hemen her konuda söylenebiliyordu. Arada bir **öğüt** verici özellikler de taşıyordu.

Sagu ise, yas törenlerinde söylenen bir çeşit ağıt idi.

Sav'lar; Türklerin derin görgü ve tecrübelerini çok kısa olarak anlatan, günümüzdeki atasözü'nün karşılığı olan özlü sözlerdir.

Sözlü edebiyat, yazının kullanılmaya başlanmasından sonra da devam etmiş, pek çok değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelebilmiştir.

1.2. Yazılı Edebiyat

Türklerin çok eski çağlardan beri bazı yazılar kullandığı, tarihî kaynaklardan öğrenilmektedir. *Uygurların* V. yüzyılda özel bir yazı kullandıkları bu kaynakların verdiği bilgiler arasındadır. Ayrıca Yenisey Kırğızları tarafından, aynı yüzyıllarda yazılmış mezar taşlarının bulunup okunmuş olması bu bilgileri doğrulamıştır. Fakat bu yazılar tam bir metin karakteri göstermez.

İslâmiyet öncesi yazılı *Türk edebiyatının* en önemli ve hacimli belgeleri VII. yüzyılda *Göktürk alfabesiyle* yazılmış olan *Göktürk Yazıtlarıdır*. *Tonyukuk, Kültiğin ve Bilge Kağan* adına dikilen bu yazıtlarda *Bilge Kağan*'ın, kardeşi *Kül Tigin*'le birlikte Çinlilere karşı yaptıkları mücadeleler ve Türk milletinin bütünlüğünü sağlamak için yaptıkları çalışmalar anlatılmaktadır. Bu yazıtlarda Türk beyleri ve halkı millî şuurlarına sahip çıkmaları için uyarılmaktadır. İşlenmiş, güzel ve etkili bir dille yazılmış olan bu yazıtlarda kuvvetli bir hitabet üslubu dikkati çekmektedir. *Göktürk Yazıtlarının* yazarları vezir *Bilge Tonyukuk* ile *Yolluğ Tigin*'dir. Eldeki belgelere göre bunlar, Türklerin en eski yazarlarıdır.

Göktürk Devleti'nin tarihi ve edebî varlığını belgeleyen *Orhun Yazıtları*, VIII. yüzyılın ilk yarısında Göktürklerin devlet kurduğu Ortaasyanın doğusunda dikilmiştir. Orhun Yazıtları, yalnızca Türk

varlığını kanıtlayan ilk yazılı belgeler olmakla kalmayıp, aynı zamanda *Türkçenin VIII. yüzyılda edebî ve beşeri ilim dili* olarak gelişmiş ve yüksek bir anlatım gücü kazanmış olduğunu da²⁵ gösteren belgelerdir.

Göktürk Kitabeleri, Türk milletinin aynı zamanda “*milli şuurla Türk milliyetçiliğinin şahlanışı*”dır.

İslâmiyet öncesi *Türk edebiyatının Göktürk Yazıtlarından* sonraki yazılı ürünleri *Uygur Türkçesi* eserleridir. Uygur Türkleri, Göktürklerin alfabe ve dinlerini terk ederek *Soğd* yazısını ve *Mani* ile *Buddha* dinlerini kabul etmişlerdir. Bu dönemde verilen eserlerin tamamı *Mani* ve *Buddha dini*yle ilgilidir. Büyük bir kısmı *Turfan* kazılarında ele geçen bu eserlerin başta gelenleri *Altun Yaruk* ve *Sekiz Yüknək*'tir. Bu eserlerde *Buddha*'nın hayatı, *Buddha* dininin esasları anlatılmış; bazı dualara da yer verilmiştir. *Maniheist Uygur*'lardan günümüze ulaşabilen şiirlerin bir kısmı *ilâhi*; bir kısmı ise *ölüm, sevgi ve övgü* şiirleridir.

İslâmiyet'ten önceki *Türk edebiyatının* bilinen ilk şiiri, savaşta kaybedilen topraklar için söylenmiş ağıta benzer bir *Hun Türküsü*'dür. Bu dönem yazılı edebiyatımızın adı bilinen ilk şâiri ise **Aprınçor Tiğın**'dır. İslâmiyet öncesi Türk şiirinde çeşitli hece vezinleri kullanılmıştır. *Nazım şekilleri* ise genellikle dört mısradan oluşan kıtalardan meydana gelmektedir. Üç veya dörtten fazla mısradan oluşmuş kıtalara da tesadüf edilmektedir. *Kafiyeler* mısra sonlarında bulunduğu gibi bazen mısra başlarında da görülmektedir. Şiirlerde genellikle *yarım kafiye* kullanılmakla birlikte diğer kafiyelere de yer verilmiştir.

2. İslâmî Dönem Türk Edebiyatı

Türkler VIII. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kabul etmeye başlamışlardır. Karahanlı hükümdarı *Satuk Buğra Hamn* 920'lerde İslâmiyet'i resmen kabul etmesiyle de kitleler hâlinde Müslüman olup “*ilk Türk-İslâm Devleti*”ni kurdular. İslâmiyet, Türklerin hayatına yeni bir yön vererek “*din, kültür, düşünce yapısı, dil, edebiyat ve dünya görüşleri*”nde önemli değişiklikler meydana getirdi. Türkler, İslâmiyet'ten önce de çeşitli medeniyetlerle kültür alışverişlerinde bulunmuştu, fakat bunların hepsi İslâmiyeti çabuk benimsediler ve yeni

²⁵ Mengi, M., a.g.e.,s. 9 .

dinin esaslarını süratle öğrenme yoluna gittiler. Bu arada *Türkçeye* yeni kavram ve kelimeler girmeye başladı. Böylece ilk anda göze çarpan değişiklikler **dil** ve **edebiyat** alanında oldu.

İslâm kültür ve medeniyetinin etkisinde yeni bir edebiyat doğdu. Bu edebiyatta nazım şekilleri, vezin ve *nazım tür*'leri de eskisinden çok farklıydı. Şiirde aruz vezni gibi yepyeni bir vezin; *mesnevi* ve *kasîde* gibi beyit esasına dayalı *nazım şekilleri* kullanılmaya başlandı.

Türkler arasında İslâmî edebiyatın ilk ürünleri Karahanlılar zamanında ve *Hakaniye Türkçesi* ile yazılmıştır. Bunlar da; *“Kutadgu Bilig, Divânü Lügati't Türk, Atabetü'l Hakayık, Divân-ı Hikmet, Kitâb-ı Bakırgan, Nehcü'l-ferâdis”*.vb'leri ilk İslâmî Türk eserleri olarak bilinmektedir.

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından 1069 yılında tamamlanmış ve Karahanlı hükümdarı *Tabgaç Buğra Ha*'a sunulmuştur. Eserin adı *“Kutlu olma bilgisi”* anlamına gelmektedir. *Kutadgu Bilig*, devleti idare edenlerin nasıl davranmaları gerektiğini, halkın ideal bir devlet adamı tarafından nasıl mutlu edilebileceğini anlatan; *“dinî, ahlâkî, sosyal görüşlerin ağır bastığı, devlet başkanının teb'asına nasıl davranması gerektiği ve teb'anın da devletine karşı olan görevleri nasıl yerine getirmesi gerektiğine dair 'Nasihât türü'nde verilen manzum bir eser”*dir. 6645 beyitten meydana gelmiş olan bu eser, aruzun *“Feûlün feûlün feûlün feûl”* kalıbıyla yazılmıştır. Dil ve kültür tarihi bakımından önemlidir.

XI. yüzyılda yazılmış olan eserlerden biri de *Kaşgarlı Mahmud*'un *“Divânü Lügati't Türk”*üdür. Kaşgarlı Mahmut, eserini Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazmış, fakat asıl hedefi ise, Türkçenin Arapçadan daha üstün bir dil olduğunu ortaya koymaktır. Bir lügat niteliğinde olan *Divânü Lügati't Türk*'te örnek olarak verilen *“halk şiirleri, atasözleri, deyimler ve kelimeler”* dil ve kültür tarihimiz açısından son derece önemlidir. Kaşgarlı Mahmut, Türk dilinin yapısı üzerinde durmuş ve eserini;

“Türk dili ile Arap dilinin at başı yürüdükleri bilinsin.” diye yazdığını söylemiştir. Türkçe hakkında ise;

“Türk dilini öğreniniz, çünkü onların uzun sürecek bir saltanatı vardır.” hadisini kaydeden Kaşgarlı Mahmut ilk *Türkçü* yazarı ve dünyanın bugün bile geçemediği en ünlü *“lengüisti”*dir.

XII. yüzyılın başında meydana getirildiği sanılan *Atabetü'l Hakayık*, *Edip Ahmet Yükneki* tarafından yazılmıştır. Öğretici mahiyette *dinî-ahlâkî* bir eserdir. Edip Ahmet; dinin faziletlerinden, ilimden, ahlâkın faydalarından, cömertliğin bir insanı bütün kirlere arındıracağından bahsetmiştir. Eser dörtlükler hâlinde düzenlenmiştir. Bu, millî nazım birimimizin İslâmî dönemde de korunduğunu göstermesi bakımından önemli bir husustur.

Divân-ı Hikmet, Kitâb-ı Bakırgan, Nehcü'l-ferâdis'de yine aynı duygularla yazılmıştır.²⁶

İslâmî Dönem Türk edebiyatının bundan sonraki dönemlerini yukarıda yaptığımız tasnif gereğince; “*Türk Halk Edebiyatı, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Klâsik-Divân Edebiyatı, Âşık Edebiyatı, Dünya edebiyatlarının Tesirinde Kalan Türk Edebiyatı, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Türk Edebiyatları*” olmak üzere yedi bölümde inceleyeceğiz.

2.1. Anonim Türk Halk Edebiyatı

Türk Edebiyatı'nın en eski bir kolu olan “*Türk Halk Edebiyatı*”, malzemesi itibariyel tamamen halk kültürü ve folkloruna dayanır. Bu edebiyatın en önemli özelliği ise *sözlü olmak ve ağızdan ağıza* nakledilmektedir. İslâmiyetten önceki edebiyatımızın sözlü geleneği en fazla *Türk Halk edebiyatında* yaşamıştır. Bu cümleden olarak Türk halk edebiyatını *Anonim Halk Edebiyatı* ana başlığı altında incelemek daha doğru olur kanaatindeyiz.

Anonim Halk edebiyatı, halkın ortak malı sayılan ve ilk söyleyicileri genellikle belli olmayan *efsane, masal, destan, bilmece, mani, fıkra, türkü, atasözü, menkabe, karagöz, orta oyunu, köy seyirlik oyunları* vb.leri gibi türleri içine alır.

Bu anonim *eserlerin* kaynakları, nasıl doğup yayıldıkları ve ilk söyleyicileri genellikle bilinmemektedir. Bunları ilk defa söyleyenler zamanla unutulmuş, ağızdan ağıza yayıldıkça yeni ilâveler ve değişiklikler yapılmıştır. Yukarıda isimlerini saydığımız edebî türler böylece günümüze kadar nesilden nesile aktarılmıştır.

²⁶ Bu hususta da ilgili bölümlere bakınız.

2.2. Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı

Bu edebiyat; toplumun “kültürel değerlerine sahip çıkan, üreten, gelişen, dünyasını ve ahiretini gerçek anlamda kazanan, milli birlik ve beraberliği sağlayan, dinî yaşayışını belli bir vecd içinde, bazen nesir halinde, bazen millî vezinle, bazen da Divan şiiri nazım şeklinde manzum olarak verebilen ve toplumun tümünü kucaklayan bir ‘**ekol edebiyatı**’dır. Bu edebiyatın Ortaasya’da kurucusu, ilk ve önemli şahsiyeti XII. yüzyılda Türkistan’da yaşamış olan *Hoca Ahmet Yesevî*’dir. **Yesevî**’nin **Hikmetleri** günümüze kadar gelmiştir. Tarikatı, şiirleri ve dervişleriyle Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda çok etkili olan *Ahmet Yesevî*’nin Hikmetleri öğretici mahiyette manzumelerdir. Bunlar daha çok 12’li hece ölçüsüyle ve dörtlükler hâlinde tertip edilmiştir. Bu şiirler daha sonraki devirlerde *Yesevî*’nin müritleri tarafından yazıya geçirilerek ***Divân-ı Hikmet*** adlı eser meydana getirilmiştir. Ayrıca ***Fakr-nâme*** adlı bir eseri daha vardır.²⁷

*Yunus Emre*²⁸, XIII. yüzyılda Anadolu’da yaşamış “*Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*’nın ilk kurucu şâiridir. Bu yüz yıldan sonra artık Anadolu’da pek çok mutasavvıf yetişmiş ve pek çok eserler verilmiştir.²⁹

²⁷ Güzel, A. *Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 2001.

²⁸ Güzel, A., *Mutasavvıf Yunus Emre*, Ankara 1993. “Bilindiği gibi Yunus Emre, sadece bu asrın değil, bütün *Türk edebiyatının* en büyük şâirlerindendir. Nerde doğduğu, nerede, nasıl yaşadığı, nerede öldüğü kesin olarak belli değildir. Onun gerçek hayatı hakkında çok az bilgi olduğu hâlde menkabevî hayatı hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır. Yunus Emre tasavvufu; *açık, sade, samimî, ve heyecanlı bir şekilde dile getirmiş*; son derece hoşkulu şiirler söylemiştir. Hayat, ölüm, varlık, yokluk meseleleri üzerinde durmuştur. İnsana çok fazla değer veren, bütün insanlara bir gözle bakan Yunus Emre, Türkçemizin millî sesini en güzel şekilde aksettirmiştir. Onun görüş ve düşünceleri asırları aşarak günümüze ulaşmıştır”.

²⁹ XIV.yüzyılın *dinî-tasavvufî şiirleriyle* tanınmış olan en önemli şâiri, *Yunus Emre*’nin yolunu takip eden *Kaygusuz Abdal*’dır. Onun hayatı hakkında da pek çok menkabe teşekkül etmiştir. Hem hece hem de aruz vezni ile şiirler yazmış olan Kaygusuz Abdal’ın mensur, manzum ve manum+mensur karışık eserleri de bulunmaktadır.

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, XV. yüzyılda *Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rumî, Âşık Yunus*’dur. Ayrıca bu yüzyılda dinî konulu en önemli eserlerden birisi de Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’idir. *Mevlid* yüzyıllar boyunca çeşitli törenlerde zevkle okunmuş ve günümüzde de okunmaya devam edilmektedir.

XVI.yüzyılda *Ümmî Sinan ve Pir Sultan Abdal*’ı; XVII.yüzyılda ise *Niyazi-i Mısri, Aziz Mahmud Hüdayî ve Sinan-i Ümmî* gibi şahsiyetleri yetiştirmiştir.

Bu edebiyattaki şiirlerin genel adı olan ***ilâhîler***, tarikatlere göre şu isimleri almaktadır: Bektaşî şâirlerinin şiirleri ***nefes, nutuk, devriye***; Mevlevî şâirlerinin şiirleri âyin, ***Gülşenilerin*** şiirleri ise ***tapuğ***’dur. ***İlahîler*** hem aruz hem de hece vezinleriyle yazılmışlardır. Hece vezni ile yazılanlar ***koşma***, aruz vezni ile yazılanlar ***gazel*** şeklindedir. Bunlar tasavvufî görüş ve anlayışları, ***sır ve hikmetleri*** dile getiren şiirlerdir.

2.3. Klâsik Türk (Divân) Edebiyatı

İslâmîyet'in kabulünden sonra Arap ve İranlılarla olan sosyal ve kültürel alanlardaki ilişkilere giren Türkler bu milletlerin dil ve edebiyatlarından da hâliyle etkilendiler. Özellikle XIII. yüzyıldan sonra Türk milletinin hayatında çeşitli zümreler ortaya çıkmaya başladı. Bu cümleden olarak *medrese, saray, konak* çevrelerinde yeni bir edebiyat doğdu. Kaynağının bir kısmını İran ve Arap edebiyatlarından, fakat tamamını diyebileceğimiz büyük kısmını ise İslâm kültüründen alan bu edebiyat, Türk insanının ince zevkini de aksettiriyordu. "Klâsik veya Divan edebiyatı" dediğimiz bu edebiyat şâirleri, şiirlerini topladıkları eserlere "**Divan**" adını verdiler. Bu sebeple de bu edebiyat "*Divân edebiyatı*"³⁰ diye adlandırıldı ki, canlılığını hâlâ günümüze kadar korumaya devam etmektedir.

³⁰ Klâsik Türk edebiyatı XIII. yüzyılda *Hoca Dehhânî* ile başlamıştır. Dinî konulara değil, aşk ve tabiat konularına yer veren Dehhânî, dil ve üslup bakımından güçlü bir şâirdir.

Klâsik Türk edebiyatının XIV.yüzyıldaki temsilcileri ise *Gülşehri, Âşıkpaşa, Ahmedî ve Şeyhoğlu Mustafa'dır*. Azeri Türkçesiyle şiirler yazan *Kadı Burhanettin ve Seyyid Nesimi de* devrin önemli şâirlerindedir.

Bu edebiyatın ilk büyük üstadı XV. yüzyılda yaşayan *Şeyhî'dir*. *Ahmet Paşa ve Necati* Anadolu sahasında, *Ali Şir Nevâî* ise Çağatay sahasında eserler vermiş güçlü şâirlerimizdendir.

XVI.ve XVII.yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin en güçlü ve kudretli olduğu çağlardır. Bu yüzyıllarda Klâsik Türk edebiyatı da zirveye ulaşmıştır. *Zâtî, Nev'î Hayâlî kasîde ve gazelleriyle, Bağdatlı Rûhi Terkîb-i bendiyle, Taşlıcalı Yahya Hamse*'siyle büyük bir şöret kazanmışlardır. Fakat hiçbirisi Fuzûlî ve Bâkî kadar etkili olamamıştır.

XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşayan *Fuzûlî*, duygularının coşkunuğu açısından ilk en büyük lirik şâirimizdir. Dıştan ziyade içe, öze önem vermiş samimi bir sanatkârdır. Maddî aşkı değil, ancak bir ideal sayılabilecek *manevî aşkı* dile getirmiş; bu uğurda çile çekmiştir.

Bâkî de din dışı şiirleriyle tanınmıştır. Duygu, düşünce ve hayallerini bazen tabiat güzellikleriyle birleştirerek dile getirmiştir. Yaşadığı devrin birtakım olaylarını da aksettiren Bâkî, dönemin ihtişamlı yaşayışından da çizgilere yer vermiştir. Onun şiirlerinde felsefe ve tasavvufî düşünce hemen hemen yok gibidir. Bâkî'nin hayat anlayışı, dünyanın fâniliği ve zamanını zevk içerisinde geçirmek lâzım geldiği esaslarına dayanmaktadır.

XVII. yüzyılda kasîde'leriyle meşhur olan *Nef'i*'nin yanısıra gazelde *Şeyhü'l-İslâm Yahya ve Nâilî; didaktik şiirde Nabi, rûbâî'de ise Azmizâde Hâletî, Klâsik Türk edebiyatının* belli başlı simaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyılda nesir alanında da önemli yazar ve eserler dikkati çekmektedir. Bunlardan *Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zünûn* adlı eseriyle pek çok bilim dalları hakkında bilgiler vermiş; ayrıca coğrafya ve denizcilikle ilgili eserlerinde kendisinden sonrakilere ışık tutmuştur. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eseri, devrin gelenek, görenek, kültür ve medeniyetlerini anlatan önemli bir kaynak kitabı niteliğindedir. Yine bu yüzyılda, Nâimâ tarafından kaleme alınan ve *Nâimâ Tarihi* diye bilinen eser de tarafsız bir gözle yazılmış önemli tarih kitaplarındandır.

XVIII. yüzyılda yaşayan *Nedim ve Şeyh Gâlip*, birbirine tamamen zıt konuları işleyen şiirleriyle tanındılar. *Nedim, şarkı ve gazellerinde* İstanbul'un günlük yaşayışından mahallî çizgilere yer verdi. Halk dilindeki kelime ve deyimlerini şiire soktu. Böylece, İstanbul Türkçesinin şiir dili olmasını büyük ölçüde gerçekleştirdi. Şiirlerinde eğlence, aşk ve tabiat temalarını da işledi. *Şeyh Gâlip* ise duygu ve hayallerini birtakım sembollerle anlattığı tasavvufî şiirler yazmıştır. *Keçecizâde İzzet Molla, Arif Hikmet Bey, Enderunlu Vasîf, Yenişehirli Avni, Leskofçalı Gâlip Bey* gibi şâirlerse Klâsik Türk edebiyatının XIX. yüzyıldaki temsilcileri durumundadırlar.

Klâsik Türk edebiyatı çok zengin bir muhtevaya sahiptir. Bu cümleden olarak bu edebiyatta; *dinî inançlar, İslâmî ilimler, tasavvuf, İslâm tarihi, İran mitolojisi, çağın ilimleri, dönemin edebiyat ve sanat anlayışı, Türk tarihi ve kültürü, peygamber kıssaları* bu muhtevayı dolduran unsurlardan bazılarıdır. Kullanılan dil ise Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla doludur. Anlatım süslü ve sanatlıdır.

Klâsik Türk şiirinde aruz vezni kullanılmıştır. Nazım birimi ise genel olarak beyittir. Başlıca **nazım şekilleri**; kasîde, gazel, mesnevî, rûbâî', tuyuğ, kıt'a, murabba, şarkı, terkîb-i bend ve terci-i bend'dir. Klâsik Türk edebiyatında kullanılan **nazım türleri** ise; tevhid, nâ't, medhiye, mersiye, hicviye, fahriyedir.

2.4. Âşık Edebiyatı

Âşık edebiyatının kökeni İslâmiyet'ten önceki *Türk edebiyatının* sözlü geleneğine kadar uzanmaktadır. Eski şiir geleneğinin şâirlerine Oğuzlarda **ozan** adı verilmiştir. Bu kelime, XVI. yüzyıla kadar devam etmiş ve yerini **âşık** ve **saz şâirine** bırakmıştır. Eski Türk toplumlarında şiirle müzik bir arada yürütülürdü. Âşık edebiyatında da saz, âşığın en önemli malzemesi olmuştur. Saz çalmak, bu edebiyat mensuplarının en belirgin özelliğidir. Ancak hemen belirtelim ki içlerinde saz çalmayanlar da bulunmaktadır. Bu sebeple, hepsini kapsayan **halk şâiri** kavramının da yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz.

Bu edebiyat genel olarak; *aşk, tabiat, kahramanlık şiirleri ve hikâyeleri ile sosyal konuları* işleyen şiirlerden meydana gelmiştir.

Halk şâirleri, şiirlerini yazmamış, söylemiştir. Bu söyleyiş şehir, kasaba veya köylerde topluluklar karşısında gerçekleşmiştir. Âşıkların çoğu bu topluluklar karşısında *irticâlen-doğmaca* şiir söylemişlerdir.

Âşık edebiyatının belli başlı **nazım şekilleri** *koşma* ve *mânî*; **türleri** ise *güzelleme, koçaklama, taşlama, ağıt ve destandır.*

Âşık edebiyatının en önemli şahsiyeti XVII. yüzyılda yaşamış olan *Karacaoğlan*³¹dır. *Güzellemeleriyle* tanınan *Karacaoğlan*'ın kendine mahsus samimî bir söyleyişi vardır. Bu yüzyılın diğer âşıkları arasında *Gevher*³² ve *Âşık Ömer*'i de sayabiliriz. Daha sonraki yüzyıllarda *Erzurumlu Emrah, Erçişli Emrah, Dertli, Bayburtlu Zihni, Seyrânî, Dadaloğlu* bu edebiyatın en tanınmış şahsiyetleridir. XX. yüzyılda da varlığını devam ettiren Âşık edebiyatı, *Âşık Veysel, Reyhani, İlhami, Şeref Taşhova, Murat Çobanoğlu, Peymani, Hâlil Karabulut* gibi güçlü âşıkları yetiştirmiştir.³³

2.5. Dünya Edebiyatlarının Tesirinde Kalan Türk Edebiyatı

Globalleşen dünyada herkes birbirinden etkilenmektedir. Edebiyat da bizim bir parçamız olduğuna göre, o da pek çok unsurlardan etkilenmektedir. Bu bakımdan bu bölümü de iki alt başlık hâlinde ele almaya çalışacağız:

³¹ Bak: Klaus Detlev Wanning, *Der Dichter Karacaoğlan*, Freiburg 1973(Özel Kütüphanemizde)

³² Bak: Elçin, Şükrü, *Gevheri Divanı*, Ankara 1995.

³³ Güzel-Torun- Bilkan- Demir- Özbay- Çiftçi- Biray, a.g.e ,C.1,s.233-237

2.5.a. Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı

Edebiyatımız Tanzimat Dönemi'nden (1839'dan sonra) başlayarak günümüze kadar kültürel hayatımızdaki Batılılaşmanın da etkisiyle Batı edebiyatlarının etkisi altında şekillenmiştir.

2.5.a.1. Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı

Osmanlı Devletindeki batılılaşma hareketleri, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla birlikte büyük bir hız kazanmıştı. Bu cümleden olarak bu dönemde; *ilk öğrenimin zorunlu hâle getirilmesi, hukuk, vergi ve askerlik alanında köklü değişikliklere gidilmesi, azınlıklara bir takım hakların verilmesi, padişahın yetkilerinin sınırlandırılması, Avrupa tarzında eğitim-öğretim yapan yeni okulların açılması* bu **fermanla** getirilen yenilikler arasındaydı. Tabii ki bu değişimler edebiyata da aksetti ve batı etkisi altında yeni bir edebiyat ekolü meydana gelmeye başladı. Şinasi'nin 1860'ta *Tercümân-ı Ahval Gazetesi*'ne yazdığı takdim yazısı bu yenilikçi edebiyatın başlangıcı kabul edilir. Bu tarihten 1896'da *Servet-i Fünûn* topluluğunun teşekkülüne kadar devam eden bu edebiyata **Tanzimat dönemi Türk edebiyatı** denilmektedir. Bu *Tanzimat dönemi Türk edebiyatı* iki dönem hâlinde incelemek gerekir. Onlar da:

Birinci dönem yazar ve şâirleri; Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sâmî, Ali Bey, Ahmet Vefik Paşa vb. Genel olarak "toplum için sanat anlayışına bağlı kalmışlar; milliyetçilik, vatan, hürriyet, meşrutiyet, adalet gibi fikirleri Türk milletinde de uyandırmak istemişlerdir. Şâirler; *gazel, kasîde, murabba, kıta, terki-i bent, terci-i bent* gibi klâsik şiirin *nazım şekilleri* içerisinde sosyal konuları işlediler. Geniş halk kitlelerine seslenebilmek için nispeten sade bir dil kullandılar. **Edebî akımlar**dan; *klâsisizm, romantizm, realizm ve natüralizmin* etkisinde kalan bu dönem sanatkarları *batının tiyatro, roman, makale, tenkit* gibi **tür**lerini de edebiyatımıza kazandırmışlardır.

Tanzimatın **ikinci dönem** sanatkarları; "sanat için sanat" anlayışını benimsemişlerdir. **Birincilerin** "toplumculuk" ilkesine karşılık, **ikinciler** "ferdiyetçilik" taraftarıydılar. Şiirde; *ölüm, aşk, metafizik* gibi temalara yönelen şâirler eski nazım şekillerini bırakarak batı edebiyatı nazım şekillerine yöneldiler. Bu dönemin en tanınmış şahsiyetleri; *Recâizâde*

Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid Tarhan'dır. Sâmi Paşazâde Sezâi ise, nesir'de realist tavır sergilemiştir.

2.5.a.2. Edebiyat-ı Cedîde (Servet-i Fünûn) Dönemi Türk Edebiyatı

Tanzimat dönemi sanatkârlarından *Recâizâde Mahmut Ekrem*'in, genç yazar ve şâirleri *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında toplanmasıyla gelişen bu edebiyat, *1896-1901 yılları arasını* kapsamaktadır. *Recâizâde Mahmut Ekrem*, Tanzimat döneminde başlatılan yeni edebiyat dünyasına hareketlilik getirmek düşüncesiyle *Tevfik Fikret*'i, *Servet-i Fünûn* dergisinin yazı işleri müdürlüğüne getirdi (7 Şubat 1896). O zamana kadar daha çok fen konularında yazılar yayımlayan *Servet-i Fünûn* dergisi kısa bir süre içerisinde *edebiyat ve sanat dergisi* hâline geldi.

Servet-i Fünûn devri sanatkârlarının en tanınmış şahsiyetleri **şiiirde**; *Tevfik Fikret, Cenap Şahabeddin, Hüseyin Suat, Hüseyin Siret, Ali Ekrem, Fâik Ali, Süleyman Nazif; nesirde ise Hâlit Ziya, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet ve Ahmet Şuayip'tir.*

Tanzimatla başlayan batı edebiyatına yönelik ve yenilik hareketleri *Edebiyat-ı Cedîde* döneminde kesin olarak belli bir zemine oturur. Özellikle Fransız edebiyatını örnek alan yazar ve şâirler "*sanat için sanat*" prensibini benimsemişlerlerdir. Şiiirde *parnasizm* ve *sembolizm* akımlarının etkisinde kalmışlar; *aşk, tabiat, karamsarlık temalarına* ağırlık vererek kişisel konuları işlemişlerdir. Nesir'de ise özellikle *H.Ziya* ve *M.Rauf realizm*'in etkisinde kalarak eserler vermişlerdir.

Servet-i Fünûn nazımında aruz ölçüsü üstün tutulmuş ve ustalıklı kullanılmıştır. Nazım birimi mısra olmakla beraber, anlam mısradan mısraya taşmış; böylece nazım, nesre yaklaştırılmıştır. Batı edebiyatı nazım şekillerinden *sonne* ve *terza-rima* gibi şekiller bol bol kullanılmış, ayrıca *serbest müstezâd* adlı yeni bir nazım şekli de ortaya konulmuştur.

Edebiyat-ı Cedîde sanatkârları çok ağır bir dil kullanarak Tanzimat döneminde başlayan sadeleşme çabalarına itibar etmemişlerdir. Hatta sözlüklerden buldukları ve kimsenin anlamını bilmediği yeni kelimelerle yeni tamlamalar kurarak anlaşılmas bir dil meydana getirmişlerdir.

Edebiyat-ı Cedîde döneminde roman ve hikâye türlerinde çok başarılı eserler yazılmıştır. Özellikle *Hâlit Ziya* ve *Mehmet Rauf*

Tanzimat dönemindeki teknik hatalardan arınmış mükemmel romanlar yazmışlardır. Dönemin *roman ve hikâyelerindeki* olaylar genellikle *konak, köşk, yalı* gibi kapalı mekânlarda geçmektedir. Bu eserlerde kahramanların ruhî durumları üzerinde fazlaca durulmuş, başarılı tasvirler yapılmıştır.

Servet-i Fünûn dergisi *Hüseyin Cahit'in Edebiyat ve Hukuk* adlı makalesi yüzünden 1901 yılında kapatılınca *Edebiyat -ı Cedide* dönemi de sona ermiştir.

Servet-i Fünûn devrinde bu harekete katılmayan ve değişik anlayışlarla eserler veren birçok sanatkâr daha vardır. Bunlar sade bir dille eserler yazarak geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmişlerdir. *Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim, Mehmet Celâl, Güzide Sabri, Fatma Aliye* dönemin bağımsız isimleri arasında sayılan “*mutavassitîn*” dediğimiz sanatkârlardır.

2.5.a.3. Fecr-i Âti Dönemi Türk Edebiyatı

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra bazı genç sanatçılar bir topluluk oluşturarak edebiyatta yeni hamleler yapmak istediler. Bu amaçla, 2 Mart 1909 tarihinde ilk toplantılarını yaptılar. Aralarında *Servet-i Fünûn* dönemi şâirlerinden Celal Sahir ve Fâik Ali de vardı. Meydana getirdikleri topluluğa *Fecr-i Âti (Geleceğin Işığı)* adını koydular ve 24 şubat 1910 tarihinde *Servet-i Fünûn* dergisinde bir bildiri yayımladılar. Bu bildiri de sanat ve edebiyat hakkındaki görüş ve düşüncelerini dile getirdiler. Bildiride:

“*Edebiyat sever ve kararlı olduklarını, Avrupa'daki benzerlerinin küçük bir örneği olmak istediklerini*” söyleyen *Fecr-i Âti* sanatçıları, *Edebiyat-ı Cedide*'nin sanat ve edebiyattaki eksikliklerini tamamlamak azminde olduklarını da ifade ediyorlardı.

Sanat ve edebiyat sevgisiyle yola çıkan *Fecr-i Âti*'ciler pek başarılı ola-madılar. Zaten aralarında tam anlamıyla bir birlik de sağlayamamışlardı. Dil, üslûp ve işledikleri konular bakımından şiddetle tenkit edildiler. Zamanla topluluktan kopmalar oldu. Bu yıllarda oluşmaya başlayan *Millî Edebiyat Akımı'nı* benimseyen bazı yazar ve şâirler de ayrılınca, topluluk 1912 yılında tamamen dağıldı.

Fecr-i Âti'yi meydana getiren sanatçılar; *Celâl Sahir, Faik Ali, Ahmet Haşim, Emin Bülent, Hamdullah Suphi, Refik Hâlit, Şahabeddin Süleyman, İzzet Melih, Fuat Köprülü, Yakup Kadri, Müfit Ratıb vs.dir.*

2.5.a.4. Millî Mücadele Dönemi Türk Edebiyatı

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına doğru; **Osmanlıcılık, Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük** gibi birtakım düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Bunlardan **Türkçülük Akımı**, yabancı ilim adamlarının **Türk dili**, edebiyatı ve tarihi üzerindeki araştırmalarıyla başlamıştır denilebilir.

Eski Türklerin tarihi, soyu, dinî, dili ve edebiyatı hakkındaki ilk araştırmalar Çin kaynaklarının okunmasıyla başladı. Bu çalışmalar Tanzimat döneminde yazar, şâir ve bazı devlet adamlarının dikkatini çekti. *Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami, Süleyman Paşa, Ali Suavi* gibi şahsiyetler Türklük bilgisiyle ilgili çalışmalar yaparak yayımladılar ve milliyetçilik akımının zeminini oluşturdular.

Osmanlı Devleti'nin idaresi altında olan; *Rum, Ermeni, Arnavut, Arap* ve öteki azınlıkların isyanları ve *Osmanlı Devleti'nden ayrılma provakosyanları*, Türk aydınlarını şuurlu bir şekilde *milliyetçilik akımına* yöneltti. Asırlarca Türklerle bir arada yaşamış olan milletlerin -Müslüman olsun olmasın- ayrılmaları İslâmcılık ve Osmanlıcılık akımlarının zayıflamasına sebep oldu. Sonunda Türkçülük akımı önem kazandı.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra; *Necib Âsım, Veled Çelebi, Yusuf Akçura, Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Fuat Köprülü* gibi şahsiyetlerin **Türkçülükle ilgili gayretleri** görüldü. Bu yıllarda Türk Yurdu Derneği kuruldu ve Türk Yurdu adlı bir dergi çıkarıldı. 1912 yılında faaliyete geçen *Türk Ocağı, Türkçülük* akımının merkezi hâline geldi. Milliyetçilik akımının edebiyata yansısıyla meydana gelen ve adına **Millî Edebiyat** akımı denilen edebî hareketin 1911 yılında *Selanik'te Genç Kâlemler* dergisinin yayınlanmasıyla başladığı kabul edilir. *Ömer Seyfettin, Ali Canip* ve *Ziya Gökalp* bu dergide **Yeni Lisân** hareketini başlatırlar.

Milli mücadele yıllarında, işgallere duyulan tepki ve ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar, edebiyatımıza da akseder. Böylece milli konuları işleyen, eserlerde sade ve anlaşılır bir **"Türkçe"**nin kullanıldığı **"Milli**

Mücadele Dönemi Edebiyatı” ortaya çıkar. Bu edebiyatımız, ***“Milli Edebiyat Dönemi”*** içerisinde ***“Cumhuriyet’in ilânı”***na kadar devam eder ve Cumhuriyet’in ilanından sonra ***“Memleket Edebiyatı”***na dönüşür.

Millî Edebiyat akımı mensupları daha çok; *Anadolu’yu, toplum meselelerini, millî duygu ve heyecanları* işlemişlerdir. Yazılacak eserlerde sade *Türkçenin* kullanılması, şiirlerin mutlaka hece ölçüsüyle yazılması, konuların millî kaynaklardan alınması gibi prensipleri benimseyen yazar ve şâirler amaçlarına ulaşmışlardır.

Millî Edebiyat akımının belli başlı sanatçıları; *Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Canip Yöntem, Mehmet Emin Yurdakul, Mehmet Fuat Köprülü, Faruk Nafiz Çamlıbel, Yusuf Ziya Ortaç, Enis Behiç Koryürek, Hâlit Fahri Ozansoy, Orhan Seyfi Orhon, Hâlîde Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nûri Güntekin, Refik Hâlit Karay, Falih Rıfkı Atay*’dır.

Millî edebiyat devrinin bağımsız isimleri arasında kendilerine mahsus düşünceleri ve şiirleriyle meşhur olmuş *Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı* da önemli şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

2.5.b. Doğu Ülke Edebiyatlarının Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı

Son dönemde Türk edebiyatı Batı edebiyatlarının yanı sıra; *Rus edebiyatı, İran edebiyatı, Japon edebiyatı, Arap edebiyatı, Hint edebiyatı* gibi edebiyatlardan da konu, kişiler, mekân gibi unsurlar bakımından etkilenmeye başlamıştır. Özellikle kitle iletişim araçlarının iletişimi hızlandırması Türk edebiyatının Batı edebiyatlarının yanı sıra Doğu kökenli edebiyatlardan da etkilenmesine neden olmaktadır. Özellikle 1980’lerden sonra ülkemizde etkisini gösteren post-modern edebiyat, Doğu mitolojisinden ve edebiyatlarından esinlenmiştir.

2.5.c. Diğer Dünya Edebiyatlarının Tesirinde Kalan Türk Edebiyatı

Global dünyada; bazı kesimlerin, dünyanın diğer ucunda bulunan başka kesimlerden etkilenmesi normaldir. Zira herkes yeniyi, gelişmişiyi arayıp bulmak istiyor.

San’at, mimârî, teknik, tıp, sosyal ve edebiyat bilim dalları da aynı şekilde dünyadaki gelişmeleri takip edip, onların kendisine uygun

olanlarını alması gerekmektedir. Bu cümleden olarak *Türk edebiyatı* da, bugünkü global dünyada yaratılan her türlü edebî eserin etkisinde kalmaktadır. Bu etkilenmeler, yalnız yazılı eserlerde değil, aynı zamanda görsel eserlerde daha fazla kendini göstermektedir. Bu etkilenme, belirli bir sınıf üzerinde değil, bütün bir millet üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü medya bunu başarmıştır. Daha doğrusu medyanın belirgin sermayesi bu tür eserlerdir. Bu eserleri değişik senaryolarla halkın beğenisine sunmaktadır. Ayrıca bu eserlerin *milleti ve milliyeti* de yoktur. Beğenilen her eser, hangi milletten olursa olsun, alınıp kullanılmaktadır.

20-25 yıllık bir dönemde Türk televizyonlarındaki diziler ve onların yarattığı etkilerle, aynı konuların aynı isimlerle Türk toplumuna takdim edildiğinin görülmesi yeni tercümelemlerin yapılması vb. gibi eserler ile *Türk edebiyatının* da etkilendiği görülmektedir. Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi *Altın Kızlar*, günümüzde “*Pembe Dizi*” türündeki Brezilya kaynaklı diziler buna sadece bir örnektir.

2.6. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı

2.6.a. 1940 Yılına Kadar Türk Edebiyatı

Cumhuriyet’in ilânıyla birlikte ülkemizde birtakım sosyal, siyâsî ve kültürel değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Cumhuriyet idaresi, yeni kalkınma plânları, Atatürk İlke ve İnkılâpları, kısacası Avrupa medeniyetine ayak uydurma çabaları Türk milletinin hayatını derinden etkilemiştir. Bütün bu değişme ve gelişmeler tabii olarak edebî eserlere de yansımıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, *Servet-i Fünûn*, *Fecr-i Âti*, *Millî Edebiyat* dönemlerinde kendilerini tanıtmış olan sanatkarlar eser vermeye devam etmişlerdir. Bunlar arasında; *Abdülhak Hamit Tarhan*, *Ahmet Rasim*, *Yahya Kemal*, *Hâlit Ziya Uşaklıgil*, *Mehmet Rauf*, *Süleyman Nazif*, *Mehmet Emin Yurdakul*’u sayabiliriz. Bunların yanı sıra ilk eserlerini Cumhuriyet’ten önce vermekle beraber Cumhuriyet döneminde iyice meşhur olan yazar ve şâirler de vardır. **Şiirde** *Necip Fazıl Kısakürek*, *Ahmet Kutsi Tecer*, *Necmettin Hâlil Onan*, *Faruk Nafiz Çamlıbel*, *Orhan Şaik Gökyay*, *Kemalettin Kamu*, *Hâlide Nusret Zorlutuna*; **roman ve hikâyede** *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, *Reşat Nûri Güntekin*, *Peyami Safa*, *Abdülhak Şinasi Hisar*, *Refik Hâlil Karay*,

Memduh Şevket Esendal, Kenan Hulusi Koray, Hâlide Edip Adıvar vb'leridir.

Bu dönemin yazar ve şâirleri, eserlerinde anlaşılır bir dil ve sade bir üslûp kullanmışlardır. Bu dönemde birkaç akım ve anlayışı bir arada görmemiz de mümkündür. Anadolu insanı ve halk yaşayışını konu alan memleketçi eserlerin yanı sıra *dinî-tasavvufî konuları* işleyen eserler de görülür. *Ahmet Haşim* ise *sembolizmin* etkisinde şiirler yazmaya devam eder. Ayrıca eski Anadolu medeniyetinden, Türk tarihi ve Kurtuluş Savaşı'ndan alınan konular da edebî eserlerde yer almıştır.

Bunlardan özellikle *Anadolu ve millet* sevgisi pek çok yazar ve şairin işlediği konular arasındadır. Anadolu'nun tarihi, tabiat güzellikleri, folkloru, Anadolu insanının sosyal ve ekonomik problemleri "**Memleket Edebiyatı**" çerçevesinde edebî eserlere aksetmiştir.

Atatürk ilke ve inkılâplarıyla Atatürk'ün kişiliğine yer veren ve bunları ayrıntılı bir şekilde dile getiren eserler de yazılmıştır.

Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Haşim'in dışında, şâirlerin hemen hepsi hece veznini kullanmış, halk şiirinin biçim ve muhteva özelliklerini benimsemişlerdir. *Kafiyeye* çok önem vermişler ve şiirdeki ahengi özellikle *kafiyeye* sağlamaya özen göstermişlerdir.

Dönemin *roman ve hikâyelerinde* konular realist bir tavırla ele alınmıştır. Bu tür eserlerde Anadolu'daki sosyal meseleler, batılılaşma, kasaba ve köy canlı, çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Son dönem Türk edebiyatında roman ve hikâyede bazı değişmeler görülür. Özellikle toplum meseleleri konu olarak ele alınır. Köyden kente göç, işçilerin problemleri, köy hayatı yazarların siyâsî eğilimleri ve ideolojileri doğrultusunda işlenir. *Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Kemal Bilbaşar, İlhan Tarus, Samim Kocagöz*..vb bu konuları işleyen yazarlar olarak dikkati çekerler.

Oktay Akbal ve Haldun Taner ise şehir hayatına, şehirde yaşayan insanların ruhî durumlarına yer veren eserleriyle tanınırlar.

Bu dönemde *Millî Edebiyat* çizgisinde, Türk tarihini işleyen, insanın ruhî durumuna ağırlık veren milliyetçi yazarlar da vardır. Bunlar: *Peyâmî*

Safa, Samet Ağaoglu, Tarık Buğra, Nihal Atsız vb.leridir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında dikkati çekmeye başlayan *Memduh Şevket Esendal* ve *Sait Faik Abasıyanık* sıradan insanları, basit günlük olayları değişik bir anlatım tarzıyla bu dönemde de hikâyeleştirmeye devam etmişlerdir.

1940 sonrası Türk edebiyatında tiyatro türünde de bir hayli eser verilmiştir. Genellikle aile hayatındaki değişimler, psikolojik problemler, köyden şehre göçün ortaya çıkardığı sıkıntılar, tarih gibi konuların ele alındığı tiyatro türünün başlıca yazarları; *Tarık Buğra, Necati Cumâli, Turan Oflazoglu, Recep Bilginer, Refik Erduran, Orhan Asena* ve *Haldun Taner*'dir.³⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında tiyatro türü de gelişmesini devam ettirmiştir. Cumhuriyetten önce tanınmış olan *Musahipzâde Celâl, Reşat Nûri Güntekin, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hâlit Fahri Ozansoy* gibi sanatçılar eser vermeyi sürdürmüşlerdir. Bu dönemde ise; *Faruk Nafiz Çamlıbel, Vedat Nedim Tör, Cevdet Kudret Solok, Necip Fazıl Kısakürek* **tiyatro** türünde eserler vermişlerdir. Tiyatroda Türk tarihi, köy hayatı, sosyal ve psikolojik konuların ağırlıklı olduğu görülmektedir.

2.6.b. Devam Eden Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı

Ülkemizde, 1940'lı yıllardan sonra siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli gelişme ve değişimler meydana gelmiştir. *İkinci Dünya Savaşı'nın* sıkıntıları, Türkiye'de çok partili sisteme geçiş, *Birleşmiş Milletler* ve *Nato*'ya üye oluşumuz bu önemli gelişme ve değişmelerin birkaçıdır. Ayrıca günümüzde 1959'dan buyana **"Avrupa Birliği'ne üye olma"** çabaları da bu değişimin başka bir parçasıdır. Demek ki değişen tarihî, siyasî, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak edebiyatımızda da gerek şekil, gerek muhteva bakımından bazı değişiklikler görülür. 1940'lı yıllardan günümüze uzanan edebiyata "Devam eden son Dönem Türk Edebiyatı" diyoruz.

Şiirde en önemli yenilik 1941 yılında ortaya çıkar. ***Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rifat Horozcu***, Garip adlı bir şiir kitabı yayımlarlar. Kitabın ön sözünde şiir anlayışlarını da ortaya koyarlar.

³⁴ Güzel-Torun-Bilkan-Demir, a.g.e.,s.238-243.

Amaçları, Türk şiirini kökünden değiştirmektir. Çok aşırı bir şekilde yıkma ve yeniden kurma çabası içindedirler.

“Tarihin beğenerek andığı insanlar, daima dönüm noktalarında bulunanlardır. Onlar bir an’aneyi yıkıp yeni bir an’ane kurarlar.” diyen **Garipçiler** gelenekçi şiire şiddetle karşı çıkmış; vezin, kafiye, edebî sanatlar gibi unsurları reddetmişlerdir. Onlara göre, günlük hayattaki her şey, basit duygu ve düşünceler şiirin konusu olabilir. Şiirde başlayan bu *her şeye karşı olma* tavrı gençleri bir hayli etkilemiştir.

Geleneğe bağlı şiir ise 1940’tan sonra da gelişmesini sürdürmüştür. Geleneğe karşı çıkanlara tepki gösteren **Mehmet Çınarlı, Munis Faik Ozansoy, Mustafa Necati Karaer, Gültekin Samânoğlu, İlhan Geçer** gibi şâirler *Hisâr* dergisi etrafında toplanarak şiirler yayımlamışlardır. Bu şâirlere *Hisârcılar* da denilmektedir.

Son dönem Türk edebiyatında **Toplumcu Gerçekçiler** olarak bilinen şâirler bireyselliğe değil toplum gerçeklerine yönelmişlerdir. Bunlar arasında **Rıfat Ilgaz, Cahit Irgat, Ömer Faruk Toprak, Arif Damar, Attila İlhan, Ahmet Arif** sayılabilir.

Garipçilere tepki olarak ortaya çıkan bir başka edebî hareket 1955 yılından sonra görüldü. **İkinci Yeni** adıyla ortaya çıkan bu edebî hareketin en önemli şâirleri **Turgut Uyar, Cemal Süreyya, Sezai Koç, Edip Cansever, Kemal Özer, Ülkü Tamer, İlhan Berk, Ece Ayhan**’dır. Bu şâirler de şiirde köklü değişiklikler yapmak istemişler; zaman zaman anlamsız kelimelere yer vermişler, Türkçe cümle yapısını değiştirmişler, vezin ve kafiyesi olmayan şiirler kaleme almışlardır.

Bu dönemde **Beş Hececilerin** üslûp ve şiir anlayışına bağlı, fakat hece ölçüsüne farklı bir söyleyiş kazandırma gayreti içerisinde olan **Kemalettin Kamu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dıranas** da Türk şiirinin güçlü temsilcileri arasındadırlar.

Son Dönem Türk şiirinin diğer önemli şâirleri ise; **Behçet Kemal Çağlar, Behçet Necatigil, S. Kudret Aksakal, Asaf Hâlet Çelebi, Ceyhan Atif Kansu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Özdemir Asaf, Cahit Külebi, Arif Nihat Asya, Zeki Ömer Defne** vb.’leridir.

2.7. Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Türk Edebiyatları

Türkiye dışındaki “*Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Türk edebiyatları*”, aynı kültür kaynaklarından beslenmiş olmaları yönüyle, ortak edebî bir geçmişe sahiptir. İslâmiyet öncesi *Türk edebiyatının* sözlü ve yazılı eserleri, zaten sınırlı bir coğrafyada yaşayan Türklerin ilk “**ortak edebî**” ürünleri sayılmaktadır. Bu bakımdan Türk destanları ve İslâmiyet’ten sonra yaygınlaşan halk hikâyeleri, bütün Türk dünyasında da aynı şekilde yaygın olarak bilinmektedir. İslâmiyet’in etkisinde gelişen Türk edebiyatında da durum bundan farklı değildir. *Kırgız Türklerinin Manas Destanı*, *Özbek Türk edebiyatının* ilklerinden *Ali Şir Nevâî*, *Babür Şah*, *Ahmed Yesevî*, *Uygur Türklerinin* aynı zamanda ilk edebî eserleri olan *Divânü Lügati’t-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü’l Hakâyık* gibi Türk edebiyatının klâsikleri, bu “**ortak edebî**” geçmişin örnekleridir.

Ortak tarihi geçmiş ve coğrafya bütünlüğünün sarsıldığı XIX. yüzyıldaki gelişmeler, aynı zamanda Türkiye dışındaki *Türk edebiyatının* da farklı bir çizgide gelişmesine yol açmıştır. XI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar, Türk dünyasında yetişen ve eserler veren; *Şâh İsmâîl Hatayî*, *Nizamî*, *Ali Şir Nevâî*, *Kadı Burhaneddin*, *Seyyid Nesimî*, *Ahdî*, *Bağdatlı Rûhî*, *Nergisî*, *Sünbülzade Vehbî*, *Fuzûli* gibi şâir ve yazarların “**klâsik**” bir nitelik taşıyan söz konusu eserleri bütün Türk dünyasında tanınmış ve okunmuştur.

XIX. yüzyılda bağımsızlıklarını kaybeden Türk boyları, Anadolu coğrafyasında gelişen edebî anlayışla, şekil ve muhteva bakımından farklılık arz eden bir edebî faaliyet göstermişlerdir. Türkiye dışında kalan Türkler, siyasî bakımdan iki gruba ayrılabilir. Bunlar da:

1-*Hürriyetleri baskıyla ellerinden alınmış ve toprakları işgal edilmiş Türk Cumhuriyetleri.*

2-*Antlaşmalar gereği Türkiye sınırları dışında, başka devletlerin bünyesinde kalan kalan Türk Toplulukları.*

Ancak Türkiye dışındaki Türkler, bütün olumsuz şartlara rağmen edebî eserler vermeye devam etmişlerdir. Bu edebî eserlerde ana tema her zaman “**hürriyet fikri**” olmuştur. Zaman zaman **millî kaynaklara** yönelen sanatçılar, halkın sıkıntılarını edebî eserler vasıtasıyla dile getirmişlerdir. Bu eserlerde dikkatimizi çeken en önemli özellik, yazar ve

şâirlerin sembolik bir anlatımı tercih etmeleridir. Bu tavır, sanatçının içerisinde bulunduğu topluma yönelik bazı siyasî baskılardan kaynaklanmaktadır.

XX. yüzyılın sonlarına doğru “*millî uyanışa*” sahne olan Türk dünyasında edebî gelişmeler de bu paralelde gerçekleşmiştir. Şâir ve yazarlar, öz kültürlerine yönelmiş ve yarım yüzyıl yasaklanmış pek çok millî düşünceyi eserlerinde işlemeye başlamışlardır.

Türkiye dışındaki “*Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Türk Edebiyatı*”na kısaca bir göz atalım:

2.7.a. Türk Cumhuriyetleri Türk Edebiyatı

2.7.a.1. Azerbaycan Türk Edebiyatı

Azerbaycan *Türk Edebiyatı*, Azerbaycan, İran, Irak sahalarında yaygın olarak kullanılan Azerî şivesiyle meydana getirilen eserlerden oluşmaktadır. Türkçenin en önemli şivelerinden biri olma niteliğine sahip olan *Azerî Türkçesi*, özellikle şiir dili olarak büyük rağbet görmüştür.

Azerbaycan Türk edebiyatı, *Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan* olmak üzere iki kolda gelişmiştir. *Halk Edebiyatı* ve *İran Edebiyatı* etkisinde gelişen Azerî edebiyatı ile Anadolu’da gelişen *Türk Edebiyatı* arasında pek çok ortak nokta bulunmaktadır. *Kerem ile Aslı*, *Koroğlu*, *Nasrettin Hoca*, *Âşık Garip* gibi edebî ürünler, her iki sahada da yaygındır. XIII. yüzyılda başlatılan *Azerî Edebiyatının* ilk temsilcisi *Hasanoğlu*’dur. Anadolu sahasında da tanınan *Kadı Burhaneddin*, *Nesimî*, *Fuzûli* gibi ünlü şâirler, Azerî Edebiyatının da önde gelen isimlerindedir.

Gazete, *dergi*, *tiyatro* gibi çeşitli türlerde zengin eserlere sahip olan Azerbaycan *Türk edebiyatının* çağdaş şâir ve yazarlarından bazıları; *Hüseyn Şehriyar*, *Sehend*, *Savalan*, *Hüseyn Cavid*, *Celil Muhammed Kulizade*, *Üzeyir Hacıbeyli*, *Bahtiyar Vahabzade*, *Nebi Hazri*, *Resul Rıza*, *Mehammed Aslan*, eserlerinde toplumun “*millî değerleri*”ni diri tutan mesajlarla dolu eserler vererek bu *millî düşüncenin* temsilcileri olmuşlardır.

2.7.a.2. Kazakistan Türk Edebiyatı

Kazakistan Cumhuriyeti bünyesinde yaşayan *Türkler ile Doğu Türkistan*'daki Kazak Türklerinin oluşturduğu bu edebiyata "**Kazak Türkleri Edebiyatı**" diyoruz. Özellikle sözlü edebiyat ürünleri bakımından zengin olan Kazak Türkleri edebiyatı "**akın**" denilen Halk edebiyatı şâirleri tarafından temsil edilmiştir. Anadolu sahasında bilinen; *Tahir ile Zühre*, *Yusuf ile Züleyha*, *Leyla ile Mecnun* gibi halk hikâyeleri, *Kazak Türkleri* arasında da yaygındır.

Kazak Türklerinin yazılı edebiyatı, XIX. yüzyıldan itibaren başlatılır. Özellikle *Rusça ve Rus edebiyatı etkisi* altında kalan yazarlar, pek çok eserlerini Rusça yazmışlardır. Bunlar arasında *Çokan Velihanlı* (1835-1865), *folklor*, *tarih*, *etnografya* alanlarındaki araştırmaları ve ünlü "**Manas Destanı**"nı bilim dünyasına ilk kez tanıtmalarıyla, önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Kazak Türkçesinin kullanılmasını yaygınlaştırmaya çalışan İbray Altınсарın (1841-1889), *Abay İbrahim Kunanbayoğlu* bu yeni edebiyatın ilk temsilcilerindendir.

Kazak Türkleri; *şiiir*, *roman*, *tiyatro* gibi **tür**lerde başarılı eserler vermişlerdir. Bu edebiyatın diğer temsilcileri ise; *Yusuf Bek*, *Ahmed Baytursunoğlu*, *Mağcan Cumabayulı*, *İsa Baycaoğlu*, *İlyas Cangüsüroğlu*, *Ömer Karasi*, *Tahir Çarıkoğlu*, *Abdullah Tacıbey..vb*'leridir.

2.7.a.3. Kuzey Kıbrıs Türk Edebiyatı

Kıbrıs, 1571 yılında Türkler tarafından fethedilmiştir. Yaklaşık beşyüz yıl; *dil*, *tarih*, *folklor* ve *edebiyat alanında* çeşitli eserler veren *Kıbrıs Türkleri*, XX. yüzyıla kadar klâsik edebiyatımızın etkisinde kalmıştır. *Âşık Kenzî*, *Mehmed Derviş Efendi*, *Sükûtî* gibi klâsik edebiyat şâirleri, aynı zamanda klâsik edebiyatın da ilk temsilcileri sayılırlar. Bir müddet adada ikâmet eden *Ziya Paşa* ve *Namık Kemal* de bazı eserlerini burada yazmışlardır.

Bilindiği gibi Kıbrıs, XIX. yüzyıldan itibaren İngilizlere bırakılmıştır. Bu dönemde de Kıbrıs Türklerinin, özellikle basın hayatında bir canlanma görülür. ***Sâded***, ***Zaman*** ve ***Yeni Zaman*** gazeteleri yayınlanır. Bu yüzyılın ünlü şâir ve yazarları olan; *Mehmet Sabri*, *Mehmet Fikrî*, *Muallim Cevdet*, *Hâfiz Cemal*, *Muzaffereddin Gâlib*, *Larnakalı Mehmet*

Nazım vb.leri çeşitli **tür**de eserler vermişlerdir.

XIX. yüzyılda İngilizlerin baskısı artmaya başlar. Artık *Kıbrıs Türkleri* için zor günler başlamıştır. Büyük baskı ve kıyımlara uğrayan Kıbrıs Türkleri bir yandan da basın ve yayın yoluyla "**bağımsızlık ve millî benlik**" mücadelesine devam ederler. Eserlerinde *millî konuları* işleyen; *Nazif Süleyman Ebeoğlu, Necla Salih, Ahmet Esat, Rauf Denктаş, Özker Yaşın, Fadil Korkut, İbrâhim Zeki Burdurlu, Harid Fedâi* yazı ve şiirleriyle *bağımsızlık mücadelesini* desteklemişlerdir. Rum saldırılarının sürdüğü yıllarda, Özker Yaşın'ın *Kıbrıs Mektubu* ve *Oğlum Savaş'a Mektuplar* adlı eserleri, bu dönemde oluşan **millî edebiyatın** önemli eserlerindedir. Bu anlatım özelliği, *Oktay Öksüzöğlü* ve *Ülkü İrfan Yıldız*'ın şiirlerinde de görülmektedir.

1974 yılında gerçekleştirilen *Kıbrıs Barış Harekatı* sonunda bağımsızlığına kavuşan Kıbrıs Türklerinin günümüzde önde gelen şâir ve yazarlarından birkaçı ise; *Mahmut İslâmoğlu, Fikret Demirağ, Oktay Öksüzöğlü, Osman Türkay, Süleyman Uluçam, Kamil Özay, Rauf Denктаş, Mehmet Yaşın, Hârid Fedâi, M.İslâmoğlu...vb'leridir..*

2.7.a.4. Kırgızistan Türk Edebiyatı

Tiyanşan vadisi ve Tiyanşan dağları bölgesine yerleşmiş olan *Kırgız Türkleri*, zengin sözlü bir edebiyata sahiptir. Birer halk şâiri olan "**akınlar**", bu sözlü edebiyatın kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Kırgızların en önemli destanları *Manas Destanı*'dir. *Manas Destanı*'nın bilinen kısmı *500 bin beyit* kadardır. Kırgızların Çinliler ve Uygurlularla yaptığı savaşlar sırasında olduğu sanılan *Manas Destanı*'ni tam olarak bilip anlatan ve "**Manasçı**" adı verilen kişiler bulunmaktadır.

XX. yüzyıla kadar yazılı bir edebiyatı olmayan Kırgız Türkleri, XIX. yüzyılın sonlarında Rus işgaline uğramış ve bugünkü *Kırgızistan, Afganistan* ve *Pakistan* bölgelerine dağılmışlardır. 1924 yılında çıkarılan "**Hür Dağlar**" (Erkin Too) adlı gazete, Kırgızistan Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kırgızistan Türk edebiyatının ilk temsilcilerinden sayılan *Toklogol Satılganof* (1864-1939), aynı zamanda bir "**akın**"dır. Kırgızistan *Türk edebiyatındaki* ilk modern hikâye, Çinlilere esir düşen bir genç kızın dramını işleyen Kasımalı Bayalınov'un

“*Hacer*” adlı eseridir. İlk roman ise, Tügelbay Sıdıkbekov’un *Keng-Su* adlı eseridir.

Modern Kırgızistan *Türk edebiyatı* mensuplarından; *Kasımalı Cantaşev, Commerd Bokonbayev, Kubaniçbek İmanaliyeviç Melikof, Tügelbay Sıdıkbekof, Nasırdin Beytemirof* eserlerinde sosyal değişimleri, savaş yıllarını ve halk yaşayışını anlatmışlardır. Çağdaş Kırgız *Türk edebiyatının* en ünlü romancısı **Cengiz Aytmatov**’dur. Özellikle *lirik aşk hikâyeleri*, halk kültüründen ilham alarak yazdığı millî eserleriyle tanınan *Cengiz Aytmatov*’un eserleri, pek çok dünya dillerine de çevrilmiştir.

2.7.a.5. Özbekistan Türk Edebiyatı

Özbekistan *Türk edebiyatı*, Türk şivelerinden biri olan *Çağatay şivesiyle* meydana getirilmiş edebiyatın devamıdır. Bütün Türk dünyasında tanınan; *Ali Şir Nevâî, Babür Şah, Şeybani* gibi şâir ve yazarlar, *Çağatay Türkçesiyle* eserler yazmışlardır. XIX. yüzyıldan itibaren yetişen *Hamza Hekimzade Niyazi, Sadrettin Aynî, Abdurrauf Fitrat* gibi sanatçılar, modern Özbek edebiyatının ilk temsilcilerindedir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren, bütün Türk dünyasında etkili olmaya başlayan “*Cedit*” hareketi, modern *Özbek edebiyatının* en parlak dönemine rastlar. Bu dönemde eserler veren; *Abdülhamid Süleyman Çolpan* (1893-1937), şiirlerinde işlediği *millî konular* ve anlatım tekniği bakımından *Özbek millî edebiyatının* en büyük şâiri olarak kabul edilir. Dönemin diğer ünlü sanatçıları; *Elbek, Aybek* ve *Hamid Âlimcan*’dır. Politik baskılar sebebiyle, bu dönemde yazılan eserlerde “*sembolik*” bir dil kullanılmıştır. Tanınmış *Özbekistan Türk edebiyatı* mensupları ise, *Erkin Vahidov, Berat Baykabilov, Etibar Ahunova, Said Ahmet, Adil Yakubov, Ölmes Ömerbekov, Pirimkul Kadirov, Memedalı Mahmudov, Mirkerim Asım, Aziz Abdürrezzak, Abdullah Kadiri, Sahriddin Aynî*.vb’leridir.

2.7.a.6. Türkmenistan Türk Edebiyatı

Bugünkü *Türkmenistan Cumhuriyeti* sınırlarında yaşayan Türklerin meydana getirdiği *Türkmenistan Türk edebiyatı*, zengin sözlü bir edebiyata sahiptir. Türk dünyasında da yaygın olarak bilinen “*Dede Korkut Kitabı*”, *Köroğlu, Âşık Garip Hikayesi, Tahir ile Zühre*” gibi halk

hikâyeleri, bu sözlü edebiyatın temelini oluşturur.

Türkmenistan Türk edebiyatının klâsik döneminde; *Hilâli Çağatayî, Mehemed Bayram Han, Rahim Han, Berhüdar, Devlet Mehmed Âzâdî* ve *Mahdumkulu* yazdıkları eserlerle Türkmenistan Türkçesini geliştirmişlerdir. Bundan sonra eserler veren; *Mollanepes, Tâlîbi, Katibi, Molladurdî, Zinharî, Andelib, Şeydan, Mağribî, Kemine, Zelîli* vb. yazar ve şâirlerin eserlerinde bu klâsik dönemin etkisi açıkça görülür. Bu dönemin edebî eserlerinde sade bir dil kullanılmıştır.

1930 yılından sonra siyasî ve sosyal baskılar, *Türkmen edebiyatını* olumsuz yönde etkilemiştir. Türkmenistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra, edebî eserlerde bir müddet **millî konuların** işlendiği görülür. Ancak artan baskılar neticesinde Türkmen yazar ve şâirlerinin **“millî kaynaklara”** yöneldikleri görülür. Bu dönemde halkın durumu ve savaşın etkileri de eserlere konu edilmiştir.

1950 yılından itibaren Türkmenistan Türk edebiyatında eserler veren ünlü şâir ve yazarlar ise; Ata Atacanoğlu, M. Garriyev, A. Baymiradov, R. Seyidov, Gurbadurdî Geldiyev, Berdinazar Hudaaynazarov, T. Cumageldiyev, İ. Durduyev, A. Kekilov, H. Deryayev, E. Ruhi, H. Muhtarov, Atamirat Atabayev, Kasım Nûrbadov, Annakulu...vb'leridir.

2.7.b. Türk Toplulukları Türk Edebiyatı

2.7.b.1. İdil- Ural Çevresi Türk Edebiyatı

2.7.b.1.1. Tatar Edebiyatı

İdil-Ural bölgesinin en önemli Türk topluluğu olan *İdil-Ural Tatarları* kendi aralarında beş gruba ayrılırlar. Bunlar da: *Kazan Tatarları, Mişerler, Kreşinler, Kasım Tatarları*dır.

Kazan Tatar dilcileri eski Tatar edebî dilinin 16. yüzyılda yaşayan *Muhammedyâr*'la başladığını ifade ederler.

Kazan Tatar Türkleri arasında görülen matbaacılık faaliyetleri Kazan'ı ve İdil-Ural bölgesini önemli bir kültür merkezi haline getirmiştir.

19. yüzyılda başlayan ve Sovyet devrimine kadar devam eden

“*Ceditçilik Hareketi*” Kazanlı Türklerin edebiyatında da derin izler bırakmıştır. Çağdaş *Kazan Tatar edebiyatının* temsilcileri de olan *Abdunnasır Kursavî, Şehabeddin Mercanî, Kayyum Nasirî, Fatih Kerimî, Yusuf Akçura, Ayaz İshakî, Musa Akyığıtzâde, Şerif Kemâl, Sadri Maksudî* gibi isimler bu dönemde edebî ve fikrî sahada ön plana çıkmışlardır. Bu edebî ve kültürel zenginlik sebebiyle, Çuvaş Türkleri hariç bütün *İdil-Ural Türkleri* 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında *ortak yazı dili* olarak *Kazan Tatar Türkçesini* kullanmışlardır.

Modern *İdil-Ural Tatar Edebiyatı* şiir, hikâye, tiyatro **tür**lerinde eserler vermiş ve gazetecilik faaliyetlerine sahne olmuştur. Son dönemde Tataristan’ da Vatanım Tataristan, Tataristan Yeşleri gibi gazeteler ön plana çıkmıştır.

2.7.b.1.2. Başkurt Edebiyatı

Başkurt edebiyatı, 19. yüzyılın sonlarına kadar sözlü edebiyat şeklinde gelişmiş ve ancak 19. yüzyılın sonlarında yazılı edebiyat oluşmaya başlamıştır.

Başkurt Türkçesi yazı dili, 1924’te *Urfâ*’da çıkan Başkurdistan adlı gazete ile Tatar Türkçesinden ayrılarak müstakil bir yazı dili haline gelmeye başlamıştır. *Bilim* ve *Sesan* gibi yayın organları da bu yeni yazı dilinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Başkurt Türkçesi ile yazılan ilk eserlerde Ruslara karşı yapılan mücadele millî duygularla dile getirilirken 1930’lu yıllardan sonra Sovyet baskısının etkisiyle edebiyatın konuları da değişmeye başlamıştır. Buna rağmen *Seyfi Küdaş, Hacibünnecar Öteki* ve *Şehzâde Babiç* önemli edipler olarak ön plana çıkmışlardır. Ayrıca *Zeki Velidî Togan* ve *Abdulkadir İnan* Başkurdistan’da doğan ve Türkiye’de yaşayan bilim adamlarıdır. 1967’de Rusya devlet ödülü alan ve *Ay Totılğan Türdö* adlı piyesiyle Başkurt Türkçe-sinin edebî dili haline gelmesini sağlayan *Mustafa Kerim* de bir diğer önemli şahsiyettir.

2.7.b.1.3. Çuvaş Edebiyatı

Çuvaş edebiyatı; 19. yüzyılın ortalarına kadar sözlü edebiyat şeklinde gelişmiş, 19. yüzyılın ortalarından itibaren yazılı ürünler ortaya koymuştur.

Yazılı edebiyatın ilk ürünleri, konularını *Çuvaş sözlü* edebiyatından almıştır. Çuvaş yazılı edebiyatının ilk ürünü olarak 1852'de yayınlanan *V. İ. Lebedev*'in şiiri, *İ. N. Yurkin*'in kısa hikâyeleri, *K. V. Ivanov*'un iki bin beyitlik epik eseri *Narspi*, sözlü edebiyattan izler taşır.

20. yüzyılın başlarında gelişen Çuvaş edebiyatının ilk yayın organı *Hıpar*'dır. Hıpar kısa süre sonra kapatılmış ve Çuvaş edebiyatını Sovyet etkisine çekmek için 1918'de *Cuhansen Sassi*, *Sene Puranas*, *Jultas* gibi yayın organları çıkarılmış ve 1923'te Çuvaş Yazarları ve Gazetecileri Birliği kurulmuştur. Bu yayın organlarıyla gelişen Çuvaş edebiyatı 2. Dünya Savaşı yıllarında duraklamışsa da 1960'tan sonra gelişimini devam ettirmiştir.

2.7.b.2. Karadeniz, Kafkas ve Hazar Ötesi Türk Edebiyatı

2.7.b.2.1. Gagavuz Türkleri Edebiyatı

Gagavuz Türkleri, Türk dünyasının batısında Doğu Avrupa'da yaşayan Ortodoks-Hristiyan bir Türk topluluğudur. Gagavuz Türklerinin büyük çoğunluğu Moldavya'nın güneyindeki *Basarabya Bölgesinde* yaşamaktadırlar.

Gagavuz Türkleri, 20. yüzyılın başlarına kadar yazılı bir edebiyat oluşturamamışlar, sözlü edebiyat geleneğini devam ettirmişlerdir. Diğer pek çok Türk topluluğu gibi Gagavuzlar da kendilerine en yakın Türk toplulukları ile kültürel paylaşımlar içerisine girmişler ve bunun sonucunda Anadolu'da gelişen Türk edebiyatının etkisinde kalmışlardır.

20. yüzyılın başında yaşanan savaşlar; Gagavuz Türkleri için korkunç sonuçlar doğurmuş ve Gagavuz Türklerinin sözlü edebiyat zenginliklerine, yazar ve şairlerin eserlerine yansımıştır.

Gagavuz Türkçesi ile yazılan ilk eser; 1811'de Viyana'da yayınlanan *Psaltır*'dır. *Moşkof*'un 1904'te yayınladığı Gagavuz Halk Edebiyatı derlemeleri de ilk yazılı ürünler arasında yer almaktadır. Belli başlı çağdaş Gagavuz edebiyatçıları şunlardır:

Mihail Çakır, Nikolay Petroviç Arabacı, Dimitri Karaçoban, Diyonis Tanasoglu, Nikolay Babaoglu, Vasi Filioglu, Todor Zanet ve Tudorka Arnaut.

Gagavuz şair ve yazarları, diğer Türk edebiyatlarından etkilendikleri gibi Rus edebiyatı ve Batı edebiyatlarından da etkilenmişler; bu edebiyatlardan bazı eserleri Gagavuz Türkçesine çevirmişlerdir.

2.7.b.2.2. Kazan Türkleri Edebiyatı

Kazan Türkleri, uzun yıllar Ruslaştırma politikası dolayısıyla kendi öz dillerini kullanamamış ve kültürlerini ifade edememişlerdir. XVIII. yüzyıldan itibaren *Molla Abdurrahim ve Molla Abdünnasır Kursavı*, *Sıhabeddin Mercanî*'nin öncülüğünde "**Ceditçiler**" Yenilikçiler adı verilen bir hareket başlamıştır. Temelde **öze dönüş** hareketi olan **Ceditçilik**; "**dilde, fikirde, işte birlik**" düşüncesiyle geniş kesimleri etkilemiştir. Gaspıralı İsmâil, çıkardığı "**Tercüman**" adlı gazetede bu fikirlerin yayılmasına çalışmıştır.

Abdulkayyum Nasırı, *Fâtiş Kerimi* gibi yazarlar eserlerini bu çerçevede yazmışlardır. *Musa Akyığıtzade*, "**Hüsameddin Mulla**", *Zahir Bigiyev*, "**Büyük Günahlar**" adlı eserleriyle Kazak Türkleri edebiyatında ilk roman örneklerini vermişlerdir.

XX. yüzyılda, "**Üyge Taba**" (Eve Doğru) romanıyla "**milliyetçilik**" ve "**bağımsızlık**" temalarını işleyen Ayas İshakî, şiirlerinde *millî uyanış* ve *hürriyet* fikirlerini işleyen *Abdullah Tukay*, özellikle millî düşüncenin kökleşmesini sağlayan *Sadri Maksûdi Arsal*, Kazan Türk edebiyatının önemli simalarındandır.

Kazan Türkleri edebiyatının diğer önemli temsilcilerinden birkaçı ise; *Musa Akyığıtzade*, *Zahir Bigi*, *Abdurrahman İlyası*, *Fatih Emirhan*, *Alimcan İbrahimov*, *Aynüddin Ahmerov*, *Mecid Gafuri*, *Zarif Besiri*.vb'leridir..

2.7.b.2.3. Kırım Türkleri Edebiyatı

Kırım Türkleri, tarih ve edebiyat bakımından zengin bir geçmişe sahiptir. Rus istilâsından önce, *Klâsik Türk edebiyatı* ile paralellik gösteren bir edebî birikime sahip olan Kırım Türklerinin tarihinde bilinen ünlü şâir ve yazarlar; *Hâlim Giray Han (Hâlimî)*, *Bahadır Giray (Rezmî)*, *Mengli Giray*, *Hüseyin Kefevi*, *Gâzi Giray Han*, *Rammayıl Hoca*, *Leyla Bikeç*, *Can Muhammed*, *Şehbaz Giray*, *Nüzhet Efendi*, *Ziver Efendi*.vb'leridir..

Rus istilâsından sonra, ülkelerinden göç etmek zorunda kalan Kırım Türkleri, çeşitli yerlere dağılmışlardır. Bu sosyal çalkantı edebî eserlere de yansımıştır. Büyük Türk boyları arasında, yaygınlaşan, bir “**millî kimlik**” hareketi olan Ceditçilik, “**dilde, fikirde, işte birlik**” düşüncesiyle, Kırım Türkleri arasında da etkili olmuştur. *Gaspıralı İsmail*'in “**Tercüman**” adlı gazetesinde bağımsızlık fikriyle ilgili pek çok yazı yazılmıştır. Bu dönemde eserler veren şâir ve yazarlardan bir kısmı ise; *Mehmet Nüzhet, Osman Akçorakçı, Hasan Sabri Ayvazov, Reşit Mediyev, Abdullah Latifzade, Hamdi Giray, Cemil Germencikli.. vb*'leridir.

Günümüzde *Kırım Türkleri*, buldukları bölgelerde edebî faaliyetlerini sürdürmektedirler. Son dönemde; *Rıza Hâlid, Cafer Bulganaklı, Ziyaddin Cavtöbeli, Yusuf Bolat, Eşref Şemizade, Cengiz Dağcı...vb'leri şiir, roman, tiyatro, deneme türündeki eserleriyle tanınmaktadır.* Bunlardan **Cengiz Dağcı**'nın bütün eserleri Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2.7.b.2.4. Karaim Türkleri Edebiyatı

Karaimler; günümüzde *Litvanya, Ukrayna ve Kırım*'da yaşayan “*Musevi bir Türk topluluğu*”dur.

Karay Türkçesi yazı dili, Karay dinî edebiyatına paralel bir gelişim göstermiştir. Kırım-Karay ağızı ile yazılmış ilk eser, 16. yüzyılda Venedik'te basılmış İbranice dua kitaplarında bulunan bir *ilahid*dir. Yine Kırım'da 19. yüzyılda *İncil*'in Karay Türkçesine tercümesi yapılmış ve *Eski Ahit*, 4 cilt olarak Karay-Troki ağızıyla basılmıştır.

Ukraynalı *Josefh Jeşua*'nın 18. yüzyılda çıktığı bir yolculuk sırasında yaşadığı sıkıntıları anlattığı ***Karany Bulut (Kara Bulut)*** adlı eseri ve ölümünden sonra Lutsk'de çıkan *Karay Avazı* dergisinde yayınlanan şiirleri, din dışı Karay edebiyatının ve Karay-Haliç ağızının en seçkin örnekleridir.

Karay yazı dilinin ve kültürünün önemli merkezlerinden olan Batı Ukrayna ve Kırım, Karay edebiyatının önemli gelişmeler gösterdiği 1925-1940 yılları arasında önemli yayın faaliyetlerine sahne olmuştur. *Karaiskaja Kırım Zizn ve Karay Avazı* bu dönemin en önemli yayın organlarıdır.

Karay edebiyatının önde gelen isimleri *Josefh Jeşua, Zachariasz Abrahamoviç, Zarach Zarachowicz ve Abraham Firkowicz* gibi edebiyatçılardır.

2.7.b.2.5 Karaçay-Balkar Türkleri Edebiyatı

Karaçay-Balkar Türkleri, Kafkasya'daki Mingitav adı verilen dağlık arazide yaşamaktadırlar.

Karaçay-Balkar edebiyatını, "sözlü ve çağdaş edebiyat" olmak üzere iki bölüme ayırmak mümkündür.

Sözlü edebiyatın önemli ürünleri; *efsaneler, Nart destanları, aşk şarkıları, ninniler, bilmeceler ve tekerlemelerdir. Kara Mussa, Zantuvdu, Kaspot Koçhar, Kazim Meçi, Sımayıl Semen, Appa Canibek* önde gelen Karaçay-Balkar halk şairleridir.

Çağdaş Karaçay-Balkar edebiyatına gelince görülüyor ki ilk roman *Hasan Appa*'nın 1930'da 3 cilt olarak kaleme aldığı *Kara Sandık*'tır. *Soslan Bayçora* ise 1943'te sürgüne gönderildiği Kazakistan'da altı şiir kitabı yayımlayan önemli Karaçay-Balkar şairidir. Türkiye'ye göçen Karaçay-Balkar Türklerinden *Mahmud Duda, Yılmaz Nevruz, Hayati Bice, Adihan Adiloğlu* Türkiye Türkçesi ile eser vermektedirler.

Karaçay-Balkar Türkçesi ile yayın yapan belli başlı yayın organları; haftada 3 gün yayın yapan *Karaçay Gazetesi*, haber ve kültür içerikli olan *Mingitov Dergisi* ve *Zaman Gazetesi*, Balkar Bölgesi'nde çıkan *Balkar Formu ve Mir*, ayrıca çocuklara yönelik olan *Nur Dergisi*'dir.

2.7.b.2.6. Kumuk Türkleri Edebiyatı

"*Dağıstan, Çeçenistan ve Osetya Cumhuriyetleri*"nde yaşayan "*Kumuk Türkleri*"; Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkaslar'daki en kalabalık Türk kavmidir.

Kumuk Edebiyatı sözlü ve yazılı olarak iki koldan gelişmiştir. Sözlü Edebiyat, diğer Türk halklarının edebiyatlarındaki örneklerle paralellik ve benzerlik arz etmektedir. Özellikle yırlar (türküler), sarınlar (maniler), alkış ve kargışlar, tapşurmalar, masallar ve atasözleri Kumuk halk edebiyatının zenginliğini gösterir niteliktedir.

Kumuk yazılı edebiyatını ise 3 döneme ayırarak inceleyebiliriz:

1. Müşterek Dönem (19. yy.'a kadar)
2. Ekim Devrimi Öncesi Dönem (19. yy. -20. yy.'ın başı)
3. Ekim Devrimi Sonrası Dönem (20. yy.'ın başından günümüze kadar)

Müşterek Dönemin önemli edebî şahsiyetleri; ***Ummu Kamal, Amanhor, Miskin Halimat ve Kakaşuralı Abdurrahman***'dır.

Ekim Devrimi Öncesi Dönemin önemli şahsiyetlerinden ilki Kumuk edebiyatının ilk parlak şairi ve Kumuk Türkçesinin edebî dil haline gelmesinde öncü olan *Yırçı Kazak*'tır. Dönemin diğer edipleri ise ***Mahamat-Apendi Osmanov, Alim Paşa Salavat, Temir Bolat Biybolatov***'dur.

Ekim Devrimi sonrası Dönem'de yetişen tanınmış Kumuk edebiyatçıları ise ***Yusuf Gereyev, Alim Paşa Salawatov, Bahawuddin Asterimov, Abdulwahap Süleymanov ve Kâmil Sultanov***'dur.

2.7.b.2.7. Nogay Türk Edebiyatı

Nogaylar; Kafkasya'da yaşayan Türk Halklarından biridir. Ancak yaşadıkları alanlar oldukça dağınıktır. Nogay Türklerinin yaşadıkları yerler; Karaçay Çerkez Cumhuriyeti, Stavrapol, Afganistan, Dağıstan ve Türkiye'dir.

Geçmişte çok zengin bir sözlü edebiyat gelenekleri olan Nogaylar, mensur eserlere değer vermemişler, nazımla söylenen sözleri kıymetli saymışlardır. Sözlü edebiyat geleneği içinde; "*destanlar, yırlar (türküler), takpaklar (atasözleri), yumaklar (bilmeceler), ertegiler (masallar)*" yer alır.

Nogaylar'da yazılı edebiyat ise 20. yüzyılın başında teşekkül etmiştir. Günümüz *Nogay edebiyatı*nda mensur eserler önemli bir yere sahiptir. Daha çok roman ve hikâye türünde eserler yazılmaktadır.

Çağdaş Nogay edebiyatının önemli simaları; ***Nazip Nogaylı, Hasan Bulatukov, Kuruptursın Orazbayev, Suyun Kapayev, Magomet Kerimov, Yergeniy Kalinin ve Bavbek Karasoğlu***'dur.

2.7.b.2.8. Karakalpak Türkleri Edebiyatı

Karakalpak Türkleri Edebiyatı, yaklaşık olarak 19. yüzyıla gelinceye kadar sözlü edebî ürünler vermiştir. Diğer Türk topluluklarında da görülen; “destanlar, masallar, halk hikâyeleri, atasözleri vb. folklorik ürünler Karakalpak edebiyatı”nda da zengin bir şekilde yer almıştır.

Karakalpak Türk edebiyatının bilinen en eski yırcıları; 14. yüzyılda yaşamış olan *Soppaslı Sıpıra*, 15. yüzyılda yaşamış olan *Asan Kaygı* ve *Jiyrenşe*, 16. yüzyılda *Dostpanbet*, 17. yüzyılda *Müyten* ve 18. yüzyılda *Jiyen*'dir.

20. yüzyıl Karakalpak edebiyatının önde gelen isimleri ise ***Asan Begimov, Jolmurza Aymurzayev, Amed Şamuratov, İbrayım Yusupov, Bayniyaz Kayıpnazarov, Babaş İsmailov*** dur.

1934 yılından itibaren *Karakalpakistan Yazarlar Birliği* kurulur. Edebiyat hızla gelişmeye başlar. Şiir, nesir, tiyatro dallarında yeni kabiliyetler ortaya çıkar. Modern Batı edebiyatının bütün dallarında ürünler verilmeye başlanır.

2.7.b.3. Sibirya Türkleri Edebiyatı

2.7.b.3.1. Saha (Yakut) Türkleri Edebiyatı

Saha Türkçesi, uzun bir süre diğer Türk toplulukları ile ortak olan ve kökleri çok eskilere dayanan; “*masal, destan, kahramanlık efsaneleri*” türünden anonim eserlerden ibaret bir *sözlü edebiyat dili* olarak kullanılmıştır. Bu edebî türler yazılı edebiyat döneminde eser veren Saha yazar ve şairlere de ilham kaynağı olmuştur.

Saha Edebiyatının ilk yazılı eseri, ***A. V. Uvarovskay*** 1948'de kaleme aldığı *Ahtılar*'dır. Ancak Sahalar şiirde ***A. E. Kulakovskoy***'u, ***dramada A. I. Sofronov*** ve anlatı türlerinde ***N. D. Neustroev***'i yazılı kültürlerinin kurucuları olarak kabul etmektedirler.

1920'de aydınların teşviki ve işbirliği ile *Saha Omuk* adlı bir edebî topluluk kurulmuş ve topluluğun yayım organı olarak da *Çolban Dergisi* çıkarılmıştır. 1928'li yıllarda Sovyetçi bir edebiyat eğilimi baş göstermiştir. Bu eğilimin önde gelen ismi ***P. A. Oyunuskay***'dır.

Saha dilinde yayınlanan ilk dergiler ise **Saha Doyuta, Saha Olaha ve Saha Sangata** adını taşımaktadır. Bugün ise Saha Cumhuriyeti'nde Rusça ve Saha Türkçesi ile 3 dergi, 28 gazete yayınlanmakta, radyo ve televizyonda Rusça yanında Saha Türkçesi ile de yayın faaliyeti yürütülmektedir.

2.7.b.3.2. Hakas Türkleri Edebiyatı

Günümüzde Güney Sibiry'a'da yaşayan Hakasların edebiyatı iki ana kola ayrılır. Bunlardan ilki yazıya geçirilmeden halkın arasında gelişen edebiyatın çeşitli ürünleridir. İkinci ise çağdaş edebî türlerdir. Çağdaş edebiyat ürünlerinin Hakas edebiyatında yaygınlaşması Sovyetler Birliği zamanında oluşmuştur.

Hakas Halk edebiyatının başlıca türleri, "*destanlar, masallar, efsaneler, bilmeceler, türküler*" olarak sıralanabilir.

Çağdaş Hakas Türk edebiyatı ilk ürünlerini 1920'li yıllarda ortaya koymaya başlamıştır. Çağdaş Hakas edebiyatının önemli temsilcileri; **Vasiliy A. Kobyakov, Aleksandr M. Topanov, Petr T. Ştıgaşev, Mihayil S. Kokov, Mihail A. Arşanov**'dur.

Stalin zamanında tüm Rusya'da olduğu gibi Hakasya'da da rejime aykırı görülen yazarlar en ağır şekilde cezalandırıldıkları için halkın hayatını yansıtan ürünler verilememiştir.

Çağdaş Hakas edebiyatında "*İkinci kuşak*" denilen Hakas yazarları ihtilal zamanında doğmuş ve 1930'lu yıllardan sonra eser vermiş şahsiyetlerdir. Bu edipler arasında **Nikolay G. Domojakov, Mihayil E. Kilçiçakov, İvan G. Kotyuşev, Sergey İ. Çarkov, Mithas Turan** yer alır.

1990'lı yılların başından itibaren Hakas edebî ürünlerinde yeniden öze dönüş, unutulmuş kültürel unsurların diriltilmesi çabaları gözlenmektedir.

2.7.b.3.3. Tuva Türkleri Edebiyatı

Tuva Türklerinin edebiyatını öncelikle sözlü ve yazılı olmak üzere iki ayrı kola ayırmak gerekir. *Sözlü edebiyat türlerini*, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi; "*destanlar, bilmeceler, atasözleri, alkışlar*" vb. oluşturmaktadır.

Tuva Türklerinin çağdaş edebî türlerle tanışmaları ve bu türlerde eser vermeleri 1930'lu yıllardan sonraya dayanır. 1930-1945 yılları arası modern Tuva edebiyatının başlangıç devresi olarak anılır.

Tuva edebiyatında ilk hikâye "**Sambukayın Çugaazi**" 1930-31 yıllarında **Şın Gazetesinde** neşredilir. 1937 ve 1939 yıllarında "**Çındı Çogaaldar**" adıyla, çeşitli şairlerin şiirlerini içeren iki antoloji çıkarılır. 1940'lı yılların başında ise S. Toka'nın "**Arattın Sözü**" adlı 3 ciltlik romanının birinci cildi ve O. Sağanool "**Tıvanın Aratçonunun Murnundan**" adlı hikâyeleri yayınlanır.

Tuva Türk edebiyatının ikinci dönemi 1945-1970 yıllarını içine alır. Bu dönemde Sovyet ideolojisinin Tuva edebî ürünlerine derin etkisi gözlenir.

1970'li yılların başından 80'li yılların ortalarına kadar olan dönemi ise modern Tuva edebiyatının 3. devresi olarak alabiliriz. Bu dönemde Tuva edebiyatının ikinci kuşak edipleri olgunluk eserlerini vermeye başlamış, seri romanlar yayınlanmıştır.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte hayatın tüm alanlarında görülen değişme edebiyat sahasında da kendini göstermiş, Tuva edebiyatında öze dönüş hareketi başlamıştır.

2.7.b.3.4. Altay Türkleri Edebiyatı

Güney Sibiry'a da yaşayan Altay Türkleri; modern Altay edebiyatı teşekkül edene kadar edebî ihtiyaçlarını sözlü edebiyat mahsulleri ile karşılamışlardır. Bunlar; "*kay-çörçök* (destan), *çörçök* (masal), *tabışbak* (bilmece), *kepsös* (atasözü), *kojon* (şarkı, türkü)" vb. idi.

Modern Altay Türk edebiyatı 19. yüzyılın ikinci yarısında teşekkül etmiştir. Bu edebiyatın ortaya çıkmasında en önemli rolü *Hristiyan misyonerler* ve onların açtıkları okullar üstlenmişlerdir. Bir diğer rolü de bölgeye gelen W. Radloff, V. İ. Verbitsky gibi Türkologlar üstlenmiştir.

Modern Altay Türk edebiyatında işlenen temâlar; Bolşevik İhtilali'nden sonra "*Lenin'e ve komünizme övgü, vatan ve dil sevgisi, komünizmin getirdiği hayatla eski edebiyatın mukayesesi, kadınların sosyal hayata girmesi*" vb.'dir.

Modern Altay Türk edebiyatı mühim şahsiyetlerini 1920-1940'lı yıllarda yetiştirmiştir. Bu şahsiyetler; *Ç. İ. Ençinov, C. T. Bedurov, P. V. Kuçiyak, M. V. Mundus Edokov, İ. V. Şodoyev, A. Saruyeva, G. İ. Çoros Gurkin ve İ. M. Ştıgaşev*'dir.

1937 yılında ilk tiyatro binasının açılması, 1958'de Altay Yazarlar Birliği'nin kurulması Altay edebiyatının gelişmesinde önemli bir hizmet görmüştür.

2.7.b.4. Balkan Türkleri Edebiyatı

2.7.b.4.1. Batı Trakya Türkleri Edebiyatı

Batı Trakya Türkleri edebiyatı, bugünkü Yunanistan sınırları içerisinde, Batı Trakya'da kalan Türklerin oluşturdukları edebiyatın adıdır. Batı Trakya Türkleri edebiyatı, Lozan Antlaşmasına kadar, Anadolu'da gelişen *Türk edebiyatı* ile paralellik göstermiştir. *Selânikli Mustafa, Mustafa Kemal Atatürk, Aka Gündüz, Kutbay, Necati Cumâli, Pertev Nâilî Boratav* gibi pek çok ünlü yazar, şâir ve devlet adamı Batı Trakya'da doğmuştur. Bunlar bir kısım eserlerini Anadolu'da yazmışlardır

1923 yılından sonra Yunanistan'ın idaresine giren Batı Trakya'da yazar ve şâirler, eserlerinde toplumun karşı karşıya bulunduğu sıkıntıları ve "*millî kimlik*" meselesini işlemişlerdir. "*Birlik*" ve "*Öğretmen*" adlı dergilerin çevresinde bir araya gelen genç yazarlar, *millî bir edebiyat* oluşturmuşlardır. *Mehmet Hilmî, Mehmet Âkif* gibi yazarlar, Türk toplumunun durumunu eserlerinde başarıyla işlemişlerdir. *Mehmet Akif (Kemal Şevket Batıbey)*'in "*Ve Bulgarlar Geldi*", "*Üzeyir Ağa*" adlı romanları Türkiye'de de yayımlanmıştır.

Son dönemde baskıların gittikçe artması, basın yayın faaliyetlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Batı Trakya Türkleri edebî ürünlerinin ana temasını, *Yunanlıların siyasî, ekonomik ve kültürel baskıları oluşturmaktadır*. Batı Trakya Türkleri edebiyatında; *tiyatro, roman, şiir türlerinde* pek çok eser vermiş olan günümüz şair ve yazarlarından birkaçı ise; *Asım Hâliloğlu, Ali Rıza Saracoğlu, Hüseyin Mazlum, Rahmi Ali, Hüseyin Alibabaoğlu, Tevfik Hüseyinoğlu, Abdurrahim Dede, Mustafa Tahsin, Naim Kazım, Refika Nazım, Salih Hâlil, Mehmet Çolak* vb'leridir.

2.7.b.4.2. Romanya Türkleri Edebiyatı

Romanya Türkleri edebiyatı; halkın büyük bir çoğunluğunun göçebe bir hayat yaşamaları, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları sebebiyle 19. yüzyıla kadar sözlü edebiyat şeklinde tezahür etmiştir. Romanya Türkleri bu yüzyıla kadar edebî zevklerini; *destan, mani, çın, türkü, atasözü* vb. *anonim ürünlerde* dile getirmişlerdir.

Romanya Türklerinin yazılı edebiyatı 19. yüzyılın sonlarında teşekkül etmiştir. Romanya Türklerinin yazılı edebiyatının başlamasında Abdülhamit yönetiminden kaçan ve Mecidiye'ye yerleşen İbrahim Temo'nun önemli katkısı olmuştur. Bu yıllarda İbrahim Temo, Mehmet Niyazi gibi gençlerin katılımı ve Jön Türklerin de yardımıyla çeşitli kitaplar getirtmiş, bölgedeki ilk Türk gazetelerinin yayınlanmasına ön ayak olmuştur. Bu dönemde Dobruca'da *Dobruca Sadası, Hasret, Işık, Sadakat, Teşvik, Şark, Hayat, Tan, Tuna, Haber* vb. otuza yakın gazete ve dergi çıkartılmıştır. Bu gazete ve dergilerde, 1878-1944 yıllarını kapsayan "*Krallık Dönemi*"nde Romanya Türklerinin ilk edebî ürünleri görülmeye başlanır. *Mehmet Niyazi, İsmail Ziyaeddin, İsa Yusuf Halim* bu yayın organlarında yazan yazarlardandır.

1944-1989 yıllarını kapsayan Sosyalist rejim döneminde edebiyat ölüm sessizliğine bürünür, gazete ve dergiler kapanır. Edipler ancak ders kitaplarında eserlerini yayınlama imkânı bulurlar. 1960'lardan itibaren Türkçe eğitim yasaklanır ve Türk okulları kapatılır. Bu dönemde yazan Türk edipler, şiirlerini ve hikâyelerini Romence olarak Romen edebiyat dergilerinde yayınlırlar. *Cemal Acıamet, Atilla Emin, Fatma Sadık* bu ediplerdendir.

Bu dönemin sonlarında Türkçe yazmaya izin verilir ve Türk azınlık 1987'de *Renkler* adlı bir sanat-edebiyat dergisi çıkarır ve folklor derlemeleri yayınlanır.

1990 sonrası dönemde Türkçe eğitimi yeniden izin verilir. Renklerin yanı sıra *Karadeniz* ve *Hakses* adlı gazeteler çıkarılır ve Türk ediplerin şiir, hikâye ve araştırmaları yayınlanır.

Çağdaş Roman Türk edebiyatının önemli isimleri şunlardır: *Mehmet Niyazi, İsmail, H. Ziyaeddin, Atilla Emin, Nevzat Yusuf Sarıgöl, Yaşar*

Memedemin, Altay Kerim Emel Emin gibi...

2.7.b.4.3. Yugoslavya ve Makedonya Türkleri Edebiyatı

Eski Yugoslavya'da yaşayan Türklerin oluşturduğu edebiyat, zengin bir halk edebiyatının bir kısmıydı. Bugün ise bu bölge çeşitli *özerk bölgelere* ayrılmıştır. Bunlardan;

Bosna-Hersek, eski Yugoslavya'nın pek çok imkânını elinde bulunduran saldırgan Sırlara karşı var olma mücadelesi vermiş ve sonunda yarım da olsa kendi bağımsız devletine kavuşmuştur.

Makedonya, Bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmış ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı *Kosova, Sancak* gibi bölgeler "**özerk bölge**" olmuştur. Anadolu'da gelişen klâsik *Türk edebiyatının İshak Çelebi, Sûzî, Fikrî* gibi bazı mensupları bu bölgede yaşamış ve eserler vermişlerdir. Aynı şekilde, ünlü şâirimiz *Yahya Kemal Beyatlı* da bugün Makedonya'nın başkenti olan **Üsküp**'te doğmuş ve ilk şiir denemelerini burada gerçekleştirmiştir.

II. Dünya savaşından itibaren Yugoslavya'da yaşayan Türkler, çeşitli Türkçe gazete ve dergiler yayımlamışlardır. Bunlardan Kosavo'da yayınlanan, ***Birlik Gazetesi***, *Şükrü Ramo, Mustafa Karahasan, Enver Tuzcu, Nimetullah Hafız*'ın yazılarıyla edebî bir çevrenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun dışında, *Tan Gazetesi, Sesler, Çevren, Esin* gibi dergiler de yayımlanmıştır.

Yugoslavya Türklerinden, *Mustafa Karahan, Şükrü Ramo, Necati Zekeriya, Enver Tuzcu, Mustafa Demir* eserlerinde; ***vatan sevgisi, memleket meseleleri, toplumdaki sosyal ve yönetim sıkıntılarını*** işlemişlerdir. Yugoslavya Türkleri edebiyatının önde gelen şair ve yazarlarından bazıları ise, *Şükrü Ramo, Nusret Dışo Ülkü, Lütfü Seyfullah, Esat Bayram, Suzan Maksut, Hasan Mercan, Bayram İbrâhim, Fahri Ali, Erol Hayrettin, Ethem Baymak, Sabit Yusuf, Hüseyin Süleyman, Hayrettin Volkan, Avni Engüllü, Altay Suray, Nimetullah Hafız...vb'*leridir.

2.7.b.4.4. Bulgaristan Türkleri Edebiyatı

Bulgaristan Türklerine ait edebî ürünler, XVI. yüzyıldan bugüne kadar farklı şekil ve muhteva içerisinde devam etmiştir. *Öksüz Dede, Kazak Abdal, Kul Mehmet, Kınalızade Hasan Çelebi, Beyani* gibi pek çok şâir ve yazar, Bulgaristan'da *Türk edebiyatının* temellerini atmışlardır. Özellikle Tanzimat'tan sonra, *Ahmet Cevdet Paşa, Ali Suavi* gibi yazarlar bu bölgede eserler vermişlerdir.

XX. yüzyıl başlarından itibaren büyük acılar yaşayan *Bulgaristan Türkleri*, eserlerinde "*Bulgar baskısı, esaret, kültür ve inançlarına yönelen çeşitli tehditleri ve yasakları*" işlemişlerdir. Türkçeyi ustaca kullanan *Bulgaristan Türk edebiyatı yazar ve şâirleri*, bu dönemde toplumun sözcülüğünü yapmışlardır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Bulgaristan, diğer Balkan ülkeleri gibi, Türk kültürünün canlı olarak yaşadığı yerlerden biridir. 20. yüzyılın başlarına kadar Divan edebiyatı kültürü, Osmanlı Devleti zamanında birer kültür merkezi durumunda olan Vidin³⁵, Filibe, Şumnu, Rusçuk, Silistire vb. yerlerde devam etmiştir. Ayrıca halk kültürü ürünleri de günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

20. yüzyılın başlarına kadar kırkın üzerinde Türkçe gazete ve dergi yayınlanan Bulgaristan'da İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadarki dönemde Türkçe yayına başlayan gazete ve dergi sayısı yüzün üzerindedir. İkinci Dünya Savaşından sonra **Todor Jivkov** devrindeki Komünist Bulgaristan'da ise **Vatan, Işık, Ses-Işık** gibi sadece birkaç Türkçe gazete yayımlanmıştır. Bu gazeteler komünist sistemi desteklemekteydi.

Bulgar Türkleri edebiyatının beslendiği üç önemli kaynak vardır: Bunlardan biri *Klasik Türk edebiyatı*, ikincisi *Halk edebiyatı*, üçüncüsü ise *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının* belirli isimleridir. Bu isimlerin başında; "*Sabahattin Ali, Nazım Hikmet, Suat Derviş, Fakir Baykurt ve Necati Cumalı*" gelir.

İkinci Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'da gelişen Türk edebiyatının ilk temsilcileri genellikle öğretmenlerdir. Bu sebeple daha çok çocuklar için yazmayı tercih etmişlerdir. *Mehmet Müzekkâ Con,*

³⁵ Güzel, A., *Vidin Türkleri(dil-din-folklor)*, İstanbul 1996.

Sabri Demir ve *Ali Osman Ayrantok* bunlardandır. Çocuk şiirleri ile başlayan Bulgaristan Türklerinin edebiyatında edebi tür olarak önde şiir gelmektedir ve şiirde Nazım Hikmet'in etkisi açıkça hissedilir.

Sonraki dönemlerde çeşitli gazete ve dergilerde edebî faaliyetlerini sürdürmeye çalışan Bulgaristan *Türkleri'nin edebiyatında* öne çıkan öne çıkan **şairlerden** bir kısmı ise; *Mehmet M. Con, Recep Küpçü, Rıza Mollov, Mefkûre Mollov, Sabahattin Bayram, Durhan Hasan, Naci Ferhat, İsmail İbiş, Feyzi Kadir, Mehmet Fikrî, Ali Osman Arantok, Sabri Demir, Mehmet Çavuş, Niyazî Hüseyin, Enver İbrâhim, Nevzat Mehmet, Ahmet Emin, İsâ Cebeci, Osman Aziz, Mehmet Bekir...vb'*leridir. **Yazarlar** ise; *Ahmet Şerif, Halil Aliosman, Lütfi Demir, Osman Salih, Halim Halim, Sabri Tata, Mehmet Bekir vb'*leridir.

2.7.b.5. Irak Türkleri Edebiyatı

Irak Türkleri edebiyatı, Azerbaycan ve Anadolu *Türk edebiyatı* ile aynı tarihî geçmişe sahiptir. Aynı coğrafyada *Seyyid Nesîmi, Fuzûli, Ahdî, Bağdatlı Ruhî* gibi *Klâsik Türk edebiyatı* şâirleri eserlerini vermişlerdir. Irak Türkleri edebiyatının en belirgin vasfı, *Halk edebiyatıyla, Klâsik edebiyatı* bir noktada birleştirmeleridir. XIX. yüzyıl Irak Türkleri edebiyatı mensuplarından, *Erbilli Garibî, Şeyh Fâiz, Safi, Kâbil, Şeyh Rıza..vb'*leri genellikle Klâsik edebiyatın özelliklerini sürdürmüşlerdir.

XX. yüzyıl Irak Türkleri edebiyatında "**dilde sadeleştirme**" anlayışı başlatılmıştır. Bu anlayış çerçevesinde; *Hicrî Dede, Hıdır Lütfî, Mehmet Sadık, Ata Terzibaşı, Tercilli Ömer Ağa, Kudsizade Mehmet Zeki Efendi, Mehmet Rasih Öztürkmen, Reşit Kocak* gibi şâir ve yazarlar, eserlerinde sade dil kullanılmışlardır. Bunlar arasında bazı şâirler, şiirlerini hece vezni ile yazılmıştır.

Ancak *Hasan Görem, Osman Mazlum, Mehmet İzzet Hattat, İzzeddin Abdi Beyatlı* gibi şâirler, eski tarzı devam ettirmişlerdir. Irak Türklerinin en önemli özelliği şâirlerin "**hoyrat**" türüyle şiirler yazmış olmalarıdır. Klâsik edebiyatla, Halk edebiyatını birleştiren bu tür, **lirik** ifadeye uygun bir özellik taşımaktadır.

Irak Türkleri edebiyatının diğer mensuplarından birkaçı ise; *Tevfik*

Celâl Orhan, Fahrettin Ergeç, A.Mustafa Rejioğlu, Reşit Kazım Bayatlı, Nasih Bezirgan, Nihat Akkoyunlu, Nesrin Erbil, Salah Nevres, Muzaffer Arslan, Mustafa Ziyaî...vb'leridir.

2.7.b.6. Doğu Türkistan-UygurTürkleri Edebiyatı

Bugün *Doğu Türkistan*'daki *Çin Halk Cumhuriyeti* sınırları içerisinde kalan Türklerin meydana getirdikleri edebiyata, ***Uygur Türkleri edebiyatı*** denilmektedir. Bu coğrafya, Türk edebiyatının geçmişini oluşturan ilk eserlerin de verildiği yer olma özelliğine sahiptir. Bubakımdan *Uygur Türkleri* edebiyatının tarihi, genel *Türk edebiyatı* ile aynı özelliklere sahiptir. Türklerin İslâmiyet'e girmelerinden önce oluşturdıkları edebî ürünlerin hemen hemen hepsi bu bölgeye aittir. Bu bakımdan Uygur Türklerinin, *Budist ve Maniheizt Uygur* metinlerinden, bilinen ilk Türk şâiri olan ***Aprınçur Tigin*** ve İslâmî dönemde *Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmut, Edip Ahmet Yükneki* gibi şâir ve yazarlara kadar, geniş bir edebî geçmişi bulunmaktadır.

Uygur Türk edebiyatının klâsik döneminde; *Hirketî, Zelîli, Nöbeti, Nizarî* gibi şâirler yetişmiştir. XIX. yüzyılda *Bilâl Nazım*, özellikle lirik şiirleriyle tanınmakta ve devrinin sosyal, siyâsî olaylarını "Nazagum" adlı eserinde bir Uygur kızının dramını işlemektedir. 1948 yılında sahnelenen bu eserden dolayı yazar, sürgüne gönderilir. Son dönemde, *Ahmet Ziyayî, "Tozumaz Çiçekler", "Rabiye Sayıdın", "Ladak Yolunda"*

adlı eserleri ve Ziya Samedî, *"Mayım Han", "Yılların Sırrı"* adlı eserleriyle modern Uygur romanının örneklerini vermişlerdir.

Uygur Türkleri edebiyatının önemli temsilcilerinden birkaçı ise; *Abdurrahim Tileş Ötkür, Polat Kadirî Tufanı, Sattar Makbulçoban, Lütfullah Muttalıp, Mehmet Emin Buğra...vb'leridir.*

Netice olarak diyebiliriz ki Türk edebiyatı; Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları arasındaki yarım yüzyıllık siyâsî bir kopmanın dışında, hiçbir ayrılık göstermemektedir. Duygu, düşünce ve zevk bakımından ***"ortak"*** bir özellik taşıyan *Türk edebiyatlarındaki* konu farklılıkları, her bölgede yaşanan *"tarihi, siyasi ve sosyal olayların"* ayrı ayrı biçimlerde gelişmesinden kaynaklanmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topluluklarındaki eserlerde ekseriyetle “*esâret temâsı*” ve “*hürriyet fikri'nin, ana temâ*”yı oluşturduğu da dikkâti çekmektedir. Bu itibarla hemen hemen bütün Türk toplumlarında; “*millî kaynaklara yönelme ve öze dönüş*”le ilgili konularda da *ortak noktalar* bulunduğu gayet açık bir şekilde görülmektedir.

2.7.b.7. Günümüz AB Ülkelerinde Gelişen Türk Edebiyatı

Avrupa’da işçi göçüyle birlikte son 40 yılda yeni çok renkli çok kültürlü ve çok dilli bir edebiyat boy verdi. Boy verip gelişen edebiyatlardan biri de Türkçe veya yaşanılan ülkenin diliyle oluşturulan Türk edebiyatıdır.

Avrupa ülkelerinde (*Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa vb.*) yaşayan on beş milyon civarında Türk son 40 yılda Türkiye dil, kültür ve sanatından farklı bir dil, kültür edebiyat ve sanat yapısı oluşturmayı başardılar. Ancak bu yeni yapı hem köken olarak Türkiye kültürüyle hem de yaşanılan Avrupa ülkelerinin kültür kanallarıyla beslenmektedir. Son yıllarda hem Türkiye’de hem *Almanya*’da; *Kemal Yalçın, Ali Özenç Çağlar, Yücel Fezyioğlu, Molla Demirel, Mevlüt Asar, Yüksel Pazarkaya, Aras Ören, Gültekin Emre, Ahmet Sefa, Murat Tuncel, Levent Toprak, Metin Gür, Ali Arslan, Bahaddin Gemici, Osman Engin, Feridun Zaimoğlu, Murat Karaarslan, Gülbahar Kültür, Alev Çoşkun, Hasibe Sönmez, Şakir Bilgin, Bekir Karadeniz, Erol Aras, Renan Demirkan, Sükriye Dönmez, Muhsin Omarca, Orkun Ertener, Sinan Akkuş, Sırrı Ayhan* ve daha onlarca yazın, tiyatro ve sinema adamı kendilerini aldıkları ödüllerle, yayınlanan eserleriyle bu boy atan yeni edebiyatın güzel fidanları olarak kanıtladılar.³⁶

³⁶ [http://www.havuz.de/HAVUZDAKILER/L-M-N/hayati/Avrupa da Turk edebiyati/avrupa daturk edebiyati.html](http://www.havuz.de/HAVUZDAKILER/L-M-N/hayati/Avrupa%20da%20Turk%20edebiyati/avrupa%20daturk%20edebiyati.html)

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA DİLLERİ VE TÜRKÇE, TÜRK DİLLERİNİN SINIFLANDIRILMASI, TÜRKÇENİN GELİŞMESİ VE TARİHSEL DÖNEMLERİ

(Prof. Dr. Nurettin Demir - Dr. Sema Aslan Demir)

A. Dünya Dilleri ve Türkçe

1. Dillerin Sınıflandırılması

Bugün yeryüzündeki dillerin sayısı ile ilgili olarak verilen rakamlar üç bin ile altı bin yedi yüz arasında değişmektedir. Sayılar arasındaki bu büyük farkın önemli bir nedeni neyin dil, neyin aynı dil içinde bir diyalekt/varyant olarak görülebileceğinin kesin dilbilimsel ölçütleri olmamasıdır.

Dil ve diyalekt ayrımını konu alan kimi çalışmalarda, neyin dil neyin diyalekt/varyant olduğu ile ilgili, güvenilirliği çeşitli düzeylerde tartışılan üç ölçüt karşımıza çıkmaktadır. Bunlar prestij, büyüklük ve karşılıklı anlaşılabilirliktir (Hodson 1996: 34). Prestij ölçütünde, bir varyantın dil ya da diyalekt olduğunu belirlemek için o varyantın sahip olduğu prestije bakılır. Bu ölçüte göre, resmi yazışmalarda kullanılan prestijli ve standart biçimler dil, daha düşük oranda prestijli olanlar ya da prestiji olmayanlar ise diyalekt olarak adlandırılır. Burada prestij kavramı 'standart olma' ile alakalandırılır. Ancak bu alakalandırma bazı problemleri de beraberinde taşır. Örneğin bazı diller diğerlerine göre daha standarttır: Standart Fransızca, standart İngilizceye göre daha katı kodlanmış ve dondurulmuştur (Hodson 1996: 34). Konu Türkçe'den örneklendirilse, çoğu birer standart/yazılı dil olan Türk dillerini ayrı birer dil mi yoksa bir dilin varyantları olarak mı görmek gerektiği tartışmalıdır.

Büyüklük ölçütünün temelinde, dillerin diyalektlere göre daha büyük ve içinde daha fazla unsur barındıran bir yapıya sahip olduğu iddiası vardır. Ancak söz konusu büyüklük olunca, herşey göreceli hale gelmektedir. A dili ya da varyantı ile karşılaştırıldığında küçük olan bir

varyant, B dili ya da varyantı ile karşılaştırıldığında büyük olabilmektedir (Hodson 1996: 34). Özetle, büyüklük ölçütü yetersiz ve sorunludur.

Dil ve diyalekt ayrımı noktasında en sık kullanılan ölçüt ise karşılıklı anlaşılabilirliktir. Buna göre, eğer iki varyantın konuşurları birbiri ile anlaşabiliyorsa bunlar aynı dilin birer varyantlarıdır, anlaşamıyorsa iki ayrı dil vardır. Ancak bu ölçüt de yeterince ayırteci değildir. Bunu Türkçeden hareketle şöyle örneklendirmek mümkündür: Azerice ile Türkiye Türkçesi, bilinen zamanlarda birbirinden ayrılmışlardır. Eğitim almış bir Türkiyeli ile Azerbaycanlı arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksektir. Eğer Türkiyeli konuşur mesela Erzurumlu veya Karşı ise anlaşma oranı neredeyse yüzde yüze yaklaşır. Hatta bir Azeriyle bir Erzurumlu arasındaki anlaşılabilirlik oranı Erzurumluyla mesela Denizlili arasındakinden yüksek de olabilir. Ama Azeri Türkçesi'yle Türkiye Türkçesi iki bağımsız ülkenin kendi standart biçimleri olan dilleridirler. Bu nedenle her ikisi de siyasi anlamda iki bağımsız dildir. Dilbilimsel ölçütlere göreyse bunlar aynı dilin varyantları sayılabilirler. Siyasal anlamda bu iki farklı dilin konuşurları, aynı standart dili kullanıyor veya aynı ülkenin sınırları içinde yaşıyor olsalardı bunları iki farklı dil saymayabilirdik. Buna karşılık örneğin Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe, Türkiye Türkçesinin bir ağızı olarak görülür. Bununla birlikte standart Türkçe ile Kıbrıs'taki Türkçe arasında ancak iki farklı dil arasında bulunabilecek türden farklar vardır (bk. Demir 2002a; 2002b). Kıbrıs'taki Türkçe, bugünkü durum göz önüne getirilince, en azından Türkiye açısından bağımsız bir ülkede konuşulmaktadır. Ada'da konuşulan Türkçe bir standart konuşma dilinin kullanılabilceği her yerde kullanılmakta, bu yönüyle Türkçe'nin diğer ağızlarından ayrılmaktadır. Ancak ayrı bir yazılı standardı yoktur. Bu nedenle adadaki Türkçe, Türkiye Türkçesi dediğimiz varyantlar yığınının içinde bir yerde bulunmaktadır. Bu iki örnek özellikle akraba dil/lehçeler arasındaki sınırları çizmenin zorluğunu göstermektedir.

Dilleri belli gruplarda toplama denemeleri 18. yüzyılın sonlarına doğru başlar. Bu denemelerde diller sistemli olarak karşılaştırılmaya ve aralarındaki benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılıyordu. Eğer diller arasında belli paralellikler varsa bunlar daha eski dönemlerde ortak bir kökenden türemiş olabilirlerdi. Bu kökenin artık yaşamıyor olması da

mümkündü (Crystall 1995: 292). İşte tarihsel dilbilim içerisindeki karşılaştırmalı çalışmalar, akraba dillerin eski biçimlerini eldeki malzemelerden hareketle yeniden ortaya koymaya çalışıyor, başka bir ifade ile en eski biçimlerin rekonstrüksiyonu yapıyordu. Rekonstrüksiyon, tarihsel verileri, modern biçimleri ve kurallı ses denkliklerini kullanmak suretiyle, seslerin, eklerin ve kelimelerin en eski biçimlerinin nasıl olması gerektiği tahmininde bulunmaktır. Türkçe'den şöyle bir örnek verilebilir: Eski Türkçe adak, Türkiye Türkçesi ayak, Çuvaşça ura, Yakutça ata', Hakasça azak, Halaçça adak verilerine göre, kelimenin en eski şekli iç seste d, r, t, y, z'li biçimlerin ortaya çıkmasına kaynaklık edebilecek, dilin dişler arasına konulmasıyla çıkarılan bir δ (İng. the) barındırmış olmalıdır: *a δ ak. Rekonstrüksiyonlu biçim burada olduğu gibi başına bir yıldız konarak gösterilir. Bu yıldız, ilgili dil ögesinin kaynaklarda belgelenmediğini, tasarlanmış olduğunu gösterir.

Diller, köken, yapı, konuşuldukları bölge gibi ölçütler göz önünde bulundurularak çeşitli gruplara ayrılırlar. Dillerin sınıflandırılmasında en fazla kullanılan ölçüt kökenleriyle ilgili, yani genetik sınıflandırmadır. Bu, karşılaştırmalı dil incelemelerinin gelişmesiyle uygulanmaya başlanan bir sınıflandırma türüdür. Diller, geriye doğru gidildikçe çeşitli özellikleri açısından ortak bir kökene ulaşıyorlarsa bunlara akraba diller denir. Dillerin akrabalığı ile kastedilen, iki farklı dilin aynı dilin daha eski bir döneminden gelişmiş olmasıdır. Ortak kökenden gelen diller dil ailelerini oluştururlar. Bu, akraba olmayan diller arasında benzerlik olamayacağı anlamına gelmez. Akraba olmayan diller arasındaki yapısal benzerlikler kendiliğinden olabileceği gibi mesela uzun süren etkileşme sonucunda da ortaya çıkabilir.

Diller arasındaki tarihi bağları gösterirken dil ailelerinden bahsedilir. Bu yapılırken akrabalık adları kullanılır; ama bu adlar kelime anlamlarıyla alınmamalıdır. Eğer Altay dillerinin akraba olduğu görüşünü benimserseniz, Türkçeye Moğolca'yı aynı ana dilden gelişmiş akraba diller, buna karşılık Kazakça ve Türkiye Türkçesini kardeş diller olarak kabul edebiliriz. Benzer biçimde Latince ana dil, Fransızca, İtalyanca vb. gibi Roman dilleri de kardeş dillerdir.

1.1 Köken Bakımından Diller

Yeryüzünde yaygın olarak kullanılan dillerin, geriye doğru gidildikçe belli dönemlerde, belli dillerden türemiş, yani akraba oldukları ve bu akrabalık bağlarıyla belli dil aileleri oluşturdukları görülmektedir. Günümüzde kullanılan dillerin kaynak dillerinden ne zaman ayrıldıklarını kimi durumlarda belgelerle takip edebiliyoruz. Buna örnek olarak Azerice-Türkmence-Türkiye Türkçesi ve İtalyanca-İspanyolca ayrışması verilebilir. Bazılarında ise kaynak dilden ayrılmanın tarihi çok daha gerilere, elde yazılı belgelerin bulunmadığı dönemlere gidebilir. Buna da örnek olarak Türkçenin geri kalanından erken bir dönemde ayrılmış olan Çuvaşça, daha sonraki bir dönemde ayrılmış olan Yakutça verilebilir. Her iki dil de bugün diğer Türk dil ve lehçelerinden çok uzaklaşmış olmakla birlikte, yapılan çalışmalar aksi yöndeki savlara karşın bunların birer Türk dili olduğunu, daha önceki bir tarihte diğer Türk dilleriyle aynı kökten ortaya çıktıklarını göstermiştir.

Bugün dünya üzerindeki dillerin önemli bir kısmı, ortak bir ana dilden gelişmişlerdir. Konuşur sayısı bakımından dünyadaki büyük diller, diğer akraba dillerle birlikte Hint-Avrupa dilleri, Çin-Tibet dilleri, Hami-Sami dilleri, Bantu dilleri, Altay dilleri, Ural dilleri, Kafkas dilleri vb. gibi dil aileleri oluşturmaktadır. Bu dil ailelerini kısaca tanıyalım:

a. Hint-Avrupa dil ailesi: Hint-Avrupa dillerinin konuşulduğu alan oldukça geniştir. Kuzey Avrupa'dan Akdeniz kıyılarına, Rusya'daki Dinyeper havzasından Hindistan'a kadar uzanan geniş alanda konuşulan pek çok dil, Hint-Avrupa dil ailesine dahil edilmektedir. Hint-Avrupa dil ailesinin Avrupa kolunda Almanca, Flemenkçe, İngilizce gibi Germen dilleri, Rusça, Bulgarca, Sırpça vb. Slav dilleri, Fransızca, Portekizce, İtalyanca vb. Romen dilleri; Asya kolunda ise Hintçe, Farsça, Ermenice, Arice ile Toharca, Hititçe gibi ölü diller bulunmaktadır.

b. Çin-Tibet dil ailesi: Çin ve Tibet dillerini içine alır. Çince kolunda Madarin, Yue, Wu ve Min gibi diyalektler, Tibet kolunda ise irili ufaklı birçok konuşura sahip Tibet ve Burma dilleri vardır.

c. Kafkas dil ailesi: Kafkas koridorunda konuşulan yaklaşık altmış değişik dili içine almaktadır. Genel olarak Kuzey Kafkas dilleri ve Güney Kafkas dilleri olmak üzere ikiye ayrılır. Kuzey kolunda Abazaca,

Çerkezce, Çeçence, Kabaryaca vb. diller, güney kolunda ise Gürcüce, Lazca, Migrelce bulunmaktadır. Kafkas dillerinin en belirgin özelliği, ünsüzlerin fazla, ünlerin ise oldukça sınırlı sayıda olmasıdır. Örneğin Gürcücede sözcüğün başında beş ya da altı ünsüz bulunabilmektedir: ptkvniɖnen 'koparıyorlardı' (Günay 2004: 117).

ç. Ural dil ailesi: Ural dil ailesi Fince, Macarca, Lapça, Çeremişçe, Ob Ugorcası gibi Fin-Ugor dilleri ile Samoyedceyi içine almaktadır. Eklemelilik, ünlü uyumları, gramatikal cinsiyetin bulunmaması vb. tipolojik benzerlikler nedeniyle Ural dilleri ile Altay dillerinin akrabalığı meselesi uzun süre tartışılmıştır. Ancak dillerin köken birliği ile ilgili çalışmaların hız kazanması ile, Ural dilleri ile Altay dillerinin genetik birliğinin ispatlanamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

d. Hami-Sami dil ailesi: Bu dil ailesi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yayılmış çeşitli topluluklarca konuşulan yaklaşık 250 dilden oluşmaktadır. İbranice, Arapça ve lehçeleri, Etyopya dilleri, Berberi dilleri, Somali dili, Çad dili ve Asurca, Akadca, Fenikece gibi ölü diller bu dil ailesinde yer almaktadır.

e. Bantu dil ailesi: Orta ve Güney Afrikada konuşulan irili ufaklı pek çok dili kapsayan bir dil ailesidir.

f. Altay dilleri: Altay dilleri yaygın görüşe göre Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzca'yı, daha az kabul gören bir görüşe göre ise Korece ile Japonca'yı da içine alan dil ailesinin genel adıdır. Altay dil birliğini savunan araştırmacılar Korecenin de bu birliğin bir üyesi olduğunu kabul etmektedirler. Ancak Japoncanın durumu şimdilik şüpheli sayılmaktadır. Orta Asya'daki Altay dağları ve çevresi bu dilleri konuşan toplulukların anavatanı kabul edilir ve Altay dilleri terimi de buradan gelir.

Altay dilleri teriminin içeriği, 19. yüzyıldan bu yana önemli değişiklikler geçirmiştir. Önceleri Altay dillerinin başka dil aileleriyle de akrabalığı üzerinde durulmuş, karşılaştırmalı çalışmaların ilerlemesiyle bundan vazgeçildiği gibi Altay dillerinin soyca akrabalığı görüşü de şiddetli eleştirilere uğramıştır. Terim bugün köken birlikleri kanıtlanmış bir dil ailesini ifade etmek için değil, tarihte birbirleriyle yoğun ilişkide bulunmuş ve ortak yapısal özellikler taşıyan dillerle ilgili bir çalışma hipotezinin adı olarak kullanılmaktadır (Ayrıntılar için bk. Demir-Yılmaz 2003).

Elliden fazla alt dile/lehçeye ayrılan Altay dillerinin en büyük kolu Türkçe, en küçük kolu da Mançu-Tunguzcadır. Altay dillerinden birini konuşan toplulukların kurduğu devletler yanında Çin, Rusya, Balkan ülkeleri, İran, Irak, Suriye, Ukrayna, Afganistan, Batı Avrupa ülkeleri, Avusturalya, Ermenistan, Litvanya, Moldovya, Polonya, Tacikistan, Yunanistan vb. ülkelerde de Altay dillerinin alt dilleri/lehçeleri konuşulmaktadır.

Mevcut pek çok eserde genel olarak Türkçenin Ural-Altay dillerinin Altay koluna mensup olduğu dile getirilir. Ancak artık çok eskimiş olan bu görüş yanlıştır. Ural-Altay dilleri diye ispatlanmış bir dil ailesi yoktur. Başka bir ifade ile Fince, Macarca, Samoyedce vb. irili ufaklı bir yığın dil kendi aralarında bir aile oluşturmakla birlikte Ural dilleri Altay dilleri ile akraba değildir.

Dünya dillerinin yukarıda belirtilen akrabalık tasniflerinden başka, dünyanın bütün dillerini birbiri ile akraba gören ve daha büyük dil ailelerinden bahseden Nostratik düz Avrasyatik vb. teoriler de vardır.

Köken bakımından akrabalıkla ilgili çalışmalar işaret edildiği gibi, mevcut yazılı malzemeye, yazılı malzemenin olmadığı durumlarda da karşılaştırmalara dayanır. Bunlardan hareketle ana dilin olası görünümü ortaya konulmaya çalışılır. Elbette akraba dillerle ilgili yazılı belgeler ne kadar eskiyse dillerin kökene dayalı sınıflandırılmalarındaki başarı şansı da o kadar fazladır. Ne var ki dünyada dillerin çoğunun eski dönemlerinden kalma yazılı belgeleri yoktur ya da yeterli değildir. Bu nedenle pek çok dil herhangi bir aileye dahil edilememektedir. Bir aile oluşturan dillere kaynaklık etmiş dillerin de tarihin eski dönemlerinde yine başka dillerle akraba olması, onların da daha önceki bir tarihte daha farklı dillerle aynı kökene gitmesi teorik olarak mümkündür, ama bunun ispatı elimizdeki bilgiler ışığında imkansızdır.

Genetik tasniften başka, diller coğrafik açıdan da tasnif edilebilirler. Yeni Gine dilleri, Kafkas dilleri gibi. Her iki ailenin genel dilcilik açısından çok ilgi çekici diller olduklarını, hatta zaman zaman diğer dünya dil aileleri içinde ayrı bir dil grubu oluşturduklarını belirtmeliyiz. Bunların her ikisinde de birbirleriyle akrabalıkları şüpheli birçok dil konuşulmaktadır. Öyle ki Yeni Gine'de ortalama her 35 kilometreden

sonra bir başka dilin konuşulmaya başladığı belirlenmiştir. Papua Yeni Gine Fransa büyüklüğünde bir yerdir. %80'i orman olan bölgede 4 milyon insan yaşamakta ve 860 dil konuşulmaktadır. Aynı durum Amerika'da olsa 50.000 dil, Türkiye'de olsa 1000'den fazla dil konuşuluyor olacaktı. Dilcilik açısından etnolinguistik labirent olarak kabul edilen Kafkaslarda, bir dağın iki yamacındaki iki köyün iki farklı dili olduğu görüşü de vardır.

1.2 Yapı Bakımından Diller

Dillerin sınıflandırılmasında kullanılan ikinci önemli yöntem dillerin yapılarından yola çıkar. Dillerin yapıları, sesler, kelime türetilirken kullanılan teknik, kelimeleri anlamlı cümleler haline getirirken kelime aralarındaki ilişkilerin nasıl belirtildiği, cümle içerisinde kelimelerin sıralanışı gibi dilin bizzat kendisiyle ilgili özellikleri içine alır. Kimi durumlarda diller arasındaki yapısal farklar, özellikle tek dilli insanların tahmin edemeyeceği kadar çok, diğer taraftan kimi durumlarda da oldukça sınırlıdır. Bir dilde önemli olan bir öge, mesela gramatikal cinsiyet, sayı adlarından sonra isimlerin çokluk halinde olması veya olmaması gibi özellikler, başka bir dilde önemsiz görülebilir.

Yapı bakımından sınıflandırmada daha çok dillerin ses, dilbilgisi ve kelime hazinelerindeki benzerlikler esas alınır. Bu yöndeki en yaygın sınıflandırma ölçütünün dillerin kelime yapısıyla ilgili olduğunu söylebiliriz. August Wilhelm Schlegel (1767-1845) ve Wilhelm von Humboldt (1767-1835) tarafından 19. yüzyılın başlarında ortaya konan biçimbilgisi ölçütüne göre diller üç ana grupta toplanmıştır:

1. Yalınlayan diller
2. Bükümlü diller
3. Eklemeli diller

Yalınlayan dillerde her kelime kök biçimindedir, ek yoktur. Kelimeler arasındaki ilişki, kelimelerin cümle içerisindeki yerleriyle ifade edilir. Bu gruptaki en önemli diller Çince ve Vietnamcadır:

Wo`ma`i júzi çi

ben satınalmak portakal yemek 'Yemek için portakal satın aldım.'

İkinci grupta yer alan bükümlü dillerde ise dilbilgisi işlevleri kelime kökündeki değişikliklerle ifade edilir. Hint-Avrupa dilleri ve Arapça bu yapıdaki dillere örnektir. Arapçadan Türkçeye girmiş kelimelerden örneklerle durumu şöyle açıklayabiliriz. Mesela ketebe 'o yazdı', katip 'yazan', mektup 'yazılmış', mektep 'yazılan yer' > 'okul', kitap, kütüp 'kitaplar' gibi. Görüldüğü gibi bu kelimelerin hepsinde kökü oluşturan k-t-b ünsüzleri vardır. Kelime içine, başına ve sonuna bazı eklemeler yapmak suretiyle yeni kelimeler türetilmekte veya kelimeler çekimlenmektedir.

Eklemeli dillerde ise kelime kökünde bir değişiklik olmaz. Kelime köküne ek adı verilen ve belli işlevleri olan ögelerin eklenmesiyle yeni kelimeler yapılır veya kelimeler arasındaki gramatik ilişkiler ifade edilir. Türkçe, Japonca, Fince, Macarca, Swahili dili bu gruba giren diller arasındadır:

ev-ler-imiz-de-ki-ler-den

Buraya başka bir örneği de Swahili dilinden verebiliriz:

mimi ninakupenda veve

mimi ni-na-ku-penda veve

beni ben-iyor-sen-sevmek seni 'Seni seviyorum.'

Ana dilinden başka dil bilmeyen okuyucunun aklına ilk anda diğer dillerin de Türkçe gibi olduğu gelebilir. Ama büyük dil aileleri göz önüne getirilince dünyada yapı bakımından Türkçeye benzeyen dil sayısı oldukça azdır. Bu arada eklemeli ve bükümlü dillerin özelliklerini aynı anda taşıyan diller de vardır. Eskimoların ve Avusturalya yerlilerinininki vb. bu gruba girmektedir. Ayrıca sınıflandırmalarda bir dilin yukarıdaki gruplardan birinde yer alması, öbür gruplara ait özellikleri taşımayacağı anlamına da gelmez. Mesela İngilizce veya Almanca yapı bakımından bükümlü diller arasında görülürler. Ancak her ikisinde de ön ve son ekler vardır. Yine eklemeli bir dil olan Türkçede şahıs zamirlerinin çekiminde de, tarihsel morfofonetik nedenlerle değişiklik olabilmektedir: ben > bana, sen > sana, o > ona

Bu yaygın sınıflandırma metotları yanında, aynı bölgede konuşulan dillerin, aralarındaki farklara rağmen zamanla benzer özellikler geliştirmiş olmaları gerçeğinden hareketle ortaya atılmış, dil kümeleri görüşü de

vardır. Bunlar arasında, Türkçenin bölgedeki kollarının da yer aldığı Balkan dil kümesini sayabiliriz.

2. Türkçenin Akrabalık İlişkileri

Türkçe, yapı bakımından eklemeli dillerin en bilinenleri arasındadır. Genel dilbilim çalışmalarında eklemelilikten söz edilirken genellikle Türkçe örnek verilir. Köken bakımından ise, karşılaştırmalı çalışmalar sırasında Türkçenin başka dillerle akraba olduğu ileri sürülmüştür. Bugünkü bilgilerimize göre hiç tartışmasız kabul edilen görüş Türkçenin, ana dilden diğerlerine göre daha erken ayrılan ve bu yüzden diğerleriyle aralarındaki fark epeyce fazla olan Çuvaşça, Yakutça, Halaçça gibi dillerle birlikte, kendi içinde bir dil ailesi oluşturduğudur. Türkçenin Moğolca ve Mançu-Tunguzcayla birlikte bir dil ailesi oluşturup oluşturmadığı ise, bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, tartışmalıdır.

Türkçenin hangi dillerle akraba olabileceği meselesi bilim adamlarını uzun zamandır meşgul etmektedir. İlk denemelerden bu yana geçen sürede Türkçenin hiçbir dille akraba olmadığı görüşünden, bazı Kızılderili dilleri, Sümerce, Etrüskçe, Hint-Avrupa gibi dillerle akraba olabileceği ve hatta Güneş Dil Teorisinde olduğu gibi Türkçenin bütün dillere kaynaklık ettiğine varıncaya dek pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunların en fazla üzerinde durulan ve kabul göreni Türkçeyi önce Ural-Altay ve daha sonra Altay dil ailesi içinde ele alan görüştür. Ama işaret edildiği gibi yanlıştır.

Türkçenin yaşayan alt dillerini/lehçelerini ve bu dil veya lehçelerin konuşulduğu ülkeleri göstermesi açısından H. Boeschoten'in (1998) yaptığı çalışmada yer alan veriler önemlidir:

Ülkeler	Konuşulan Türk dilleri
Afganistan	Özbekçe, Türkmençe, Kazakça, Karakalpakça, Kırgızca, Afşarca
Avusturalya	Türkiye Türkçesi
Azerbaycan	Azerice
Batı Avrupa Ülkeleri	Türkiye Türkçesi

Ülkeler	Konuşulan Türk dilleri
Bulgaristan	Türkçe, Tatarca, Gagauzca
Çin	Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Salarca, Sarı Uygurca, Tuvaca
Ermenistan	Azerice
Gürcistan	Azerice
Irak	Irak Türkmençesi
İran	Azerice, Kaşkayca, Horasani, Türkmençe, Halaçça
Kazakistan	Kazakça, Özbekçe, Tatarca, Uygurca, Çuvaşça, Gagauzca
Kıbrıs	Türkiye Türkçesi
Kırgızistan	Kırgızca
Litvanya	Karaimce
Makedonya	Türkiye Türkçesi
Moldovya	Gagauzca
Moğolistan	Kazakça, Uygurca, Tuvaca
Polonya	Karaimce
Romanya	Tatarca, Türkçe, Gagauzca
Rusya	Oyrotça, Teleütçe, Hakasça, Şorca, Tuvaca, Yakutça, Dolganca, Çuvaşça, Tatarca, Başkurtça, Kumukça, Nogayca, Karaçayca, Balkarca, Gagauzca
Tacikistan	Özbekçe
Türkiye	Türkiye Türkçesi
Türkmenistan	Türkmençe, Özbekçe, Kazakça
Ukrayna	Gagauzca, Karaimce, Kırım Tatarcası
Özbekistan	Özbekçe, Karakalpakça, Kırım Tatarcası, Kazakça, Çuvaşça
Yugoslavya	Türkiye Türkçesi
Yunanistan	Türkiye Türkçesi

B. Türk Dillerinin Sınıflandırılması

Türk dillerini sınıflandırma çalışmaları yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Türk dil ve diyalektlerini tasnif çabaları 1806'da Adelung'la başlamış, ancak ilk denemeler gerçekte dille ilişkili olmamış, kavim ve kabile isimlerini çeşitli biçimlerde listeleyen etnik yaklaşımlardan öteye geçilememiştir. İlk kez Berezin dilbilimsel ölçütleri kullanmışsa da bu ölçütler ayırıcı olmamıştır.

Ramstedt'e gelinceye kadar yapılan tasnif denemelerinde genellikle coğrafik ölçütler kullanılmış, doğu, batı, orta, kuzey gibi bölümlerden sonra bu bölümler içinde yer alan dil ve diyalektlerin ses özellikleri vermeye çalışılmıştır. Ayrıca eski ve yeni dil ve diyalektlerin bir arada verilmesi gibi bir yöntem yanlışı da yapılmıştır. İlk kez Ramstedt Çuvaşça ve Yakutça'yı iki ayrı grup olarak ele almıştır.

Daha sonra Samoyloviç, Ligeti, Räsänen, Baskakov, Arat, Benzing, Menges, Poppe, Doerfer, Lars Johanson, Talat Tekin, Claus Schönig, gibi önemli isimler tarafından yapılmış olan tasnif denemelerinde, ayırıcı ölçütler giderek artan sayıda kullanılmıştır. Doerfer'in getirdiği yenilik, 1960'lardan sonra Halaççanın keşfiyle birlikte bu dili, Yakutça ve Çuvaşçadan sonra bağımsız üçüncü bir grup olarak sınıflandırmasına almış olmasıdır.

Türk dillerinin sınıflandırılması konusunda batıda yapılmış olan son iki deneme Schönig ve Johanson'a aittir. Schönig üç ayrı makale olarak yayımlamış olduğu (1997-1, 1997-2, 1998-3) çok ayrıntılı bir tasnif denemesinde kendisinden önce kullanılmış olan bütün ölçütleri değerlendirmiş, ancak birtakım yenilikler de getirmiştir. Schönig'in tasnifini öncekilerden ayıran en belirgin özellik dil ve diyalektler arasındaki ilişki ve etkileşmelere dikkat ederek karşılaştırmalı bir yöntem kullanmış olmasıdır.

Johanson genetik ve tipolojik özellikleri kullanarak, kısa ve net bir bölümlenme yapmıştır (1998: 82-83). Türk dil ve diyalektlerini altı gruba ayırdığı denemesinde, öncekilerden farklı olarak Yakutçayı bağımsız olarak ele almamış, Kuzeydoğu grubu içindeki diğer dillerle bir arada değerlendirmiştir. Johanson'un tasnifi kısaca şöyledir:

1. Güneybatı (Oğuz) Türkçesi: Türkiye Türkçesi, Gagauzca, Azerice, Türkmence, Horasan Türkçesi, İran diyalektleri (Kaşkay, Sonkori, Eynallu vb.), Afganistan Afşarcası.

2. Kuzeybatı (Kıpçak) Türkçesi: Kumukça, Karaçayca, Balkarca, Kırım Tatarcası, Karaimce, Tatarca, Başkurtça, Batı Sibirya Tatar diyalektleri, Kazakça, Karakalpakça, Kıpçak-Özbekçesi, Nogayca.

3. Güneydoğu (Uygur) Türkçesi: Özbekçe ve diyalektleri, Yeni Uygurca ve diyalektleri. (Sarı Uygurca ve Salarca da buraya dahil edilebilir).

4. Kuzeydoğu (Sibirya) Türkçesi: Yakutça, Tuvaca ve Tofa diyalekti, Hakaşça, Şorca ve Sagay, Kaça, Kızıl, Çulım, Küerik diyalektleri, Altayca ve diyalektleri.

5. Çuvaşça.

6. Halaçça.

Türkiye’de yapılan son tasnif denemesi ise Talat Tekin’e aittir (1989, 1990). Tekin’in tasnifinde daha önceki denemelerin tümü eleştirel bir bakışla ele alınmış ve r/z ve l/ş denklikleri, söz başındaki h sesinin durumu, söz içi ve sonundaki /d/ sesinin durumu, çok heceli kelimelerin sonundaki -IG ses öbeğinin durumu, tek heceli kelimelerin sonundaki -ag ses öbeğinin durumu ve söz başındaki t- sesinin durumu göz önünde bulundurularak Türk dil ve diyalektleri on iki gruba bölünmüştür:

1. r/l Grubu: Çuvaşça 2. hadak Grubu: Halaçça 3. ata` Grubu: Yakutça 4. adak Grubu: Tuvaca 5. azak Grubu: Hakaşça, Orta Çulım, Mrass, Taştıp, Matur ve Yukarı Tom diyalektleri; Sarı Uygurca 6. taglık Grubu: Kuzey Altay diyalektleri 7. tu:lu Grubu: Asıl Altayca ve güney diyalektleri 8. to:lu: Grubu: Kırgızca 9. taglık Grubu: Özbekçe ve Yeni Uygurca 10. tawlı Grubu: Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçay-Balkarca, Karayca, Baraba Tatarcası ve Kırım Tatarcası 11. taglı Grubu: Salarca 12. dağlı Grubu: Türkmence, Horasan diyalekti, Özbekçenin Harezmi-Oğuz diyalektleri, Türkiye Türkçesi, Gagauzca, Azerice ve diyalektleri (Kaşkay-Eynallu, Kerkük, Erbil).

C. Türkçe'nin Gelişmesi ve Tarihsel Dönemleri

Türk diliyle ilgili çalışmalarda Türkçe çeşitli tarihsel dönemlere ayrılmaktadır. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir:

1. İlk Türkçe

İlk Türkçe, Türkçenin Altay dil birliğinden ayrılmasından milat yıllarına kadar devam eden dönemi kapsar. Çuvaşça da dahil olmak üzere bütün Türk dilleri bu dönemde henüz birlik halindedir. İlk Türkçe dönemine ait yazılı metinler bulunmamaktadır. Ancak karşılaştırmalı sesbilgisi çalışmaları sonucunda, bu döneme ait bazı sesbilgisi özellikleri kurgulanabilmektedir. Örneğin, Türkçe ile birlikte Altay dil ailesini oluşturan Moğol ve Mançu dillerinin kimi lehçelerinde, söz başında Ana Altayca *p- sesinden gelişen p-, h-, f-, ø seslerinden biri vardır. Bu ses bugün Türk dillerinden sadece İran'da konuşulan Halaççada bulunmakta, diğer Türk dillerinde yaşamamaktadır. Ayrıca uruk 'ip, urgan' sözcüğü İlk Türkçeden Macarcaya hurok 'ilmik, düğüm, tuzak' biçiminde geçmiştir. Eldeki veriler karşılaştırıldığında, İlk Türkçe döneminde söz başında Ana Altayda *p- sesinden gelişen bir h- sesinin bulunduğu sonucuna varılır. Karşılaştırmalı yöntem kullanılarak İlk Türkçe önemine ait daha başka ses bilgisi özelliklerine de ulaşılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Demir-Yılmaz 2003: 64).

2. Ana Türkçe

Milat sıralarında başladığı kabul edilen Ana Türkçe dönemi Türkçenin yazılı ilk ürünlerinin ortaya çıktığı Eski Türkçe dönemine kadar devam eder. Ana Türkçenin İlk Türkçeden ayrılan en belirleyici özelliği Çuvaşçanın Ana Türkçe birliği içinde bulunmayışıdır. Çuvaşça dışındaki bütün Türk dilleri Ana Türkçeye, Çuvaşça ise Ana Çuvaşçaya gider. Üzerinde görüş birliği olmamakla birlikte, karşılaştırmalı çalışmalar sonucunda Ana Türkçeye ait bazı ses özellikleri kurgulanabilmektedir. Örneğin Ana Türkçenin önemli bir özelliği ünlü uzunluklarının korunmasıdır. Ana Türkçede uzun ünlülerin varlığı, bugün ancak Yakutça, Türkmençe, Halaçça gibi Türk dillerinde yaşayan uzunlukların karşılaştırılmasından ve Çuvaşça, Türkiye Türkçesi, Azerice gibi uzun

ünlü bulundurmamakla birlikte bu ünlülerin kısılırken bıraktığı izleri taşıyan dillerden öğrenilebilmektedir (geniş bilgi için bk. Tekin 1995; dönemin diğer ses özellikleri için ayrıca bk. Demir-Yılmaz 2003: 65).

3. Eski Türkçe

Genellikle, Türklerin İslamiyeti kabul etmeden önce Moğolistan bozkırları, Tarım bölgesi ve civarında 6.-10. yüzyıllar arasında kullandıkları dil, Eski Türkçe olarak bilinir. Türkçenin ilk yazılı ürünleri bu dönemde verilmiştir. Eski Türkçe dönemi, zaman zaman iç içe girmelerle beraber, Türk devlet tarihi açısından Türk hayat alanının doğusunda Ötüken'de sırasıyla Göktürk, Uygur, Kırgız; batısında ise Kuzey Kafkaslarda Bulgar-Hazar siyasi hâkimiyetinin idrak edildiği bir zaman dilimine denk gelir (Özönder 2002: 458). Eski Türkçeyi kronolojik olarak Göktürkçe ve Uygurca olmak üzere iki alt döneme ayırmaktayız. Göktürkçe, Gök Tanrı inancındaki Türklerin, bozkırda meydana getirdikleri Runik yazılı metinlerden ibarettir. Runik yazılı metinler içinde en uzun ve Türk dili ve tarihi için önemli olanları Tunyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarıdır. Göktürk Kağanlığının yıkılmasından sonra siyasi hâkimiyeti ele alan Uygurlar, çok az oranda kullandıkları Runik yazıdan başka Mani, Uygur, Sogd, Brahmi, Tibet alfabelerini de kullanmışlardır.

Eski Türkçe dönemine ait metinleri iki ana kola ayırmak mümkündür. İlki, Runik alfabe ile yazılan ve 7. yy. ile 10. yy. arasında tarihlendirilen ve bir kısmı henüz tarihlendirilememiş olan yazıtlardan oluşmaktadır. İkinci ve daha geniş olan kol ise Uygur alfabesi ile ya da diğer alfabelerle yazılan, dini ya da din dışı konuları işleyen Eski Uygur yazmalarını içine alır. Eski Türkçeye, Karahanlı Devleti zamanında, çoğu Arap alfabesi ile yazılan metinleri dâhil eden araştırmacılar da vardır. Ancak İslamiyetin kabulünden sonra, Arapça ve Farsça kelimelerin de artan oranda görülmeye başladığı Arap harfli metinlerle, Eski Türkçe döneminde yazılmış metinler, imla, söz dağarcığı, bazı ses ve şekil özellikleri bakımından birbirinden ayrılırlar.

Uygurların farklı bir dini kabul etmeleriyle Eski Türkçenin yeni bir dönemi başlamıştır. Uygur dönemine ait Mani ve Budist muhitlerinde

meydana getirilen pek çok eser bulunmaktadır. 763 yılında Bögü Kaganın Maniheizmi devlet dini olarak kabul etmesinin ardından Türkler yerleşik hayata geçmeye başlamış ve yeni dinin gereklerini yerine getirmek için çoğu dini içerikli, Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca ve Soğdcadan yapılmış tercümelere dayanarak eserler vücuda getirmişlerdir.

Maniheist muhitte yazılan eserler arasında öyküler, dini metinler, Mani manastırı yönetmeliği, dualar ve ilahiler sıralanabilir. Budist muhitte mensur olarak meydana getirilen eserler ise üç ana başlıkta toplanabilir:

1. Budaların verdikleri veya vermiş olduklarına inanılan bütün vaazların bir araya toplandığı sutralar. Sekiz Yükmek ve Altun Yaruk bunların en meşhurlarındandır.
2. Buda ve Budist rahiplerin hayatını düzenleyen kuralların yer aldığı vinayalar.
3. Herhangi bir dini-felsefi konunun izahı için kaleme alınmış abhidarmalar.

Yukarıda adı geçenlerden başka Budist Uygurlara ait Maytrisimit, Hüen-Tsang Biyografisi, Edgü Ögü Tigin ile Ayıg Ögü Tigin gibi hacimli eserler yanında 20. yüzyılın başından bu yana yayınlanan Berliner Turfan Texte gibi seriler ve dergiler içinde basılmış birçok parça vardır.

4. Orta Türkçe

Orta Asya bozkırlarından çıkan Türk toplulukları Avrasya ve Afrika coğrafyasına yayılmışlardır. Ogurlar ve Kıpçaklar, Kıpçak Bozkırlarına ve Mısır'a; diğer eski Türk toplulukları batıya, Avrasya derinliklerine; Uygurlar güneye, Doğu Türkistan'a; Oğuzlar ise güneybatıya, İran, Anadolu ve Balkanlara yönelmişlerdir. Böylelikle, Türk dilli topluluklar Avrasya ve Afrika coğrafyasında çok sayıda siyasal, askeri oluşumun içinde, en eski dönemlerden beri tarihsel gelişmeleri belirleyici birer öge olarak yer almışlardır.

Orta Türkçe dönemi, Eski Uygur Türkçesinden Kıpçakça ve Çağataycaya geçiş sürecinin başladığı Karahanlıca ve Harezm diyalektleri başta olmak üzere, Kıpçakça, Çağatayca, Eski Anadolu Türkçesi ve Volga

Bulgarcasını içine alacak şekilde, yaklaşık 11. ve 17. yy.lar arasındaki Türk dili dönemini kapsar. Bu dönem kendi içinde Doğu Orta Türkçesi, Batı Orta Türkçesi ve Kuzey Orta Türkçesi olarak üçe ayrılır. Ancak, Türk dillerinin tarihsel gelişim süreçlerini ayıran kesin çizgilerden bahsetmek her zaman mümkün olmamakta, sıkça içe geçmeler ve kaynaşmalar yaşanmaktadır. Bunda, Oğuz, Kıpçak ve Karluk boylarının birbirlerinden kesin coğrafi, siyasi ve dilsel sınırlarla ayrılmamaları ve Avrasya coğrafyasında yüzyıllar boyunca süren hareketlilikleri nedeniyle, Türk yazı dili ve lehçelerinin birbirleriyle sürekli etkileşim içinde bulunmaları önemli rol oynamaktadır. Nitekim 12. yüzyılın dil ürünlerinden Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'i gibi pek çok yapıt her üç diyalektin de izlerini taşımaktadır.

Yaygın sınıflandırma izlenirse, Doğu Orta Türkçesi, 11. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonuna kadar süren ve Karahanlı, Harezmi-Kıpçak ve Çağataycıyı içine alan dönem olarak tanımlanabilir.

4.1 Karahanlıca Dönemi

Esas olarak Arap alfabesiyle yazılmış ilk islami Türk yazı dilidir. Doğu Türkistan'da, merkezi Kaşgar olan Karahanlı devletinde, 11. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dil eski Uygurcaya çok yakındır ancak söz varlığı Arapça ve Farsça etkisi altına girmiştir. Döneme ait iki eser, yalnız Karahanlıca için değil, bütün Türk dili tarihi açısından son derece önemlidir. Bu eserlerden ilki Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in 6500 dizelik Kutadgu Bilig adlı siyasetnamesi (1065), diğeri de Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk (1073) adlı sözlüğüdür.

Kutadgu Bilig, beyitler halinde ve mesnevi tarzında yazılmış hacimli bir eserdir. Klasik İslami çevre eserlerinde olduğu gibi tanrıya, peygambere, dört halifeye övgü ile başlar ve bahar tasviri ile devam eder. Eserin ana örgüsü Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdilmiş ve Odgurmuş adlı temsili kişilerin diyaloglarına dayanır. Kutadgu Bilig'in Mısır, Fergana ve Herat olmak üzere günümüze ulaşan üç nüshası vardır.

Divanü Lugati't-Türk ise Türkçeden Arapçaya, Arap sözlükçülük geleneğine göre hazırlanmış bir sözlüktür. Madde başlarındaki Türkçe sözlükleri açıklamak ve örneklemek amacıyla verilen dil malzemeleri hem dil hem de kültür çalışmaları için önemli veriler sunmakta, özellikle

giriş bölümünde Tarihi Türk diyalekt alanlarına dair verilen bilgiler nedeniyle eser, ilk Türk diyalektoloji çalışması olarak da anılmaktadır.

4.2. Harezmi-Kıpçakça Dönemi (13.-14. yüzyıllar)

Harezmi-Kıpçakça, Harezmi ve Altın Ordu'da kullanılmış olan ve Karahanlıca ile Çağatayca arasında bir köprü oluşturan Türk yazı dilidir. Eski Uygur yazı geleneğine bağlı olmakla birlikte, Kıpçakçanın yanı sıra Oğuzca öğeler de taşıması en belirgin özelliğidir.

4.3. Çağatayca Dönemi (15.-19. yüzyıllar)

Çağatayca, Doğu Orta Türkçesinin son evresini oluşturur. Bu dil hem Orta Asya Türklerinin hem de Altın Ordu içindeki Kıpçak halklarının ortak yazı diliydi.

Çağatayca dönemi kendi içinde çeşitli biçimlerde sınıflandırılmışsa da burada Eckmann'ın yaptığı bölümlenme esas alınmıştır (1988: XIII-XIV).

1. Klasik Öncesi Dönem (15. yüzyılın başlarından Nevai'nin 1465'te ilk divanını hazırlamasına kadar).
2. Klasik Dönem (1465-1600).
3. Klasik Sonrası Dönem (1600-1921).

Beş yüzyıllık çok uzun bir dönemi ve çok geniş bir coğrafyayı etkileyen bu yazı dilinin en önemli ismi Nevai'dir. Ayrıca Gedai, Babür Şah, Hüseyin Baykara, Şeybani gibi isimler de anılabilir.

4.4. Kıpçakça

Kıpçakça da denilen Kuzey Orta Türkçesi Tanrı dağlarından, güney Sibiry'a'dan, Urallara Deşt-i Kıpçak coğrafyası olarak adlandırılan alanda atlı-göçebe Kıpçak boylarının yazı ve konuşma dili olmuştur. Bu yazı dilinin bir başka kolu da çok farklı bir coğrafyada, 13. yüzyılda Mısır ve Suriye'de ortaya çıkmıştır. Kıpçakça, aynı şekilde, Kırım, Ukrayna ve Polonya'ya göç eden Ermeniler aracılığıyla, Doğu Avrupa'da kullanılan bir yazı dili olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Kıpçakça, Arap ve Fars dillerinin yoğun biçimde etkilediği Harezmi'den gelişen iki yazı dilinden biridir. Aynı zamanda Altın Ordu

döneminde merkez Kırım Saray olmak üzere, Türk dili tarihinde çok önemli bir işlevi olan dönemin adıdır. Kaşgarlı Mahmut'ta Oğuz-ca ve Kıpçakça aynı karakterde gösterilmekte ve genellikle birlikte anılmaktadır. Oğuzca'nın çok zengin bir tarihi dil malzemesine sahip olmasına karşılık, Türkistan'da ve Doğu Avrupa'da çok geniş bir coğrafyayı kontrol altında tutan konargöçer Kıpçaklar güçlerine ve rollerine uygun edebi malzeme bırakmadan, yönettikleri toplumların içinde eriyip yok olmuşlardır.

İrtiş nehri ve Sirderya'dan Ural, Volga ve Don nehri havası ve Kırım'a değin, Deşt-i Kıpçak adı verilen çok geniş bir coğrafyaya yayılan Altın Ordu Hanlığı'nın dili Kıpçakça idi. Ancak Kıpçakça en önemli ürünlerini Mısır'da Memluk Kıpçakçası ile vermiştir. Memluk Kıpçakçası bir süre sonra Eski Anadolu Türkçesi'nin etkisinde kalarak Oğuzca-laşmıştır.

Asıl Kıpçak alanına ilişkin çok az sayıda yazılı eser bulunabilmiştir. 14. yüzyılın başında (1303) Hristiyan misyonerler tarafından Latin harfleriyle kaleme alınan Codex Cumanicus, dönemin yaşayan Kıpçakçasını, günlük yaşamın sözcüklerini içeren metinleri ve sözlüğü bir arada bulundurması bakımından büyük önem taşımaktadır. Modern Kıpçak dillerinin ses, biçim özelliklerinin birçoğu Codex Cumanicus'ta görülmektedir.

Kıpçakça; Ermeni Kıpçakçası, Karaimce hatta Urumca gibi küçük yazı dilleri ile de temsil edilmiştir. Urumlar, Ukrayna'nın Mariupol şehrinde yaşayan, resmi kayıtlarda Grek olarak adlandırılan, 1989 sayımına göre 45000 nüfuslu, Hristiyan inancına sahip bir topluluktur. Urumca Kıpçakça özellikler taşıyan bir varyanttır. Kafkaslardan Kırım'a ve Doğu Avrupa'ya göç eden bazı Ermeni gruplar Kıpçakça konuşmaya başlamıştır. Döneminin (15.-17. yy.) bir tür karma dili olan Ermeni Kıpçakçası, Ermeni harfleri ile yazıya geçirilmiştir. Kıpçakça dil malzemesi arasında 16.-17. yüzyıllarda Türkiye, Kırım, Moldovya, Romanya, Polonya ve Ukrayna'da Ermeni harfleriyle kaleme alınmış Kıpçakça metinler de yer almaktadır. Bu metinler kendilerini Ermeni olarak adlandıran, ancak Ermenice bilmeyen, yazıda, ibadette, ticarete ve diğer alanlarda Kıpçak Türkçesini kullanan koloniler tarafından

meydana getirilmiştir. Aslında Ermeniler ile Kıpçaklar arasındaki ilişkilerin tarihi 12.-14. yüzyıllara değin uzanmaktadır. Bir bölüm Kıpçak'ın Ermeni-Gregoryan mezhebini kabul ettiğine ilişkin bilgiler vardır. Kıpçak Ermenileri arasında en kalabalık olanlar Lvov ve Kamenets-Podolsky kolonileridir. 1521-1699 yılları arasında, Ermeni Kıpçakçası ile meydan getirilen çok sayıda eser günümüze intikal etmiştir. Ermeni Kıpçakçası 16.-17. yüzyıllardan itibaren Slav dilleri içinde eriyip kaybolmuştur (Schütz 1968).

1552'de Kazan'ın, Rusların eline geçmesiyle Kıpçakça'nın yazı dili olarak gelişme süreci sona ermiş; Doğu Türkçesi, yani Çağatayca'nın 20. yüzyıla değin sürecek hakimiyet dönemi başlamıştır.

5. Oğuzca

5.1 Karışık Dilli Eserler Dönemi

11. yüzyıldan itibaren Maverâünnehir-Horasan-İran üzerinden batıya yönelen Oğuz Türklerinin 13. yüzyılda Anadolu'da yeni bir yazı dili oluşturmalarıyla Türkçe, coğrafi bakımdan doğu ve güneybatı diyalektleri olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. 11. yy.da Türklerin batıya göçmeleri ile 13.yy.da bu bölgelerde bir yazı dili oluşturuncaya kadar geçen süre içerisinde hem doğu hem batı Türkçesinin özelliklerini yansıtan bir ara dönemden bahsedilebilir. Karışık dilli bu ara dönem Behçetü'l-Hadaik, Kıssa-i Yusuf, Kuduri Tercümesi gibi eserlerle temsil edilmektedir. Selçuklu Oğuzcası, Doğu Oğuzcası, Doğu Selçukçası gibi adlar verilen bu dönemin ardından Oğuz Türkleri, Türkçenin sözlü dillerini yazı dili haline getirmeye başlamışlardır.

Eski Anadolu Türkçesi yazı geleneğinin temelinde, norm olabilecek durumda ağızlar üstü standart bir varyant bulunmaz. Dil Oğuzca izleri taşır, ama kısmen karışmış Doğu Türkçesi öğeleriyle ileri derecede çeşitlilik gösterir. En geç 12. yüzyılda Harezm ve Horasan'da, doğuda kalan Orta Asya Türk yazı diline -her ne kadar farklı ağız ve daha çok Oğuzca özellikler taşısa da- bağlı olan bir batı Türk yazı dili gelişmişti. 12.-13. yüzyılın ilk Anadolu Türkçesi büyük oranda bu dili temsil eder. Horasan'dan Türk göçleri sayesinde getirilen dönemin dili daha sonraki

Osmanlıca'yla ilgili çalışmalarda, ol- bol- fiilindeki kelime başı değişkenlik yüzünden 'olga-bolga' dili olarak adlandırılmıştır. Ancak 13. yüzyıldan itibaren Anadolu Türk yazı dili oldukça bağımsız bir şekilde ve tipik Oğuzca özelliklerle gelişmiştir (bk. Johanson 2002b).

11. yüzyıldan itibaren Anadolu Türkleşirken Selçuklular, devlet idaresinde Farsça, din ve bilimde Arapçayı kullanıyorlardı. Halk tarafından konuşulan Türkçe "kaba" bir yerel konuşma dili olarak görülmüş, iki kültür dili karşısında uzun zaman bir varlık gösterememiştir. Moğol akınları önünde Anadolu'ya kaçan Fars dilli topluluklar, Farsçanın Anadolu'daki durumunu daha da güçlendirmiştir. 13. yüzyılda Türkçe Anadolu'da hala itibarsız bir durumdaydı. Ancak daha o dönemde bile Türkçe dini-tasavvufi eserlerde, özellikle dini yayma amacı güden ve bu nedenle de halk tarafından anlaşılabilir bir dille yazılmaları gerektiği için "kaba" kalmak zorunda olan eserlerde az da olsa kullanım alanı bulmaktaydı. Yeni yeni başlayan Anadolu Türkçesi şiir geleneği Selçuklular zamanına uzanmakla birlikte, bir kültür dili olarak Türkçe 14. yüzyılda Selçukluların dağılmasından sonra gelişme fırsatı bulmuştur. Selçuklulardan sonra Anadolu'da kurulan beyliklerin idarecileri genelde tek dilliydiler. Bu yüzden beyliklerde Türkçe saray dili olarak kabul görmeye, idare dili ve saraylar arasındaki kültür yarışında edebi dil olarak da kullanılmaya başlandı. Bunda, beyliklerin nüfusunu büyük oranda Anadolu'ya göç eden Türk boylarının oluşturmasının büyük bir etkisi olmuştu (Johanson 2002b).

Güneybatıda oluşan Oğuz dili esaslı yeni yazı dili de süreç içinde dallanmaya uğramış; 14.-15. yüzyıllardan itibaren Türkmençe ve Azerice yazı dili olarak görülmeye başlamıştır. Türkmençe ve Azericenin oluşum tarihleri hakkında çok farklı görüşler vardır. Eski Anadolu Türkçesi metinleri aynı zamanda eski Azerice metinler olarak değerlendirilmektedir.

Bugün, Oğuzca'nın batı kolunu Gagauzca, Türkiye Türkçesi ve Azerice, doğu kolunu ise Horasan Türkçesi, Türkmençe ve Güney Harezm Oğuzcası oluşturur. Oğuz grubu Türk dilleri arasında Türkmençe ve Türkiye Türkçesi, Ana Oğuzca'nın arkaik özelliklerini korur. Azerice ise daha yeni ve yabancı öğelere açık bir dildir (Menges 1968: 63). Oğuz dilleri arasında Çağatay ve Kıpçak etkilerine en açık Türk dili ise Türkmençedir.

5.2 Eski Anadolu Türkçesi

Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan süreyi içine alan dönemin dilinin adlandırılması konusu farklı çalışmalarda tartışılmıştır. Türkler, 14. yüzyılın sonlarında Balkanlara yayılmışlar, 15. yüzyıldan itibaren Saraybosna'dan Bağdat'a, Belgrat'tan Kahire'ye kadar çok uzak bölgelere Türkçe konuşan memurlar ve askerler gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel bir güç olarak gelişmesine paralel biçimde dil özellikleri bakımından 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemin diline Eski Anadolu Türkçesi, bu tarihten sonraki dönemin diline de Osmanlıca denilmektedir (Tartışmalarla ilgili olarak bk. Timurtaş 1994: VII-VIII; Németh 1960: 1; Kerslake 1998: 180-181). Ancak Eski Anadolu Türkçesi'ne has dil özelliklerinin bir anda ortadan kalkmadığı, sonraki yüzyıllarda yazılmış eserlerde de görülmeye devam ettiği söylenebilir. Bu yüzden yeni dönemi 15. yüzyıl sonlarından başlatanlar da vardır. Eski Anadolu Türkçesi de kendi içerisinde,

1. Selçuklular Dönemi (11.-13. yüzyıllar arası),
2. Beylikler Dönemi (14. yüzyıl),
3. Osmanlılar Dönemi (15. yüzyıl ortalarına kadar), olmak üzere üç döneme ayrılabilir.

Eski Anadolu Türkçesi'yle çoğu manzum birçok eser vücuda getirilmiştir. Sultan Veled, Yunus Em-re, Şey-yad Ham-za, Gül-şeh-rî, Ah-met Fa-kih, Aşık Pa-şa, Mus-ta-fa Da-rir, Ka-dı Bur-ha-ned-din, Şey-hî gi-bi isim-ler dö-ne-min ta-nın-mış şa-ir-le-ri-ne ör-nek ve-ri-le-bi-lir.

5.3 Osmanlı Türkçesi

Bu çalışmaya esas alınan Johanson'un tasnifine göre (1998: 86) Batı Türkçesi'nin Yeni Dönem Öncesini Osmanlıca oluşturur.

Kurucusunun adına göre adlandırılan Osmanlı Devleti'nin doğuşu ve gelişmesiyle birlikte önceki Anadolu Türkçesi ağızlarından bir Osmanlı devlet dili doğar ve gelişir. Eski Anadolu Türkçesi varyantlar yığını bazı edebî, dinî ve didaktik işlevleri yerine getirebilmekteydi. Ama Türkçe temel alınarak Osmanlı devlet teşekkülünü destekleyecek bir standart dil yaratma ihtiyacı ortaya çıkınca yetersiz kaldı. Osmanlıca yerel bir dil

durumundan, çeşitli ağızları konuşanlar arasında bir iletişim aracı olma durumuna geldi; yazılı ve sözlü bir standart varyant olarak bölgeler ve imparatorluğun genişlemesine ve idarede Türk olmayan ögelerin de görev almasına paralel olarak milletler üstü geçerlilik kazandı. Her ne kadar varyasyonu azaltan, bir örnek bir standart yazı dili olmadıysa da özellikle bilimsel ve idari yazılarda Osmanlıcanın işlevleri önemli ölçüde gelişti. Bu arada yeni gelişen dil prestij dilleri olan Arapça ve Farsça'dan çok sayıda öge ile tamamlandı (Johanson 2002). Osmanlı'nın güçlenmesiyle, yeni dil bağlayıcı hale gelmiş ise de bugünkü imla kılavuzları benzeri kural koyucu gramerler veya imla kılavuzları yoktu. Sadece Arapça ve Farsça ögeler için imla, söyleyiş, dilbilgisi ve söz varlığıyla ilgili belli kurallar vardı. Bu durum her iki dile ait bilgilerin gelişmesiyle birlikte, verici dillerdeki imla ve söyleyiş kurallarına uyma şeklinde kendini göstermiştir.

Osmanlı yazı dili, yeni oluşmaya başladığı dönemlerde halk tabakasının konuştuğu dile oldukça yakındı. 16.-17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün zirvesine ulaşması, yazı dilinin olgunlaşması ve gelişmesiyle konuşulan Türkçe'den gittikçe artan bir uzaklaşma görüldü. Bu şekilde ortaya çıkan yazı dili, iktidarı elinde bulunduran elitlerin idaresinde, konuşulan varyantlardan önemli ölçüde uzaklaştı ve ancak Arapça ve Farsça bilenlerin kullanabildiği, alt tabaka için anlaşılabilir bir dil durumuna geldi. Bu, yabancı ögelerle kurulmuş, ileri derecede seçilmiş, sadece resmi amaçlara yarayan bir tür üsluptu. Ancak Türkçe'de varyasyonu araştırmış olan Johanson'un da belirttiği gibi (2002b) Osmanlıca, dil varyasyonu "standart - alt tabakaya has" şeklinde basit bir zıtlığa indirilemez. Üslup üzerine çalışanlar "fasih Türkçe" ile "kaba Türkçe" arasında "eğitimli kesimin konuşma dili" olarak işlev gören bir "orta Türkçe"nin var olduğunu kabul ederler. Bu, Batı Osmanlıca'sı standart dilinin temeli, eğitimli kesimin konuştuğu İstanbul Türkçesi idi. Bu Türkçe, oldukça erken bir zamanda baskın duruma gelerek bölgeler üstü etkisi güçlü, edebi olmayan, bağlayıcılığı bulunmayan, kodlanmamış bir konuşma varyantı idi.

Özellikle söz varlığı açısından Osmanlıca'nın halk dilinden gittikçe uzaklaşmış olduğu, yukarıda da işaret edildiği gibi, yaygın bir görüştür. Bu, günlük dilden fazlaca uzaklaşmış eserlerdeki dilden hareketle

varılmış, süslü nesir ve kısmen divan edebiyatı ürünleri için geçerli olabilecek bir yargıdır. Yazı diliyle konuşma dili arasında ortaya çıkan kopukluğu gidermek için Osmanlıca içerisinde de kimi girişimler olmuştur. 15. yüzyılın sonlarında Aydınlı Visali, 16. yüzyılda Tatavlı Mahremi ve Edirneli Nazmi aruz vezniyle, ama sade Türkçe'yle şiirler yazmaya çalışmışlar ve buna Türki-i basit denmiştir (Levend 1972: 76). Diğer taraftan ağır bir dille yazılan eserler yanında aynı dönemde daha sade bir dille yazılmış metinler de vardır. Ancak genel olarak modern Türkiye Türkçe'sinin olduğu gibi Osmanlıca'nın da mevcut kaynaklarda yer alan bütün kelimelerinin bir araya getirildiği tarihî bir sözlüğü henüz yazılmamıştır. Tarihî sözlüğün bulunmaması yanında, mevcut eserlerdeki yabancı kelimelerin oranını gösteren istatistik çalışmalarının da yetersizliği yüzünden (bk. Aksan 1980: 114) söz varlığındaki yabancılaşmanın genel durumu hakkında kesin bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir.

Osmanlıca'nın ortaya çıkmasındaki asıl farkın söz varlığında olduğu, buna karşılık dilin iç yapısının, yani fonolojik envanteri, ünlü uyumları, biçimbilgisi araçları ve cümle yapısının önemli ölçüde değişmediği söylenir. Ancak dilin söz varlığı dışındaki alanlarında da diğer varyantlar yığını ile standart Osmanlıca arasında, söz varlığındaki kadar yoğun hissedilmese de, çok önemli farklılıklar ortaya çıkmıştı.

Osmanlıca döneminde sadece Arapça ve Farsça'dan değil, başta İtalyanca, Rumca olmak üzere başka dillerden de kelime alınmıştır. Ancak yoğun sözlüksel alıntılama Farsça ve Arapça'dan gerçekleşmiştir. Mesela gemicilik, finans ve Batılı yaşam tarzıyla ilgili alanlarda İtalyanca'dan ve başka dillerden de çok sayıda kelime, özellikle de terim alınmıştır. Osmanlıca, uzun süren ilişkiler nedeniyle, etkileşim içinde bulunduğu dillerden, dilin hemen hemen her alanında etkilenmiştir. Ancak sanılanın tersine Osmanlı döneminde Türkçe sadece alıcı dil durumunda değildi. Her şeyden önce Anadolu yanında güneydoğu Avrupa, Kuzey Afrika gibi geniş bir alanda devletler ve değişik halklar arasında iletişim aracı olduğu için hakimiyet alanında kalan bölgedeki bütün dilleri yoğun biçimde etkilemiştir. Yapılan çalışmalar sadece başka dillerden Türkçe'ye değil Türkçe'den de diğer dillere çok canlı bir akış olduğunu göstermektedir.

Ç. Türkçe'nin Bugünkü Durumu ve Yayılma Alanları

Türk dili dünyası bugün oldukça geniş bir alana yayılmış durumdadır. Tarihin erken dönemlerinden itibaren göç, fetih, savunma vb. nedenlerle merkez Asya'dan Ön Asya'ya, Kafkaslar ve Kuzey Karadeniz üzerinden Doğu Avrupa'ya ve Asya'nın değişik bölgelerine yayılan Türk dilli topluluklar, bugün ileri derecede varyantlaşma gösteren bir Türk dili dünyası vücuda getirmişlerdir. Doğal hareketlilik sonucu yaşanan iç içe geçmeler, genetik durumunun yanısıra dil ilişkisine bağlı dil durumlarının da varlığı, coğrafi sınırlarla genetik sınırların örtüşmemesi vb. pekçok neden, Türk dillerinin sınıflandırılmasını da güçleştirmektedir.

Bu çalışmada, Türkçe'nin bugünkü durumunu ve yayılma alanları anlatılırken, Oğuz grubu Türk dillerinden Çağatay grubuna, oradan Güney Sibiry Türk dillerine ve Kıpçak grubuna uzanan bir coğrafi eksen izlenecek, coğrafi yakınlık ölçüsünde, herhangi bir gruba dahil edilmeyen, bağımsız Türk dillerine de değinilecektir.

Türk dili dünyasını tanımaya, Türk dili dünyasının en fazla konuşura sahip olan dilinden, Türkiye Türkçesi'nden başlayalım. Türkiye Türkçesi yaklaşık yetmiş beş milyon konuşura sahiptir. Osmanlı Türkçesi'nin İstanbul ağzına dayanan varyantından gelişmiştir. Bilindiği gibi Osmanlıca dönemde özellikle edebi ve bürokratik dilde, halk dilinden uzaklaşma hatta bir kopukluk meydana gelmişti. Yazı diliyle konuşma dili arasında ortaya çıkan kopukluğu giderme yönünde bazı denemelerin olması, gazetecilik faaliyetlerinin başlaması ve 19. yy.da yapılan dil reformları, yüksek Osmanlıca ile halk dili arasında bir orta varyant olan İstanbul Türkçesi'nin yazı dili olma yolunu açmıştır. Türkçülerin başını çektiği ılımlı dil reformcuları, Türkçe'yi İstanbul halkının, özellikle de kadınlarının konuştuğu gibi yazmayı önermişler, fikirleri kısmen genel geçer görüşler halini almıştır. "Orta" varyant böylece, yazı dilinin diğer gelişmelerine esas olan ve bugünkü Türkiye'nin milli dilinin temelini oluşturan yeni bir standart varyanta gelişmiştir (bk. Johanson 2002b).

Türkiye Türkçesi Türkiye dışında Balkanlarda, Kıbrıs'ta ve çeşitli Avrupa ülkelerinde de konuşura sahiptir. Balkan Türkçesi, çeşitli siyasi nedenlerle, özellikle de Yunanistan ve Bulgaristan'da politik baskı altındadır. Kosova'da, Osmanlılar zamanında Türkçe'yi anadili olarak

benimsemiş bir grup Arnavut vardır. Ayrıca Makedonya, Bulgaristan ve Romanya ve eski Yugoslavya'da Türkçe konuşurlar bulunmaktadır. Bunlar arasında, Türkçe konuşur sayısının en fazla olduğu ülke Bulgaristan'dır. Kıbrıs'taki Türkçe konuşur sayısı ise 200.000 civarındadır. 1960'tan sonra Türkiye'den çeşitli Avrupa ülkelerine gerçekleşen işçi göçleri, ayrıca eğitim vb. nedenlerle yurt dışına gidenler, Batı Avrupa ülkelerinde yaklaşık iki milyon Türkçe konuşurun bulunmasını sağlamıştır.

Türkiye Türkçesi'nden bir başka Oğuz grubu Türk diline, Gagauzca'ya uzanıyoruz. Gagauzca, Oğuz grubunun en küçük kolunu oluşturur. Oğuzcanın en batıda kalan bu kolunu konuşanların büyük kısmı bugünkü Moldova Cumhuriyeti'nin güneyiyle Ukrayna'nın güneybatısında yaşamaktadır. Eski Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kalan bu bölgelerdeki Gagauzların nüfusu 1989 yılı sayımına göre 197.000 civarındadır. İkinci büyük grup Bulgaristan'da yaşamaktadır, ama nüfus sayımlarında Bulgar kabul edildikleri için sayıları bilinmemektedir. Yine Romanya ve Yunanistan'da da sayıları belirsiz olmakla birlikte Gagauzların varlığı bilinmektedir. Türkiye'ye yerleşen küçük Gagauz grupları Gagauzca'nın Türkiye Türkçesi'ne en yakın Türk dili olmasından dolayı kısa sürede asimile olmuşlardır. Ayrıca Kazakistan ve Kafkasya'da da Gagauz köyleri vardır.

20 Ağustos 1990'da Moldova'da özerk bir devlet kuran Hıristiyan Gagauzların ülke adı Gagauz Yeri ve resmi dilleri Gagauzca, Romence ve Rusça'dır.

Gagauzca dilbilimsel açıdan Türkiye Türkçesi'nin bir ağzıdır. 1957'de Sovyetler Birliği içinde yazı dili olarak resmi statü kazanmış, 1996'ya kadar Kiril harfleriyle yazılmıştır.

Yoğun Slav etkisi altında kalmış olan Gagauzca'nın en belirgin özelliği sözdiziminde ve söz varlığında görülen değişimlerdir. Örneğin: Var mı nasıl ben hızlıca alim gözlüklerimi? 'Koşup alabilir miyim gözlüklerimi?', Bu lafları vardı nasıl sölesin saade en iy dost 'Bu sözleri sadece en iyi dost söyleyebilirdi', Her bir işi de resimlemee yok nice 'Her bir şeyin de fotoğrafını çekmek mümkün değil' (Menz 2003).

Gagauzları batıda bırakıp Türkiye'nin doğusuna ilerlediğimizde Azerice ile karşılaşırız. Azeri Türkleri iki büyük kol halinde yaşamaktadır. Bunlardan ilki, 1990 yılına kadar SSCB'ye bağı olarak yaşayan ve 1991 yılında bağımsız olan Kuzey Azerbaycan Türkleri, diğeri ise İran'ın kuzeyinde, İran İslam Cumhuriyetine bağımlı olarak yaşayan Güney Azerbaycan Türkleridir. Azeriler, Türkiye Türkleri ve Özbeklerden sonra nüfusça en kalabalık Türk topluluğudur.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rusların Azerbaycan'ı işgal etmesi ve arkasından imzalanan Türkmençay Antlaşması (1828) ile Azerbaycan toprakları kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünmüş, kuzeyinde kalanlar Rusya'ya, Güneyde kalanlar ise İran'a bağımlı olarak yaşamaya başlamışlardır. Kuzey ve güney Azerbaycan arasındaki ilişkiler yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna değin Rusya'da Sovyet, İran'da Pehlevi rejimlerinin tesis edilmesine değin sürse de, bu dönemlerden itibaren Stalin ve Pehlevi siyasetleri sonucunda, güney ve kuzey arasındaki ilişkiler kesilmeye, ayrımlar belirginleşmeye başlamıştır. Azeri Türkleri, iki farklı siyasal sistemin yönetimi altında, farklı kültürel, fikrî vb. koşullarda gelişimlerini sürdürmüşlerdir.

Güney Azerbaycan Türkleri; ortak tarihsel geçmiş, Şia geleneğinden kaynaklanan ortak inanç dizgesi, kültürel ve coğrafi birliktelik, Farsça'nın yüzyıllarca bölgenin lingua francası oluşu vb. nedenlerle İran kültürü ile iç içe olmuştur. Azeri aydınlar İran yönetiminde önemli roller üstlenmiş, ancak bu roller onları, genellikle sisteme daha yakın olmaya zorlamıştır.

Azeri Türkçesi, merkez Tebriz olmak üzere, İran'ın kuzeybatısında, 170.000 kilometrekare yüz ölçüme sahip Azerbaycan bölgesinde konuşulur. Bölge; Erdebil, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Hemedan vilayetleri ile Astara ve Gazvin'in bir bölümünden oluşur. 70 milyonluk İran nüfusunun en az %20'sinin, Azerbaycan'ın ise %90'ının Azerice'nin çeşitli ağızlarını konuştuğu tahmin edilmektedir.

Kuzey Azerbaycan Türkleri 1927'de Latin, 1940'ta Kiril ve 1993'te yeniden Latin olmak birçok kez alfabe değiştirmek zorunda kalmışlardır. Farsça'nın etkisi altında olan Güney Azerbaycan Türkçesi ise Arap harfleri ile yazılmaktadır. Kuzey Azerbaycan Türkçesi, Sovyetler Birliği döneminde iyice işlenmiş, bilimsel yönden araştırılmış; dil ve yazım ile

ilgili hususlar geniş ölçüde yerine oturmuş ve her alanda çok geniş bir literatür oluşturulmuştur. Güney Azerbaycan Türkçesi'nde ise, benzer bir ölçünlülükten söz edilemez. Azeri Türkçesi'nin resmi dil olarak kabul edilmemesi, yalnızca günlük ihtiyaçları karşılayan yerel bir dil olarak değerlendirilmesi nedeniyle kapsamlı ve ortak bir yazılı dilden söz etmek mümkün değildir.

Günümüz standart Azeri Türkçesi, Kuzey Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü ağızına dayanır. Azerice İran'daki Türk lehçeleri içinde en tanınan ve üzerinde en çok bilimsel çalışma yapılan diyalektir.

Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı kuzeydoğuda bırakıp Irak yönüne ilerlediğimizde Kerkük Türkçesi ile karşılaşırız. Kerkük Türkleri, 1927 yılında bağımsızlığını kazanan Irak'ta, Suriye sınırı yakınlarındaki Telafer şehrinde Bağdat ve Bağdat'ın güneydoğusunda Bedre bölgesine uzanan bir şerit içinde, başta Kerkük şehri olmak üzere Musul, Erbil, Altun Köprü, Tuz-Hurmatu, Teze-Hurmatu, Tavug, Hanekin, Kifri, Mendeli vb. bölgelerde, kuzeydoğu ve merkezde dağınık olarak yaşamaktadır. Bu şeridin kuzeyinde Türkiye, batısında Dicle nehri, doğusunda ise İran sınırı yer alır. Irak Türkmen kuşağı, Arap ve Kürt toplulukları arasında sınır teşkil etmektedir. Kerkük Türkleri, Çin'den Türkiye'ye uzanan Oğuz kuşağının uzantısıdır. Kerkük Türkleri ve Kerkük Türkçesi deyimleri, geniş anlamıyla, bir şehir adı olmanın ötesinde Irak Türklüğünün ve Irak Türkçesi'nin tamamını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Kerkük Türklerinin nüfusu konusunda kesin ve tutarlı bilgi yoktur; 400 bin ile birkaç milyon arasında değişen sayılar verilmektedir.

Kerkük Türkleri 1970'li yıllardan bu yana, Balkanlarda olduğu gibi, yazı dili olarak Türkiye Türkçesi'ni benimsemişlerdir; konuşma diline ise Kerkük ve Tuz Hurmatu lehçesi adı verilir.

Kerkük ağız ve diğer ağızlar günlük dilde; edebiyat ürünlerinde, özellikle hoyrat ve maniler ile diğer sözlü edebiyat ürünlerinde kullanılmaktadır. Irak Türk ağızları Azeri Türkçesinin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Resmi kaynaklarca kullanılan Türkmen (Türkman) ve Türkmençe terimlerine rağmen, Irak ağızları Azeri Türkçe'sinin doğal bir uzantısı olarak, Azeri hilalinin güneybatı bölümünü teşkil eder. Bölgede konuşulan varyantlar için genel olarak Irak Türkçesi, Irak

Türkmen Türkçesi, Irak Azericesi, Türk nüfusun bu şehirde yoğunlaşması sebebiyle Kerkük Türkçesi vb. terimler kullanılmaktadır. Bunlardan Türkmence terimi dilbilimsel olarak bölgenin Azeri sahası oluşu gerçeğiyle çelişir.

Kerkük Türkçesi söz varlığı bakımından da tipik bir Azeri diyalektidir, ancak Anadolu ağızlarının da etkisinde kalmıştır. bala, çocuk, uşag sözlerinin bir arada kullanılması Kerkük Türkçesinin köprü işlevinin de bir göstergesidir.

Kerkük Türkçesinden Güney İran diyalekt grubuna, Kaşgay ve Eynallu Türkçesi'ne ilerleyelim. Kaşgay ve Eynallu diyalektleri Azeri Türkçesi'ne çok yakındır. Eynallu Şiraz'ın güneydoğusunda, Kaşgay ise kuzeybatısında konuşulur. Çok iyi incelenmemiş olan bu diyalektler çoğu durumda Türkiye Türkçesi'ne daha yakın özellikler gösterirler. Ancak Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak uzun ünlülere (diış, vaar vb.) ve Farsça etkisiyle oluşan yuvarlaklaşmalara rastlanır (Doerfer 1969: 1-11). Yine Farsça'nın etkisiyle sözdizimi de Türkçe'den oldukça uzaklaşmıştır.

1989 sayımına göre İran'daki Azerilerin sayısı 6.646.000 olmakla birlikte bu sayıya Eynallu ve Kaşgay Türklerinin dahil olup olmadığı bilinmemektedir. Kaşgay ağzının konuşurları 1994 sayımına göre bir buçuk milyon civarındadır (N. Özkan 2002: 81).

Bölgedeki bir başka Oğuz grubu Türk dili de Horasan Türkçesi'dir. Oğuzca'nın doğu grubu içinde kalan Horasan Türkçesi, İran'da Horasan bölgesinde konuşulmaktadır. Sayıları, kaynaklarda çok farklı verilmekle birlikte, en yeni kaynağa göre iki milyondur (Doerfer 1998: 276).

Oğuzların göç yolu üzerinde bulunduğu için 10. yüzyıldan itibaren bölgedeki Türkmen sayısı sürekli artış göstermiştir. Bununla birlikte yakın zamanlara kadar bu dil hakkında fazla bir şey bilinmiyor, genel olarak Azerice'nin bir diyalekti sayılıyordu. Doerfer'e göre Horasan Türkçesi, Türkmence, Azerice ve Türkiye Türkçesi yanında dördüncü bir eş değer grup olarak düşünülmelidir (Doerfer 1969: 8). Horasan Türkçesi Türkmence'ye de benzemekle birlikte pek çok açıdan Türkmence'den ayrılmaktadır.

Horasan Türkçesi'ni batıda bırakıp doğu yönünde ilerlediğimizde

Türkmençe ile karşılaşırız. Oğuz grubu içinde Ana Oğuzca özellikleri en iyi korumuş dil olan Türkmençe tek başına doğu Oğuzca'yı temsil eder.

Türkmenlerin kökeni bugünkü Moğolistan toprakları ile Baykal Gölü civarında yaşamış olan ilk Oğuz boylarına kadar gider. Oğuz konfederasyonu içinde yer alan Türkmenler, 8. yüzyılda Orta Asya'ya doğru hareket etmişler ve Sirderya ve Ural ırmakları arasında yerleşmişlerdir. Bu Türk-Oğuz veya Sirderya Oğuzları 22 boydan oluşuyordu ve bu boyların adlarının çoğu bugün Türkmenler arasında yaşamaktadır. İslam kaynakları Sirderya Oğuzlarını Uygur kağanlığı içindeki Dokuz Oğuzlardan ayırmak için Guzz olarak adlandırır. Bir etnik ad olarak Türkmen, ilk kez Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğünde geçer.

Moğol istilasından sonra Orta Asya'da kalmış olan Oğuz-Türkmen boyları 16. yüzyıla kadar temel olarak Hazar denizi, Balkan dağları ve Mangışlak bölgesinde yerleşmişlerdir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türkmen boylarının göçü sürmüş ve Harezm'e, Horasan'a ve Türkmenistan'a kadar uzanmışlardır.

1917'den itibaren Sovyetler Birliği içinde yer alan Türkmenistan, 1991'de birliğin dağılmasıyla birlikte 27 Ekim 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur.

Bugün Türkmenistan'da yaşayan Türkmen sayısı 1989 sayımına göre 2.537.000'dir. İran'da (400.000 civarında), Afganistan'da (400.000 civarında) ve Özbekistan'da (121.600) büyük Türkmen grupları bulunmaktadır. Ayrıca Rusya, Kazakistan ve Tacikistan'daki toplam 71.400 Türkmenle birlikte Türkmen nüfusu 3.5 milyona ulaşmaktadır. Irak, Türkiye ve Suriye'deki Türkmenler bu sayıya dahil değildir.

Orta Asya'daki diğer Türk halkları gibi Türkmenler de 15. ve 17. yüzyıllar arasında yazı dili olarak Çağatayca'yı kullanmışlardır. Türkmenlerin ünlü şairi Mahdumkulu 18. yüzyılda ilk kez yerel ağızla, yani Türkmençe ile şiirler söylemiş ve onu diğerleri takip etmiştir. 1925 Ekiminden beri Türkmenistan'ın resmi yazı dili olarak kullanılan Türkmençe, 1929 yılına kadar Arap harfleriyle, 1929-1940 yılları arasında Latin alfabesiyle, 1940-1996 yılları arasında Kiril alfabesiyle yazılmış, 1 Ocak 1996'dan itibaren Latin asıllı yeni alfabeyle geçilmiştir.

Oğuz grubu Türk dillerini geride bırakıp Çağatay grubuna uzanmadan önce, Oğuz coğrafyasının ortasında yer alan ancak Oğuzca'yla genetik ilgisi olmayan Halaçça'ya da değinmek gerekir. Orta İran'da konuşulan Alman Türkolog Gerhard Doerfer tarafından 1968 yılında keşfedilen Halaçça, arkaik özellikler taşıyan bağımsız bir Türk dilidir. Çok sayıda arkaik özelliği korumanın yanı sıra, içinde bulunduğu Fars coğrafyasının etkisi ile dikkat çekici tipolojik değişikliklere de uğramıştır (Johanson 2002a: 25). Tahran'ın güneybatısında, yaklaşık 28.000 kişi tarafından konuşulmaktadır.

Oğuz grubu Türk dillerini ve Halaçça'yı geride bırakıp doğuya doğru ilerlediğimizde, karşımıza Çağatay Grubu Türk dilleri çıkmaktadır. Bu grupta Özbek ve Uygur Türkçeleri yer alır.

Özbekçe yaklaşık yirmi milyon konuşura sahiptir. Özbek dilli Türk topluluklarının büyük bir bölümü (yaklaşık 16 milyon) Özbekistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Özbekistan dışında, Kuzey Afganistan'da 1.5 milyon, Tacikistan'da 1.5 milyon, Kırgızistan'da 600.000, Kazakistan'da 350.000, Türkmenistan'da 350.000 ve Sinkiang Bölgesinde 15.000 olmak üzere yaklaşık 4.315.000 Özbekçe konuşuru vardır (Boeschoten 1998: 8-9).

Özbekçe'nin ağızları Harezmi-Kıpçak diyalektleri, Harezmi-Oğuz diyalektleri, Güney Özbek diyalektleri ve Kuzey Özbek diyalektleri olmak üzere dört ana kola ayrılır. Çağatay Türkçesi'nin varisi olarak bilinen Özbek Türkçesi yazı dili 1937'li yıllara kadar, ses uyumlarının korunduğu Kuzey Özbek diyalektlerine dayanıyordu. Ancak bugünkü Özbek yazı dili, ses bakımından İrancalaşmış ve ünlü uyumlarının bozulduğu Taşkent ağzına, şekil bakımından ise Fergana ağzına dayanır; ayrıca Semerkant, Buhara, Harezmi ağızlarının da etkisi vardır. Böylelikle, Özbek yazı dilinin Çağatayca'nın devamı olması ya da yeniden oluşturulması tezlerinden ikincisi galip gelmiştir. Özbekçe'yi de içine alan Karluk diyalektlerinin bir bölümü için, Taciklerle yüzyıllara dayanan ilişkiler sonucunda belli bir ölçüde İrancalaşmadan söz edilebilir (Laude-Cirautas 1977: 39). Bu ağızlar, bir ölçüde Karluk-Uygur, Oğuz, Kıpçak etnolinguistik özelliklerinin bir arada bulunduğu bir tarih ve coğrafyanın yansıması olarak da değerlendirilebilir. Ancak, Modern Özbek yazı dilinde Oğuzca öğelerin oranı azdır.

Özbekistan'ı doğu yönünde terk edip, Çin'in batısına ilerlediğimizde Uygur Türkçesi ile karşılaşırız. Uygurca, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan olarak da bilinen Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ndeki müslüman Uygur Türklerinin dilidir. Uygurca da Özbekçe gibi, Çağatay Türkçesi'nin varisi sayılmaktadır. Bu nedenle modern Uygurca, Özbekçe'nin varyantları ile çok yakındır. Bu iki Türk dilinin pek çok varyantı arasında karşılıklı anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksektir (Hahn 1998: 379). Uygurca, Doğu Türkistan bölgesinde sadece Uygurlarca değil, bölgede yaşayan Tatar, Özbek vb. küçük Türk gruplarınca da birinci dil olarak kullanılmaktadır. Uygurca ayrıca, bölgede etnisiteler arası lingua franca olarak, Oyrat Mongolları, Rus, Özbek, Kırgız vb. gruplarca da kullanılmaktadır (Hahn 1998: 379).

Sincan Uygur Özerk Bölgesi dışında Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinde de Uygurlar yaşamaktadır. Uygurca'yı birinci dil olarak kullananların sayısı 7 milyon ile 10 milyon arası olarak tahmin edilmektedir (Boeschoten 1998: 9).

Arap alfabesi ile yazılan Uygurca'nın, Urumçi diyalektine dayanan standart biçimi dışında birçok varyantı bulunmaktadır. Varyantların çokluğu, diyalektlerinin tasnifinde de farklılıklara yol açmıştır. Asıl Uygur bölgesi içinde yer alan merkez diyalektleri kendi içinde kuzey ve güney olmak üzere iki alt gruba ayrılır. Ayrıca, Hotan, Lobnor, Kelpin vb. diyalektler de vardır (Hahn 1998: 395).

Uygurca'yı da geride bırakıp Çin içlerine doğru ilerleyince, iki farklı Türk dilli toplulukla, Salarlar ve Sarı Uygurlarla karşılaşırız. Salarlar Çin'in resmi azınlıklarından biridir. Çin'deki resmi kayıtlara göre yaklaşık 70.000 nüfusa sahip olan Salarlar, Doğu Asya'da yaşayan İslamî Türk halklarının daha doğusunda, Moğol, Tibet ve Çin bölgelerinin ve dil alanlarının kesiştiği yerde yaşarlar. Salarların büyük bir kısmı Sarı Irmak boyunca, özellikle Şangay eyaletinin doğusunda; daha küçük bir kısmı ise Tibet otonom bölgesi, Moğol-Tibet-Kazak otonom bölgesi ve Sinkiang'daki Kazak ve Uygur otonom bölgesinde yaşamaktadır. Geçimleri daha çok tarıma dayanır (Hahn 1988: 236-237).

Tarihî, etnografik ve linguistik deliller, Salarların yaşadıkları bölgelere Batı Türkistan'dan, bugünkü Semerkant'ın güney bölgesinden

göçtüklerini göstermektedir (Dwyer 1998: 50). Türkmenlerin Salır boyu ile ilişkilendirilen Salarların sözlü tarihine göre, bugünkü Salarların ataları 14. yy'ın başlarında Semerkant yakınlarından doğuya göç etmişler, aynı yüzyılın sonlarında da bugünkü bölgelerine ulaşmışlardır (Hahn 1988: 236).

Salarların yaşadıkları yerler etnisite bakımından oldukça karışıktır. Salarlar burada Çinlilerle, Moğol, Bonan, Santa, Monguor ve Tibetlilerle yoğun etkileşim halindedirler. Daha az oranda ise Oyrat ve Kazak-Uygur bölgesel etkileşiminden bahsedilebilir (Hahn 1988: 239). Tibet platosunda yaşayan Salarlar yerli Tibetlilerle ve Müslüman Çinlilerle evlilik yapmışlar, bölgedeki kültür ve yaşam tarzına adapte olmuşlardır. Böyle güçlü bir kültürel ilişki ve karışmanın sonucunda Salarların dilleri de Tibetçe ve Çince'den dilin bütün düzeylerinde (ses, biçim, söz dizimi ve sö varlığı) unsurların adapte olduğu karışık bir dil haline gelmiştir (Dwyer 1998: 50). Salarca konuşurları yazı dili olarak Çince'yi kullanmaktadır.

Salarca'nın Türk dili ailesi içindeki yeri uzun süre tartışılmıştır. Yapılan çalışmalarda, Salarca'nın Türkiye Türkçesi, Azerice ve Türkmence'nin de içinde bulunduğu Oğuz grubu Türk dilleri ile akrabalığı üzerinde sıkça durulduğu görülür (Dwyer 1998, Drimba 1968, Tenişev 1976). Salarca, sadece Oğuz grubu Türk dillerinde görülen bazı sesbilgisi, biçimbilgisi ve söz varlığı unsurlarına sahiptir.

Müslüman Salarlardan ayrılıp komşu bir Türk dilli topluluğa, Sarı Uygurlara doğru ilerleyelim. Sarı Uygurlar Çin'in Gansu bölgesinde yaşarlar. Atalarının Orhun vadisinde yaşayan ve sonra buldukları bölgeye göç eden eski Uygur Türkleri olduklarına inanmaktadırlar. Nüfusları yaklaşık 12.000 civarındadır. Budizm'e inanırlar. Bölgede yaşayan Sarı Uygurların hepsi Türkçe konuşmamaktadır. Bir kısmı Ingar adı verilen bir Moğolca varyantı benimsemiştir (Hahn 1998a: 397).

Bir süre Sarı Uygurların, Doğu Türkistan'da Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Modern Uygurlarla akraba oldukları düşünüldüyse de, yapılan dil çalışmaları Sarı Uygurca'nın Güney Sibirya'da konuşulan Türk dilleri ile özellikle de Şorca ile akraba olduğunu göstermiştir (Hahn 1998a: 398).

Doğu Türkistan'dan ayrılıp kuzey-doğu yönünde ilerlersek Güney Sibirya Türk dilleri ile karşılaşırız. Güney Sibirya Türk dillerini dört ana gruba ayırmak mümkündür: Altay, Sayan, Yenisey ve Çulım Türkçeleri. Bu diller genel olarak benzer eğilimler gösterebilirler de detaylarında bazı farklılıklar mevcuttur (Schönig 1998a: 403).

Altay Türkçesi grubunda Altayca, Yenisey Türkçesi grubunda Hakasça ve Şorca, Sayan Türkçesi grubunda ise Tuvaca ve Tofaca bulunmaktadır. Her bir dilin ayrıca diyalektleri de vardır.

Yirminci yüzyılda Güney Sibirya'da konuşulan Türk dillerinden dördünün yazı dili gelişmiştir: Altayca, Şorca, Hakasça ve Tuvaca. On sekizinci yüzyılın sonunda ise eskiden Karagasça denilen Tofa yazı dili oluşmuştur (Schönig 1997: 47). Bu yazı dilleri gelişmeden önce, edebi amaçlar için Moğolca kullanılmaktaydı. Güney Sibirya Türk dillerinin hepsi Kiril alfabesi ile yazılmaktadır.

Güney Sibirya'da yaşayan Türk dilli toplulukların çoğu, resmi olarak Hıristiyanlığın Ortadoks mezhebine mensuptur. Ancak inançlarında sıkça şamanizme, budizme ve lamaizme ait unsurlara rastlanır. Güney Sibirya Türk Dilleri, bölgenin etnik dokusu gereği Moğolca, Samoyedce ve Yeniseyce'den adapte edilmiş birçok unsur barındırır. Bölgede yaşayan Türk dilli toplulukların çoğu ikinci dil olarak Rusça'yı öğrenmişlerdir. Bu nedenle, Rusça'nın da dilleri üzerinde dikkate değer etkileri vardır.

Köken bakımından Güney Sibirya Türk dilleri ile ilişkili olan ancak farklı bölgelerde konuşulan başka varyantlar da vardır. Örneğin Tuvaca'nın izole edilmiş bir varyantı olan Duhaca, göçebe bir grup tarafından, Moğolistan'ın kuzeydoğu uç bölgesinde, batısında Tuva Cumhuriyeti doğusunda ise Buryat Cumhuriyeti'yle sınırlanan bir alanda konuşulmaktadır (Johanson 2002a: 35). Bir başka Tuvaca varyantı ise Çin'deki Uygur otonom bölgesinin kuzeyinde, Kazak sınırına yakın bölgede, Rusya Federasyonu'nda ve Moğolistan'da konuşulan Cungarya Tuvacasıdır. Konuşur sayısı 3.000 civarındadır (Johanson 2002:36). Dilbilimsel açıdan Güney Sibirya Türk dillerinden Hakasça ve Şorcaya yakın olan bir başka varyant ise Mançurya'daki Harbin'in kuzey batısında, Çin'in Heilungkiang (Heilongjiang) eyaletinde konuşulan Füyü

Kırgızcasıdır. Füyü grubu 1500 dolayında kişiden oluşur. Yazılı geleneklerine göre, onların ataları 18. yüzyılın ortalarında Altay bölgesinden buraya göç etmişlerdir. Bu grubun kendi adlandırması olan gırgız Yenisey-Kırgız kökenlerine işaret eder. Füyü Türkçesi güney Sibirya varyantları Hakasça ve Çulımca'ya olduğu gibi Sarı Uygurca'ya da sıkıca bağlıdır. Moğolca ve Çince'den güçlü bir biçimde etkilenmiştir (Johanson 2002a: 37).

Güney Sibirya Türk dillerini güneyde bırakıp Kuzey Buz Denizi'ne doğru ilerlediğimizde Yakutlarla ve biraz daha batıda Dolganlarla karşılaşırız. Kendilerini Saha adıyla tanımlayan Yakutlar, Yakut Otonom Cumhuriyeti'nde yaşarlar. Nüfusları 1989 sayımına göre 382.000 civarındadır. Resmi dinleri Ortadoks Hristiyanlık'tır. Ancak inanç sistemlerinde şamanizmin güçlü etkileri vardır.

Gerek Yakutların kendi aralarında anlattıkları efsaneler, gerek kapacak, binicilik, kırmızı ve yağın yapılışı vb. kültürel öğeler ve söz varlığı, Yakutların yaşadıkları bölgeye daha güneyden göç ettiklerini göstermektedir (Killi 1997: 57). Kiril alfabesi ile yazılan Yakutça'nın söz varlığı üzerinde Moğolca, Rusça, Tunguzca ve Yeniseyce'nin güçlü etkileri vardır.

Yakut Otonom Cumhuriyeti'nden biraz daha batıda, Taymır yarımadasında Dolganlar vardır. Dolganlar aslında Vilyuy ırmağı boyunca yerleşmiş ve bir Yakutça varyantı benimsemiş olan Tunguz grubudur. Lena Yakutlarından muhtemelen on altıncı yüzyılın sonunda ayrılıp kuzeye, Taymır'a doğru göç etmişlerdir. Nüfusları yaklaşık 7.000 civarındadır (Johanson 2002a: 38).

Sibirya Türkçesi'nden ayrılıp güney-batı yönünde, merkeze doğru ilerlersek Kıpçak grubu Türk dilleri ile karşılaşırız. Kıpçak grubu Türk dilleri Özbekistan'ın kuzeyinde Hazar Denizi'nden Çin'in batısına, Karadeniz'in kuzeyinden Kafkaslara, Volga boylarından Batı Sibirya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Kıpçak grubu Türk dilleri Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Tatarca, Başkurtça, Karaçay-Balkarca, Kırım Tatarcası ve Karayca'dan oluşmaktadır.

Karakalpakça, Özbekistan'ın kuzey batısındaki Karakalpak Otonom Cumhuriyeti'nde, sayıları yaklaşık 423.000 olan Karakalpaklar

tarafından konuşulmaktadır. Karakalpakça her ne kadar resmi devlet dili ise de dilbilimsel yakınlığı nedeniyle Kazakça'nın bir varyantı sayılır. Karakalpakça'nın yazı dili olması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasından sonra, 1925 yılında gerçekleşmiştir. Bir süre Arap ve Latin alfabeleriyle yazılmış, 1940'tan sonra da uzunca bir süre Kiril alfabesi kullanılmıştır. Bugünkü Karakalpakça, Özbeklerin kullandığı yeni Latin alfabesi ile yazılmaktadır.

Karakalpakistan'ın kuzeyi ve batısı boyunca, yaklaşık iki milyon sekiz yüz elli bin kilometre karelik geniş bir alanda Kazakistan Cumhuriyeti uzanmaktadır. Kazakça konuşan Türk dilli toplulukların büyük bölümü Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Kazakistan nüfusunun yaklaşık yüzde ellisi Kazak Türklerinden oluşur. Ülkenin kuzeyinde Stalin zamanında buraya yerleştirilen Ukraynalılar ve Ruslar vardır. Kazakistan dışında, Rusya, Çin'in Sinkiang bölgesi, Özbekistan ve Türkmenistan'da da Kazak toplulukları yaşamaktadır (Boeschoten 1998: 10). Kazakça, Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmi dilidir.

Kazakistan'ı geride bırakıp kuzey ve kuzey batı yönüne ilerlediğimizde Başkurtlar ve Tatarlarla karşılaşırız. Tatarca konuşan toplulukların büyük bölümü Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Ancak sürgün, göç vb. tarihi nedenlerle Tataristan dışındaki birçok bölgede, Başkurdistan, Çuvaşistan, Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'de de Tatarlar vardır. 1989 sayımına göre Eski SSCB sınırları içerisinde yaklaşık 6.700.000 Tatar bulunmakta, bunların ancak 1.800.000 kadarı Tataristan'da yaşamaktadır. Tatarca 19. yy.'ın ikinci yarısından bu yana yazı dili olarak kullanılmıştır. Tatar yazı dili, fonetik olarak Kazan Tatarcasına, morfolojik olarak da Mişer Tatarcasına dayanmaktadır (Berta 1998: 283).

Başkurtça ise Urallarda, Kama ve Belaya nehirleri arasında yaşayan Başkurt Türklerinin dilidir. Ses bilgisi bakımından Tatarca'dan ayrılrsa da biçim bilgisi bakımından Tatarca'ya çok benzer. Başkurtça'nın yazı dili olması Sovyet devriminden sonra gerçekleşmiştir. SSCB'de yaşayan diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Başkurtça da sırasıyla Arap, Latin ve Kiril alfabeleri ile yazılmıştır. Başkurtça konuşurlarının sayısı 1989 sayımına göre 1.450.000 civarındadır.

Tatar ve Başkurtları geride bırakıp güney-batı yönüne, Karadeniz'in kuzeyine indiğimizde Kırım Tatarları ile karşılaşırız. Bugün Kırım'da 200.000 civarında Tatar yaşamaktadır. Kırım Tatarlarının bir kısmı İkinci Dünya Savaşı yıllarında Özbekistan'a sürülmüş; ancak son yıllarda ülkelerine dönmelerine izin verilmiştir.

Kırım Tatarcası karışık bir yazı dilidir ve birbirinden ayrı üç diyalekti kapsar. Kuzey diyalekti: Nogayca, orta diyalekt: Tatarca ve güney diyalekt. Güney diyalekti, bölgede uzun yıllar devam eden Osmanlı hakimiyeti nedeniyle Osmanlı Türkçesinden oldukça etkilenmiştir (Tekin 1999: 123).

Kırım'dan ayrılıp güney doğu yönünde ilerlediğimizde, Kafkas bölgesinde konuşulan Karaçay-Balkarca, Nogayca ve Kumukça ile karşılaşırız. Kafkasların kuzeyinde yaşayan Karaçay ve Balkarlar dilbilimsel açıdan farklı varyantları konuşmazlar; ancak yaşadıkları bölgeler Sovyet idari sistemi gereği farklı otonom bölgelerin sınırlarında kalmıştır. Karaçaylar Karaçay-Çerkez otonom bölgesinde, Balkarlar da komşu Kabardin-Balkar Otonom Cumhuriyeti'nde yaşarlar. 1989 sayımına göre Karaçayların nüfusu 156.000, Balkarların nüfusu ise 89.000 civarındadır.

Karaçay-Balkarların yanı başında, Karaçay-Çerkez otonom bölgesinde yaşayan bir başka Türk dilli grup da Nogaylardır. 1989 sayımına göre 75.500 konuşuru olan Nogayca dilbilimsel açıdan Kazakça ve Karakalpakça'ya yakındır. Karaçay-Çerkez otonom bölgesinden başka Dağıstan Otonom Cumhuriyeti'nde, Kırım'da ve Türkiye'deki kimi köylerde de konuşuru olan Nogayca'nın Ak Nogay, Kara Nogay ve merkez olmak üzere üç diyalekti vardır (Karakoç 1998: 342).

Dağıstan Otonom Cumhuriyeti'nde konuşulan bir başka Türk dili de Kumukça'dır. 1989 sayımına göre 282.178 konuşuru olan Kumukça'nın kuzey, merkez ve güney olmak üzere üç diyalekti vardır. Yazı dili merkez diyalektine dayanmaktadır. Sovyet devriminden sonra yazı dili olan Kumukça 1928 yılına kadar Arap harfleriyle, 1928-1938 yılları arasında Latin alfabesiyle, 1938'den bu yana da Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

Kıpçak grubu Türk dillerinden ayrılmadan önce, Türk dili dünyasının Kuzeybatıdaki en uç noktasına, Ukrayna ve Litvanya'da küçük gruplar tarafından konuşulan Karayca'ya gidelim. Bir Yahudi tarikatına mensup

olan Karaylar buraya, en az altı yüzyıl önce Kırım'dan gelmiştir. Bu yüzden bu dil, uzun zamandır, diğer Türk dillerinden epeyce izole edilmiş olarak konuşulmaktadır. Karayca, etrafını çevreleyen Slavca'nın etkisi altında tipolojik açıdan ilgi çekici değişikliklere uğramıştır. Karayların dil ve kültürleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Johanson 2002a: 40-41). Karayca'nın Troki, Haliç ve Kırım olmak üzere üç diyalekti vardır. Ancak Kırım Karaycası Tatarca içinde erimiş durumdadır. Troki ve Haliç diyalektlerinin konuşur sayısı ise oldukça azdır.

Son dönemlerde Kazakça'yla olan benzerlikleri nedeniyle Kıpçak grubu Türk dilleriyle de anılan, ancak genetik bakımdan Güney Sibirya Türk dillerinden Altayca'yla ilişkili olan bir başka Türk dili de Kırgızca'dır. Yaklaşık üç milyon olan Kırgızca konuşurlarının iki buçuk milyonu başkenti Bişkek olan Kırgızistan'da yaşamaktadır. Özbekistan'da, Tacikistan'da, Çin'in Sinkiang Özerk bölgesinde ve Afganistan'ın Pamir dağlarında da Kırgız toplulukları vardır. İleri derecede dudak uyumu gösteren Kırgızca, 18. ve 19. yüzyıllarda Farslaşmış Özbek bölgesinin, 20. yy.'ın ikinci yarısında da Rusça'nın yoğun etkisi altında kalmıştır. Ekim devriminden sonra yazı dili haline gelen Kırgızca kuzey Kırgız diyalektlerine dayanmaktadır. Ünlü Manas Destanı'nın da dili olan Kırgızca, önce Arap harfleriyle, sonra Latin alfabesiyle, daha sonra da Kiril yazısıyla yazılmıştır.

Türk dili haritası üzerindeki son durağımız Çuvaşcadır. r/l grubu Türk dilinin tek temsilcisi olan ve tek başına Türk dillerinin batı kolunu temsil eden Çuvaşça, Türk dil birliğinden İlk Türkçe döneminin sonlarında ayrılmıştır. Yaşayan tek Bulgar Türkçesi varyantı ve konuşurları Müslüman Türk komşularının tersine Hıristiyan olan Çuvaşça, Türkçe'nin erken dönemlerinin kurgulanması için vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Johanson 2002a).

Çuvaşça Moskova'nın 600 km doğusunda, Orta Volga dolaylarında yer alan Çuvaşistan'da konuşulmaktadır (Ceylan 1997: 1). Çuvaşistan dışında, Tataristan'da, Başkurdistan'da, Rusya Federasyonu'nun içinde ve eski SSCB'nin çeşitli bölgelerinde de konuşulan Çuvaşça'nın toplam konuşur sayısı, 1979 nüfus sayımına göre 1.751.366'dır (Ceylan 1997:1).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL BİLGİSİ

A. SES BİLGİSİ

(Prof. Dr. Nurettin Demir)

1. Türkçe Sesler ve Sınıflandırılması

1.1. Ses-Fonem-Harf

Bir sesin oluşması sürecine herhangi bir şekilde katılan organlara telaffuz organları denir. Akciğerler, diyafram, nefes borusu, ses telleri, küçük dil, burun, damak, dil, diş, dudak vb. organlar bunlar arasındadır. Konuşma dilinin söylenip işitilebilen en küçük parçasına ses denir. Ama bu en küçük parça bir varsayımdır. Çünkü konuşma sırasında sesler gerçekte birbirinden ayrı söylenmezler, aralarında herhangi bir doğal kesinti yoktur. Tersine konuşma, devamlılık gösteren bir süreçtir. Ancak belli fonolojik incelemeler sonucu soyut sesler, dilin ayrılabilen parçaları ortaya çıkarılabilir (Bussmann 2002: 392-393). İnsanın telaffuz organları aslında herhangi bir doğal dilde bulunandan çok daha fazla sesi çıkarabilecek niteliktedir.

Ciğerlerden gelen havanın çıkarılması sırasında, havanın gırtlaktan itibaren herhangi bir yerde tıkanması, hava yolundaki çeşitli daralmalar, sürtünme, kapanma, sızma, ses tellerinin titreşip titreşmemesi, dilin dişlere, damağa değip değmemesi, dudakların durumu gibi çeşitli durumlar seslerin niteliğini belirler. Sesler, bu çıkış biçimlerine göre çeşitli benzerlik veya farklılıkları göz önünde bulundurularak sınıflara ayrılırlar.

Modern dil incelemelerinde seslerin anlam ayırıcı olup olmaması önemlidir. Burada fonetikle fonoloji ayrımını hatırlatmakta fayda vardır. Yukarıda da işaret edildiği gibi fonetik konuşma dilinde çıkarılan her türlü sesi incelemeye çalışır. Bu nedenle seslerin nasıl çıkarıldığı, nasıl işitildiği, çıkışı ile işitilmesi arasında neler olduğu gibi konular üzerinde durur. Fonoloji ise seslerin işlevlerinden hareket eder. İki farklı söyleyişin dilde anlam ayırıcı olup olmadığını göstermek için çeşitli karşılaştırmalar yapar.

Dilde anlam ayırıcı en küçük sese fonem denir. Mesela al ile el kelimelerinin anlamlarını birbirinden ayıran özellik, a ve e ünlülerinin her ikisi de açık, düz ünlüler oldukları için, önlük-artlıktır. Aynı şekilde üç ve uç kelimeleri arasındaki anlam ayırıcı özellik, her iki ünlü de yuvarlak ve dar olduğu için yine önlük-artlıktır. Dil incelemelerinde, buradaki gibi tek bir özellik ile anlamca birbirinden ayrılan kelimelere zıtlaşan çiftler (minimal pairs) denir.

Buna karşılık mesela al ve kadın kelimelerindeki a seslerinin söylenişi farklıdır. Birinci kelimedeki /a/ ikinci kelimedekinden daha açıktır. Ancak bu söyleyiş farkı anlam ayırıcı bir özellik taşımaz. Bir sesin farklı söyleniş biçimlerine dilbilimde alofon denir. Bir dilin alfabesinde her harfin gösterdiği ses fonem olmayabilir. Örneğin ğ sesi Türkçede anlam ayırıcı bir öge, yani bir fonem olmadığı halde alfabede bir harfle karşılanır. Buna karşılık ön a sesi anlam ayırıcı olduğu halde alfabede ayrı bir harfle gösterilmez: yar ‘uçurum’, buna karşılık ön a ile yar ‘sevgili’. Aynı şekilde standart dil ile alt varyantları arasında da farklar olabilir: Örnek olarak kapalı e adıyla bilinen /e_≥/ sesi standart dilde fonem değildir. Ağızlarda el ‘organ’ ve él ‘yabancı’ kelimeleri söylenişleriyle birbirinden ayrılırken standart dilde her ikisi de açık /e/ ile söylenir. Benzer bir durum on ‘10’ ve oñ- ‘düzelmek, iyileşmek’ kelimeleri için de geçerlidir. Bu iki kelime /n/ ve /ñ/ fonemlerinden ikincisinin geniz sesi olmasıyla birbirinden ayrılmaktadırlar.

Harfler, sesleri gösteren işaretlerdir. Zaman zaman ses ve harf terimlerinin birbiriyle karıştırıldıkları görülmektedir. Bir dilin söylenişinde yer alan tüm sesler alfabede gösterilmiyor olabileceği gibi, alfabede olduğu halde fonem olmayan sesler de bulunabilir. Buna Türkçede yukarıda da sözü edilen ön damak /a/ sesini veya sol ‘sol taraf’ kelimesini nota adı sol’dan ayıran ön damak /l/ sesini veya yumuşak /ğ/ olarak bilinen harfi örnek verebiliriz. Son sözü edilen harfin ses karşılığının, laboratuvar çalışmalarında ince sıralı kelimelerde /y/ gibi söylendiği, kalın sıralı kelimedede ise çevresindeki ünlünün uzaması şeklinde kendini gösterdiği ortaya çıkmıştır (bk. Coşkun 2000).

Her dilin fonem envanteri birbirinden ayrıdır. Bu nedenle diller başka dillerden kelime kopyalarken, kendi dillerinde olmayan sesleri

kendisinde olan en yakın eşdeğerleriyle karşılar. Örneğin Arapçada Türkçe ses sistemine uygun bir düşünüşle birden fazla /z/ ve /s/ fonemi kabul edilirken, bu dilden alınan kelimelerdeki bu fonemler Türkçede tek bir /z/ ve /s/ sesi ile karşılanmaktadır. Aynı durum Türkçeden başka dillere geçen kelimelerde de görülür: Alıcı dildeki kelime zaman zaman verici dilde tanınmayacak kadar değişmiş olabilir.

1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı kanunla kabul edilen bugünkü Türk alfabesinde sekizi ünlü, yirmi biri ünsüz harf olmak üzere toplam 29 harf vardır. Bu yeni alfabe Latin alfabesine dayanır. Türkler tarih içinde ve günümüzde başka alfabeleri de kullanmışlardır (bk. Tekin 1997).

“Türkçe okunduğu gibi yazılır, yazıldığı gibi okunur” şeklinde yaygın ama yanlış bir görüş vardır. Hiçbir doğal dil yazıldığı gibi okunmaz, okunduğu gibi yazılmaz. Doğal dillerin yazılı ve sözlü biçimleri arasında olabilecek farklar Türkçede de vardır. Bu yaygın yanlışın nedeni, Türkçenin Latin kökenli harflerle yazılması, diğer dillerle karşılaştırıldığında alfabenin oldukça yeni olması ve bir sese bir harf denkliğine kısmen uyulmasıdır. Ancak her doğal dilde meydana gelen değişimler Türkçede de görülmektedir. Bu nedenle bugün de yazı diliyle konuşma dili arasında kimi durumlarda farklar ortaya çıkmıştır: bakacağım yazılıp bakıcam, değil yazılıp diil söylenmesinin nedeni budur. Yanlışlığın bir nedeni de dilin doğasına aykırı olarak dil deyince daha çok yazı dilinin anlaşılmasıdır. Oysa vurgu, duraklamalar, tonlamalar gibi standart konuşma dilinde de bulunan, dil için vazgeçilmez bir yığın parçalarüstü birimler yazıda gösterilmez. Kısaca, Türkçe okunduğu gibi yazılır, yazıldığı gibi okunur görüşü yanlıştır.

Bir başka yanlış yaklaşım da alfabenin idealleştirilmesinde kendini göstermektedir. Her alfabenin olduğu gibi günümüzde kullandığımız alfabenin de kendine has sorunları vardır. Bunların başında yılan hikâyesine dönen düzeltme işareti meselesini sayabiliriz. Bu sorunun temelinde alfabemizde g, k, l seslerinin art ve ön biçimlerini ayırarak harflerin bulunmaması yatar.

1.2. Ünlüler

Bir dilde seslerin çıkarılması sırasında soluğun tam kapanma türünden bir engele uğramadan ses tellerinin titreşmesi sonucu oluşan seslere ünlü denir. Ama ünlülerin çıkarılması sırasında soluğun tam bir engellemeyle karşılaşmaması, hiçbir engelle karşılaşmadığı anlamına gelmez. Ünlüler söylenişleri sırasında ağız boşluğunda açıklık, darlık, dudakların durumu, dilin önünün veya arkasının kabarak soluğun geçiş yolunda bir engel oluşturmamasına göre belli sınıflara ayrılırlar. Ünlülerin süresi, yani ünlünün uzun olup olmaması da önemli bir ölçüdür.

Ünlüler tek başlarına söylenebilir ve hece kurabilirler: o, a-lın. Standart Türkçede alfabede gösterilen 8 ünlü vardır. Anlam ayırıcı ön /a/ ayrı bir harfle gösterilmez. Yazılanların daha iyi anlaşılabilmesi için harp 'savaş', harp 'müzik aleti', yar 'uçurum', yar- 'yarmak', yar 'sevgili' kelimelerinin söylenişleri karşılaştırılabilir. Aynı şekilde konuşma dilinde veya ağızlarda fonem olarak kullanılabilen kapalı e sesi de ayrı bir harfle gösterilmez.

Ünlülere vokal, popüler yayınlarda sesli denildiği de olur. Bu çalışmada ünlü terimi tercih edilmiştir.

1.2.1 Ünlülerin Sınıflandırılması

Ünlüleri sınıflandırırken kullanabilecek kimi ölçütler vardır. Havanın telaffuz organlarının hangi noktasında engelle karşılaştığı, havanın ağızdan veya burundan çıkması, havanın karşılaştığı engellenmenin türü, dudakların durumu gibi özellikler bunlar arasında sayılabilir.

Ünlüler yukarıda verilen ölçütlere göre dört grupta toplanabilir: Dilin ön tarafının kabarak ön damakla aradaki açıklığı daraltması sonucu oluşan ünlülere ön damak ünlüsü veya kısaca ön ünlü denir. Bunlar e, i, ö ve ü ünlüleridir. Dilin arka tarafının kabarak, yumuşak damakla arasındaki mesafeyi daraltması sonucu oluşan ünlülere art damak ünlüsü veya art ünlü olarak adlandırılır. Bunlar a, ı, o, u ünlüleridir. Yukarıda da verildiği gibi başka dillerden alınmış kalp, yar 'sevgili' gibi kelimelerde görülen bir ön a'nın varlığından da söz edilebilir.

Kimi yayınlarda bunlara ön ve art ünlü yerine ince ve kalın ünlü de

denir. Ama kalınlık ve incelik terimleri yaygın biçimde kullanılmalarına rağmen gösterdikleri kavrama dair hiçbir çağrışım yapmazlar ve bu nedenle dilbilimsel terim olmaya uygun değildirler.

Ünlülerin ikinci önemli ayırıcı özelliği, dudakların durumudur: Dudaklar düz durumdayken çıkarılan ünlülere düz ünlüler denir: a, e, ı, i ünlüleri düz ünlülerdir. Eğer dudaklarda bir yuvarlaklaşma olur ise bu durumda yuvarlak ünlüler oluşur: o, u, ö, ü ünlüleri de yuvarlak ünlülerdir.

Ağız boşluğunun açıklık veya kapalılık durumu, başka bir ifadeyle, alt damağın üst damağa olan mesafesi de ünlülerin sınıflandırılmasında kullanılan üçüncü önemli ayırıcıdır: Buna göre damaklar arasındaki açıklık fazlaysa açık ünlüler oluşur: a, e, o, ö ünlüleri açık, ı, i, u, ü ünlüleri kapalı ünlülerdir. Gerçi bunların arasındaki açıklık hepsinde aynı değildir, ama ana hatlarıyla ünlüler böyle bir sistem içerisinde görülürler. Bu arada konuşma dilinde e ile i arasında, ver-, ye- gibi kelimelerde görülen kapalı e denilen bir ünlü daha vardır. Ama işaret edildiği gibi standart söyleyişte kapalı e bir fonem olarak yoktur. Eskiden olanlar da il, ver- kelimelerinde olduğu gibi ya i ya da açık e olarak söylenir.

Dördüncü ölçüt olarak da süre alınır. Prensipte ünlüler, çıkarılmaları sırasında herhangi bir kapanmayla karşılaşmadıkları için nefesin yettiği kadar söylenebilirler. Ama pratik kullanımda uzunluk veya kısalık göz önünde bulundurularak “normal uzun” sayabileceğimiz ünlüler vardır. Ancak kelimelerde anlam ayırıcı olarak ünlülerin bir de uzun karşılıkları vardır. Türkçenin eski dönemlerinde Türkçe kökenli kelimelerde uzun ünlüler vardı. Günümüzde uzun ünlü Türkçe yad el deyimindeki yad ve yarın kelimelerinde görülür. Standart dilde bunların kısa söylenişleri de doğrudur. Bunun yanında Türkçe kökenli kelimelerde sonradan ortaya çıkmış çok sayıda uzun ünlü bulunabilir. Gerçi imla çoğu durumda bunu görmemizi engeller. Ancak laboratuvar çalışmaları, mesela yumuşak ğ adı verilen harfin aslında çevresindeki ünlünün uzunluğunu gösterdiğini ortaya çıkarmıştır: doğru, yağ, ağabey, dağa, bağlı, yapacağım gibi kelimeler söyleyişte do:ru, ya:, a:bey, da:, ba:lı, yapıca:m biçiminde söylenir. Gerçi burada başka ses olayları da vardır, ancak bunlara değinilmemiştir. Buna karşılık özellikle Arapça ve Farsça

kökenli kelimelerde çok sayıda uzun ünlü örneği görülür: ka:tip, a:lim vb. gi-bi. Ancak Türkçe kelimelerde uzun ünlülerden kaçınma Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerde de görülür. Aslında uzun olan birçok kelime Türkçe söylenişte ya tam kısaltılmış, ya da ünlüyle başlayan bir ek almadığı sürece kısa söylenmektedir. Mesela aslında mektu:b olan kelime Türkçede her durumda kısa olarak söylenirken yar, hayat, hesap gibi kelimelerin, ünlüyle başlayan bir ek almaları durumunda, asli biçimlerine uygun olarak son hecedeki ünlüleri uzar: ya:rı, haya:ta, hesa:bı gibi.

Buraya kadar sayılan dört özelliğe göre, a sesi, art, düz, açık, kısa; e ön, düz, açık, kısa; ı, art, kapalı, düz, kısa; i ön, düz, kapalı, kısa ünlülerdir vb.

Türkçe kökenli kelimelerde bulunan ünlüler ilk üç ölçüt göz önüne alınarak şöyle bir tabloda gösterilebilir:

	art		ön	
	düz	yuvarlak	düz	yuvarlak
geniş	a	o	e	ö
dar	ı	u	i	ü

1.3 Ünsüzler

Akciğerlerden gelen havanın çıkışı sırasında telaffuz organlarında tıkanma, daralma, sürtünme gibi çeşitli engellerle karşılaşması sonucu oluşan seslere ünsüz denir. Standart Türkçede anlam ayırıcı en az 21 ünsüz vardır. Ağızlar da dahil edilirse ünsüzlerin sayısı daha da artabilir. Her ünsüz, anlam ayırıcı fonem olarak, en azından bir özelliğiyle diğerlerinden ayrılır.

Türk alfabesinde yer alan harflerin okunuşları 1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı kanunla belirlenmiştir. Kanuna göre, /k/ ünsüzü /a/, diğer harfler ise kendilerinden sonra gelen bir e ünlüsü ile seslendirileceklerdir. Buna göre b harfi be şeklinde söylenir. Bunun nedeni ünsüzlerin tek başlarına hece oluşturamamalarıdır. Bu durum, zaman zaman sanki be diye bir ünsüz varmış gibi yanlış anlaşılmalara yol açmaktadır. Oysa bu harfin söylenişinde /b/ ve /e/ olmak üzere iki ayrı fonem vardır. Son zamanlarda NTV en-ti-vi, DVD di-vi-di, CD si-di, FM

ef-em örneklerinde olduğu gibi bazı kısaltmalardaki ünsüzleri gösteren harflerin İngilizce söylenişi yaygınlaşmıştır.

1.3.1 Ünsüzlerin Sınıflandırılması

Ünsüzlerin sınıflandırılmasında kullanılan ölçütlerden birisi, oluşum noktasıdır. Bununla bir ünsüzün çıkarılması sırasında engelin hava yolunun hangi bölgesinde, yani boğumlanmanın söyleyiş organlarının neresinde gerçekleştiği kastedilmektedir. Telaffuz organlarında seslerin oluşmasında önemli rol oynayan belli noktalar vardır. Buna kaynaklarda boğumlanma noktası denmektedir. Oluşuma en az iki organ katılır.

Çift Dudak Ünsüzleri: Ünsüzün oluşması sırasında havanın, dudakların kapanması sonucu engellenmesiyle oluşan ünsüzlerdir. Türkçede anlam ayırıcı fonemler olarak kullanılan dudak ünsüzleri /b/, /p/, /m/'dir.

Diş-Dudak Ünsüzleri: Havanın üst dişlerle alt dudak ta-ra-fın-dan en-gel-len-me-si so-nu-cu olu-şan ses-le-re de-nir: /f/, /v/ ses-le-ri Türk-çe-de-ki diş-du-dak ün-süz-le-ri-dir.

Dil Ucu-Diş Ün-süz-le-ri: Dil ucu-nun diş-le-rin ar-ka-sı-na değmesi sonucu oluşan seslerdir. /d/, /n/, /s/, /t/, /z/ sesleri Türkçenin dil ucu-diş ünsüzleridir.

Diş Eti-Damak Ünsüzleri: Dil ucunun diş etine değmesi ile oluşan seslerdir: /c/, /ç/, /j/, /ş/ sesleri bu gruptaki seslerdir.

Ön Damak Ünsüzleri: Dilin ön tarafının ön damağa doğru kabarak, havayı engellemesiyle oluşan seslere denir. /g/, /k/, /l/, /r/, /y/ sesleri bu gruba girer. Bunların aslında dil-ön damak ünsüzleri olarak adlandırılmaları gerekir. Ancak ön damak ünsüzleri adı yaygın olarak kullanılmaktadır.

Art Damak Ünsüzleri: Dilin arka tarafının kabarıp yumuşak damakla birlikte soluğu engellemesi sonucu oluşan /g/, /ğ/, /k/, /l/ sesleri bu gruba dahildir.

Son iki grupta alfabede tek bir harfle gösterilen ama söyleyişte art ve ön biçimleri bulunan sesler de yer almaktadır. Çünkü bu sesler,

tanımlarda da görüldüğü gibi, dilin ön veya arka tarafının kabarıp üst damakla birlikte hava yolunda bir engel meydana getirmesiyle oluşabilmektedir. Oluşum noktaları açısından böyle bir ayırım uygundur. Ancak bunların ön damak veya art damak ünsüzü olmaları, Türkçe kökenli kelimelerde anlam ayırıcı değere sahip değildir. Ancak (yağan) kar - kar (kazanç), sol (taraf) - sol (nota) örneklerinde olduğu gibi başka dillerden kopyalanmış örneklerde bunlar fonem olabilmektedir.

Gırtlak Ünsüzleri: Soluğun gırtlakta bir tıkanmaya uğramasıyla çıkarılan seslere denir. Standart dilde sadece /h/ sesi buraya girer.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, ünsüzler çıkış noktalarına göre belli gruplarda toplanabilmektedir. Ama yine aynı noktada birden fazla ünsüz oluşabilmektedir. Türkçenin fonem değerindeki ünsüzlerini, en az bir özelliğiyle diğerlerinden ayrılacak şekilde yeni ölçütlerle sınıflandırmak gerekmektedir.

Ötümlülük - Ötümsüzlük:

Ünsüzlerin sınıflandırılmasında kullanılan ölçütlerden birisi de oluşum sırasında ses tellerinin titreşip titreşmemesidir. Oluşmaları sırasında ses telleri titreşen ünsüzlere yumuşak, tonlu, sadalı gibi isimler verilmektedir. Bu çalışmada daha az yanlış anlaşılmalara yol açacağı düşünülen ötümlü terimi kullanılmıştır. Türkçenin ötümlü ünsüzleri: /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /l/, /m/, /n/, /r/, /v/, /y/ ve /z/'dir. Ötümsüz ünsüzler ise /ç/, /f/, /h/, /k/, /s/, /ş/, /p/, /t/'dir. Ötümlü /b/, /d/, /g/ ünsüzlerinde ses tellerinin titreşip titreşmediğini anlamak, ünlülere veya diğer ötümlü ünsüzlere göre daha zordur. Çünkü bu sesler oluşurken, tam bir tıkanma olması ve bu tıkanıklığın tamamen açılması gerekir. Tam da bu açılma sonucu bu sesler oluşur; bu nedenle uzun süre söylenemezler.

Sürekli-Süreksizlik:

Üçüncü bir ölçüt de süreklilik-süreksizliktir. Bir patlama sonucu değil de daha uzun bir sürede çıkarılan ünsüzlere sürekli ünsüz denir. Sürekli ünsüzler akıcı ve sızıcı olmak üzere ikiye ayrılırlar. Buna göre /l/, /m/, /n/, /r/, /y/ ünsüzleri akıcı sürekli ünsüzleri, /f/, /ğ/, /h/, /j/, /s/, /ş/, /v/, /z/ ise sızıcı sürekli ünsüzleri oluşturur. Buraya kadar sözü edilen

ünsüzlerin çıkarılmasında havanın telaffuz organlarında tamamıyla engellenmesi söz konusu değildir. Buna karşılık /b/, /c/, /ç/, /d/, /g/, /k/, /p/, /t/ ünsüzleri, akciğerlerden gelen havanın telaffuz organlarında tam olarak engellenmesi ve daha sonra serbest bırakılması sonucu oluşurlar. Bunlara süreksiz ünsüzler veya patlayıcı ünsüzler denir.

Ağız ya da Geniz Ünsüzü Olma:

Son olarak, ünsüzler ağız ya da genizde oluşmalarına göre ağız ve geniz ünsüzleri olmak üzere ikiye ayrılırlar: Türkçede, yazı dilinde m ve n olmak üzere sadece iki geniz ünsüzü vardır. Bunların çıkarılması sırasında dudakların kapanmasıyla engellenen hava, sesleri çıkarırken aynı anda burundan da çıkar. Aslında burun ünsüzü gibi bir terim daha uygun olabileceken geniz ünsüzü terimi yaygınlaşmıştır. Diğer ünsüzlerin hepsi, küçük dilin burun yolunu tıkaması sonucu havanın burundan çıkması engellendiği için ağız ünsüzü olarak gerçekleşir.

Ağızlarda veya Türkçenin eski dönemlerinde yaygın olarak kullanılan baña, deñiz gibi kelimelerde geçen ve “nazal n” olarak bilinen bir geniz ünsüzü daha vardır. Yukarıda da görüldüğü gibi aslında “normal n” olarak bilinen “n” sesi de nazaldır. Terim bu nedenle yanlış ve yanıltıcı olmakla birlikte yaygın olarak kullanılmaktadır.

	ötümlü		ötümsüz		
	sürekli	süreksiz	sürekli	süreksiz	
	akıcı	sızıcı	patlayıcı	sızıcı	patlayıcı
çift dudak	m		b		p
diş-dudak		v		f	
diş	n	z	d	s	t
diş-damak		j	c	ş	ç
ön damak	l, r, y		g		k
art damak		ğ	g		k
gırtlak				h	

2. Türkçenin Ses Özellikleri

2.1. Türkçe Kökenli Kelimelerde Bulunmayan Ünsüzler

Türkçe, ünsüzler açısından kendine has birtakım özelliklere sahip olan bir dildir. Öyle ki bunlardan bir kısmı Türkçe kökenli kelimelerde hiçbir pozisyonda, bir kısmı ise söz başında veya sonunda bulunamazlar.

j ünsüzü Türkçe kökenli bir kelimenin hiçbir yerinde bulunamaz. Bu nedenle bu sesin yerine konuşma dilinde sıkça /c/ sesi kullanılır. Buna karşılık h, f, c sesleri günümüz Türkçesinde ancak başka seslerden gelişmiş olarak bulunabilir: hani < kanı, öfke < öbke, acık- < açık- gibi. Demek ki bugün bu üç sestten birisini bulunduran sancak, yufka, hangi gibi örneklerdeki /c/, /f/ ve /h/ sesleri sonradan ortaya çıkmıştır. Ama anılan ünsüzlere sahip kelimelerin sayısı günümüz Türkçesinde son derece azdır. /c/ ünsüzü diğer ikisine göre, Türkçe kökenli kelimelerde asli olarak bulunmamakla birlikte, /ç/ ünsüzünden geliştiği için daha fazla kelimedede görülür. Çoğu durumda bu seslerden birisini taşıyor olması kelimenin Türkçe kökenli olmadığına da işaretidir.

2.2. Söz Başında Bulunmayan Ünsüzler

Türkçe kökenli kelimelerin başında c, f, j, h, ğ, l, m, n, r, ş, z ünsüzleri de bulunmaz. Bir kelimenin bu ünsüzlerden birisiyle başlaması, kökeninin Türkçe olmadığını gösterir. Ancak günümüz Türkçesinde bu kuralın kimi istisnaları vardır. Mesela n ünsüzü sadece ne ve bundan türemiş olan nereye, nasıl, niçin, neden gibi kelimelerde bulunabilir. ş sesi de şu, şimdi, şiş gibi örneklerde geçer; ama bunlar sonradan ortaya çıkmışlardır. Yine günümüzde kelime başında bulunan bazı ünsüzler (d, p, g, v) ikincildir ve Türkçenin eski dönemlerine ait başka ünsüzlerden gelişmişlerdir: demir < temür, dal < tal; parmak < barmak, piş- < bış; gel- < kel-; var < bar, ver- < ber- vb.

2.3. Yazı Dilinde Gösterilmeyen Ünsüzler

Anadolu ağızlarında veya konuşma dilinde bulunmakla birlikte, kimi ünsüzler yazı dilinde gösterilmez. Bunların bir kısmı Türkçenin eski dönemlerinde ayrı fonemlerdi; yani kelimelerin anlamını ayırmaya yarıyorlardı. Bu fonemlerden biri baña, deñiz gibi kelimelerde görülen

geniz n'sidir. İkinci olarak yoh kelimesinde geçen hırıltılı h' sesini verebiliriz. Bu ses ağızlarda art damak ünsüzü olan /k/ sesinden gelişmiştir: yoh, çoh, bahar, sahimak vb. gibi. Bunun yanında bazı bölgelerimize has sesler de vardır. Bunlardan biri Güneydoğu Anadolu ağızlarında 'alim gibi kelimelerde rastlanan Arapçadan kopyalanmış ayın sesidir. Yine standart Türkçedeki yumuşak ğ sesinin art ünlülü kelimelerde normal g olarak söylenmesi de daha çok Doğu Anadolu ağızlarında görülen bir özelliktir: daga, çocuga gibi.

Bunun yanında yazı dilinde başka dillerden alınmış kelimelerde rastlanan, fonem oldukları halde ayrı bir işaretle gösterilmeyen başka ünsüzler de vardır. Mesela sol notasının sonundaki l 'nin ön damak sesidir. Bu kelimeyi sol (yön adı) kelimesinden ayıran tek özellik ön damak ünsüzü olmasıdır. Bu tür seslerden biri de kar 'kazanç' kelimesindeki k sesidir. Bu kelimeye a'nın üzerine konan işaret k sesinin ön damak ün-süzü olduğunu göstermek içindir. Kelime k sesinin ön ünsüz olmasıyla art damak ünsüzüne sahip kâr kelimesinden ayrılmaktadır. Ama burada da iki farklı ünsüz için ayrı işaretler kullanılmamakta, zaman zaman yazılıp yazılmaması tartışmalara da sebep olan "düzeltme işareti" ile bir çözüm aranmaktadır. Oysa dillerde, yazılışları veya söylenişleri aynı olan ve hiçbir işaret kullanılmadığı halde dilin doğal konuşurları tarafından asla karıştırılmayan yığınla örnek bulunması bir tarafa, sorun dediğimiz gibi a sesinden değil k sesinden kaynaklanmaktadır. Arap harfli metinlerde bu ses için ayrı bir işaret kullanılmaktaydı. Benzer bir durum tezgah kelimesindeki g sesi için de geçerlidir. Gerçi g'nin ön veya art ünsüzü olmasıyla anlamları ayrılan bir zıtlaşan çift yoktur, ama burada da ön ünsüz söz konusudur ve yine bu duruma işaret etmek için a sesinin üzerine zaman zaman inceltme işareti konmaktadır.

2.4. Söz Sonundaki Ünsüzlerin Durumu

Türkçe Kelimelerde:

Genel kural olarak Türkçede söz sonunda ötümlü ünsüz bulunmaz. Ancak Ana Türkçe döneminde kök ünlüsü uzun olan kelimelerde bu uzun ünlülerin kalıntısı olarak toplam beş kelimeye söz sonunda ötümlü ünsüz bulunur: ad, od, sac, yad (yad el deyiminde geçer), yed- 'gütmek'.

Bunların dışında ünsüzle biten tek heceli kelimelerin ünlüyle başlayan bir ek almaları durumunda sonlarındaki p, ç, t, k ünsüzlerinin bazen böyle kaldıkları bazen de b, c, d, g seslerine dönüştükleri görülür. Bu, Danimarkalı Türkolog Grönbech'in yüzyıl önce ortaya koyduğu gibi kök hecedeki ünlünün uzun olup olmamasıyla ilgilidir. Kök hecedeki ünlü Ana Türkçede uzun ise ünsüz ötümlüleşmekte, değilse aynı kalmaktadır. Örneğin, acık- fiilinin kökü eskiden a:ç-, gök (>göğ-e) kelimesinin Ana Türkçedeki şekli kö:k, buna karşılık aç-ık ve kök-e kelimelerinin Ana Türkçedeki yalın biçimleri aç- ve kök şeklinde kısa ünlüdür.

Çok heceli kelimelerde kelime sonunda ötümlüleşme her durumda gerçekleşir: ağaç- > ağac-ı, geçit > geçid-i, ufak > ufağ-ı vb. Türkçede çok heceli kelimelerin sonunda -p bulunmaz. Ancak yeni türevlerde -t sesinin bazen ötümlüleşmediği de görülmektedir: konut-u, taşıt-ı, yakıt-ı gibi.

Yabancı Kelimelerde:

Genellikle Arapça, Farsça başta olmak üzere yabancı dillerden alınan kelimelerde, kelimenin aslında bulunan ötümlü ünsüzler, Türkçenin kelime sonunda ötümlü ünsüz bulunmama kuralına uygun olarak, yalın durumda ötümsüzleşirler: kita:b > kitap, hesa:b > hesap, ceng > cenk, method > metot gibi. Bu söz sonu ünsüzler kelimenin ünlüyle başlayan bir ek alması durumunda yeniden ötümlüleşirler: kitab-ı, hesa:b-ı, ceng-e, metod-u gibi. Bunun yanında ab, hac, had gibi yalın durumda ötümlüleşmeyen az sayıda örnek de vardır. Sonunda ötümsüz ünsüz bulunduran yabancı kelimelerin ise ünlüyle başlayan ek aldıkları zaman, sonlarındaki ötümsüz ünsüzün ötümlüleşmesi ile ilgili kesin bir kural yoktur. Burada kelimenin eski veya yeni alıntılanmış olması ve kullanım sıklığı belli bir rol oynuyor olabilir. Ayrıca erken tarihli alıntılar, Türkçenin kurallarına daha fazla, geç dönem alıntıları ise daha az uyumuştur: hukuk-un, evrak-ın, kaset-in, tip-e, cumhuriyet-e gibi iki ünlü arasında ötümsüzlüğünü koruyan örnekler yanında elektrik > lektriğ-i, sokak > sokağ-ı, grup > grub-u gibi Türkçenin ötümlüleşme kuralına uyan çok sayıda örnek de vardır.

2.5. Ses Uyumları

Türkçenin ünlüleriyle ilgili olarak mutlaka vurgulanması gereken bir konu da ünlü uyumlarıdır. Ünlü uyumları Türkçenin tipik özellikleri arasındadır. Temel dilbilim kitaplarında Türkçe çoğu zaman bu özelliği ile yer alır. Ünlü uyumunun Türkçede iki türü vardır: Önlük-artlık uyumu ve düzlük-yuvarlaklık uyumu.

2.5.1 Önlük-Artlık Uyumu

Türkçe kökenli bir kelimedede, genel olarak ya ön sıradan, ya da art sıradan sesler bulunabilir. Kelime sonuna ek gelmesi durumunda, ekin ön ünlülü mü yoksa art ünlülü mü olacağı kelimenin son hecesindeki ünlünün veya alıntı kelimelerde söz sonunda bulunan ön damaksıl ünsüzün durumuna göre belirlenir: kapı-lar-dan, ev-ler-imiz-den; rol-ü, lokal-i gibi. Gerçi buradaki durum ünlü uyumu adıyla yaygınlaşmış ise de söz konusu olan aslında hece uyumudur. Çünkü Türkçe kelimelerde, eğer varsa ünsüzlerin de ön ve art varyantları arasında bir seçim yapılmaktadır. Buna göre aklanmak, okunursa kelimelerindeki ünlüler gibi ünsüzler de art damak sesleri iken eklenmek, görünenlerin kelimelerindeki bunun tersi söz konusudur. Arapçadan alınan zevk, şevk gibi kelimelerdeki /k/'lar aslında art sıralıyken, Türkçe telaffuzda ünlü belirleyici olduğu için bunlar ünlüler gibi ince sıralı söylenir. Gerçi bu gibi kelimeleri Arapça asıllarına göre söyleme çabaları varsa da bu çabalarda, her dilde olduğu gibi Türkçenin de başka dillerden aldığı kelimeleri kendi bünyesinde kullanılabilir hale getirmek için birtakım uyum süreçlerinden geçirdiği gerçeği göz ardı edilmektedir. Türkçenin önemli uyum süreçlerinden biri de önlük-artlık uyumudur.

Bu uyumun çeşitli nedenlerle bozulduğu durumlar vardır. Bunun en önemli nedeni kimi eklerin tek biçimli oluşudur: yaparken, geliyor, baştaki vb. Bir kısım kelimenin de tarihsel süreç içinde uyumdan çıktığı görülür: ana > anne, sışman > şışman, karındaş > kardeş, inan- > inan-vb. Bu uyum dışılığın, sışman ve kardeş kelimelerinde /ş/ ünsüzünün inceleştirici, inan- kelimesinde /ı/ ünlüsünün diğer ünlülerden kısa olması gibi açıklanabilir nedenleri vardır.

2.5.2 Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Türkiye Türkçesinin önemli ses olaylarından biri de düzlük-yuvarlaklık uyumudur. Düzlük-yuvarlaklık uyumu kelimenin ilk hecesinde düz bir ünlü varsa, sonraki hecelerde de düz, yuvarlak ünlü varsa sonraki hecelerde dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlülerin kullanılması şeklinde ortaya çıkar: kapı-mız, ev-imiz; gözümüz, kolumuz. Görüldüğü gibi dar ünlülü iyelik eklerinin hem dar-yuvarlak, hem de dar-düz biçimleri vardır. Önlük-artlık uyumuna da bağlı olarak bu ekler dört farklı biçimde ortaya çıkabilmektedir.

Düzlük-yuvarlaklıkta aslında sınırlı bir uyumdan söz edilebilir. Çünkü bu uyum her zaman ortaya çıkmaz. Geniş ünlülere sahip ekler sadece önlük-artlık özelliklerine göre değişebilmekte, düzlük-yuvarlaklığa göre değişmemektedir: kol-lar, göz-ler. Uyum tam gelişmiş olsaydı, Türkçenin Kırgızca, Türkmençe gibi bazı kollarında görülen ve dudak uyumu bulunduran *kol-lor, *göz-lör gibi biçimler karşımıza çıkacaktı. Nitekim uyumun daha gelişmiş olduğu Kırgızcada kol-lar kelimesi kol-dor, orta kelimesi orto biçimindedir.

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bazı kelimelerde gerçekleşmemiştir. Bunun sebeplerinden biri, /u/ ve /ü/'nün dudak ünsüzleri (/b/, /m/, /p/, /v/) yanında korunmasıdır: kavun, kabuk, kavurmak, çamur, yavru, tapu vb.

Kimi ağızlarda her iki uyum da gelişmemiştir: Mesela Trabzon ağızlarında şu örnekler bulunabilir: gelsan 'gelsen', koli '(onun) kolu' gibi. Buna karşılık kimi ağızlarda standart Türkçedekinden daha ileri bir uyumu gösteren örnekler de vardır: başdaki, yaparkan.

Bir kelimedede her iki uyumun da bulunduğu var sayılırsa Türkçe bir hecede ve onun hemen ardından gelen hecede hangi seslerin bulunabileceği şöyle bir şemayla gösterilebilir:

önceki hecede	sonraki hecede	örnek
a, ı	a, ı	ada, alın, ırak, ısı
e, i	e, i	eve, evi, sinek, iri
o, u	a, u	oda, odun, uçak, uçuk
ö, ü	e, ü	ödev, ölüm, üste, ütü

2.5.3 Ötümlülük-Ötümsüzlük Uyumu

Bu uyum ünsüzlerin boğumlanma noktalarıyla ilgilidir. Ötümlü ve ötümsüz varyantları olan bir ekin, ünlülerden ve ötümlü ünsüzlerden sonra ötümlü ünsüzle başlayan, ötümsüz ünsüzlerden sonraysa ötümsüzle başlayan biçimlerinin gelmesine ötümlülük-ötümsüzlük uyumu denir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi bu uyum ünsüzlerle ilgilidir ve kaynaklarda ünsüz uyumu olarak da geçer: ağaç-ta, yol-da, iş-çi, söz-cü, baş-ka, öz-ge.

Dilimizde, bunların dışında çok sayıda ses olayı vardır. Ancak bu çalışmanın amacı ayrıntılı bir dilbilgisi vermek değildir. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Banguoğlu 1986, Ergin 1998, Eker 2003.

2.6. Yardımcı Sesler

Doğrudan ek veya eklerin bir parçası olmamakla birlikte, eklenme sırasında ortaya çıkan yardımcı seslerden de söz etmek gerekir. Bunlar yardımcı sesler olarak da anılan seslerdir. Bunlara yardımcı ses denmesinin nedeni, eklerin kelimelere eklenmelerinde yardımcı bir öge olarak görev yapmalarıdır. Yardımcı seslerin bağlama ünlüleri ve bağlama ünsüzleri olmak üzere iki türü vardır. Yardımcı ünsüz ve yardımcı ünlü terimleri de kullanılır.

Bağlama ünlüsü, ünsüzle biten bir kelimeye, köken olarak ünsüzden ibaret veya çift ünsüzle başlayan bir ekin gelmesi sonucu Türkçede hece sonunda bulunamayan bir ünsüz çiftinin ortaya çıkması durumunda, araya giren ünlüye denir. (benim) anne-m ve (benim) el-i-m örnekleri karşılaştırılırsa, anne kelimesinin birinci kişi iyelik ekini -m olarak aldığı görülür. Oysa el kelimesine aynı ek getirildiği zaman araya bir i sesi girer. Bunun nedeni hece sonunda -lm ünsüz çiftinin bulunamamasıdır. Benzer bir durum mavi-msi ile mor-u-msu örneklerinde de görülür. Renklerden sonra benzerlik ifade eden -msX eki ünlüyle biten mavi kelimesine doğrudan eklenirken, /r/ ünsüzüyle biten mor kelimesine eklenince, kelimeyle ek arasına bir u ünlüsü getirilmektedir. *morm-su biçiminde bir heceleme Türkçenin ses sisteminde imkansız olduğu için kelimenin hecelenmesi mo-rum-su şeklini almaktadır.

el-i-miz, el-i-niz örneklerinde ise durum farklı görünmektedir.

Örnek olarak *el-miz biçimi prensipte al-mış örneğinden farksızdır. Her ikisinde de l ünsüzü ile biten bir kelimeye m ünsüzüyle başlayan bir ek getirilmiştir ve her ikisinde de iki bağımsız hece vardır. Ancak birisinde araya yardımcı ünsüz girmezken diğerinde girmektedir. *el-miz, *el-niz gibi bir eklenmede de Türkçenin ses sistemine aykırı bir durum görünmemekle birlikte araya bir yardımcı ünlü girmesinin nedeni, gerçekte bu eklerin yapısında es-ki bir çokluk eki olan -z bulunması olmalıdır. -m ve -n ekleri kurala uygun olarak, ünsüzle biten ad köküne yardımcı sesle bağlanırken, çokluk ekiyle genişlemeleri sırasında bu durum değişmemiş görünmektedir. -mız, -nız eklerinin yapısında bulunan ünlüler de aynı şekilde bağlama ünlüleridir: *elm > el-i-m, *elimz > el-i-m-i-z.

Tarihi süreç içerisinde bağlama ünlülerinin asıl ekle kaynaşmış olduğu veya asıl ekin düşmesi sonucu bağlama ünlülerinin onun işlevini üzerine aldığı gösteren örnekler de vardır: başla-y-ıp örneğinde olduğu gibi zarffiil eki bugün -(y)Xp biçimindedir. Oysa ek Eski Türkçede veya günümüzdeki Türk dillerinin çoğunda -(X)p biçimindedir: başla-p. Ekin işlevinin bağlama ünlüsüne geçmesine, her ikisinin de Eski Türkçedeki biçimleri -(X)G olan belirtme hali eki veya fiilden isim yapım eki -X'yi örnek verebiliriz. Batı Türkçesinde çok heceli kelimelerin sonundaki -G sesi kurala uygun olarak düştüğünden eklerin işlevi bağlama ünlülerinin üzerinde kalmıştır: eb-i-g > ev-i, öl-ü-g > öl-ü vb.

Genel olarak bağlama ünlüleri denince akla dar ünlüler, yani /ı/, /i/, /u/, /ü/ sesleri gelir. Ama /a/, /e/ sesleri için de bu terimin kullanıldığı olmaktadır. Az sayıda da olsa karar vermeyi güçleştiren örnekler vardır. Bin-ek, sür-ek, kon-ak örnekleri yanında dile-k, iste-k gibi örneklerin de bulunması iki ayrı ekin söz konusu olduğunu göstermektedir. Ancak -A ünlüsünü bağlama ünlüsü olarak düşünmek de mümkündür. Genel eğilim bunları ayrı ek olarak alma yönündedir. Benzer bir durum geniş zaman ve sıfatfiil eki olarak kullanılan -r/-Ar/-Xr için de geçerlidir. Geniş zaman ekleri, ayrıca düzensiz olmaları, yani belli fiillere -Ar, belli fiillere ise -Xr biçiminde eklenmeleri nedeniyle de sorunludurlar: al-ır fakat bak-ar (bak-ır değil!), gör-ür fakat çöz-er (çöz-ür değil!) gibi. Geniş zaman eklerinde burada bağlama ünlüsü gibi görünen ünlünün Altay dilleri teorisine göre fiillerin sonunda eskiden bulunan bir kısa ünlüden

kaynaklandığı hakkında bu çalışmada ayrıntılı olarak durulmayacak çeşitli görüşler vardır (ayrıntılı bilgi ve kaynakça için bk. Tekin 2003: 327-346).

Bağlama ünsüzü ise, kelimenin ünlüyle bitmesi, ekin ise ünlüyle başlaması durumunda, Türkçenin ikiz ünlülerden kaçınması nedeniyle araya giren ünsüzdür. Örneğin Türk-üm derken, kelimenin ünsüzle bitmiş olması nedeniyle bildirme eki olan -(y)Xm bir yardımcı öge olmaksızın bağlanmıştır. iyi-y-im kelimesinde ise -ii- ikiz ünlülerinden kaçınmak için araya -y- yardımcı ünsüzü girmiştir.

Türkoloji çalışmalarında sadece -y- ünsüzü bağlama ünsüzü olarak adlandırılır. Bunun nedeni Türkçenin eski ve yeni bütün kollarında, durumun böyle olması, yani eklenme sırasında ikiz ünlü ortaya çıkması durumunda araya /y/ sesin girmesidir. Bunun yanında ev-i-n-de, iki-şer, anne-si örneklerindeki /n/, /ş/ ve /s/ seslerini de bağlama ünsüzleri olarak görenler vardır. Bu yaklaşım Türkçenin tarihi gelişimi açısından yanlıştır. n sesi günümüz Türkçesinde 3. kişi iyelik ekleriyle hal ekleri arasında, zamirlerin çekiminde, ilgi ekinin başında ve aitlik eki -ki'den sonra bulunur. Burada herhangi bir bağlama veya yardımcı olma söz konusu değildir. ev-i kelimesi ünlüyle bittiği için -de ekinin eklenmesinde, kapı-da, gemi-de örneklerinde olduğu gibi Türkçenin morfofonetiği açısından hiçbir sorun yoktur. Ancak kelime iyelik eki aldığı anda (ev-i-n-de) araya n sesi girmektedir. Bu n sesinin eski bir zamirin kalıntısı olduğu düşünülmekte, bu yüzden de zamir n'si olarak adlandırılmaktadır: ben, ben-de, bu, bu-n-da gibi. Ayrıca günümüzde Türk dillerinin önemli bir bölümünde zamir n'si kullanılmamaktadır. Buna karşılık, iki-şer'deki -şer'in beş-er biçiminin be-şer olarak yanlış çözümlenmesini örnek alma sonucu ortaya çıktığı, anne-si kelimesindeki s sesinin ise Altayca dönemine ait bir çokluk eki olduğu ve iyelik eklerinden önce bulunduğu durumlarda yanlış bölünme sonucu iyelik ekine dahil olduğu düşünülmektedir (Tekin 2000: 109-112).

3. Hece

Bir solukta çıkarılan ses veya seslerin bütününe hece denir. Türkçe kökenli kelimelerde heceler ünlü ve ünsüz sayısı ile bunların dizilişleri

açısından altı türlü olabilir:

- ünlü “o”
- ünsüz-ünlü “bu”
- ünlü-ünsüz “il”
- ünsüz-ünlü-ünsüz “bak”
- ünlü-ünsüz-ünsüz “art”
- ünsüz-ünlü-ünsüz-ünsüz “dört”

Türkçedeki en yaygın hece türleri ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünlü-ünsüz'dür.

Türkçe kökenli kelimelerde görülen hecelerin bu sınırlı sayısı, yabancı dillerden alınan kelimelerde artabilmektedir. Örneğin star kelimesi ünsüz-ünsüz-ünlü-ünsüz şeklinde bir hece yapısına sahipken strateji kelimesinin ilk hecesi ünsüz-ünsüz-ünsüz-ünlü şeklinde olabilmektedir. Gerçi bu kelimeler daha önce de işaret edildiği gibi normal bir konuşmada sı-tar ve sıt-ra-te-ji olarak söylenmek suretiyle, hece yapısı bakımından Türkçeye uyarlanmaktadırlar; ancak yazı dilinde bu uyarlanma gösterilmediği için hece yapısı verilen biçimde olmaktadır.

Türkçe kelimelerde, hece sonunda ancak belli ünsüz çiftleri bulunabilir:

- lç, -lk, -lp, -lt: ölç, ilk, alp, alt
- nç, -nk, nt: inanç, denk, ant
- rç, -rk, -rp, -rs, -rt: sürç-, ürk-, sarp, pars, art
- st: üst

Ünlüyle biten hecelere açık, ünsüzle bitenlere kapalı hece denir. Uzun ünlüyle biten heceler de kapalı hece değerindedir.

Standart dilde heceleme yapılırken Türkçe kelimelerde hecelerin söylenişi esas alınır. Heceyi ünlü kurar ve her ünlü kendinden önce gelen ünsüzü ve kendinden sonra gelen tek veya iki ünsüzü kurduğu hecenin içine alır. Bu nedenle Türkçede çok heceli kelimelerde sadece ilk hece ünlüyle başlayabilir. Bundan, Türkçede hece çekirdeğini ünlünün oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Bu, ünsüzle biten kelimelere ünlüyle başlayan ek getirilmesi, birinci kelimenin ünsüzle bitip ikinci kelimenin

ünlüyle başladığı birleşik kelimeler için de geçerlidir: el ama ele. başöğretmen, ilkokul, hanımeli. Birleşik kelimelerde zaman zaman hece kuralına göre değil, anlama göre de heceleme yapıldığı görülmektedir: baş-öğ-ret-men, ha-nım-e-li gi-bi. Dilcilik açısından burada herhangi bir sorun olmamakla birlikte, Türkçenin yazım kuralları açısından anlama göre heceleme yanlıştır.

Yabancı dillerden alınmış olup başta çift ünsüz bulduran grup, program, sfenks, star gibi kelimeler, konuşma dilinde Türkçenin yapısına uygun olarak gurup, purogram, sifenks, sıtar biçiminde söylenmelerine rağmen, yazı dilinde bir yazım kuralı olarak, batı kökenli alıntılarda, söz başındaki ünsüz çifti arasında ünlü türetilmediği için *gu-rup, *pu-rogram, *si-fenks, *sı-tar biçiminde hecelenemezler. Buna karşılık istasyon < station, iskele<scala gibi söz başında türemiş ünsüzün yazıda gösterildiği eski alıntılarda kelimeler istasyon, iskele biçiminde hecelenmektedir. Batı kökenli alıntılarda, söz sonundaki ünsüz çiftleri de korunur: risk, lüks, form vb.

Türkçede bulunmayan bir ünsüz çiftiyle biten Arapça-Farsça kökenli tek heceli kelimelerde ünsüz çiftinin arasına bir ünlü girmesi ve böylece ikinci bir hece oluşması hem yazı hem de konuşma dilinde kuraldır: ilm > ilim, fikr > fikir, keşf > keşif, şehhr > şehir vb. Söz konusu kelimelere, ünlü ile başlayan bir ek gelmesi durumunda, türeme ses kurallı olarak düşer: ilim > ilmim, fikir > fikrin, keşif > keşfi vb.

B. EK BİLGİSİ

(Dr. İbrahim Atabey)

1. Eklerle İlgili Bazı Terimler

Türkçede, ekler ve yapıbilgisi ile ilgili birçok terim kullanılmaktadır. Aşağıda, bu terimlerin sık sık karşımıza çıkanlarının tanımları verilmiştir.

Biçim bilgisi: Bir dilin kök kelimelerini, eklerini; eklerin köke eklenme kurallarını; eklerin anlam, görev, işlev ve yapı özelliklerini inceleyen dil bilgisi dalına biçim bilgisi denir.

Çekim eki: Kalıplaşanlar dışında, yeni kelime türetmeyen, kelimeler arasında durum, iyelik, çokluk, kip, zaman, şahıs, çokluk gibi ilgiler kuran eklere çekim eki denir.

Ek: Kelime yapımında ve kelimeler arasında anlam ilişkisi kurmada görev alan, tek başına kullanılmayan ses ve ses öbeklerine ek denir.

Gövde: Köke yapım eki getirilerek oluşturulan yeni kelimeye gövde denir.

İşlek ek: Kullanımdan düşmemiş, kelimeye kazandırdığı veya yüklediği anlam belli olan, yeni kelime türetebilen eklere işlek ek denir.

Kök: Kelimelerin çekim ve yapım eki almamış, anlamlı en küçük parçasına kök denir.

Ölü ek: Kullanımdan düşmüş, anlamı bilinmeyen, ancak bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak görülen eklere ölü ek denir.

Taban: Çekim eki almamış kök ve gövdelere, kelimelerin yalın hâline taban denir.

Ünlü uyumu: Ünlülerin, kendilerinden önceki ünlüyle kalınlık-incecik ve düzlük yuvarlaklık bakımlarından uyuma girmesine ünlü uyumu denir. Kalınlık-incecik uyumuna büyük ünlü uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumuna küçük ünlü uyumu denir.

Ünsüz uyumu: Eklerin başındaki ünsüzlerin, kelime sonundaki ünsüze göre tonlu-tonlu, tonsuz-tonsuz şeklinde uyuma girmesine ünsüz uyumu denir.

Yapım eki: Eklendikleri kelimedenden yeni kelime türeten eklere yapım eki denir.

Yardımcı ses: Kelimeyle ekin arasına girip söyleyişi kolaylaştıran ve mümkün kılan sese yardımcı ses denir.

2. Eklerin Özellikleri

Türkçe eklemeli bir dildir. Bütün eklemeli dillerde olduğu gibi, Türkçe de köklere eklenen, farklı görev ve anlamları olan yapım ve çekim eklerinin oluşturduğu bir sistemdir.

Türkçe sondan eklemeli dillerin tipik bir örneğidir.

Dilimizde, çekim ve yapım ekleri sayıca fazladır. Bu fazlalık, birçok dilin birer müstakil kelimeyle ifade ettiği anlamın, eklerle ifade edilmesini sağlamıştır. Bu özellik, gelmez ve gelemez kelimelerindeki anlam farkının, sadece -e ekinden kaynaklandığı düşünüldüğünde daha iyi anlaşılır.

Türkçede, isim ve fiil köklerine gelen ekler farklıdır. İsim köküne gelerek fiil yapan bir eki, fiil köküne getirmek mümkün değildir. İsim kökünden isim yapan bir eki de fiil köküne getiremeyiz; ancak eş sesli olduğu için hem isme, hem de fiile eklendiği sanılan bazı ekler vardır. Bu eklerin anlam ve görevleri aynı değildir. Örneğin; -n eki fiilden fiil yapar ve dönüşlülük ifade eder: tara-n-, süsle-n-... gibi. Aynı ek fiilden isim de yapar: tüt-ü-n, ek-i-n... gibi. İki ekin arasında, ses dışında benzerlik bulunmadığı unutulmamalıdır.

Türkçede, aynı görevde yapım eki veya aynı çekim eki üst üste gelemez; fakat farklı yapım veya çekim ekleri üst üste gelebilir.

oda - lar - ın baş - la - n - gıç - tan ara - ş - tır - ın
kök çe. çe. kök ye. ye. ye. çe. kök ye. ye. çe.

Türkçede, çekim eki yapım ekinden sonra gelir; ama çekim ekinden sonra yapım eki gelmez. Yapım ekleri içinde değerlendirdiğimiz -ki eki bunun istisnasıdır; ayrıca, yapım eki olarak kalıplaşmış çekim eklerinden sonra yapım eklerinin geldiği örnekler de vardır.

ev - de - ki ayak - kap - ı - cı > ayakkabıcı
kök çe. ye. kök kök çe. ye.

Yukarıdaki ayakkabıcı örneğinin kullanılabilirliğine karşılık, yemekkabıcı şeklindeki kullanım, şimdilik, mümkün görünmemektedir. Bu ancak, yemekkabı kelimesinin, ayakkabı'nın kullanım süresi uzunluğuna, sıklığına ve genişliğine ulaşmasıyla mümkün olabilir.

Ekler, eklendikleri kelimenin son ünlü ve ünsüzüne uyum gösterir; buna ünlü ve ünsüz uyumu denir.

Ünlü uyumunda, ekte bulunan a ve e ünlüleri, sadece kalınlık-incelik bakımından uyuma girer. Ekte bulunan ı, i, u, ü ünlüleri ise, kalınlık-incelik dışında, düzlük-yuvarlaklık uyumunda da girer.

a'dan sonra	: a, ı	bakla-lar, bakla-cı
e'den sonra	: e, i	börek-ler, börek-çi
ı'dan sonra	: a, ı	halı-lar, halı-cı
i'den sonra	: e, i	iplik-ler, iplik-çi
o'dan sonra	: a, u	yol-lar, yol-cu
ö'den sonra	: e, ü	göz-ler, göz-cü
u'dan sonra	: a, u	buz-lar, buz-cu
ü'den sonra	: e, ü	üzüm-ler, üzüm-cü

Ünsüz uyumunda ise, kelime sonunda bulunan ç, f, h, k, p, s, ş, t ünsüzlerinden sonra gelen eklerin başında bulunan c, d, g ünsüzlerinin sertleşerek ç, t ve k'ye döndüğü görülür:

sınıf-ta sınıf-ça tep-ki

Bazı ekler uyum dışında kalır: -daş, -ken, -ki, -leyin, -mtırak, -yor.

Tek ünsüzden oluşan ekler tek biçimlidir: -m, -n, -t vb.

Dilimizdeki gelişmelerin birçoğu, bu değişmeyen kök ve değişen ek birleşmesine dayanır. Binlerce yeni kelime, bu kelimelerin arasındaki sayısız anlam ilişkisi, hep bu ekler aracılığıyla ortaya çıkar.

Yeni kelime türetmek için yapım ekleri kullanılır, ama çekim eklerinden bazıları kalıplaşarak yapım eki işlevini de kazanmıştır. Çekim eklerindeki bu değişiklik kalıcı değildir ve sadece ilgili kelimeyle sınırlıdır.

gecekondu, giyecek, gözde, okur, yazar.

3. Köklerin Özellikleri

Kökler, kelimenin yapısında yer alan anlamlı en küçük dil birimidir. İsim ve fiil kökü olarak ikiye ayrılan bu kelimelerin, kullanım değeri bakımından gövdelerden hiçbir farkı yoktur.

Türkçedeki kökler genellikle tek hecelidir.

aç-, ay, bil-, dış, ev, gök, kış, koş-, su, taş, uç-, ver-, yaz-, yok.

Sayıları az da olsa, birden çok heceden oluşan kökler vardır.

ana, ayak, damga, deniz, elma, fıkır, güven-, şıkır, takır.

İkiden fazla hecesi olan kökler, genellikle yabancı kökenlidir
hükümet, senato, tebessüm, tekamül, terazi, zelzele.

Dilimizdeki köklerin sayısı bellidir. Doğadaki herhangi bir sesin taklit edilmesiyle ortaya çıkabilecek yansıma bir kelime dışında, yeni bir kök türetmek mümkün değildir.

Söz varlığımız, köklere getirilen eklerin yardımıyla genişleyip zenginleşmiştir. Bu süreç devam etmektedir. Türkçenin eski dönemlerinden bugüne gelinceye kadar, kök kelimelerden bazıları unutulmuş, kullanımdan düşmüştür. Örneğin, geç- anlamındaki öt- fiili kullanılmamakta; fakat ondan türetilmiş olan öte kelimesi yaşamaktadır.

Kök ve gövdeler ek aldıklarında, genellikle ses değişmesine uğramaz; fakat bazı kök ve gövdelerin çeşitli sebeplerle bu kuralın dışına çıkarak ses değişmesine uğradığı görülür. Örneğin bekle-yor kelimesinin bekliyor şekline dönmesinin sebebi, -yor ekindeki y sesinin daraltıcı etkisidir.

sen-e > sana ben-e > bana oyun-a- > oyna-

Bazı isim ve fiil köklerinin eş sesli oldukları görülür. Bunların bir kısmı anlam bakımından birbiriyle ilişkilidir. Bu kelimelerin aslında farklı seslere sahip oldukları, zamanla ses değişmesine uğrayarak eş sesli duruma geldikleri unutulmamalıdır. Örneğin, boya- fiilinden boyag ismi türetilmiş; sonra bu kelime, sonundaki -g sesinin düşmesiyle boya olmuştur. Bu tür kelimeler için örnekleri aşağıdaki gibi çoğaltabiliriz:

acı / acı-, ağrı / ağrı-, damla / damla-, ekşi / ekşi-, göç / göç-, kuru / kuru, sancı / sancı-.

Eş sesli oldukları hâlde, yapı ve anlam bakımından birbirleriyle ilgisi bulunmayan kelimeler de vardır.

art / art-, boz / boz-, yan / yan-, yaz / yaz-, yüz / yüz-.

4. Yapım Ekleri

Yapım ekleri, eklendikleri kelimelerden yeni kelimeler türetir. Günümüz Türkçesinde, iki yüze yakın yapım eki vardır. Bu eklerin bazıları çok işlektir ve yüzlerce sözcüğün yapısında yer almıştır ve yeni kelime türetmede kullanılmaktadır; bazıları ise ancak bir iki kelimedeyi oluşturur ve yeni kelime türetmede kullanılmamaktadır. Dil, işlek olan eki kullanmayı tercih eder. Örneğin; -m, işlek bir fiilden isim yapma ekidir; -mık ise, birkaç kelimedeyi oluşturur ve işlek değildir.

bak – ı – m ver – i – m kıy – mık il – mik

İşlekliliğini kaybetmiş bir ek, tekrar kelime türetmede kullanılabilir; ama dil, bu şekildeki uygulamaları genellikle kabul etmez, tercih etmez. Örneğin, -anak eki değenek>değnek, takanak, sağanak gibi birkaç kelimedeyi oluştururken, sonradan Türkçenin söz varlığına aynı ekle türetilmiş olanak, gelenek, görenek, tutanak gibi kelimeler katılmıştır.

Yapım eklerinin bazıları ise, zamanla eklendikleri kökle kaynaşmış, ayrılmaz hâle gelmiştir. Bu kelimelerde kök unutulmuş, gövde neredeyse kök niteliği kazanmıştır. Örneğin; barış-, bekçi, bekle-, inan-, savaş-, usan- bu tür kelimelerdir.

Yapım ekleri dörde ayrılır:

- İsimden isim yapan ekler.
- İsimden fiil yapan ekler.
- Fiilden isim yapan ekler.
- Fiilden fiil yapan ekler.

4.1. İsimden İsim Yapan Ekler

İsime getirilip yeni bir isim türeten eklerdir. Aynı ek olmamak şartıyla, birden fazla isimden isim yapan ek üst üste gelebilir. Bu ekleri

hem Türkçe kökenli, hem de yabancı kökenli kelimelere getirebiliriz.

Türkçede isimden isim yapan ekler şunlardır:

-a, -e

Çok az sayıda kelimedede bulunur: gece, göze, komuta.

-aç, -eç

İşlek olmayan bir ektir: kıraç, bozaç, topaç.

-ak, -ek

Genellikle tek heceli kelimelere eklenir. Benzetme, küçültme anlamlarını ifade eder.

başak, benek, yanak, solak, odak.

-al, -el

İsimleri sıfatlaştıran bu ek işlek değildir: güzel, ilkel

Son yıllarda kullanımının yaygınlaştığı ve yanlış olarak hem isimlere, hem de fiillere eklendiği görülmektedir: sözel, yanal, sanal, doğal.

-an, -en

İşlek değildir. Birkaç kelimedede, benzerlik anlamıyla kalıplaşmıştır: eren, kızan, oğulan>oğlan.

-ar, -er / -şar, -şer

Sayılarla gelerek üleştirme sıfatları yapar: birer, üçer, dörder, altışar, yedişer.

-ay, -ey

Bu ekten Cumhuriyet döneminde yararlanılmıştır: kuzey, güney, düzey, aday, birey, yüzey.

-az, -ez

İşlek olmayan bir ektir: ayaz.

-ca, -ce / -ça, -çe

Bu ek aslında eşit-lik du-ru-mu eki ve do-la-yı-sıy-la çe-kim eki-dir. Ba-zı ke-li-me-ler-de ka-lıp-la-şa-rak kalıcı isimler türetmiş ve yapım eki işlevini yüklenmiştir: akça, alaca, karaca, kokarca.

Dil adları yapar: Almanca, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Türkçe.

Zarf yapar: insanca, usulca, yavaşca.

Yer adı yapar: Çamlıca, Kanlıca, Tuzluca, Yenice.

-cağız, -ceğiz / -çağız, -çeğiz

Küçültme, sevgi, acıma anlamını taşır: cancağız, evceğiz, kadıncağız, kızcağız, köyceğiz.

-cak, -cek / -çak, -çek

Küçültme, acıma ifade eder: ailecek, yavrucak.

Sıfat yapar: büyücek, küçücek, sağlıcak.

Zarf yapar: çabucak, demincek, hemencek.

İsim yapar: ayakçak, kolçak, oyuncak.

-cı, -ci, -cu, -cu / -çı, -çi, -çu, -çü

İşlek bir ektir. Değişik anlamlarda isimler türetir.

Meslek adı: arabacı, aşçı, boyacı, camcı, gazeteci, sucu.

Alışkanlık: dedikoducu, içkici, inatçı, kavgacı, kinci, uykucu.

Mensubiyet: Atatürkçü, akılcı, kralcı, milliyetçi.

Farsça ve Arapçadan dilimize girmiş olan -dar, -kâr, -î eklerinin yerine kullanılır:

bestekâr = besteci emektar = emekçi kindar = kinci

sahtekâr = sahteci kemanî = kemancı hesabî = hesapçı

-cık, cik, -cuk, -cük / -çık, -çik, -çuk, -çük

Küçültme, sevgi, pekiştirme, acıma anlamı taşıyan adlar yapar.

arpacık, babacık, bademcik, gelincik, kapakçık, kızılıcık, kulakçık, Mehmetçik, minicik, şuracık, tanecik.

Yer adı yapar: Ayancık, Çınarcık, Germencik, Gölçük, Kavacık, Kuzguncuk, Tepecik, Yakacık.

-cıl, -cil, -cul, -cül / -çıl, -çil, -çul, -çül

Düşkünlük, bağlılık, benzerlik anlamlarını ifade eder.

batakçıl, çürükçül, evcil, barışçıl, bencil, insancıl.

Bu ekle terim de türetilmiştir: etçil, otçul, böcekçil.

-ç

İşlek değildir. Anlamı pekiştirir: anaç, babaç, ataç.

-dam, -dem / -tam, -tem

İşlek değildir; ama yeni birkaç kelime de kullanılmıştır.

yöntem, erdem, yordam, gündem, saydam.

-daş, -deş / -taş, -teş

Ortaklık, birliktelik bildiren kelimeler türetir. Aslı olarak uyuma girmeyen bu ekin günümüzde uyuma girmiş örnekleri de vardır:

dindaş, meslektaş, ülküdaş; çağdaş, işteş, özdeş, sesteş, sınırdaş, soydaş, türdeş.

-dırık, -dirik, -duruk, -dürük

Organ adlarından kelime türeten, işlek olmayan bir ektir.

boyunduruk, çiğindirik, burunduruk, dişindirik.

-gil

Bu ek uyuma girmez: annemgil, teyzemgil.

Bu ekin üzerine -lar çokluk eki getirilerek terim türetilmiştir: buğdaygiller, köpekgiller.

-ır, -ir, -ur, -ür

Yansıma kelimelerden isim türetir: tıkır, çıtır, gıcır, fıkır, şıkır.

-l

İşlek değildir: ardıl, buzul, çoğul, kumul, tekil.

Yansıma kelimelerden isim türetir: gürül, parıl, pırıl, şarıl.

-k

İşlek değildir. Benzerlik ifade eder: bebek, çıtırık, kabuk, kovuk, topuk.

-ki

Aitlik, ilgi bildirir. Türetilen kelimeler sıfat olarak kullanılır. Niteleme yapmadığında, ismin yerine geçer: yarınki, Ankara'daki.

Dünkü, bugünkü, öbürkü örnekleri dışında uyuma girmez.

-la, -le / -lak, -lek

Eski Türkçede -lak şeklinde olan bu ek, zamanla "k" sesini kaybetmiş

olmakla birlikte, bu sesin korunduğu kelimeler de vardır: tuzla, kumla, yayla; otlak, avlak, sulak.

-leyin

Uyuma girmeyen bu ek işlek değildir ve zaman ifade eder: akşamleyin, sabahleyin, geceleyin.

-lı, -li, lu, -lü

İşlek bir ektir. Genellikle sıfat türetir. Ait olma, ilgili olma, sahip olma, mensup olma anlamlarını ifade eder.

alımlı, boyalı, buğulu, kirli, korkulu, şekerli, uykulu, uyumlu, varlıklı, verimli, tutumlu; Ankaralı, Asyalı, Avrupalı, Hacettepeli.

Arapça ve Farsça kökenli -î, -dâr gibi eklerin yerini tutar.

Bağdadî = Bağdatlı

Selçukî = Selçuklu

asabî = sinirli

mahallî = yerli

manidâr = anlamlı

alâkadâr = alâkalı, ilgili

-lık, -lik, -luk, -lük

İşlek bir ek olan -lık, çok farklı anlam ilgileri kurarak yeni kelimeler türetir.

Sıfat: gelinlik, yemeklik, dolmalık, elbiselik, hediyelik.

İsim: şekerlik, güvercinlik, kitaplık, samanlık, çimenlik, samanlık, ağaçlık, kayalık.

Araç gereç ismi: gözlük, kolluk, omuzluk, kulaklık, meyvelik, tuzluk, ağızlık.

Soyut kavram ismi: gençlik, öğretmenlik, verimlilik.

-man, -men

İşlek bir ek değildir.

şişman, kocaman, küçümen, kodaman, karaman, gökmen, evcimen, toraman, Türkmen, Kölemen, katman.

-msar, -mser

Genellikle sıfatlara gelerek sıfat ve isim yapar.

iyimser, kötümser, karamsar, çekimser.

-msı, -msi

Renklere eklenerek sıfat ve isim yapar.

mavimsi, sarımsı, beyazımsı; ipeğimsi, taraksı, kadifemsi.

-mtırak

Uyuma girmeyen bu ek, renk ve tat bildiren sıfatlara gelerek benzer anlamında sıfat yapar.

ekşimtırak, sarımtırak, acımtırak, yeşilimtırak, mayhoşumtırak.

-n

İşlek değildir. Zaman ifade eden birkaç kelimedeki kalıplaşmıştır: yazın, kışın, güzün.

-ncı, -nci, -ncu, -ncü

Sıra sayı sıfatları yapar: birinci, ikinci, üçüncü.

-sal, -sel

Önceleri kumsal, uysal gibi birkaç kelimedeki görülen, yapısı, kökeni ve kullanım şekli tartışmalı olan bu ek, özellikle sıfat türetmek için yaygın biçimde kullanılmış, hatta fiil köklerine de getirilmiştir (görsel, işitsel).

bilimsel, evrensel, geleneksel, kişisel, kurumsal, ruhsal.

Arapçadan geçen ve nîpet î'si adı verilen ekin yerine kullanımı yaygındır.

ahlâkî = ahlâksal hukukî = hukuksal mantıkî = mantıksal

-sız, -siz, -suz, -süz

Yokluk ve eksiklik anlamı taşıyan sıfatlar yapan çok işlek bir ektir. Sıfat türeten -lı ekinin anlamca olumsuz biçimidir: evsiz, akılsız, güçsüz, neşesiz, parasız.

Arapça lâ-, gayr- ve Farsça bî-, nâ- olumsuzluk ekleri yerine kullanılmıştır:

bîkes = kimsesiz gayriciddî = ciddiyetsiz

lâkayd = ilgisiz nâçar = çaresiz

-sızın, -sizin, -suzun, -süzün

Birleşik bir ektir (-sız + -ın). Türetilen kelimeler zarf olarak kullanılır.

ansızın, anlamaksızın, bilmeksizin, görmeksizin, yemeksizin, yorulmaksızın.

-şın, -şin

Renk adlarına gelir ve benzerlik, yakınlık anlamı taşıyan sıfatlar türetir. İşlek olmayan ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmez: sarışın, gökşin, karaşın.

-t

İşlek değildir: boyut, dikit, eşit, karşıt, sarkıt, yaşıt.

-tay

Moğolcadan dilimize geçen bu ek, birkaç kelimedede kalıplaşmıştır: danıştay, kurultay, sayıştay, yargıtay.

-tı, -ti, -tu, -tü

Yansıma kelimelere getirilir: tıkırtı, fıslıtı, şıkırtı, şangırtı.

-z

İşlek değildir. Sayı ve organ adlarında çokluk ve topluluk anlamı verir: ikiz, üçüz, dördüz, beşiz, altız, göz, diz, boynuz, omuz.

4.2. İsimden Fiil Yapan Ekler

İsim kök ve gövdelerinden, kökün anlamıyla ilişkili fiil gövdeleri yapan eklerdir. Bu ekler sayıca fazla değildir.

Türkçede, isimden fiil yapan ekler şunlardır:

-a-, -e-

İşlek bir ektir ve genellikle tek heceli isim köklerine gelerek hem geçişli, hem de geçişsiz fiiller türetir.

ada-, boşa-, oyna-, gevşe-, dişe-, dile-, koca-, yaşa-, yumuşa-, benze.

-al-, -el-

Az sayıda kelimedede görülen bu ek, geçişsiz fiiller yapar.

sağal-, çoğal-, düzel-, gencel-, yönel-, körel-.

-an-, -en-

Dönüşlülük ifade eden fiiller türetir: gücen-, beğen-, utan-.

-ar-, -er-

Renk adlarından geçişsiz fiiller yapar: göğer-, yeşer-, sarar-, karar-.

İsimeklere eklenerek geçişli fiiller yapar: başar-, onar-, suvar-.

-da-, -de-

Yansıma kelimelerden geçişsiz fiiller türetir: gürülde-, kıkırda-, fokurda-, şıkırda-; alda- (aldat-).

-k-

İşlek değildir: acık-, gözüük-, gecik-, birik-.

-kır-, -kir-, -kur-, -kür-

Yansıma kelimelerden fiil türetir: sümükür-, haykır-, püskür-, tükür-.

-l-

Sıfatlardan fiil türetir: durul-, incel-, kocal-, küçül-.

-la-, -le-

Çok işlek bir ektir. Hemen hemen bütün isimlerden geçişli ve geçişsiz fiil türetebilir. -la-, -le- ile biten fiillerin neredeyse tamamı bu ekle isimden türetilmiştir.

açıkla-, akla-, akşamla-, avla-, bağla-, bıçakla-, çağla-, çözümler-, denetle-, elle-, faksla-, fırla-, gecele-, gözle-, hazırla-, horla-, ilâçla-, inle-, istifle-, kanıtla-, kaşıkla-, kışla-, klorla-, kötüle-, kurşunla-, kuzula-, mummyala-, parçala-, postala-, rendele-, sabahla-, sabunla-, serinle-, sorgula-, şişmanla-, tanımla-, tekrarla-, topalla-, tuzla-, ütüle-, yağla-, yanıtla-, yansıla-, yavrula-, yazla-, yumurtla-, zayıfla-, zehirle-.

-lan-, -len-

Birleşik bir ektir. Dönüşlü fiiller yapar:

arabalan-, dertlen-, evlen-, karlan-, kurtlan-, sözlen-, yaşlan-.

-laş-, -leş-

Birleşik bir ektir. Genellikle sıfatlara getirilir. Bir sürece bağlı olarak dönüşme anlamında fiiller türetir:

alçaklaş-, başkalaş-, iyileş-, katılaş-, kremleş-, köpekleş-, sarılaş-, topaklaş-, yenileş-, yiğitleş-.

-msa-, mse-

Birleşik bir ektir. Geçişli fiiller kurar ve eklendiği sözcüğe “öyle sayma, öyle gibi olma” anlamını katar: azımsa-, benimse-, küçümse-.

-r-

İşlek değildir: anır-, bağır-, öğür-, çağır-, böğür-; delir-, belir-.

-rga-, -rge-

Birkaç kelimede görülür: esirge-, yadırga-.

-sa-, -se-

İşlek değildir. Türetilen fiiller ihtiyaç ve öyle sayma anlamlarını taşır. büyükse-, duraksa-, garipse-, gerekse-, hafifse-, susa-.

4.3. Fiilden İsim Yapan Ekler

Türkçede, fiilden isim yapan eklerin çoğu kalıcı isimler türetir. Bunlardan -mak, -ma, -ış ekleri hem kalıcı, hem de geçici isimler yapar.

Çok sayıdaki eklerden başlıcaları şunlardır:

-a, -e

Aslında bir zarf fiil eki olan -a, bazı fiillerde kalıplaşmış ve kalıcı isimler türetmiştir.

çevre, dize, doğa, ege, evre, oya, sapa, yara.

-acak, -ecek

Aslında bir sıfat fiil eki olan -acak, bazı fiillerde kalıplaşmış ve kalıcı isimler türetmiştir.

açacak, alacak, gelecek, giyecek, içecek, yakacak, yiyecek.

-aç, -eç

İsim ve sıfat yapar: büyüteç, güleç, kaldıraç, süreç, sayaç, tokaç, yamaç, yükselteç.

-ağan, -eğen

İşlek değildir. Genellikle sıfat yapar: durağan, gezegen, ivercen, olağan, süreğen.

-ak, -ek

İşlek bir ektir. İsim ve sıfat türetir.

atak, bıçak, bitek, dönek, kaçak, kayak, kıvrak, kıyak, korkak.

-al, -el

İşlek değildir: çatal, doğal, kural, sanal.

-alak, -elek

İşlek değildir. Süreklilik bildiren sıfat ve isim türetir: asalak, çökelek, yatalak.

-am, -em

İşlek değildir: buram, dönem, kuram, tutam.

-amaç, -emeç

İşlek değildir: dönemeç, tutamaç.

-amak, -emek

İşlek değildir: basamak, kaçamak, tutamak.

-an, -en

Aslında bir sıfat fill eki olan -an, bazı fiillerde kalıplaşmış ve kalıcı isimler türetmiştir.

alan, bakan, bölen, çarpan, duyan, kaçan, satan.

-anak, -enek

İşlek değildir: değnek, ekenek, gelenek, görenek, olanak, seçenek, tutanak.

-ar, -er

Aslında bir sıfat fill eki olan -ar, bazı fiillerde kalıplaşmış ve kalıcı isimler türetmiştir.

yazar, değer, gider, çıkar.

-ay, -ey

İşlek değildir: dikey, olay, yapay, yatay.

-ca, -ce; -ça, -çe

İşlek değildir ve genellikle soyut isimler yapar: dönence, güvence, çekince, dinlence, eğlence.

-ç

Somut isimler yapar: bağlaç, tıkaç, tümleç,

Dönüşlü fiillerden soyut isimler ve az olarak somut isimler yapar.

bilinç, direnç, erinç, gönenc, gülünç, iğrenç, korkunç, ödünç, sevinç.

-dık, -dik, -duk, -dük / -tık, -tik, -tuk, -tük

Aslında bir sıfat fill eki olan -dık, kalıplaşmaya uygun olmadığı için, ancak birkaç kelimedede kalıcı olarak kullanılabilmiştir: bildik, tanıdık.

-ga, -ge / -ka, -ke

Soyut ve somut isimler yapar. İşlek bir ektir.

bildirge, bilge, bölge, dalga, damga, dizge, gösterge, kavurga, sömürge, süpürge, yonga, yönerge.

-gaç, -geç / -kaç, -keç

İsim ve sıfat yapar: solungaç, süzgeç, utangaç, üşengeç, yüzgeç.

-gıç, -giç, -guç, -güç / -kıç, -kiç, -kuç, -küç

Çok işlek değildir: başlangıç, bilgiç, dalgıç, sorguç, yargıç.

-gan, -gen / -kan, -ken

İşlek bir ektir. Alışkanlık, süreklilik ifade eden isim ve sıfatlar türetir.

alınan, çalışkan, çekingen, değişken, dövüşken, etken, edilgen, iletken, kırılğan, konuşkan, üretken, yapışkan.

-gı, -gi, -gu, -gü / -kı, -ki, -ku, -kü

İşlek bir ektir. Somut ve soyut isimler yapar.

algı, askı, atkı, baskı, bıçkı, bilgi, çalgı, çizgi, dolgu, olgu, övgü, saygı, sergi, sezgi, süngü, tutku, yanlgı, yengi.

-gın, -gin, -gun, -gün / -kın, -kin, -kun, -kün

Hem isim, hem sıfat türeten işlek bir ektir.

alışkın, azgın, bilgin, coşkun, dalgın, durgun, düzgün, ergin, erişkin, gelişkin, gergin, gezgin, kızgın, küskün, yangın, yetişkin, yılgın.

-ı, -i, -u, -ü

Çok işlek bir ektir. Genellikle isim yapar.

artı, aşırı, ayrı, başarı, bildiri, beğeni, bölü, çağrı, çatı, çarpı, çeki, dizi, dolu, duru, duyuru, dürtü, gömü, götürü, güldürü, öneri, saldırı, sancı, sızı, sürü, takı, yakı, yarı, yazı.

-ıcı, -ici, -ucu, -ücü

İşlek bir ektir. İsim ve sıfat yapar.

açıcı, araştırmacı, bakıcı, bayılıcı, besleyici, dağıtıcı, dizici, ezici, kesici, kırıcı, örücü, satıcı, silici, sürücü, temizleyici, üzücü, yanıcı.

-ış, -iş, -uş, -üş

İşlek bir ektir. Türettiği kelimeler fiil ismi veya isim olur.

ağlayış, bekleyiş, damlayış, direniş, geziş, haykırış, yavaşlayış.

alkış, barış, değiş tokuş, deyiş, dövüş, gülüş, iniş,savaş, yağış.

-k

İsim ve ad türeten işlek bir ektir.

açık, alık, ayırık, buruşuk, barışık, birleşik, çelişik, çıkık, dolaşık, düşük, eğik, ezik, ilik, kaçık, kayık, kopuk, savruk, soluk, sönük, şımarık, uyanık, yayık, yılışık.

-l

İşlek değildir: çakıl, çapul, çekül, ışıl, koşul, kurul, okul.

-m

Çok işlek bir ektir ve farklı işlev ve anlamlarda kelimeler türetir.

akım, anlatım, bakım, basım, boğum, büklüm, çarpım, çizim, dürüm, ekim, gerilim, dilim, doğum, duyum, içim, kesim, kaldırım, kavram, kapsam, kurum, pişirim, seçim, tadım, taşım, yudum.

-ma, -me

İşlek bir ektir. Fiil ismi ve müstakil isimler ve terimler türetir.

asma, benzeşme, bölme, burma, çarpma, duruşma, gelme, kazma, kesişme, kırılma, koşma, oturma, sarma, sayma, taşlama, toplama, uçurtma, yürüme.

-maca, -mece

İşlek değildir.

atmaca, bilmece, boğmaca, çekmece, kandırmaca, koşmaca, kovalamacı, köşe kapmacı.

-maç, -meç

İşlek değildir: çığırmaç, demeç, tutmaç, yırtmaç.

-mak, -mek

İşlek bir ektir. Bütün fiiller bu ekle isimleştirilir.

açmak, almak, bilmek, bulmak, çekmek, çıkmak, duraklamak, sezmek, terlemek.

Bu ekin kullanıldığı kalıcı isimler de vardır.

çakmak, ekmek, ilmek, yemek.

-man, -men

İşlek değildir. Abartma ve süreklilik ifade eder: azman, kocaman şışman, dalaşman.

Bu ekle, "iş yapan kimse" anlamında yeni kelimeler türetilmiştir.

danışman, eğitmen, eleştirmen, gözetmen, okutman, öğretmen, sayman.

-maz, -mez

Aslında bir sıfat fiil eki olan -maz, bazı fiillerden olumsuz anlam taşıyan, kalıcı sıfat ve isimler türetmiştir.

İnanılmaz, korkmaz, solmaz, yılmaz.

-mik, mik, -muk, -mük

İşlek değildir: kusmuk, ilmik, kıymık.

-mır, -mir, -mur, -mür

İşlek değildir: yağmur, kömür.

-miş, -miş, -muş, -müş

Aslında bir sıfat fiil eki olan -miş, bazı fiillerden kalıcı sıfat ve isimler türetmiştir.

dolmuş, geçmiş, satılmış, yemiş.

-n

İşlek bir ektir: akın, dizin, ekin, esin, gelin, ışın, özen, sayın, talan, tütün, yayın.

-ntı, -nti, -ntu, -ntü

Genellikle, kendi kendine olma anlamını ifade eden isimler türetir.

alıntı, akıntı, bulantı, çalıntı, çırpıntı, kalıntı, kaşıntı, kasıntı, kırıntı, kırpıntı, kuruntu, özentisi, serpinti, sıkıntı, süprüntü, uyuntu, yıkıntı.

-r

Aslında bir sıfat fiil eki olan -r, bazı fiillerde kalıplaşmış ve kalıcı isimler türetmiştir.

okur, gelir.

-sal, -sel

Bu ek sadece uysal kelimesinde yer alırken, son dönemde kullanım alanı genişletilmiş ve hem fiile, hem de isme getirilerek özellikle sıfat

türetilmiştir.

görsel, işitsel, eğitsel.

-t

Son dönemlerde işleklik kazanmıştır.

dikit, kalıt, kanıt, kesit, konut, koşut, ölçüt, özet, sarkıt, taşıt, yakıt, yapıt, yazıt.

-v

İşlek değildir. Yeni türetilmiş bazı kelimelerde görülür: işlev, görev, ödev, söylev, türev.

4.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiilden fiil yapan eklerin bazıları çok işlektir ve her fiile gelebilir; bazılarının ise, kullanım alanı çok sınırlıdır ve sadece birkaç fiilde kalıplaşmış olarak yaşamaktadır.

Fiilden fiil yapan ekleri incelerken çatı adı verilen özel fiil şekline de dikkat etmek gerekir.

Fiil çatıları, özne veya nesnenin fiilin gerçekleşmesiyle ilişkili farklı durumlarını oluşturan eklerin, fiil tabanına getirilmesiyle ilgilidir. Fiilin aldığı ekin, çatı eki olup olmadığını anlamak için, cümlenin anlamına bakmak gerekir.

Türkçede, fiilden fiil yapan eklerin bazıları, fiilin çatısını etkilemeyen ancak öteki yapım ekleri gibi, yeni kelime türeten eklerdir: -a-, -ala-, -ı-, -k-, -ma-, -p-. Nitekim, bu eklerle yapılan tıka-, serpele-, kazı-, kırk-, oturma-, serp- fiillerinde çatıların değişmediği görülür.

Eklendikleri fiilin anlamını etkilemeden, o fiilin özne ve nesne ile ilişkisinde değişiklik yapan ekler, çatı ekleridir: -dır-, -l-, -n-, -r-, -ş-, -t-, ekleri yazıl-, koşuş-, doyur-, tanıt-, tanıştır- gibi çatı özellikleri taşıyan fiiller türetir.

Fiilden fiil yapan eklerin başlıcaları şunlardır:

-a-

Fiile pekiştirme anlamı katan, işlek olmayan bir ektir: kapa-, tıka-.

-ala-, -ele-

Fiile tekrarlama, süreklilik anlamını katar. İşlek değildir.

eşele-, durala-, itele-, kovala-, ovala-, serpele-, silkele-, tepele-.

-ar-, -er-

İşlek değildir. Fiilleri geçişli ve ettirgen yapar: çıkar-, kopar-, onar-.

-dır-, -dir-, -dur-, -dür- / -tır-, -tir-, -tur-, -tür-

İşlek bir ektir. Ünsüzle biten fiillerden geçişli ve ettirgen fiiller yapar.

açtır-, aldır-, bildir-, bitiştir-, böldür-, buldur-, değdir-, sevindir-, süründür-, yazdır-.

Bazı fiillerde ise, ettirgenlik anlamı zayıflamış veya kaybolmuştur.

aldır- (ilgi göster-), çıldır-, ezdir-, tuttur- (ısrar et-), kaptır- (dikkatini fazla ver-), sezdir-.

-ır-, -ir-, -ur-, -ür-

Ünsüzle biten tek heceli fiilleri ettirgen yapar.

artır-, aşır-, bitir-, doyur-, göçür-, içir-, kaçır-, taşır-, uçur-, yatır-.

-k-

Tek heceli fiillere gelerek anlamı pekiştirir: ayık-, burk-, kırk-, kork, sark, silk-.

-l-

İşlek bir ektir. Fiili edilgen yapar: anıl-, açıl-, bakıl-, basıl-, çizil-, içil-, konul-, yenil-.

Bazı fiillerde dönüşlülük anlamını ifade eder: açıl-, atıl-, asıl-, çekil-, üzül-, yayıl-.

-ma-, -me-

Her fiile gelir ve olumsuzluk anlamını verir.

anlama-, bilme-, çalışma-, kavrama-, okuma-, öğrenme-, öğretme-, yazma

-mala-, -mele-

İşlek değildir. Fiilin anlamını pekiştirir: sarmala-, tırmala-.

-n-

Dö-nüş-lü fi-il-ler ya-par: alın-, di-kin, dö-kün-, dö-vün-, gi-yin-, ör-tün-, sü-rün-, ta-ran-.

Ünlüyle ve l ünsüzüyle biten fiillerden sonra kullanıldığında edilgen fiil de yapabilir.

aran-, bağlan-, bilin-, silin-, taran-.

-p-

İşlek değildir: kırp-, serp-.

-ş-

Eklendiği fiilin ortaklaşa ya da karşılıklı yapıldığını ifade eder.

bakış-, bekleş-, benzeş-, boğuş-, buluş-, çarpış-, çekiş-, gülüş-, kaçış-, kaynaş-, koklaş-, kucaklaş-, tanış-, uçuş-.

Bazı fiillere "kendiliğinden oluş" anlamını yükler.

alış-, kızış-, kokuş-, pekiş-, sıkış-, tutuş-.

Sıfatlardan türetilmiş fiillere getirilerek "süreç içinde gerçekleşme" anlamını ifade eder.

donuklaş-, güzelleş-, irileş-, iyileş-, kötüleş-, siyahlaş-.

-t-

İşlek bir ettirgenlik ekidir.

acıt-, akıt-, aldirt-, azalt-, azıt-, boyat-, darılt-, düzelt-, eskit-, içirt-, kapat-, kazıt-, kokut-, kopart-, korkut-, okut-, sapıt-, sarkıt-, soğut-, tarat-, uyut-, ürküt-.

5. Çekim Ekleri

Çekim ekleri; kelimelere işleklik kazandıran, kullanım alanı yapım eklerine göre daha kapsamlı, kullanım alanı geniş olan eklerdir. Çekim ekleri, kalıplaşanlar dışında, kelime türetmez; kelimelerin iyeliğini, şahsını, zamanını, çokluğunu bildirir.

Çekim ekleri cümleden çıkarılırsa kelimeler arasındaki anlam ilgileri kopar ve yapı bozulur.

Yapım eklerinden sonra gelen çekim ekleri, aynı görevde olmamak şartıyla, üst üste eklenebilir.

Çekim ekleri, isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere ikiye ayrılır.

5.1. İsim Çekim Ekleri

İsimlerin durum, iyelik, çokluk, soru bakımlarından çekimini yapan ekler isim çekim ekleri denir.

5.1.1. Durum Ekleri

İsimlerle, isim ve fiiller arasında anlam ilgisi kuran ekler durum ekleri denir.

Türkçedeki durum ekleri şunlardır:

Belirtme durumu eki (-ı, -i, -u, -ü)

Cümlenin öğelerinden nesneye eklenen ve nesneyi belirli yaparak geçişli bir fiile bağlayan eke belirtme durumu eki denir. Nesne belirtme durumu ekini alırsa belirli nesne, almazsa belirsiz nesne olur. Fiile sorulan “neyi, kimi” sorularının cevabı belirli nesneyi; “ne, kim” sorularının cevabı ise belirsiz nesneyi gösterir.

Ali çayı içti. (Belirtme durumu eki kullanıldığı için belirtili nesne)

Ali çay içti. (Belirtme durumu eki kullanılmadığı için belirtisiz nesne)

Bu ek, birkaç örnekte kelime grubu kurar: yüzü aşkın.

Bulunma durumu eki (-da, -de / -ta, -te)

Bu ek, hareketin ve oluşun mekânını, zaman içindeki yerini, miktarını, derecesini vb. gösterir. Ayrıca kalıplaşarak kelime grupları oluşturur.

arabada, akılda, evde, yaşta, başta, anda; devede kulak, gözde insan, yükte hafif.

Çıkma durumu eki (-dan, -den / -tan, -ten)

Bu ek; hareketin ve oluşun uzaklaştığını, ayrıldığını ifade eder; cümleye sebep, sonuç, zaman bildirme, adın yapıldığı maddeyi bildirme, bir bütünü veya bütünün parçasını bildirme, yer ve yön gösterme, eş anlam ve karşıt anlam bildirme gibi farklı anlam ilgileri katar.

Ankara'dan, denizden, çocuktan, okuldan, gözünden, yalandan; kulaktan dolma, gözden ırak, elliden fazla.

Eşitlik durumu eki (-ca, -ce / -ça, -çe)

Bu ek, kelimeler arasında eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma ilgileri kurar; ayrıca bazı kelimelerde kalıplaşmıştır.

akıllıca (davranmak), kızgınca (bakmak), günlerce (çalışmak), iyice (anlamak).

İlgi durumu eki (-ın, -in, -un, -ün / -nın, -nin, -nun, -nün)

Eklendiği isimle başka bir isim arasında "ona ait, onunla ilgili" anlamlarıyla ilgi kuran eke ilgi durumu eki denir. Ek, ünsüzle biten kelimelerden sonra -ın, ünlüyle biten kelimelerden sonra -nın şeklindedir.

İlgi durumu eki, eklendiği kelime ve ona bağlı kelimeyle belirtili isim tamlaması kurar; bundan dolayı, ilgi durumu ekine tamlayan eki de denilmektedir.

yolun karşısı, evin çatısı, masanın üstü, Ali'nin kalemi.

Vasıta durumu eki (ile / -la, -le)

Bu ek; birliktelik ifade eder; ayrıca kalıplaşarak kelime grubu oluşturur.

araçla, çiçekle, oyunla, kılıçla, ceketle, bardakla; ölümle dans, neşeyle dolu.

Yalın durum

İsmin hiçbir durum eki almamış hâlidir: balık, ekin, gelin, kemik, kuş, soluk.

Yönelme durumu (-a, -e)

Bu ek, ismi yönelme ve yaklaşma ilgisi ile fiile bağlar. Fiilin hareketi, yönelme durumu ekini almış olan isme doğrudur. Bu ek de kalıplaşarak kelime grubu oluşturur.

eve, kaleme, sana, şehre; kulağa hoş, büyüğe saygı.

5.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, ismin hangi şahsa, kime, neye ait olduğunu gösterir. Her şahıs için farklı iyelik eki vardır.

Birinci tekil kişi : -m

(benim) çocuğum, babam, evim.

İkinci tekil kişi : -n

(senin) çocuğun, baban, evin.

Üçüncü tekil kişi : -ı, -i, -u, -ü / -sı, -si, -su, -sü

(onun) çocuğu, babası, evi.

Birinci çoğul kişi : -mız, -miz, -muz, -müz

(bizim) çocuğumuz, babamız, evimiz.

İkinci çoğul kişi : -nız, -niz, -nuz, -nüz

(sizin) çocuğunuz, babanız, eviniz.

Üçüncü çoğul kişi: -ları, -leri

(onların) çocukları, babaları, evleri.

İyelik eki almış isim, kendisinden önce gelen bir başka isimle isim tamlaması kurar:

çay bardağı (belirsiz isim tamlaması)

Ankara'nın ortası (belirli isim tamlaması)

benim kitabım (belirli isim tamlaması)

5.1.3. Çoğul Eki (-lar, -ler)

Çoğul eki, önüne sayı sıfatı veya çokluk bildiren bir kelime almış olan isimlerden sonra kullanılmaz; fakat kalıplaşmış bazı kullanımlarda, yer ve şahıs adlarında bu kuralın dışına çıkmıştır.

Kırk Haramiler, Yedi Cüceler, Dört Silahşorlar, Beş Evler.

Çoğul eki, çokluk anlamı dışında şu anlam özelliklerini de taşır:

Seslenme : Ordular! Gençler! Arkadaşlar!

Topluluk, devlet, aile : teyzemler, Aışeler, Osmanlılar, Almanlar, bizler.

Saygı, nezaket : Vali Beyler, Mustafa Kemaller.

Bilim alanında tür adı : sürüngenler, tırnaksılar.

Deyimleşmiş olarak : İyi günler! İyi akşamlar.

5.1.4. Soru Eki (-mı, -mi, -mu, -mü)

Soru eki, kelimelerin bütün çeşidi ve çekiminde, kendisinden önceki kelimedenden ayrı; kendisinden sonraki ekle bitişik yazılır. Ayrı yazılma kuralı, bu ekin soru anlamı taşımadığı durumlarda da geçerlidir.

Bahar geldi mi?

Akşam oldu mu yollar tenhalaşır, kent sessizleşir.

Yaz geldi mi, yollarda bir telâştır başlar.

Vurgusuz olan bu ek, tonlamaya bağlı olarak kelimeye soru dışında farklı anlamlar katar.

Şaşırma : Sen de mi Brutus?

Rica : Bir tane daha alabilir miyim?

Emir : Lütfen susar mısınız?

Soru ekinin yeri, kiplere göre bazı değişiklikler gösterir.

a) Görülen geçmiş zaman, şart, emir ve istek kiplerinde, soru eki şahıs ekinden sonra gelir.

verdim mi, versem mi, vereyim mi, vereler mi.

b) Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman ve gereklilik kiplerinde ise, kişi eklerinden önce gelir.

vermiş miyim, veriyor musun, verecek misiniz, verir misin, vermeli miyim.

5.1.5. Şahıs Ekleri

Ben : -ım, -im, -um, -üm

(ben) öğretmenim, öğrenciyim.

Sen : -sın, -sin, -sun, -sün

(sen) öğretmensin, öğrencisin.

O : -dır, -dir, -dur, -dür / -tır, -tir, -tur, -tür

(o) öğretmen(dir), öğrenci(dir).

Biz : -ız, -iz, -uz, -üz

(biz) öğretmeniz, öğrenciyiz.

Siz : -sınız, -sınız, -sunuz, -sünüz

(siz) öğretmensiniz, öğrencisiniz.

Onlar : -dırlar, -dirler, -durlar, -dürler/-tırlar, -tirler, -turlar, -türler

(onlar) öğretmen(dirler), öğrenci(dirler).

5.2. Fiil Çekim Ekleri

Fiil çekim ekleri, isimlerle fiiller arasında geçici anlam ilişkileri kurmak için kullanılan eklerdir. Fiil kök ve gövdelerine eklenerek fiilin anlamını kişi ve nesnelere bağlar. Şekil, zaman, kişi ve soru ekleri fiil

çekimini sağlayan işletme ekleridir.

Fiile gelen şekil ve zaman ekleri, kip ekleri olarak da adlandırılır. Bu kip ekleri iki şekilde karşımıza çıkar:

1. Bildirme kipleri.
2. Tasarlama kipleri.

Bildirme kipleri, fiilin gösterdiği işin, yapıldığını, ya da yapılacağını haber veren kiplerdir. Bunlar görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman kipleridir.

Tasarlama kipleri ise, fiilin gösterdiği işin henüz gerçekleşmediğini ama tasarlanmış olduğunu gösteren kiplerdir.

5.2.1. Bildirme Kipleri

Fiilin anlamındaki hareketi, oluşu ve kılışı, belli bir zamana bağlayan kiplerdir.

Görülen geçmiş zaman: geldim, geldin, geldi, gel-dik, geldiniz, geldiler.

Duyulan geçmiş zaman: gelmişim, gelmişsin, gelmiş, gelmişiz, gelmişsiniz, gelmişler.

Şimdiki zaman: geliyorum, geliyorsun, geliyor, geliyoruz, geliyorsunuz, geliyorlar.

Kesin şimdiki zaman: gelmekteyim, gelmekteisin, gelmekte, gelmekteyiz, gelmektesiniz, gelmekteler.

Geniş zaman: gelirim, gelirsin, gelir, geliriz, gelirsiniz, gelirler.

Gelecek zaman: geleceğim, geleceksin, gelecek, geleceğiz, geleceksiniz, gelecekler.

Bildirme kiplerinin kullanımında, sık sık anlam kaymaları meydana gelir. Örneğin; şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman kiplerinin gelecek zamanı ifade etmek için kullanılmaları durumunda, aralarında anlam farkı ortaya çıkmaktadır.

Yarın gelirim. (= Büyük bir ihtimalle gelmeyeceğim.)

Yarın geliyorum. (= Büyük bir ihtimalle geleceğim.)

Yarın geleceğim. (= Kesinlikle geleceğim.)

5.2.2. Tasarlama Kipleri

Zaman kavramı taşımayan; bir dileği, isteği ya da gerekliliği bildiren bu kipler şunlardır:

Emir: geleyim, gel, gelsin, gelelim, gelin (iniz), gelsinler.

Gereklilik: gelmeliyim, gelmelisin, gelmeli, gelmeliyiz, gelmelisiniz, gelmeliler.

İstek: gelem, gelesin, gele, gelek, gelesiniz, geleler.

Şart: gelsem, gelsen, gelse, gelsek, gelsen, gelseler.

Bildirme kiplerinde olduğu gibi, tasarlama kiplerinde de anlam kaymaları meydana gelmektedir. Günümüz Türkçesinde, istek kipi hemen hemen kullanımdan düşmüştür ve emir kipi, istek anlamını ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Biraz kitap okuyayım. (= 1. emir; 2. istek anlamında)

Biraz kitap oku. (= 1. emir; 2. istek anlamında)

Biraz kitap okusun. (= 1. emir; 2. istek anlamında)

Biraz kitap okuyalım. (= 1. emir; 2. istek anlamında)

Biraz kitap okuyun / okuyunuz. (= 1. emir; 2. istek anlamında)

Biraz kitap okusunlar. (= 1. emir; 2. istek anlamında)

5.2.3. Birleşik Zaman Çekimleri

Türkçede birleşik zaman çekimi üç türdür:

a) Hikâye: Bildirme ve tasarlama kipi ekinin üzerine -dı (-di, -du, -dü / -tı, -ti, -tu, -tü) ekinin getirilmesiyle çekimi yapılır. Emir kipinin hikâyesi yoktur.

okumuştun, okuduydun, okuyordun, okumaktaydın, okurdun, okuyacaktın, okumalıydın, okusaydın, okuyaydın.

b) Rivayet: Bildirme ve tasarlama kipi ekinin üzerine -mış (-miş, -muş, -müş) ekinin getirilmesiyle çekimi yapılır. Emir ve görülen geçmiş zamanın rivayeti yoktur.

okumuşmuşsun, okuyormuşsun, okumaktaymışsın, okurmuşsun, okuyacakmışsın, okumalıymışsın, okusaymışsın, okuyaymışsın.

c) Şart: Bildirme ve tasarlama kipi ekinin üzerine -sa (-se) ekinin getirilmesiyle çekimi yapılır. Şart, emir ve istek kipinin şartı yoktur.

okumuşsan, okuduysan, okuyorsan, okumaktaysan, okursan, okuyacaksan, okumalıysan.

Türkiye Türkçesinde artık, şart anlamı tam olarak geniş zamanın şartı ile ifade edilmektedir.

Kurallara uyarsan, huzurlu yaşarsın.

5.2.4. Şahıs Ekleri

Türkiye Türkçesinde, çekimli fiillerdeki oluş ve kılışın kimin tarafından yapıldığını gösteren ekler, şahıs ekleridir.

Şahıs ekleri, çeşitleriyle birlikte şunlardır:

Ben : 1. -m; 2. -ım, -im, -um, -üm; 3. -ayım, -eyim.

Sen : 1. -n; 2. -sın, -sin, -sun, -sün.

O : 1. -dır,- dir, -dur, -dür / -tır, -tir, -tur, -tür; 2. -sın, -sin, -sun, -sün.

Biz : 1. -k; 2. -ız, -iz, -uz, -üz; 3. -alım, -elim.

Siz : 1. -nız, -niz, -nuz, -nüz; 2. -sınız,-siniz, -sunuz, -sünüz; 3. -ın, -in, -un, -ün (-ınız, -iniz, -unuz, -ünüz).

Onlar : 1. -lar, -ler; 2. -sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler.

5.2.5. Sıfat Fiil Ekleri

Sıfat fiil ekleri, fiillerden geçici olarak sıfat yapan çekim ekleridir. Bu eklerin bir kısmı kalıplaşma yoluyla kalıcı sıfat ve isimler de yapmıştır. Sıfat fiil ekleriyle oluşturulan sıfatlar, isim ögesinin kalkmasıyla adlaşıp üzerine ek alabilir.

Okuyacağımız kitabı gördün mü? = Okuyacağımızı gördün mü?

Seyrettiğim filmi beğendim. = Seyrettiğimi beğendim.

Sıfat fiil ekleri şunlardır: -acak, -an, -ar, -ası,-dı, -dık, -maz, -mış, -r.

-acak, -ecek

Fiillerden, gelecek zamanla ilgili geçici sıfatlar yapar.

akacak kan, oturulacak mahalle.

Bu ek, kalıcı isimler de yapar.

açacak, içecek, yiyecek.

-an, -en

Fiillerden, şimdiki ve geniş zamanla ilgili geçici sıfatlar yapar.
çakan şimşek, çalışan saat, koşan çocuk.

Bu ek, kalıcı isim yapmaya pek uygun olmasa da birkaç örneği vardır.
diken, doğan, sıçan.

-ar, -er

Fiillerden, geniş zamanla ilgili geçici sıfatlar yapar.
akar yakıt, atar damar, döner kebab, yakar top.

Kalıcı isim hâline gelmiş örnekleri vardır.
biçer döğer, döner, gider.

-ası, -esi

İşlek değildir. Fiillerden, geniş ve gelecek zamanla ilgili geçici sıfatlar yapar.

öpülesi eller, yıkılası dünya.

-dı, -di, -du, -dü / -tı, -ti, -tu, -tü

Bu ek işlek değildir. Sıfat yapmaktan çok, birkaç kelimedede kalıplaşmış ve onları isim yapmıştır: gecekondur, imambayıldı, külbastı, oldu bitti, şıpsavdı.

-dık, -dik, -duk, -dük / -tık, -tik, -tuk, -tük

Fiillerden, geçmiş, şimdiki ve geniş zamanla ilgili geçici sıfatlar yapar.
Genellikle üzerine iyelik eki alır.

düştüğüm çukur, topladığım çiçek, yıkadığım meyve; tanıdık adam.

Bu ek, kalıcı isim yapmaya pek uygun olmasa da birkaç örneği vardır.
bildik, tanıdık.

-maz, -mez

Fiillerden, geniş zamanla ilgili, olumsuz anlamda geçici sıfatlar yapar.
dayanılmaz acı, içilmez su, tükenmez kalem, unutulmaz tatil,
yanmaz kumaş.

Bu ek, kalıcı isimler de yapar.

aymaz(lık), hacıyatmaz, ölmez, sönmez, tükenmez.

-mıŖ, -miŖ, -muŖ, -müŖ

Fiillerden, gemiŖ zamanla ilgili geçici sıfatlar yapar.

belirlenmiŖ tarih, gemiŖ zaman, kurumuŖ ağaç, piŖmiŖ yemek.

Bu ek, kalıcı isim yapmaya uygun değildir: gemiŖ.

-r

Fiillerden, geniŖ zamanla ilgili geçici sıfatlar yapar.

bilir kiŖi, dayanılır acı, geçilir dere.

5.2.6. Zarf fiil ekleri

Zarf fiil ekleri, fiillerden geçici olarak zarf yapar. Bu ekler kalıplaŖarak kalıcı hâle gelmeye uygun değildir. Zarf fiil ekleri Ŗunlardır:

-a, -alı, -arak, -dığında, -dıkça, -ı, -ınca, -ıp, -ken, -madan.

-a, -e

Bu ek, günümüzde zarf görevinde, çift olarak kullanılmaktadır.

bata çıka, dne dne, dŖe kalka, gle gle.

BirleŖik fiillerde de kullanılmaktadır: dŖeyaz-, grebil-.

Birkaç kelimedede kalıplaŖmiŖ, kalıcı isimler yapmıŖtır: diye, geçe, göre, kala, öte.

-alı

Fiillerden devamlılık, süreklilik, süreç ifade eden zarflar yapar.

gideli, grŖmeyeli, uyuyalı, oturalıdan beri, gittin gideli.

-arak, -erek

Çok iŖlek bir ektir. Olumlu veya olumsuz bütün fiilleri zarf yapabilir. atarak, dönmeyerek, giderek, görerek, imeyerek, koŖarak, oturarak.

Bu ekin, üzerine ek getirilip grerekten Ŗeklinde kullanılması doğru değildir.

-dığında, -diğinde, -duğunda, -düğünde / -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tğnde

Zaman içinde eder. Aynı anlamı ifade eden bir de -dığı zaman yapısı vardır.

kaynadığında (kaynadığı zaman), konuŖtuęunda (konuŖtuęu zaman), sıyrıldığında (sıyrıldığı zaman), yağdığında (yağdığı zaman).

-dıkça, -dikçe, -dukça, -dke / -tıka, -tikçe, -tuka, -tke

Zaman içinde süreç ifade eden bu ek hemen hemen her fiilden sonra kullanılabilir.

çalıştıkça, dinlendikçe, yedikçe, yürüdükçe.

-ı, -i, -u, -ü

Bu ek tek başına kullanılmaz; günümüzde birleşik fiillerde görülmektedir.

aliver-, koşuver-.

-ınca, -ince, -unca, -ünce

Bu ek, zaman ve sebep ifade eder; -dığı zaman, -dığında yapıları ile bu zaman anlamı bakımından aynıdır. Çok işlektir.

ayarlayınca, çalışmayınca, girince, yazınca, yırtınca.

-ıp, -ip, -up, -üp

İşlek bir ek olan -ıp, birbirini izleyen hareketlerden öncekinin tamlandığını ifade eder.

devrilip, düşünmeyip, düşüp, yaralayıp.

-ken

İşlek bir ektir ve uyuma girmez. i- fiilini zarf yapar: iken.

Diğer fiillere doğrudan eklenmez; arada -yor, -ar (-r), -maz, -acak, -miş eklerinden birini ister ve hepsinde de farklı anlam taşır.

-mişken : Fırsatı değerlendirme.

-yorken : Aynı anda.

-arken : Aynı anda.

-mazken : Süreç içinde olumsuzluk.

-acakken : Yerine.

İstanbul'a gitmişken Topkapı Sarayı'nı da görün.

Uyuyorken zil çaldı.

Anahtarı ararken elimdekileri yere düşürdüm.

Hiç kesilmezken, dün hiç akmadı.

Sinemaya gidecekken akşama kadar uyumuşlar.

-madan, -meden

Zarf fiil eklerinden -ıp'ın olumsuzudur. Çok işlektir.

çevirmeden, göstermeden, kazımadan, yemeden.

C. KELİME BİLGİSİ

(Dr. İbrahim Atabey)

Türkçede kelimeleri ad soylu kelimeler, görevli kelimeler ve fiiller olmak üzere üç ana gruba ayırabiliriz. Bu ayrımında kelimelerin anlamları da ölçüt olarak kullanılabilirse de sonlarına alabildikleri ekler daha sağlam bir ölçüttür. Çünkü Türkçede isim soylu kelimelere ve fiillere gelen çekim ekleri birbirlerinden tamamıyla ayırdırlar. Edat soylu kelimeler de aldıkları ekler açısından isim soylu kelimeler arasında görülebilirler; ancak sontakı olarak kullanıldıkları zaman genellikle eksizdirler.

1. İsim Soylu Kelimeler

İsim soylu kelimeler cümledeki işlevlerine ve anlamlarına göre, kendi aralarında isimler, sıfatlar, zarflar ve zamirler olmak üzere dört gruba ayırılır: Ad, sı-fat ve zarf-la-rın ay-rıl-ma-sın-da kul-la-nı-lan ve aş-a-ğ-ı-da ve-re-ce-ğ-i-miz öl-çüt, ta-ş-ı-dık-la-rı an-lam de-ğil söz-di-zim-sel iş-lev-le-ri-dir: gü-zel ke-li-me-si, (be-nim) gü-zel-im der-ken ad, gü-zel ço-cuk der-ken sı-fat, Gü-zel ko-nu-şuyor derken zarf durumundadır.

1.1. Adlar

Adlar, cümle içerisinde bir isim ögesi olarak işlev görürler ve çeşitli açılardan sınıflandırılabilirler. Gösterdikleri kavram açısından soyut veya somut bir nesnenin adı olabilirler: gözlük, güzellik. Yapıca tek ve birleşik olabilecekleri gibi öbek durumunda da bulunabilirler: ev, bilgisayar, at arabası. Özel ad veya tür adı olarak kullanılabilirler: Pınar, kavak. Teklik, çokluk ve topluluk ifade edebilirler: ev, ev-ler, ordu. İsim soylu kelimeler, çekim eki olarak, yukarıda da işaret edildiği gibi çokluk, iyelik, hal ve soru eklerini alırlar ve bu yönleriyle fiillerden ve sontakılardan ayrılırlar. İsim cümlelerinde yüklem olarak kullanıldıklarında ekfiil olabilirler.

Türkçe isimlerde bazı adların dişi veya erile has olması (koç, kısırak, kız, oğlan gibi) şeklindeki doğal cinsiyet ayrımı dışında, başka dillerde bulunabilen gramatikal cinsiyet yoktur.

1.2. Sıfatlar

Sıfatlar başka bir adı çeşitli açılardan belirginleştiren isim soylu kelimelerdir. Tek başlarına cümle ögesi olamaz, çekim eki almazlar. Yapıca adlardan ayrılan yönleri yoktur. Bir grup ek, daha ziyade sıfat olarak kullanılabilen isimler türetir. Kendilerinden sonra gelen isimle olan ilişkilerine göre niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olmak üzere iki büyük gruba ayrılırlar: güzel çocuk, iki çocuk. Niteleme sıfatlarını eşitlik, üstünlük ve en üstünlük biçiminde derecelendirmek mümkündür: güzel, daha güzel, en güzel. Buna karşılık belirtme sıfatlarında derecelendirme yapılamaz. Belirtme sıfatları da kabaca işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dört gruba ayrılır.

Türkçede isimden bağımsız bir kelime türü olarak sıfatın bulunmadığı şeklinde yaygın bir görüş vardır. Bu görüş tam olarak doğru değildir. Her şeyden önce her isim, örneğin -mak, -ış, -gı ekiyle türemiş olan gel-mek, gel-ış, bil-gi gibi isimler; özel isimler vb. sıfat olarak kullanılamazlar. Hem isim hem de sıfat olarak kullanılabilen kelimeler, sıfat olarak kullanıldıkları zaman herhangi bir ek almazlar. Bu yönleriyle de adlardan ayrılırlar. Konu Türkiye Türkçesinin diğer birçok yönü gibi, henüz ayrıntılı olarak araştırılmamıştır.

1.3. Zamirler

Zamir en basit tanımla, isim veya isim öbeklerinin yerine kullanılan kelimelerdir. Ali geldi cümlesindeki Ali'yi bir tarafa bırakarak, O geldi dediğimiz zaman her iki kelime de sözdizimi ve bu durumda gösterilen açısından aynı işlevi yerine getirmektedir. Aynı şekilde dün saat 7 treniyle Ankara'dan gelen adam öbeğinin yerine cümlede o zamiri kullanılabilir.

Zamirlerin kişi, soru, gösterme, belirsizlik ve dönüşlülük gibi türleri vardır. Kişi zamirleri, konuşan ben, kendisiyle konuşulan sen ve konuşmaya konu olan o olmak üzere üçe ayrılır. Ayrıca bunların sayıca birden fazla olduğunu göstermeye yarayan biz, siz, onlar şeklinde çokluk biçimleri de vardır. Zamirlerin çokluk biçimleri, konuşanın, kendisiyle konuşulanın veya üzerinde konuşulanın çokluğu yanında nezaket ve resmiyet de ifade eder: Siz nerelisiniz?

Kim, hangi gibi kelimeler de soru zamirleridir. İşaret zamirlerinde yakında bulunan için bu, görece daha uzakta olan için şu ve yine görece en uzakta olan veya konuşmaya konu olan nesneyi göstermek için o zamiri kullanılır. Bazı, kimi gibi kelimeler de belirsizlik zamiri olarak kullanılırlar. Dönüşlülük zamiri olarak Türkiye Türkçesinde kendi kullanılır. Diğer kişi zamirlerinden farklı olarak dönüşlülük zamiri iyelik ekleriyle kullanılır: Kendim geldim.

Zamirler sayıca en az olmakla birlikte, işlev alanı en geniş kelime türü sayılabilir; yani çok sınırlı sayıda zamir vardır, ama bunlar her türlü ismin yerine kullanılabilir.

Zamirler çoğu durumda yalın kelimelerdir ve benlik gibi bir iki istisna dışında yapım ekleriyle de genişletilemezler. Kim-i-si, baz-ı-sı, şu-su, bu-su gibi az sayı-da ka-lıp-laş-mış du-rum bir ta-ra-fa bı-ra-kı-lır-sa, isim-ler için ti-pik olan iye-lik ek-le-ri-ni al-maz-lar. Çe-kim-de di-ğer ke-li-me tür-le-rin-de pek kar-şı-laş-ma-dığımız bir biçimde, kelime kökünde değişmeler olabilmektedir: ben, bana; sen sana; o, onda, onlar gibi. “o” zamirinden sonra gelen n ögesi zamir n’si denilen sestten başka bir şeydir. Çünkü bu zamirin ek almış kökü eskiden beri an’dır. Sontakılarla ancak ekler aracılığıyla birleşebilirler: onun için, bunun gibi, senin kadar vb.

1.4. Zarflar

Cümlelerin anlamını zaman, miktar, durum vb. bakımından tamamlayan; fiil ve fiilimsileri nitelendiren kelime, kelime grubu ve cümlelere zarf denir. Zarf için belirteç terimi de kullanılmaktadır.

Aksakallı ihtiyar, *uzun uzun düşündükten sonra* “Tamam!” dedi.

Bazı dil bilgisi kitaplarında, sıfatları nitelendiren kelimeler de zarf olarak gösterilmiştir; ancak, bu tür kullanımlarda sıfat, bir isim değerindedir ve onu nitelendiren kelime zarf değil, sıfattır.

O gün, sınıfımızın *en* uzun öğrencisi gelmemiştir.

Zarflar, yapı bakımından kelime, kelime grubu veya cümle hâlinde olabilir. Kelime hâlinde olan zarfların bir kısmı güzel, hızlı, önce, sonra... gibi müstakil kelimelerdir; bir kısmı ise, fiillerin ulaç (zarf fiil) ekleriyle geçici olarak zarflaştırılması yoluyla oluşturulmuştur.

Kırılan kolu **çok** ağrıyordu.(kelime)

Yokuşu **koşarak** çıkacaksınız! (ulaçla oluşturulmuş kelime)

Çocuklar, **öğleden önce** gelmiş olurlar. (kelime grubu)

Çuval aşağı düşerse, onu kaldırmak için kimseyi bulamayız.(cümle)

Zarfların çeşitleri şunlardır: durum, gösterme, nicelik, soru, yön, zaman.

a. Durum zarfı

Durum zarfları fiil ve fiilimsileri nitelendirir.

Öğrenciler şarkıyı **duygulu** söyledi. (niteleme)

Herkes, **güle oynaya** evine döndü. (niteleme)

Elbette, yaptıklarınız cezasız kalmayacaktır. (kesinlik)

Siz de bunun altında kalmazsınız artık.. (sınırlama)

Galiba, bütün tahminleriniz tutacak. (ihtimal)

Sabaha kadar anlatmamıza rağmen yine anlamamışlar. (tekrarlama)

Yolu **hemen hemen** yarılacak. (yaklaşıklık)

A – Gömleği beğendin mi?

B – **Evet**, çok beğendim. (cevap)

Siz beklemeseydiniz **bari**. (dilek)

b. Zaman zarfı

Cümlede zaman ifade eden kelimeler zaman zarfıdır. Zaman zarfları, hem isim, hem de fiil cümlelerinde yer alır. Temelde geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde üçe ayrılabilen zaman, zaman zarflarıyla daha ayrıntılı olarak ifade edilebilmektedir. Zaman zarfları, “Ne zaman?” sorusuna cevap verir.

Zaman zarflarının bazıları şunlardır:

az önce, az sonra, biraz sonra, bugün, çabuk, daha, demin, derhal, dün, hemen, henüz, önce, sonra, şimdi, şimdilik, şu anda, yarın...

Siz **daha** uyumadınız mı?

Bugün ben bir güzel gördüm / Bakar cennet sarayından. (Türkü)

Bir zaman geçmiş günlerin hayaline dalarsın.

Sonra dizilir birbiri ardınca gerçekler,

Sevmek ne imiş, **bir gün** anlarsın. (Ü. Y. Oğuzcan)

c. Nicelik zarfı

Cümlede azlık çokluk, miktar vb. bildiren yapılara nicelik zarfı denir. "Ne kadar, kaç tane?" gibi soruların cevabı nicelik zarfıdır.

Hastalandıktan sonra kuş **kadar** hafiflemiş. (eşitlik)

Bir ay daha çalışacaksınız. (ekleme)

Sen yemeği **çok** yiyorsun. (miktar)

Son aylarda **pek** görüşemiyoruz. (azlık çokluk)

ç. Yön zarfı

Fiilin gerçekleştiği yönü belirten kelimelere yön zarfı denir. Yön zarfları, "Ne yöne, hangi tarafa, nereye doğru, kime doğru" gibi sorulara cevap verir.

Yön zarfından önceki kelime, hâl eklerinden birini alır. Başlıcaları şunlardır: (-dan) aşağı, (-dan) beri, (-dan) dışarı, (-a) doğru, (-dan) geri, (-dan) içeri, (-dan) ileri, (-a) karşı, (-dan) öte, (-dan) sonra, (-dan) yukarı.

İnekler meraya **doğru** ilerliyordu.

Yıllar**dan beri** hiç bir işte çalışmamıştık.

Yön zarfı, fiili yalın olarak belirttiğinde zarf olur; eğer ek alırsa, adlaşır ve zarf olmaktan çıkar.

Öğrenciler içeri girdi. (yön zarfı)

Öğrenciler içeriye girdi. (dolaylı tümleç)

d. Soru zarfı

Fiili soru yoluyla belirten kelimeye soru zarfı denir. Soru zarflarının başlıcaları şunlardır: hani, nasıl, ne, ne biçim, neden, ne diye, ne kadar, ne zaman, niçin, niye.

Niçin daha erken gelmediniz?

Leylekler **ne zaman** geri dönecek?

Kaplumbağalar bu yürüyüşle yarışı nasıl kazanacak?

e. Gösterme zarfı

Fiilleri gösterme yoluyla belirten işte kelimesi, gösterme zarfıdır.

Bineceğimiz tren işte geliyor. (gösterme)

İşte, son yarışmacı da görüldü. (kesinleştirme)

Yatmayacağım **işte!** (ısrar)

2. Fiiller

Hareket, oluş, kılış bildiren kelimelerdir. Ad soylu kelimelerden ayrıldıkları en önemli yön, kök ve gövdelerinin sonlarına aldıkları çekim eklerinin farklı olmasıdır. Fiil kök ve gövdeleri isim kök ve gövdelerinden farklı olarak cümle içerisinde kullanılabilme için mutlaka bir çekim eki almak zorundadırlar. Sadece emir kipinin teklik ikinci şahsında ek yoktur: gel-, gel!; git-, git! gibi. Asıl anlamlarıyla kullanılmaları yanında, yardımcı fiil olarak da işlev gören ve bir fiilden veya bir isimden sonra kullanılarak ekleşik veya birleşik fiil oluşturan fiiller de vardır: görüver-, alabil-, yardım et-, hasta ol- vb. Fiiller, aspekt-zaman-kip, kişi ve soru eklerini alırlar.

3. Görevli Kelimeler

3.1. Bağlaçlar

Anlamca ilgili veya eş görevli kelime ve cümlelerin arasında yer alarak onları birbirine bağlayan kelime, kelime grubu ve cümleye bağlaç denir. Bağlaçların bir kısmı, bağlama görevi dışında kullanım alanında yer almaz. Bunlara ama, fakat, lâkin, nitekim... gibi bağlaçlar örnek olarak verilebilir. Bağlaçların bir kısmı ise, başka anlam ve görevlerde kullanılmalarının yanında, bağlaç olarak da kullanılmaktadır. Bunlara da ancak, yalnız, hazır, varsın... gibi bağlaçlar örnek olarak gösterilebilir. Bağlaçlar, kelime veya cümleleri, bunların arasındaki anlam ilgisine göre bağlar. Kurulan anlam ilgisi, bağlaçların çeşidini oluşturur. Örneğin, fakat bağlacı zıtlık, çünkü bağlacı sebep ifade eder. Dolayısıyla, fakat bağlacıyla bağlanan cümlelerin arasında, anlam bakımından zıtlık bulunmalıdır.

Edatla bağlacın kullanım alanı birbirine çok yakın, hatta iç içedir. Aralarındaki temel fark; edatın ögeler arasında anlam ilgisi kurması, bağlacın ise ögeleri birbirine bağlamasıdır. Bu özelliklerinden dolayı bağlaçlar, bazı dil bilgisi kitaplarında edatların içinde ele alınmış, "bağlama edatları" başlığı altında incelenmiştir.

Bağlaçlar, yapı bakımından kelime, kelime grubu ve cümle hâlinde olabilir:

Kapıya kadar gittiler, **ama** içeri girmek istemediler. (kelime)

Hepsini tek tek elden geçir, **aksi hâlde** zor durumda kalırız. (kelime grubu)

Yorganı başına çekmiş, **yetmemiş** kulaklarını tıkamış. (cümle)

Bağlaçlar, kelime bağlaçları ve cümle bağlaçları olarak ikiye ayrılır. Bazı bağlaçlar ise, hem kelime hem de cümle bağlacı olarak kullanılır: ve, da ... da, ne ... ne, hem ... hem, veya, yahut vb.

1. Kelime Bağlaçları

1.1. “Ortaklık, birliktelik” ifade edenler: da ... da, hem ... hem.

Onun için gece **de** gündüz **de** aynıydı artık.

Doktor, **hem** sütü **hem** çayı yasakladı.

1.2. “Arasında” anlamını ifade edenler: ilâ

Bu ilâcı üç **ilâ** beş gün kullanacaksınız.

1.3. “Olumsuzluk” ifade edenler: ne ... ne (de)

Onun için **ne** müzik **ne de** spor önemliydi.

1.4. “Denklik, eşitlik” ifade edenler: gerek ... gerek, ile, ister ... ister, ve, veya, veyahut, ya da, yahut, ya ... ya (da)...

Erciyes **ve** (ile) Ağrı'nın tepesi yaz kış karlıdır.

Ankara **veya** (yahut, ya da) İstanbul, fark etmez; ikisi de güzel şehir.

Yazın **ya** Bursa **ya da** Konya'ya gideceğiz.

2. Cümle Bağlaçları

2.1. Zıt cümleleri bağlayanlar: ama, ancak, bununla birlikte, fakat, hâlbuki, her ne kadar, hiç değilse, hoş, kaldı ki, lâkin, ne var ki, ne yazık ki, oysa, şu var ki, yalnız, yeter ki...

Yağmur yağdı; **ama** toprak hâlâ susuz.

Bütün parasını vermiş; **yine de** kabul ettirememiş.

Atını dörtnala sürdü; **ne var ki** yetişemedi.

2.2. Cümleleri sebep-sonuç ilgisıyla bağlayanlar: çünkü, değil mi ki, ki, madem, mademki, zira...

Koyunlar göle yöneldi; **çünkü** kavalın sesi oradan geliyordu.

Mademki uyuyacaksın; biz kalkalım!

Öyle hızlı yükseldi **ki**, başımız döndü.

2.3. Cümleleri şart ilgisıyla bağlayanlar: diyelim ki, eğer, ola ki, şayet, tut ki, varsayalım...

Eğer tütün sararsa, bir tane bile almayacaksınız!

Ola ki güneş çıkar, o zaman kullanırsınız.

Tut ki yere düştü, nasıl toplayacaksınız?

2.4. Cümleleri özetleyerek bağlayanlar: açıkçası, anlaşılın, anlaşılıyor ki, demek, demek ki, demek oluyor ki, hülâsa, kısaca, o hâlde, öyleyse, özetle, sözün kısası, şu hâlde, yani...

Bu bağlaçlar, daha önceki bir paragraf veya cümlelerin özeti durumundaki paragraf veya cümlelerin başında yer alır. Bundan dolayı, bu bağlaçlardan sonra gelen, aynı zamanda sonuç cümlesidir.

(...) *Sözün kısası*, siz bu işi başaracaksınız.

(...) *Demek ki* biz bu toprakları kanımızla almışız.

(...) *O hâlde* şu uyuşukluğu üstümüzden bir atalım.

2.5. Cümleleri pekiştirerek bağlayanlar: ayrıca, bile, bundan başka, da, hatta, hem, hem de, üstelik, zaten...

Kitabın hepsini okudum; hatta hakkındaki düşüncelerimi de yazdım.

Koskoca şehirde yapayalnız kaldım; üstelik beş parasızdım.

2.6. İhtimal ifade edenler: galiba, görünüşe göre, her hâlde, yoksa...

Yüzü sapsarıydı; galiba hastaydı.

Sözlerimden hiçbir şey anlamadı; yoksa yabancı mıydı?

2.7. Sıralama ifade edenler: ve, da.

Hemen eve gitsin ve çalışmaya başlasın.

Muayene olsun **da** gelsin.

2.8. Denklik ifade edenler: gerek ... gerek, hem ... hem, ister ... ister, veya, veyahut, ya da, yahut, ya ... ya...

Oturun veya dışarıda bekleyin.

Hem çayımızı içelim, hem konuşalım.

Ya tepeye çıkacağız, ya da sele kapılıp gideceğiz.

Dil kullanıldıkça, kelime ve cümleler arasındaki an-lam iliş-ki-si de ge-niş-le-yip kar-ma-şık-laş-mak-ta; bun-la-rı ifa-de ede-bil-mek için de

an-lam ay-rın-tı-la-rı-nı ta-şı-yan bağ-laç-la-ra ih-ti-yaç du-yul-mak-ta-dır. İş-te bu ih-ti-yaç, Türk-çe-ye de-vam-lı ola-rak ye-ni ye-ni bağ-laç-la-rın ka-zan-dı-rıl-ma-sını sağ-lamaktadır. Bunun sonucunda da, var- fiilinin emir çekimi olan varsın cümlesi, “Çocuk uyuyor; varsın uyusun.” cümlesinde olduğu gibi, bağlaç görevinde kullanılabilir.

3.2. Edatlar

Sonuna geldiği kelimeyle cümledeki diğer kelimeler arasında anlam ilgisi kuran, cümleyi anlam bakımından sınırlandıran, kuvvetlendiren görevli kelimeye edat denir. Edat, kelimeler arasında kurduğu ilgiye göre anlam kazanır. Edat için ilgeç terimi de kullanılmaktadır.

Edatların belli başlı özellikleri şunlardır:

1. Edatlar, eklendikleri kelimelere ekli veya eksiz getirilir.

Yangında, kitaptan başka hiç bir şeyi kurtarmaya çalışmadı. (-dan başka)

Biraz yorgun gibi görünüyordu. (gibi)

Onun gibi birini görmedim. (gibi)

2. Edatlar, sonuna geldikleri kelimeyle birlikte edat grubu oluşturur ve bu gruplar sıfat, zarf, ad olarak kullanılır.

Kapıdan **dağ gibi** bir delikanlı giriverdi. (sıfat)

Ona artık, bir gün **bir yıl gibi** geliyordu. (zarf)

3. Bazı eklerle edatlar benzer anlam ve görevle kullanılabilir.

Sorular bence çok kolaydı. (-a göre)

Anneme hediye aldım. (için)

Yüzünün çocuksu bir hâli vardı. (gibi)

Türkçede kullanılan edatların bazıları şunlardır:

ancak

Cümlede “tek, sadece, yalnız” anlamlarını ifade eder. Cümleleri bağlamak için kullanıldığında “bağlaç” olur.

Korku ve telâştan, ayakkabımın ancak birini giyebildim.

da, de

Bu edat, sonuna getirildiği kelimeyle diğer kelimeler arasında “kuvvetlendirme, gibi, benzer...” gibi anlam ilgileri kurar.

Bu sorunun cevabını o **da** biliyormuş.

gibi

Kelimeler arasında “benzerlik, yaklaşma, denilebilir, sayılır...” gibi anlam ilgileri kurar. Oluşturduğu edat grubu sıfat, zarf, ad olarak kullanılabilir.

Zavallı kızın gül gibi yanakları soldu. (sıfat)

Sele kapılmış kütük gibi sürükleniyorduk. (zarf)

Onun gibisi gelmedi bu dünyaya. (ad)

Yüklemden sonra kullanıldığında, “yaklaşma, öyle denilebilir” anlamlarını verir; fakat bu cümlelerde söylenmeyen bir “görünüyor” kelimesi vardır.

Yol bitmeyecek gibi...

Yemek pişti gibi...

“Gibi” edatının “civarında, sularında” anlamında kullanıldığı örnekler bulunmakla birlikte, bu şekildeki kullanımın doğru olmadığı söylenebilir.

Uçak, saat dokuz gibi gelecek.

için

Kelime ve kelime grupları arasında “aitlik, amaç, karşılık, sebep” ilgisi kurar.

Öğretmen olmak için eğitim dersi alıyorlar. (amaç)

Çiftçiler, sonunda yağmur yağdığı için biraz olsun neşelenmişti. (sebep)

Bu şiiri, şehitlerimiz için yazdım.(aitlik)

Bu kadar çalışma için daha fazlasını vermezler. (karşılık)

Yönelme hâli eki olan -a, “için”in ifade ettiği anlamda kullanılabilir.

Yedikleriniz mideye faydalı mı?

Oluşturduğu edat grubu sıfat, zarf, ad olarak kullanılabilir.

Oğlum için ayakkabı, dedem için palto, eşim için gömlek aldım. (sıfat)

Meğer, herkes buraya eğlenmek için gelmiş. (zarf)

Serçenin çığılığı yavruları içindir. (ad)

ile

Kelimeler arasında araç, birliktelik, durum, sebep-sonuç ilgileri kurar; -la / -le şeklinde ek hâlinde de kullanılabilir.

Karpuzu bıçak ile dilimledi. (araç)
Çocuk annesi ile okula gitti. (birliktelik)
Denizi görünce sevinç ile ayağa fırladı. (durum)
Hakemin düdüğü ile gürültü bıçak gibi kesildi. (sebeup – sonuç)

kadar

Kelimeler arasında, benzerlik, eşitlik, yaklaşıklık ilgileri kurar.

El kadar çocuğa nasıl vurdunuz! (benzerlik)
Sel, üst kata da alt kat kadar zarar vermişti.(eşitlik)
Üç güne kadar geleceklerini söyledi. (yaklaşıklık)

Oluşturduğu edat grubu sıfat, zarf, ad olarak kullanılabilir.

Yüz metre kadar yolu koşarak geçeceksiniz. (sıfat)
Yolda yüz metre kadar koşacaksınız. (zarf)
O kadarını biz de getirebilirdik. (ad)

sanki

Kelimeler arasında “benzetme, kuvvetlendirme, onaylamama, sanma” ilgisi kurar.

Sınıf, sanki gülünç bir oyunun sergilendiği tiyatro salonuydu.
(benzetme)

Durmadan çalışıyorsun; dünyayı sanki sen mi kurtaracaksın!
(kuvvetlendirme)

Küçük bir su birikintisi değil, sanki deniz. (sanma)

üzere

İsim fiillerden sonra gelerek oluşturduğu edat gruplarında “amacıyla, şartıyla, biraz sonra, yaklaşık olma, gibi” anlamlarını ifade eder.

Erken dönmek üzere evden çıktı.(şart)
Soru sormak üzere elini kaldırdı. (amaç)
Gazetede yazdığı üzere, bu yaz sıcak geçecekmiş.(gibi)
Kemerlerinizi bağlayınız; uçak kalkmak üzere. (yaklaşıklık)

yalnız

Cümlede “sadece, tek, ancak” anlamlarında kullanılırsa, herhangi bir ismin sıfatı olarak kullanılmazsa, edat olur. Bu durumuyla cümlenin

zarfıdır. Cümleleri bağlamak için kullanıldığında bağlaç olur.

Bu soruyu yalnız sen çözebilirmişsin.

Bu meyve, yalnız senin ağacında mı yetişir?

Yukarıdakilerin dışında aşağıdaki edatlar da Türkçede yaygın olarak kullanılmaktadır:

-den başka, -den beri, -e doğru, -den dolayı, -e göre, -e karşı, -den önce, -den ötürü, -den sonra..

3.3. Ünlemler

Heyecan, coşku, korku, şaşkınlık gibi durum ve duyguları ifade eden kelimelere ünlem denir. Sürekli, ünlem olarak kullanılan kelimelerin yanında, herhangi bir isim, konuşmada vurgu ve tonlama ile, yazıda noktalama işareti ile ünlem değeri kazanabilir.

Asıl ünlemlerin başlıcaları şunlardır: aferin, aman, ay, be, bravo, bre, eh, ey, eyvah, hadi, hah, hay, hey, hişt, imdat, of, tüh, uf, üf, vah, vay, ya, yaşa, yuh...

Ünlemler, kendilerinden sonra gelen bir isimle birlikte kullanılırsa ünlem grubu oluşur.

Ey Türk Gençliği! (seslenme)

Ünlemler, kullanıldıkları cümlelerde farklı anlamları ifade eder.

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir! İleri! (seslenme)

O! Elbise çok yakışmış. (beğenme)

A! Bu kadar da olmaz artık. (kızma)

Kapıyı kimseye açma, e mi! (tembih)

Ha! Siz gitmediniz yani. (sonlandırma)

E! Sen hiçbir şey söylemedin mi? (merak)

Öf, yeter artık! (sıkılma)

Yetişin komşular! (seslenme)

Yangın var! (seslenme)

Oraya sen de mi gittin! (şaşkınlık)

Ç. SÖZDİZİMİ

(Dr. İbrahim Atabey)

1. Cümle ve Sözdizimi

Cümle; bir duygu, düşünce, oluş ve kılışı bir yargı hâlinde anlatan dil birliğidir. Bir kelimedenden de oluşabilir; anlamayı engellemeyecek kadar çok sayıda kelimedenden de oluşabilir. Sözdizimi ise; kelime ve kelime gruplarının cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle türlerini inceleyen bilim dalına denir (Korkmaz 1992:33). Dilimizde; cümle yerine tümce; sözdizimi yerine ise dizimbilim, sentaks, cümle bilgisi, tümce bilgisi terimleri de kullanılmaktadır.

Cümlede bir yargı vardır. İster tek bir kelimedenden oluşsun, ister onlarca kelimedenden oluşsun, dil karşımıza cümle hâlinde çıkar. Bizim gözümüze görünen veya kulağımıza çarpan, yapı bakımından cümle olmaya yeterli değilse bile, zihnimizde onu cümle olarak algılarız; onun eksiklerini tamamlarız. Eğer öyle olmasaydı, birçok yazı ve konuşmayı anlayamazdık. Örneğin, “Ali dün geldi mi?” sorusuna verilen “Evet.” cevabı, soruyu soran için yeterlidir ve bu cevabın “Evet, Ali dün geldi.” anlamına geldiğini bilir. Ama aynı “Evet.” cevabı, soruyu bilmeyen biri için son derece anlamsızdır. Bu da, cümlelerin anlaşılır olabilmesi için yazan ile okuyan, konuşan ile dinleyen arasında kelime, kelime grupları ve cümlelere daha önceden yüklenmiş ortak anlamların bulunmasını, bunların bilinmesini, ortak ifadeye sahip olmasını gerekli kılar. Bu ortak anlam ve ifadeler; zamanla kelimelerin deyimleşmesiyle, mecaz ve yan anlam kazanmasıyla, anlam daralmasıyla, anlam genişlemesiyle, anlam değişmesiyle kendini gösterir. “Ali ipe un seriyor.” cümlesi, ipe un sermek deyiminin anlamını bilmeyen biri için son derece anlamsız, gülünç, hatta yanıltıcıdır. Bu durumda, kelimelerin çeşitli kullanımlarında ortaya çıkan farklı anlamları bilmek, bunun için de uzun eğitim yılları içinde düzenli olarak okumak gerekmektedir.

Bir çocuk ana dilini edinirken, bir yetişkin yabancı dil öğrenirken başlangıçta kelime vardır; ama asıl edinilen veya öğrenilen cümledir. Bundan dolayı, yabancı dil öğrenimini kolaylaştıran veya zorlaştıran

sebeplerin arasında, ana dil ile hedef dilin söz dizimi arasındaki benzerlikler veya farklılıklar önemli bir yere sahiptir.

Kelimelerin sadece sözlük anlamı, iletişimin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için her zaman yeterli olmaz. Kelimeleri; söz dizimi içindeki görev, işlev ve anlamlarına, aldıkları eke ve sıralanışına göre algılarız. “Çay içtim.” ve “Çayı içtim.” cümlelerindeki çay kelimesinin sözlük anlamı iki cümlede de aynıdır. Birinci cümlede herhangi bir çay, ikinci cümlede ise belirli bir çay şeklinde anlamamızı sağlayan, bu kelimenin söz dizimi içinde aldığı -ı belirtme ekidir.

2. Türkçede Cümle

Türkçenin söz diziminin, ilk yazılı eserlerden bugüne değişmediğini görüyoruz. İstisnalar dışında; özne + (tümleç + nesne + zarf) + yüklem sırası, Türkçede söz diziminin temelini oluşturur:

Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kagan bu ödke olurtum (Orhun Yazıtları) = Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağanı, bu zamanda (tahta) oturdum.

Yine Orhun Yazıtları’ndan bugüne kadarki metinlerde, zaman zaman bu genel dizilişin dışına çıkıldığı görülmektedir. Bu da dilin doğasında bulunan canlılık ve değişkenlikle birlikte, farklı sıralanışın farklı anlam ifade etmesinden de kaynaklanmaktadır. Genel dizilişin dışına çıkılarak devrik cümle adı verilen cümlelerin kurulmasında, Türkçede sözlü anlatımın ve şiirin yaygınlığının etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Türkçede; çekilmiş bir isim ve fiilde, şahıs ve zaman/kip eklerle gösterildiği için, bir kelime, cümleyi oluşturmak için yeterlidir:

Geleceğim.

Sıcak(tır).

Türkçe söz diziminde yardımcı öge önce, asıl öge sonra gelir. Bu durum, edat ve ünvan grubu dışında, kelime gruplarında da, cümlelerde de böyledir. Bir sıfat tamlaması olan kırmızı kalem’de asıl öge kalem’dir; kırmızı onun sadece rengidir ve yardımcı ögedir. “Uçak Ankara’ya bugün geldi.” cümlesinde asıl öge, geldi yüklemidir; diğer kelimeler, yüklemi

anlam yönünden tamamlayan yardımcı ögelerdir. Bundan dolayı, bir cümlede vurgulamak istediğimiz ögeyi de yüklemden önce söyleriz. Örneğin, yukarıdaki cümlede bugün kelimesi yüklemden önce söylenmiş ve böylece bu kelime vurgulanarak “Ne zaman?” sorusuna cevap verilmiştir. Bu cümle, “Uçak bugün Ankara’ya geldi.” biçiminde olsaydı, vurgulanan kelime Ankara’ya olacak, dolayısıyla “Nereye?” sorusunun cevabı verilecekti.

Türkçenin cümle yapısında yüklemde sonda bulunmasının yanında, belirgin olan bir özellik de öznenin başta yer almasıdır. Ancak, ihtiyaç özneyi cümlenin başından alabilmektedir. Yine yukarıdaki cümle, özel durumlarda “Ankara’ya bugün uçak geldi.” biçiminde söylenebilirdi ve uçak öznesinin yüklemde önce kullanılmasının sebebi, “Ne geldi?” sorusuna cevap vermek olurdu.

Türkçede ekler, kelimelerin cümlenin hangi ögesi olacağını belirlemede önemlidir. Hatta ekler, sıralamadan daha önemli olabilir. Örneğin, “Çocuk sütü içti.” cümlesini, ögelerin yerini değiştirerek söyleyelim.

1. Çocuk sütü içti.
2. Sütü çocuk içti.
3. İçti çocuk sütü.
4. İçti sütü çocuk.
5. Sütü içti çocuk.
6. Çocuk içti sütü.

Yukarıdaki altı cümlede de çocuk öznedir; sütü belirli nesnedir; içti ise yüklemdir. Sıralamadaki değişiklik, sadece vurgulanan kelimeyi değiştirmiş, cümlenin anlamında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bunun sebebi, belirli nesneyi belirleyen eki almış olan kelimenin, cümlenin neresinde olursa olsun belirli nesne olma özelliğinin değişmemesidir. Burada ek çok belirleyicidir. Aynı şekilde, dolaylı tümleci gösteren -da, -dan ve -a eklerinden biri, bir kelimedenden sonra kullanılmış olsaydı, örneğin yukarıdaki cümlede evde kelimesi kullanılsaydı; bu kelime, cümlenin her yerinde dolaylı tümleş olacaktı.

Cümlenin ögelerini gösteren ek kullanılmamış ise, bu durumda sıralama önemli olmakta, kelimelerin yeri değiştikçe ögeler de değişmektedir. Yukarıdaki cümlede nesne belirli olmasaydı şu durum ortaya çıkardı:

1. Çocuk süt içti.

2. Süt çocuk içti.

Birinci cümlede, çocuk yine öznedir; süt ise belirsiz nesnedir. Süt kelimesinin belirsiz nesne olmasını sağlayan, yalın hâldeyken geçişli bir fiilden önce kullanılmasıdır. İkinci cümlede ise süt özne, çocuk belirsiz nesne olmuş; cümle de anlamsız hâlde gelmiştir.

Türkçe tam bir cümlede şu öğeler bulunur: yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf.

3. Cümlede Yer Alan Kelimeler ve Kelime Grupları

Cümle kurarken kullandığımız kelimelerin arasında yapı, anlam ve görev bakımından farklılıklar vardır. Bazı kelimeler, okuyucu veya dinleyicinin zihninde bir veya birden fazla kavramı çağrıştırdığı hâlde, bazıları tek başlarına bir anlam ifade etmez. Bazı kelimeler ise, yanlarına başka bir kelimenin getirilmesiyle anlaşılır olurlar.

3.1. Anlamlı Kelimeler

Anlamlı kelimeler, cümlede yer alan adlar, fiiller, sıfatlar, zamirler ve zarflardır. Bu kelimelerin temel, yan, deyim, mecaz olarak bir anlamı vardır ve cümlede bunların birini ifade etmektedir. Bir kelime, bir cümlede sıfat, başka bir cümlede zamir veya zarf olabilir. “O çocuğu gördü.” cümlesinde, o kelimesi sıfattır. “O, çocuğu gördü.” cümlesinde ise, o kelimesi zamir olarak kullanılmıştır. “Hızlı koşucu yarışı kazandı.” cümlesinde hızlı kelimesi sıfat olarak kullanıldığı hâlde, “Ali hızlı yürüyor.” cümlesinde hızlı kelimesinin zarf olduğu görülmektedir. Aynı cümlede yürümek kelimesi fiil, Ali ise addır. Kelimelerin cümle içinde yüklendikleri farklı anlam ve görevler, onları çok yönlü olarak kullandığımızı göstermektedir. Çok yönlü kullanımla, az sayıdaki aynı kelimenin tekrarlanıp durduğu sanılmasın. Kavramlar arasındaki anlam ayrıntısını gösteren farklı kelimelerin bulunması bir dil için zenginliktir. Aynı şekilde, bir kelimeye yüklenen farklı anlam ve görevler de o dilin zenginliğini gösterir.

3.2. Görevli Kelimeler

Bazı kelimeleri müstakil, anlamlı kelimeler olarak değil, görevli

kelimeler olarak kullanırız; hatta görevli kelimelerin tek başlarına anlamlarının olmadığı dahi söylenebilir. Bu kelimeler, kelime grupları ve cümlelerde, birlikte kullanıldıkları kelimeye göre anlam kazanır, ögeler arasında anlam ilgisi ve bağ kurar, yüklendikleri görevi yerine getirirler. Bunlar görevli kelimelerdir. Örneğin, için kelimesi görevli bir kelimedir. Adlardan sonra gelerek kelime grubu oluşturur ve bu durumda bir anlam kazanır. “Annem için hediye aldım.” cümlesindeki annem için, buna örnek olarak verilebilir. Türkçede bunu ifade edebilmek için anneme kelimesini de kullanabilirdik. Görüldüğü gibi, dil, bize sadece bir seçenek sunmuyor. Üslubumuza, ihtiyacımıza uygun olanı, doğru olmak şartıyla, seçip kullanabiliriz.

Aslında bir temel anlamı olduğu hâlde, sonradan bağlaç olarak kullanılanların dışında bağlaçlar için de görevli kelime tanımını yapabiliriz. Örneğin, “Varsın.” kelimesi, bu hâliyle bir cümledir; ancak “Çocuk uyuyor; varsın uyusun.” bağlı cümlesinde varsın kelimesi cümle olmaktan çıkmış, bağlaç olarak kullanılmıştır. Türkçede, bu şekilde sonradan bağlaç olarak kullanılan, aslında başka bir anlamı veya görevi olan pek çok kelime, kelime grubu hatta cümle vardır: anlaşılan, bakalım, bana kalsa, dediğim gibi, gelelelim, hazır, kısaca söylemek gerekirse...

3.3. Kelime Grupları

Birden fazla kelimenin bir araya gelerek, anlam ve yapı bakımından tek kelime bütünlüğü oluşturmasına kelime grubu denir. Kelime gruplarının cümle içindeki değeri, kullanımını bağımsız, tek bir kelime ile aynıdır. Bundan dolayı, ekler kelime grubunun sonuna getirilir. Örneğin, bir sıfat tamlamasında, sıfat grubun başında yer alır; ek ise, grubun son kelimesi olan isme eklenir: kırmızı kalem + i

Eklerde olduğu gibi, grubu nitelendiren sıfatlarda da aynı durum söz konusudur. Örneğin, belirsiz isim tamlamalarının başındaki sıfat, grubun tamamını nitelendirdiği için “eski devlet bakanı” şeklindeki kullanım doğrudur; çünkü eski sıfatı “devlet”i değil, “devlet bakanı”nı nitelendirmektedir. Bundan dolayı, tamlamanın devlet eski bakanı şeklinde oluşturul-ma-sı doğ-ru de-ğil-dir. Es-ki sı-fa-tı-nın dev-let ke-li-me-si-ni ni-te-len-di-re-bil-me-si için, isim tamlamasının belirli olması gerekir: eski devletin bakanı. Bu durumda, eski olan bakan değil, devlettir. Bu

tamalamaya ek getirdiğimizde, devlet eski bakanına şeklinde kullanırız ve -(n)a eki bakan kelimesine eklenmekle birlikte, tamlamanın tamamının eki olarak anlaşılmalı ve öyle kabul edilmelidir.

Cümlede yer alan kelime grupları şunlardır:

1. isim tamlaması, 2. sıfat tamlaması, 3. sıfat fiil grubu, 4. zarf fiil grubu, 5. isim fiil grubu, 6. tekrar grubu, 7. edat grubu, 8. bağlama grubu, 9. ünvan grubu, 10. birleşik isim, 11. ünlem grubu, 12. sayı grubu, 13. birleşik fiil, 14. kısaltmış gruplar (ayrılma grubu, belirtme grubu, bulunma grubu, ilgi grubu, isnat grubu, vasıta grubu, yönelme grubu, farklı yapılarıdaki kısaltmış gruplar), 15. deyimler.

3.3.1. İsim Tamlaması

Birden fazla adın, ilgi ve iyelik eki aracılığıyla bir araya gelip tek kelime gibi anlam yüklenmesi sonucu oluşturduğu gruba isim tamlaması denir. İsim tamlamalarında birinci ögeye tamlayan, ikinci ögeye tamlanan denir. Tamlanan öge tek başına kullanılabilirdiği hâlde, tamlayan öge kendisinden sonra tamlanan ögeyi ister: “Sınıfa ödevimi getirdim.” cümlesinde benim ödevimi demeye gerek yoktur; çünkü ödevim tamlanan ögesi, içinde şahsı gösteren eki de barındırmaktadır. Bundan dolayı, Türkçede isim tamlamalarının yaygın olarak tamlayan öge yer almadan kullanıldığını görürüz. Bu cümleyi, “Sınıfa benim getirdim.” şeklinde kuramazdık; çünkü benim kelimesi bu cümlede tek başına anlamsızdır. Bazen, “İsim tamlaması” teriminin içine, sadece üçüncü şahıslarla (o, onlar) kurulan tamlamaların girdiği sanılır: onun yolu, onların babası, Ahmet’in çantası, Ankara’nın tepeleri vb. Hâlbuki, diğer şahıslarla kurulanlar da isim tamlamasıdır:

benim kitabım, senin çalışman, bizim tanıdığımız, sizin taşınız vb.

İsim tamlamasındaki iyelik ile yüklemle şahsının aynı olması durumunda, isim tamlamasının tamlayan ögesi olarak kendi dönüşlülük zamiri kullanılır.

Sınıfa **benim** ödevimi getirdim _ Sınıfa **kendi** ödevimi getirdim.

İsim tamlamaları, kelime grupları ve cümlelerde herhangi bir isim gibi kullanılabilir:

Ali’nin boyu çok uzamıştı.(özne)

Metreyle *Ali'nin boyunu* ölçtüler. (nesne)

En çok merak edilen *Ali'nin boyu*du. (yüklem)

Ali'nin boyunun uzunluğu (tamlayan öge)

İsim tamlamalarında, tamlayan ve tamlanan öge birden fazla olabilir:

Kapının altı, üstü hep yanmıştı.

Ankara'nın, İstanbul'un, İzmir'in her yerini gezdik.

İsim tamlamalarında tamlayan yardımcı, tamlanan asıl ögedir. Burada da, Türkçenin sözdizimindeki “asıl unsurun sonda bulunacağı” kuralı işlemektedir.

İsim tamlamaları, ilgi ekini alıp almamalarına göre belirli isim tamlaması ve belirsiz isim tamlaması olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlara, takısız isim tamlaması ve zincirleme isim tamlaması terimlerinin de eklendiği görülmektedir.

İsim tamlaması belirli de olsa, belirsiz de olsa, tamlanan öge kesinlikle iyelik eki (-I, -sI) alır. Bugün Kadıköy, Mardinkapı, Galatasaray şeklinde iyelik eki olmadan kullandığımız kelimelerin aslının belirsiz isim tamlaması olduğu ve iyelik eki taşıdığı unutulmamalıdır: Kadıköyü, Mardinkapısı, Galatasarayı.

Aynı şekilde, iyelik eki düşmüş (senin araba, bizim oğlan, sizin köy vb.) ve farklı bir ad altında, ilgi grubu olarak sınıflandırılan, aslında birer belirli isim tamlaması olan kelime grupları da vardır:

senin araban > senin araba, bizim çocuğumuz > bizim çocuk

sizin köyünüz > sizin köy, Hasan'ın Rıza > Hasan'ın Rıza'sı

İsimler, ilgi ve iyelik eki almaksızın bir grup oluşturup daha çok “bir şeyden yapılma” veya “bir şeye benzeme” anlamı taşırsa (demir kapı, aslan çocuk) bu kelime gruplarının takısız isim tamlaması adıyla isim tamlamaları içinde değerlendirildiği görülmektedir. Bu tamlamalar için takısız isim tamlaması teriminin kullanılmasının temel sebebi, her iki ögenin de isim olması ve ek almamasıdır; ancak, Türkçede kelimeler, kullanıldıkları yere göre isim, sıfat veya zarf olabilmektedir. İsimlerin arasındaki anlam ilişkisi farklı olsa da, demir kapı ve aslan çocuk kelime gruplarında, birinci kelime, ikinci kelimeyi nasıl sorusu çerçevesinde nitelendirmiştir. Bu grupların, aslında demirden yapılmış olan kapı ve

aslan gibi olan çocuk şeklinde sıfat tamlaması olduğu, bunların sonradan kısaltıldığı dikkate alınır, isim tamlaması içinde değil, sıfat tamlaması içinde, sıfatın bir türü olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkar.

Birden fazla isim tamlaması birlikte, iç içe kullanıldığında zincirleme isim tamlaması oluşur; ancak zincirleme isim tamlamaları da bir bütün olarak belirli veya belirsiz isim tamlamasıdır:

evin kapısının / rengi (belirli isim tamlaması)

çay kaşığı / kutusu (belirsiz isim tamlaması)

Bu tür tamlamalar için zincirleme isim tamlaması denilmesi doğru, fakat eksiktir. Bunların belirli mi belirsiz mi oldukları da belirtilmelidir.

a) Belirli İsim Tamlaması

Tamlayan ögenin ilgi ekini (-ın, -nın), tamlanan ögenin de iyelik ekini aldığı isim tamlamalarına belirli isim tamlaması denir: okul-un kapı-sı.

Bu tamlamalarda, tamlayan öge belirlidir; bu kullanımla ona belirlilik kazandırılmıştır. “Okulun kapısı” isim tamlamasındaki “okul” belirli, söyleyen / yazan ve dinleyen / okuyanın bildiği bir “okul”dur.

Belirli isim tamlamasının özellikleri:

1. Tamlayan ile tamlanan öge arasındaki anlam ilişkisi geçicidir. Bundan dolayı, belirli isim tamlamaları kalıcı isim özelliği kazanmazlar. Eğer kalıcı isim olarak kullanılacak olursa, tamlama belirsiz isim tamlaması olur: **öğrencinin** çantası – **öğrenci** çantası.

2. Tamlayan ile tamlanan ögeler yer değiştirebilir: Uçtu kafesinden **kuşu gönlümün**.

3. Tamlayan ile tamlanan ögenin arasına başka bir kelime girebilir:

Çatının her rüzgârda uçan **kiremitleri** gittikçe azalıyordu.

4. Tamlamanın başındaki sıfat, tamlamanın hepsini değil, tamlayan ögeyi nitelendirir:

eski yolun çamuru

5. Tamlayan öge zamir veya özel isim ise, tamlama belirli olur:

onun masası, **benim** suyum, Ankara'nın havası.

Ancak, tamlanan öge özel isim dahi olsa, isim tamlaması kalıcı isim

özelliğini kazanırsa, tamlama belirsiz olur:

Ankara'nın havası soğuk olur.

Bir *Ankara havası* çal da dinleyelim.

6. Tamlanan öge sayı veya belirsizlik zamiri ise, ilgi ekinin yerine ayrılma hâli eki –dan kullanılabilir: gençlerin üçü> gençlerden üçü; gençlerin birçoğu> gençlerden birçoğu.

b) Belirsiz İsim Tamlaması

Tamlayan ögenin ilgi ekini almadığı, tamlanan ögenin ise iyelik ekini aldığı isim tamlamalarına belirsiz isim tamlaması denir: okul kapı-sı.

Bu tamlamalarda, tamlayan öge belirsizdir. “Okul kapısı” isim tamlamasındaki “okul” belirsiz, söyleyen / yazan ve dinleyen / okuyanın bilmediği, genel anlamdaki herhangi bir “okul”dur.

Belirsiz isim tamlamasının özellikleri:

1. Tamlayan ile tamlanan öge arasındaki anlam ilişkisi kalıcıdır. Bundan dolayı, belirsiz isim tamlamaları kalıcı isim özelliği kazanır: öğrenci çantası, tahta kalemi, aslan ağzı, kalkan balığı, devlet bakanı.

Belirsiz isim tamlamaları bu yönüyle herhangi bir eşyanın, nesnenin, kavramın vb. adı hâline gelir ve anlam bakımından da uygun olursa, bitişik dahi yazılabilir. Bazı örneklerde tamlayan ve tamlanan öge o kadar birbirine kaynaşmıştır ki, ses bakımından da tek kelime gibi algılanırlar ve üzerlerine yapım eki alırlar: ayakkabı-lı, Eczacıbaşı-lı. Buna karşılık, iyelik ekinin çekim eki olduğunu hissettirdiği örneklerde, aynı yapım ekini kullanamayız: gözlükkabılı, Ankaragücülü. Dilimiz böyle durumlarda iyelik ekini düşürür.

gözlükkabılı > gözlükkaplı Ankaragücülü > Ankaragüçlü

2. Belirsiz isim tamlamasında tamlayan ile tamlananın arasına, bu ögelerin anlam bakımından birbirlerine kalıcı olarak bağlanmalarından dolayı, başka bir kelime giremez: “okul~~un~~ kırık kapısı” denilebilir; fakat, “okul kırık kapısı” denilemez. Bundan dolayı, bu tamlamalarda niteleyici kelime başta kullanılır ve tamlamanın hepsini nitelendirir: *yüksek* inşaat mühendisi.

3. Belirsiz isim tamlamasında ögeler yer değiştiremez. Öğrenci çantası tamlaması, çantası öğrenci şeklinde söylenemez; eğer söylenirse bu, “Çantası öğrenci(dir).” şeklinde algılanacak ve yapı bakımından doğru, anlam bakımından ise mantıksız bir ifade ortaya çıkacaktır.

3.3.2. Sıfat Tamlaması

Bir sıfat ve bu sıfatın nitelendirdiği veya belirttiği bir isimden oluşan kelime gruplarına sıfat tamlaması denir. Bu tamlamada, sıfat niteleyen, isim ise nitelenen ögedir:

kırmızı elma, mavi kalem, bulutlu hava.

Sıfat tamlamasının özellikleri

1. Bir isim, birden fazla sıfatla nitelendirilebilir: uzun, zayıf çocuk.
2. Birden fazla isim tek sıfatla nitelendirilebilir: kırmızı kalemlik, çanta ve ayakkabı.
3. Temel anlamıyla sıfat olmayan kelimeler, sıfat olarak kullanılabilir: altın küpe. İsim tamlaması bölümünde açıklandığı gibi, bunlara takısız isim tamlaması denmesi doğru değildir.
4. Sıfat tamlamasının çekim eki, nitelenen öge olan isme eklenir: hızlı araba-da.
5. Sıfat tamlamalarında, zaman zaman nitelenen isim düşer ve sıfat, ad gibi kullanılır:
Sınıfımızın **başarılı** öğrencileri geliyor. - Sınıfımızın **başarılıları** geliyor.
6. Sıfat tamlaması, kelime grubu ve cümlede herhangi bir isim gibi kullanılabilir:
Demli çay geldi. (özne)
O, demli çayı seviyor. (nesne)
Demli çaya yöneldik. (tümleç)
7. Niteleyen ve nitelenen ögelerin kendileri birer sıfat tamlaması olabilir ve bu tür tamlamaları zincirleme sıfat tamlaması olarak adlandırabiliriz; fakat zincirleme sıfat tamlamaları da temelde bir sıfat tamlamasıdır:

kırmızı kollu yazlık gömlek

8. Bir isim tamlaması ile sıfat tamlaması kelime grubu oluşturabilir. Bu tür tamlamalara karma tamlama adı verilmektedir; ancak, karma tamlamalar da temelde bir isim veya sıfat tamlamasıdır:

kahvaltılık peynirin fiyatı (karma tamlama / belirli isim tamlaması)

siyah ayakkabı boyası (karma tamlama / sıfat tamlaması)

3.3.3. Sıfat Fiil Grubu

Sonuna sıfat fiil (ortaç) eki almış olan bir fiil ve bu fiile bağlı ögelerden oluşan gruba sıfat fiil grubu denir. Sıfat fiil ekleri şunlardır: -an, -dık, -acak, -mış, -r, -maz, -ası.

Ayağa değmedik taş olmaz, *başa gelmedik* iş olmaz

Alçak uçan yüce konar, *yüce uçan* alçak konar.

Sıfat fiil grubu, kendisinden sonra gelen ismin sıfatı durumundadır; ama yukarıdaki ikinci atasözünde olduğu gibi, isim ögesi düşmüş de olabilir.

Sıfat fiil grubunu oluşturan ögeler, geçici olarak sıfata dönüştürülmüş fiile bağlı olduklarından, kendi grupları içinde, bir cümlede yer alan öge gibi değerlendirilir. Fakat yine de, tam bir cümle özelliği taşımadıklarından, yan cümle değildirler. Bundan dolayı, sıfat fiilin bulunduğu cümle, birleşik cümle olmaz. Aynı durum, aşağıda açıklanan zarf fiil ve isim fiil grupları için de geçerlidir.

3.3.4. Zarf Fiil Grubu

Sonuna zarf fiil (ulaç) eki almış olan bir fiil ve bu fiile bağlı ögelerden oluşan gruba zarf fiil grubu denir. Zarf fiil grubu, cümlenin zarfı olur. Zarf fiil ekleri şunlardır: -ıp, -madan, -arak, -ınca, , -r...-maz, -alı, -a, -ı, -ken, -dıkça.

Akil olmayınca başta, ne kuruda biter ne yaşta.

3.3.5. İsim Fiil Grubu

Sonuna isim fiil (fiilimsi) eki almış olan bir fiil ve bu fiile bağlı ögelerden oluşan gruba isim fiil grubu denir. İsim fiil grubu, cümlede herhangi bir isim gibi kullanılır. İsim fiil ekleri şunlardır: -ma, -mak, -ış.

Fiiller, isim fiil ekleri ile geçici olarak isimleştirilir; ancak, bunların içinde, kalıcı olarak isimleşenler de vardır: çakmak, dolma, bakış vb.

Arkadaşlarım, *kitabı sonuna kadar okumak* istiyormuş.

Eve dönüş zamanı gelmişti.

Kurallara uymanız gerekmiyor mu?

3.3.6. Tekrar Grubu

Anlamları aynı, zıt, eş veya yakın olan kelimelerin arka arkaya kullanılmaları; bunların zamanla kalıplaşması sonucunda oluşan gruba tekrar grubu (ikileme) denir. Tekrar grupları cümlede herhangi bir isim gibi kullanılır:

Evlerinin önü marul / Sular akar *harıl harıl*

Benim adım dertli dolap / Suyum akar *yalap yalap*

3.3.7. Edat Grubu

İsim ve isimden sonra gelen edatlardan biriyle kurulan gruba edat grubu denir. Edat grubunda asıl öge önce, yardımcı öge sonra gelir. Türkçenin genel sözdizimindeki asıl ögenin sonra gelmesi kuralının istisnalarından biri de budur. Edat grubu oluşturmak için kullanılan edatlara şu örnekler verilebilir: başka, beri, dair, doğru, dolayı, gibi, göre, için, ile, kadar, karşı, üzere.

Son çekim edatı adı da verilen bu edatlar isimlere ekli ve eksiz olarak gelirler:

senden başka, ekonomiye dair, eve doğru, yağmurdan dolayı, çiçek gibi, sana göre, ülkem için, araba ile, denize kadar, güneşe karşı, uyumak üzere.

3.3.8. Bağlama Grubu

İki kelimenin birbirine bağlaçla bağlanmasıyla oluşan gruba, bağlama grubu denir. Bağlaçlar şunlardır: ilâ, ile, ve, veya, ya da, hem ... hem, ne ... ne, ya ... ya, da...da.

Ferhat ile Şirin, Arzu ile Kamber, üç ilâ beş, sen ve ben, ne sen ne ben, ya su ya çay.

Bağlacın önündeki ve arkasındaki ögeler birbirine denktir. Bunların arasında tamamlama veya niteleme gibi bir anlam ilişkisi yoktur. Ek, grubun sonuna da getirilebilir; her ögeye ayrı ayrı da eklenebilir.

Ankara'nın ve İstanbul'un nüfusu gittikçe artmaktadır.

Ankara ve İstanbul'un nüfusu gitikçe artmaktadır.

3.3.9. Ünvan Grubu

Bir şahıs isminden sonra gelen bir ünvan veya akrabalık bildiren bir kelime birlikte kullanıldığında ünvan grubunu oluşturur.

Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa, Fahriye abla, Ahmet Binbaşı.

Eğer, ünvan, isimden önce kullanılırsa, bu durumda sıfat tamlaması meydana gelir. Türkçede, ünvanlar yaygın olarak isimlerden sonra gelir:

Ali Yüzbaşı - Yüzbaşı Ali, Zeynep Öğretmen - Öğretmen Zeynep.

3.3.10. Birleşik İsim

Bir şahsın, nesnenin veya yerin adı olmak üzere, yan yana gelmiş en az iki ismin oluşturduğu gruba birleşik isim denir. Birleşik ismi oluşturan kelimelerde ek kullanılmaz; aralarında niteleme ve tamlama söz konusu olmadığı gibi, sanki rastgele bir arada kullanılıyor gibidirler. Örnekleri daha çok insan ismi olarak karşımıza çıkmakla birlikte yer adlarında da görülür:

Faruk Nafiz Çamlıbel, Yahya Kemal Beyatlı, Orhan Veli Kanık, Halil Mutlu, Taner Sağır, Afyon Karahisar.

Farklı kelime gruplarının, zamanla kalıplaşması ve özel isim hâline gelmesi durumunda yine birleşik isim oluşur:

Ulubatlı Hasan, Şanlı Urfa, Kahraman Maraş.

3.3.11. Ünlem Grubu

Bir ünlem ile bir isimden oluşan gruba ünlem grubu denir. Ünlemler, seslenme ünlemleridir. Ünlem ve isim, grubu oluştururken ek almaz.

Ey Türk Gençliği!

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!

3.3.12. Sayı Grubu

Türkçede, birden fazla kelimeyle söylenen sayılar iki yolla ifade edilmektedir. Birincisi, sıfat tamlaması hâindedir: iki yüz, on bin, beş milyar. İkincisi ise sayı grubu hâindedir: on beş, kırk yedi, beş yüz on iki.

Sayılar arasında çarpma ifadesi varsa, sıfat tamlamasıdır; toplama ifadesi varsa sayı grubudur. Sayı grubunda, ikinci sayı basamak değeri olarak her zaman küçüktür: on altı, yüz kırk.

3.3.13. Birleşik Fiil

Fiilin birden fazla kelimeyle ifade edilmesi sonucunda oluşan kelime grubuna birleşik fiil denir. Türkçede birleşik fiil üç şekilde yapılır:

1. Bir isim ve ondan sonra gelen bulun-, et-, eyle-, kıl-, ol-, yap-yardımcı fiillerinden biriyle oluşan birleşik fiiller:

arz et-, atmış bulun-, fark et-, hasta et-, hasta ol-, hisset-, kaydol, rica et, spor yap-, şükret-, yardım et-.

Bu birleşik fiiller, yardımcı fiilin eklenmesiyle isimde ses değişmesi, düşmesi, türemesi vb. meydana gelirse, bitişik yazılır:

şükür et- > şükret-, his et- > hisset-, kayıt et- > kaydet-.

2. Bir asıl fiil ile her biri eklendiği asıl fiile farklı bir anlam yükleyen yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiillerde şu yardımcı fiiller kullanılır: bil- (yeterlilik), dur- (süreklilik), gel- (süreklilik), gör- (deneme), kal- (süreklilik), koy- (süreklilik), ver- (kolaylık, çabukluk), yaz- (yaklaşma).

Bu fiiller; -a veya -ı ekleriyle birleşik fiil oluşturursa bitişik, -ıp ekiyle oluşturursa ayrı yazılır:

okuyabil-, düşeyaz-, alıver-, bakakal-, süregel-, gidedur-, almayagör, alıkoy-, koşup dur-, donup kal-.

3. Birden çok kelimedenden oluştukları, kalıp ifadeler oldukları, kendilerine özgü anlam taşıdıkları için deyimler de kelime grubu içine girer. Ancak, deyimlerin diğer kelime gruplarından farkı, oluşma şartlarının ve yapılarının çok değişken olmasının yanında, genellikle fiil hâlinde bulunmalarıdır. Bu özelliklerinden dolayı birleşik fiil içinde ele alınırlar:

ayağına kara sular in-, gözünü çıkar-, kulak misafiri ol-.

3.3.14. Kısalım Grupları

Kısalım grupları, çeşitli şekillerde kelime kaybına uğrayıp kalıplaşmış ve bu hâlleriyle işlevlik kazanmışlardır. Cümle ve kelime gruplarında isim, sıfat, zarf olarak kullanılırlar. Kısalım grupları şunlardır: ayrılma grubu, belirtme grubu, bulunma grubu, ilgi grubu, isnat grubu, vasıta grubu, yönelme grubu, farklı yapılarıdaki kısalım grupları.

3.3.14.1. Ayrılma grubu

Uzaklaşma durumu eki olan –dan’ı almış bir isimle, ondan sonra gelen bir isim soylu kelimenin oluşturduğu gruba uzaklaşma grubu denir. İkinci isim, genellikle sıfattır. Bu grup da, olan veya olarak kelimesinin düşmesiyle kısalımıştır.

gözden uzak, içten pazarlıklı, anadan doğma, aylardan mayıs
Doğuştan sakat (olan) çocuk iyileşmeye başladı.
Şair, yıllarca *gözden irak (olarak)* yaşadı.

3.3.14.2. Belirtme grubu

Yükleme (belirtme) durumu eki olan –ı’yı almış bir isimle, ondan sonra gelen bir isim soylu kelimenin oluşturduğu gruba yükleme grubu denir. Bu grubun sonunda bulunan et- veya ol- fiili düşmüştür. İşlev bir kullanımı olmadığı için, fazla örneği yoktur.

Yüzü aşkın (olan) öğrenci geldi.
Sınıfı teftiş (etmek) için gelmişler.
Suçluyu af (etmek) için sebep yok.

3.3.14.3. Bulunma grubu

Bulunma durumu eki olan –da’yı almış bir isimle, ondan sonra gelen bir isim soylu kelimenin oluşturduğu gruba bulunma grubu denir. İkinci isim, genellikle sıfattır ve bu grup bir başka ismin sıfatı olarak kullanılabilir. Bulunma grubu, olan veya olarak kelimesinin düşmesiyle kısalımıştır.

beşte üç, yükte hafif, pahada ağır, cepte keklik, elde bir.
cepte keklik (olan) para.
Sözde (olan) özne, edilgen cümlelerde bulunur.

Yumurta iriliğinde (olan) taş attılar.

Ücreti *yüzde iki (olarak)* artırdılar.

3.3.14.4. İlgi grubu

Bu grup, belirli isim tamlamasından kısalmıştır. Tamlanan ögenin iyelik eki düşmüştür:

Recep'in Ali(si), senin oğlan(ın), benim araba(m).

3.3.14.5. İsnat grubu

Bu grupta, bir isim diğer isme dayandırılmaktadır. Birinci öge, üçüncü şahıs iyelik ekini alır, ikinci öge ise genellikle sıfattır. Düşen öge olan veya olarak kelimesidir.

gözü açık, karnı aç, cebi delik, yolu uzun, baldırı çıplak, alnı açık, sırtı pek.

Adam gözü açık (olarak) öldü.

Alnı açık (olan) insanlardan biriydi.

3.3.14.6. Vasıta grubu

İsim ögesinden sonra ile (-la) edatı ve arkasından gelen isim soylu bir kelimeyle oluşturulan gruba vasıta grubu denir. Bu grupta da olan ve olarak kelimeleri düşmüştür.

kalemiyle başarılı, herkes ile dost, seyirciyle dolu, kırmızı ile boyalı (olan) ev, seninle ilgili (olarak), kitapla dolu (olan) çanta.

3.3.14.7. Yönelme grubu

Yaklaşma durumu eki olan -a'yı almış bir isimle, ondan sonra gelen bir isim soylu kelimenin oluşturduğu gruba yaklaşma grubu denir. İkinci isim, genellikle sıfattır ve bu grup da, olan veya olarak kelimesinin düşmesiyle kısalmıştır.

akla yatkın, dile kolay, ayağına çabuk, çocuğuna düşkün.

Arabaya, *aslına uygun (olan)* yedek parçalardan takacaklar.

Sürücü, *keyfine düşkün (olarak)* bilinirdi.

3.3.14.8. Farklı yapılardaki kısalmış gruplar

Çok farklı yapılardaki kelime grubu veya cümlelerden kısalarak kalıplaşmış ve işlevlik kazanmamış kelime grupları da vardır:

baş aşağı, baş üstüne, eller yukarı, git gide, günden güne, senden önceki vb.

4. Cümlelerin Öğeleri

Cümle, ifadesinin genişliğine, şartlarına bağlı olarak birçok ögeyi içinde barındırır. Bu ögeler, yükleme bağlıdır ve her biri bir yönüyle yüklemi açıklar; bundan dolayı, bütün ögeler yüklemden önce gelir ve ona yardımcı olur. Özel durumlarda ögelerinin yeri değişmiş cümleleri bunun dışında tutmak gerekir. Tam bir cümlede bulunan ögeler özne, dolaylı tümleç, nesne, zarf ve yüklemidir. Ögeler tek kelimedenden meydana gelebileceği gibi, kelime grubu, hatta cümle hâlinde de olabilir. Birleşik cümle konusunda görüleceği gibi, şart cümlesi asıl cümlelerin zarfı, girişik cümle ise asıl cümlelerin nesnesi olur.

4.1. Yüklem

İsim veya fiil, bir kip/zaman ve şahsa bağlı olarak çekimlendiğinde yüklem olur. Cümlelerin asıl ögesi yüklem olduğu için, diğer ögeleri bulabilmek amacıyla yükleme sorular sorarız. Bu da, diğer ögelerin anlam yönünden yüklemi tamamladığını gösterir.

Dilin herhangi bir yapısı içinde ne kadar yüklem varsa, o kadar cümle vardır. Buna eksilteli, yüklemi söylenmemiş cümleleri de katabiliriz; çünkü, yüklem söylenmemiş olsa bile zihnimizde vardır. Cümleden söz edebilmek için yüklem bulunma şartı vardır. Bundan dolayı tek bir yüklem cümleyi meydana getirebilir.

Ciğerlerimizde, ateşe üfleyecek nefes kalmadı.

Pazar günleri bana hep sıkıntılı anlar yaşatmıştır.

Yorganı kaldırdıklarında gözleri sınıksız kapalıydı.

4.2. Özne

Cümlede, yüklemden sonraki en önemli öge öznedir. Yüklem ifade ettiği hareketi, işi yapan, eden, kılan, eyleyen öznedir. Her yüklem gizli veya açık, öznesi bulunmakla birlikte yatmalı, oturmalı gibi yüklem genel anlamda kullanıldığında öznesiz gibi gelebilir; ancak, bu yüklem hayalî, genel bir o zamirinden kaynaklanan öznesi vardır.

Öznenin; açıklayıcı özne, gerçek özne, örtülü özne, pekiştirilmiş özne, sözde özne gibi çeşitleri vardır.

4.2.1. Açıklayıcı özne

Özneyi açıklamak, belirgin hâle getirmek vb. için öznenin sonra kullanılan ve özne durumunda olan kelime veya kelime grubuna açıklayıcı özne denir.

Annem; bizim için saçlarını gerçekten süpürge eden o fedakâr insan, gündün güne zayıflıyordu.

4.2.2. Gerçek özne

Etken fiilli cümlelerde, hareketi, işi yapan özneye gerçek özne denir:

Komşular güle oynaya eğleniyordu.

4.2.3. Örtülü özne

Etken fiilli cümlelerin öznesi, edilgen fiilli cümlelerde, ihtiyaç duyulduğunda söylenirse tarafından kelimesini veya -ca ekini alır; bu özneye örtülü özne denir.

Çanakkale Savaşı ile ilgili bütün resimler, *Rektör tarafından* sergilenmişti.

4.2.4. Pekiştirici özne

Kendi dönüşlülük zamiri, asıl öznenin arkasından gelerek onu güçlendirip pekiştirirse, onun anlamına ayrıntı katarsa pekiştirici özne adını alır. Bu cümlelerde kendi dönüşlülük zamirinin kullanılması, anlatım bozukluğu olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim, kendi kelimesi aşağıdaki cümlede, “tek başına, yalnız, hiç yardım almadan”

anlamalarını ifade etmek için kullanılmıştır.

Ben **kendim**, bütün yemekleri hazırlamaya çalıştım.

Sen **kendin**, koşarak mı gitmek istiyorsun?

4.2.5. Sözde özne

Edilgen fiilli cümlelerde, aslında fiilden etkilenen olup da cümlenin diziliş ve yapısına göre özne durumunda görünen ögeye sözde özne denir. Sözde özne, etken fiilli cümlenin nesnesidir.

Çanakkale Savaşı ile ilgili bütün resimler sergilenmişti.

4.3. Nesne

Nesne, yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur. Yüklem hareketinden etkilenen ögedir. Geçişli fiiller yapma bildirirler ve hareketleri nesneye doğrudur; geçişsiz fiiller ise olma bildirirler ve hareketleri özneye doğrudur. İsim cümlelerinde nesne bulunmaz.

Nesneyi belirli hâle getirmek için, belirtme eki olan -ı'yı kullanırız. Belirtme ekini almış olan nesneye belirli nesne, almamış olan nesneye belirsiz nesne denir. Belirsiz nesne, yüklemden önce kullanılır. Nesne ile yüklem arasına başka bir kelime girerse, nesne belirli olur ve belirtme eki nesneyi yükleme bağlar:

1. O, **şarkı** söyler.

Bu cümlenin nesnesi “şarkı” kelimesidir ve belirsiz nesnedir. Bu cümledeki “şarkı”, herhangi bir şarkıdır; genel bir şarkıdır.

2. O, **şarkıyı** çok iyi söyler.

Bu cümlenin nesnesi “şarkıyı” kelimesidir ve belirli nesnedir. Bu cümledeki “şarkı”, herhangi bir şarkı değildir; “çok iyi söylenen” belirli bir şarkıdır.

3. O, **şarkıyı** söyler.

Bu cümlenin nesnesi “şarkıyı” kelimesidir ve belirli nesnedir. Bu cümledeki “şarkı”, herhangi bir şarkı değildir; belirli bir şarkıdır. Bu cümleye göre, şarkının nasıl söylendiği değil, hangi şarkı olduğu önemlidir.

4.4. Dolaylı Tümleç

Yüklemin gerçekleştiği, bulunduğu yeri, hareketlenme yönünü gösteren kelimelere dolaylı tümleç denir. Dolaylı tümleç, hareketin yönüne göre yönelme (-a), bulunma (-da) ve ayrılma (-dan) eklerinden birini alır. Bu ögenin cümledeki anlamını yer ve yön kavramları içinde çok geniş olarak düşünmek gerekir. Örneğin, bak- fiili ile kullanılan öge dolaylı tümleçtir ve -a yönelme ekini alır; gör- fiili ile kullanılan öge nesnedir ve -ı belirtme ekini alır. Her iki fiil de, ilk bakışta aynı anlamdaymış gibi algılansa da, bak- fiilinde bir yöne doğru hareket söz konusudur. Yine buna benzer şekilde, “Dışarı çıktı.” ve “Dışarıya çıktı.” cümlelerindeki dışarı ve dışarıya kelimeleri, cümlenin ögesi olma bakımından birbirine karıştırılmaktadır. Dışarı kelimesinde sadece yön gösterme; dışarıya kelimesinde ise, yön göstermenin dışında mekân ifadesi de bulunmaktadır. Bundan dolayı, dışarı kelimesi cümlenin zarfı, dışarıya kelimesi de dolaylı tümlecidir.

Yönelme, bulunma ve ayrılma eklerinden birini alan her kelime dolaylı tümleç olmaz; anlamına bakmak gerekir. “Saat üçte gelecek.” cümlesindeki saat üçte ögesi, bir yer veya yönelme değil, zaman ifade ettiği için dolaylı tümleç olamaz. Bu öge zarftır. Dolaylı tümleç hem fiil, hem de isim cümlelerinde bulunur.

Masada, aradığınız her şey var. (isim cümlesi)

Aradığınız her şey **masada** duruyor. (fiil cümlesi)

4.5. Zarf

Yüklemin zamanını, miktarını, mesafesini, ortamını, sebebini; nasıl, neyle, kiminle, niçin, ne şekilde yapıldığını veya olduğunu ifade eden kelimelere zarf denir.

Beş gün sonra yüzecek. **Yüz kilometre hızla** gidiyor.

Onu **hemen** uyandırın. **Aya doğru** baktı.

4.6. Cümle Dışı Öge

Yukarıda saydığımız ögelerin dışında, yüklemle anlam veya dil bilgisi yönünden doğrudan ilgisi bulunmayan, bağlama, güçlendirme, seslenme, açıklama gibi amaçlarla, dolaylı olarak ilgisi bulunan ögeler vardır; bunlara cümle dışı öge denir. Bu tür kullanımlar için bağımsız öge terimi

de kullanılmaktadır (Özmen 1995: 224). Bu ögeyi, cümleden tam olarak soyutlamak mümkün değildir; eğer cümleyle hiçbir ilgisi olmasaydı, kullanılmazdı.

O kitabı ben **de** okudum.

Gelse **bile** göremez.

Arkadaşlar, masanın etrafında toplanın!

5. Cümle Türleri

Türkçede cümleler yapısına, ögelerin sıralanışına, yüklem türüne ve anlamına göre dörde ayrılır.

5.1. Yapısına Göre Cümleler

Cümleler yapısına göre yalın, birleşik, bağlı, sıralı ve eksilteli olmak üzere beşe ayrılır.

5.1.1. Yalın Cümle

Yapısında tek yüklem, dolayısıyla tek yargı bulunan cümleler yalın cümlelerdir. Cümlenin kısalığı veya uzunluğu önemli değildir.

Geldi.

Kılıç kınını kesmez.

Akarsu çukurunu kendi kazar.

Kalp kalbe karşıdır.

Sıfat fiil (ortaç), zarf fiil (ulaç) veya isim fiil (fiilimsi) kullanılmış olan cümleler de yalın cümledir; çünkü bu cümlelerde de tek yüklem, tek yargı vardır:

İstedliğini **söyleyen**, istemediğini iştir.

Ateş **demekle** ağız yanmaz.

Göz **görmeyince** gönül katlanır.

5.1.2. Birleşik cümle

Asıl cümle ve onun herhangi bir ögesi olarak kullanılmış yan cümleden oluşan cümlelere birleşik cümle denir. Birleşik cümlede, asıl cümlenin de, yan cümlenin de yüklemi vardır ve ikisi de ayrı ayrı yargı bildirir; yan cümle ile asıl cümle arasında hem yapı, hem de anlam bakımından ilişki vardır. Birleşik cümle, yan cümlenin asıl cümlenin ögesi olması bakımından sıralı cümle ve bağlı cümleden ayrılır. Sıralı ve bağlı cümlelerde, her cümle yapı bakımından bağımsızdır; aralarında sadece

anlam ilişkisi vardır.

Türkçede iki çeşit birleşik cümle vardır: şartlı birleşik cümle ve iç içe birleşik cümle.

5.1.2.1. Şartlı Birleşik Cümle

Şartlı birleşik cümle, asıl cümleyi anlam bakımından tamamlayan yan cümlenin şart eki olan –sa’yı almasıyla oluşur. Türkiye Türkçesinde, tam olarak şart anlamı verebilmek için geniş zamanın şartının kullanımı yaygınlaşmıştır ve ek –(ı)rsa olmuştur. Tek başına yargıyı tamamlayamadığı için mutlaka sonuç cümlesini de isteyen şartlı cümle, asıl cümlenin zarfı konumundadır.

Tepeden aşağı bakarsanız, ne demek istediğimi anlarsınız.

Eşek çamura çökerse, sahibinden gayretlisi olmaz.

Kedinin kanadı olsaydı, serçenin adı kalmazdı.

5.1.2.2 İç İçe Birleşik Cümle

Bu cümle çeşidinde, bir cümlenin içinde, yan cümle olarak başka bir cümle yer alır. İçeride kullanılan cümle, asıl cümlenin bir ögesi olur.

Kalendere “Kış geliyor” demişler, “Titremeye hazırım.” demiş.

Sıtma, “Ben tuttuğumu kırk yıl sonra tanırım.” demiş.

Eli boşa “Ağa uyur!” derler, eli doluya “Ağa buyur!” derler.

Yukarıdaki örneklerde, tırnak içindeki yan cümleler asıl cümlenin nesnesidir.

İç içe birleşik cümlenin yan cümlesi, herhangi bir isim gibi hâl eklerinden birini alabilir:

Arkadaşlarla toplanıp “Geçmiş olsun!”a gittik.

5.1.3. Bağlı Cümle

Birden fazla cümlenin, bağlaçla birbirine bağlanmasıyla oluşan cümleye bağlı cümle denir. Bağlı cümleler arasında sebep-sonuç, zıtlık, açıklama gibi anlam ilgileri vardır ve kullanılan bağlaç da bu anlam ilgisine uygun olur. Bağlı cümlelerde özne, yüklem gibi ögeler ortak olabilir. Cümle bağlayıcıları da denilen bu bağlaçların bazıları şunlardır: ama, ancak, bari, çünkü, da, fakat, hazır, hem ... hem, hiç olmazsa, ki, lâkin,

maalesef, ne ... ne, ne yazık ki, varsın, yalnız, yani, ya ... ya vb.

Herkes kaşık yapar **ama** sapını ortaya getiremez.

Yağmur yağsın **da varsın** kerpiççi ağlasın.

Elin ağzı torba değil **ki**, çekip büzesin.

Hesapsız kasap, **ya** bıçak kırar **ya** masat.

Cümle bağlayıcıları genellikle, arasında bulunduğu iki cümleyi birbirine bağlar; ama bazı bağlaçlar, başında bulunduğu cümleyi daha sonraki cümleye bağlar. Buna “hele” bağlacını örnek olarak verebiliriz:

Yemek çok iyi görünüyor; **fakat** hiç kimse aç değil.

Hele çalışmaya başlasınlar; kaç günde biteceğine sonra karar veririz.

5.1.4. Sıralı Cümle

Sıralı cümleler, birbirinden virgül veya noktalı virgülle ayrılmış, tek başlarına da bir yargı bildiren cümlelerden oluşur. Anlam ve sıralanış şekillerine göre üçe ayrılırlar: bağımlı sıralı cümle, bağımsız sıralı cümle, sıralı bağlı cümle.

5.1.4.1. Bağımlı sıralı cümle

Bu cümlelerde, sıralanan cümlelerin anlamlarında da birbirini izleme vardır ve bunlar anlam bakımından birbirlerine bağlıdır.

Elti eltiden kaçar, görümceler bayrak açar.

İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.

Dağda gez, belde gez; insafı elden bırakma.

5.1.4.2. Bağımsız sıralı cümle

Sıralanan cümleler arasında birbirini izleme, sebep-sonuç vb. anlam ilgisi yoktur.

Kör ölür badem gözlü olur; kel ölür sırma saçlı olur.

Komşular çığlık çığlığa bağırıyor; sen horul horul uyuyordun.

5.1.4.3. Sıralı bağlı cümle

İkiden fazla cümle sıralandığında, son cümleden önce ve gibi bir bağlaç kullanılmışsa, bunlara sıralı bağlı cümle denir.

Kapıyı sessizce açtı, usulca içeri girdi ve kimseyi uyandırmadan yattı.

5.1.5. Eksilteli Cümle

Eksilteli cümle, tamamlanmamış cümledir; okuyucu veya dinleyicinin tamamlaması istenir. Tamamlamada tercih okuyucu veya dinleyiciye bırakılmıştır; ama yönlendirme de vardır. Genel olarak bakıldığında, cümlenin nasıl tamamlanması gerektiği bellidir.

Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.

Arslan postunda, gönül dostunda.

Sen yanımda olacaktın ki...

5.2. Ögelerin Dizilişine Göre Cümle

Cümleler, yüklem ve öznelerinin yerine göre düz ve devrik olmak üzere ikiye ayrılır.

5.2.1. Düz Cümle

Öznesi başta, yüklemi sonda, diğer ögeleri de özneyle yüklem arasında bulunan cümlelere düz cümle denir.

Şaşkın misafir ev sahibini ağırlar.

Yiğit bin yaşar, fırsat bir düşer.

5.2.2. Devrik Cümle

Devrik cümleye anlatımı etkili ve güçlü kılmak, anlatımdaki tekdüzeliği kırmak için başvurulur; ama, cümle etkili ve güçlü olacak diye, arka arkaya devrik cümle kullanılması, yine tekdüzeliğe yol açacağı için, fayda yerine zarar getirir. Özellikle şiir, atasözü gibi ürünlerde devrik yapılara çok sık rastlanır.

Devrik cümle, öznesinin ve yüklemine göre ikiye ayrılır.

5.2.2.1. Öznesine göre devrik cümle

Bu cümleler, öznesi cümlenin başında bulunmayan cümlelerdir. Öznenin yeri, yükleme göre daha oynaktır. Bundan dolayı, öznenin cümle başında bulunmaması, çoğu zaman devrik cümlenin şartlarından sayılmamıştır. Özellikle özne vurgulanmak istendiğinde, “kim, ne” gibi soru zamirleriyle özne sorulduğunda başta bulunması gereken öznenin yükleme yakın söylenmesi, Türkçede çok yaygın bir kullanımdır.

Her yiğidin gönlünde **bir arslan** yatar.

İyi olacak hastanın, **hekim** ayağına gelir.

A – Bugün alışverişe **kim** gidecek?

B – Bugün alışverişe **ben** gideceğim.

5.2.2.2. Yüklemine göre devrik cümle

Türkçede yüklem, cümlenin sonundaki yeri bakımından, diğer öğelere göre daha sabittir. Bundan dolayı, genellikle “devrik cümle” teriminden “yüklemin sonda bulunmaması” anlaşılır. Anlatımdaki tekdüzeliği kırmak, ifade farklılıkları yaratmak, ses ahengi sağlamak gibi amaçlarla zaman zaman yüklemin yerinin değiştirildiği görülmektedir. Türkçenin eski metinlerinde olduğu gibi, günümüze ait şiir, atasözü, deyim ve kalıplaşmış ifadelerin yanında, düzyazılarda da sık sık devrik cümleye rastlanmaktadır. Aşağıdaki şiirde geçen cümleler, yüklem bakımından devrik cümlelerdir.

Bulacaksın koymuş gibi elinle,
Ben nerde doğmuşsam o yerde kaldım.
Kimi **esti** başucumdan yel gibi,
Kimi **sızdı** bir toprağa sel gibi...

(F. N. ÇAMLIBEL, Han Duvarları)

5.3. Yüklem Türüne Göre Cümle

Cümleler, yüklemnin isim veya fiil olmasına göre “fiil cümlesi” ve “isim cümlesi” olmak üzere ikiye ayrılır.

5.3.1. Fiil Cümlesi

Yüklemi fiil olan cümlelerdir. Fiil; kök veya türemiş olabilir.

Yiğidin yarasına yiğit **katlanır**.

Züğürtleyen bezirgân, eski defterleri **yoklar**.

İnsan sözünden, hayvan yularından **tutulur**.

5.3.2. İsim Cümlesi

Yüklemi isim soylu kelimeler olan cümlelerdir; bunlar isim, sıfat, zamir olabilir.

Ağustosun yarısı **yaz**, yarısı **kış**tır.

Altın leğenin kan kusana ne faydası **var**.

5.4. Anlamına Göre Cümle

Cümleler, anlamına göre olumlu, olumsuz ve soru olmak üzere üçe ayrılır. Bu cümlelerde anlam önemlidir; bundan dolayı yapının olumlu, olumsuz veya soru olması önemli değildir.

5.4.1. Olumlu Cümle

Yüklemi olumlu olan veya anlam bakımından olumlu olan cümlelere olumlu cümle denir. Yüklem, yapı bakımından olumsuz olduğu hâlde, anlamı olumlu olabilir. Bu durumda, cümleyi olumlu cümle içinde değerlendirmek gerekir.

Artık yeterince **çalışmıyor değil**. (= Artık yeterince çalışıyor.)

Ne yapılacağını **bilmez mi!** (= Ne yapılacağını hem de iyi bilir.)

Avcı ne kadar al **bilse**, ayı o kadar yol bilir.

At yiğidin **yoldaşdır**.

5.4.2. Olumsuz Cümle

Yüklemi olumsuz olan cümle, olumsuz cümledir. Yüklem, yapı bakımından olumlu olsa da, anlamı olumsuz ise, bu cümle olumsuz cümle içinde değerlendirilir. Bazen de olumsuz anlam, noktalama işaretleriyle ifade edilir.

Evet, her gün süt içiyor! (= Hayır, her gün süt içmiyor.)

Eşek, kulağı kesilmekle küheylân **olmaz**.

Eğilen baş **kesilmez**.

Sözlerinin hiçbiri doğru **değil**.

5.4.3. Soru Cümlesi

Cümlede soru; -mı soru eki/soru edatı, soru sıfatı, soru zarfı, soru zamiri ve vurgu ile ifade edilir. Soru ekinin kullanıldığı, ama soru anlamı taşımayan cümleler, soru cümlesi değildir; çünkü yine yapıya değil, anlama bakmak gerekir.

Yandım bu işe, daha pek çok yanarım,

İnsan, ölüm dururken, yaşar mı böyle yarım?

(F. N. ÇAMLIBEL, Han Duvarları)

Her gün eski, her gün yeni...

Tükenmez gidip geleni.

Canevimden vurdu beni,

Bu dünya kimin dünyası?

(A. KARAKOÇ, Dosta Doğru)

6. Örnek Cümle Çözümlemeleri⁴

- 1 -

“Sosyal hayatımızda iletişimi bozan durumlar öylesine çoktur ki, bunların sadece adlarını saymak bile, bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkar.”

1. Cümlenin türü

Yapısına göre: “Ki” ile bağlanmış bağlı cümle.

Birinci cümle türü

Yapısına göre : Yalın cümle
Ögelerin dizilişine göre : Düz cümle
Yüklem türüne göre : İsim cümlesi
Anlamına göre : Olumlu cümle

İkinci cümle türü

Yapısına göre : Yalın cümle
Ögelerin dizilişine göre : Düz cümle
Yüklem türüne göre : Fiil cümlesi
Anlamına göre : Olumlu cümle

2. Cümlelerin ögeleri

Birinci cümlenin ögeleri

Sosyal hayatımızda / iletişimi bozan durumlar / öylesine çoktur.
dt. ö. y.

İkinci cümlenin öğeleri

Bunların sadece adlarını saymak / bile, / bir araştırma konusu olarak
ö. cdö. z.
karşımıza / çıkar.
dt. y.

3. Cümlelerin kelime grupları

Birinci cümlenin kelime grupları

1. sosyal / hayatımız: st.
n.yen n.nen
2. iletişimi bozan / durumlar: st.
n.yen n.nen
- 2.1. iletişimi / bozan: sfg.
b.li n. f.
3. öylesine / çok: st.
n.yen n.nen

İkinci cümlenin kelime grupları

1. bunların sadece adlarını / saymak: ifg.
b.li n. f.
- 1.1. bunların / sadece adları: kt. / b.li it.
t.yan t.nan
- 1.1.1. sadece / adlar: st.
n.yen n.nen
2. bir araştırma konusu / ol-: bf.
i. yf.
- 2.1. bir / araştırma konusu: st.
n.yen n.nen
- 2.1.1. araştırma / konusu: b.siz it.
t.yan t.nan

“Bir edebî tür sayılan mektup, tartışma ve konferansın iletişim açısından değerlendirilmesi göz önünde bulundurulursa, edebiyatın günümüzdeki yeriyle ilgili açıklamaların iletişim mesleğinden faydalanması gerektiği ortaya çıkar.”

1. Cümlelerin türü

Birleşik cümle

Yapısına göre : Şartlı birleşik cümle
Ögelerin dizilişine göre : Düz cümle
Yüklem türüne göre : Fiil cümlesi
Anlamına göre : Olumlu cümle

Yan cümle

Yapısına göre : Yalın cümle
Ögelerin dizilişine göre : Düz cümle
Yüklem türüne göre : Fiil cümlesi
Anlamına göre : Olumlu cümle

2. Cümlelerin ögeleri

Birleşik cümle

Bir edebî tür sayılan mektup, tartışma ve konferansın iletişim
z.

açısından değerlendirilmesi göz önünde bulundurulursa, / edebiyatın
z ö.

günümüzdeki yeriyle ilgili açıklamaların iletişim mesleğinden
ö.

faydalanması gerektiği / ortaya / çıkar.
ö. dt. y.

Yan cümle

Bir edebî tür sayılan mektup, tartışma ve konferansın iletişim
sö.

açısından değerlendirilmesi / göz önünde bulundurulursa...
sö. y.

3. Cümlelerin kelime grupları

Yan cümle

1. bir edebî tür sayılan mektup, tartışma ve konferansın / iletişim
t.yan t.nan

açısından değerlendirilmesi: b.li it.
t.nan

1.1. iletişim açısından / değerlendirilme: ifg.
z. f.

1.1.1. iletişim / açısı: b.siz it.
t.yan t.nan

1.2. bir edebi tür sayılan / mektup, tartışma ve konferans: st.
n.yen n.nen

1.2.1. mektup, tartışma / ve / konferans: bg.

1.2.2. bir edebî tür / sayılan: sfg.
sö. f.

1.2.2.1. bir / edebî tür: st.
n.yen n.nen

1.2.2.1.1. edebî / tür: st.
n.yen n.nen

2. göz önünde bulundurul-: bf.

2.1. göz / önü: b.siz it.
t.yan t.nan

Asıl cümle

1. edebiyatın günümüzdeki yeriyle ilgili açıklamaların iletişim
t.yan

mesleğinden faydalanması / gerektiği: b.siz it
t.nan t.nan

1.1. edebiyatın günümüzdeki yeriyle ilgili açıklamaların /
t.nan

iletişim mesleğinden faydalanması: b.li it
t.nan

1.1.1. iletişim mesleğinden / faydalanma: ifg.
dt. f.

1.1.1.1. iletişim / mesleği: b.siz it.
t.yan t.nan

- 1.1.2. edebiyatın günümüzdeki yeriyle ilgili / açıklamalar: st.
n.yen n.nen
- 1.1.2.1. edebiyatın günümüzdeki yeriyle / ilgili: vg.
- 1.1.2.1.1. edebiyatın günümüzdeki yeri-y-le: eg.
- 1.1.2.1.1.1. edebiyatın / günümüzdeki yeri: b.li it.
t.yan t.nan
- 1.1.2.1.1.1.1. günümüzdeki / yer: st.
n.yen n.nen

- 3 -

“Gidiyordum, gurbeti gönlümde duya duya,
Ulukışla yolundan Orta Anadolu’ya.”

(F.N.Çamlıbel, Han Duvarları)

1. Cümlelerin türü

- Yapısına göre : Yalın cümle
Ögelerin dizilişine göre : Devrik cümle
Yüklem türüne göre : Fiil cümlesi
Anlamına göre : Olumlu cümle

2. Cümlelerin ögeleri

Gidiyordum, / gurbeti gönlümde duya duya, /Ulukışla yolundan/
y. z. dt.
Orta Anadolu’ya.
dt.

3. Cümlelerin kelime grupları

1. gurbeti / gönlümde / duya duya: zfg.
b.li n. dt. f. f.
- 1.1. duya duya: tg.
2. Ulukışla / yolu: b.siz it.
t.yan t.nan
3. Orta / Anadolu: st.
n.yen n.nen

“Çocuklar, tepeden aşağıya doğru koşarken hep bir ağızdan
“Uçurtmaya bakın!” diye bağıyordu.”

1. Cümlenin türü

Birleşik cümle

Yapısına göre : İç içe birleşik cümle

Ögelerin dizilişine göre : Düz cümle

Yüklem türüne göre : Fiil cümlesi

Anlamına göre : Olumlu cümle

Yan cümle

Yapısına göre : Yalın cümle

Ögelerin dizilişine göre : Düz cümle

Yüklem türüne göre : Fiil cümlesi

Anlamına göre : Olumlu cümle

2. Cümlelerin ögeleri

Birleşik cümle

Çocuklar, / tepeden aşağıya doğru koşarken / hep bir ağızdan /
ö. z. z.

“Uçurtmaya bakın!” diye / bağıyordu.
z. y.

Yan cümle

Uçurtmaya / bakın!
dt. y.

3. Cümlelerin kelime grupları

Birleşik cümle

1. tepeden / aşağıya doğru / koşarken: zfg.
dt. z. f.

1.1. aşağıya / doğru: eg.
i. e.

2. hep bir / ağız: st.
n.yen n.nen

- 2.1. hep / bir: st.
n.yen n.nen
3. "Uçurtmaya bakın!" / diye: zfg.
b.siz n. f.
- 3.1. Uçurtmaya / bakın: c.
dt. y.

- 5 -

"Aslını, bütün servetinizi verseniz ele geçiremeyeceğiniz sevgili bir heykelin tıpkısını birkaç liraya satın almak istemez misiniz?" (B. R. Eyüboğlu)

1. Cümlenin türü

Yapısına göre	: Yalın cümle
Ögelerin dizilişine göre	: Düz cümle
Yüklem türüne göre	: Fiil cümlesi
Anlamına göre	: Olumsuz soru

2. Cümlenin ögeleri

<u>Aslını, bütün servetinizi verseniz ele geçiremeyeceğiniz sevgili bir</u>	b.siz n.
<u>heykelin tıpkısını birkaç liraya satın almak / istemez misiniz?</u>	y.

3. Cümlenin kelime grupları

1. aslını, bütün servetinizi verseniz ele geçiremeyeceğiniz sevgili bir
b.li n.
- heykelin tıpkısını / birkaç liraya / satın almak: ifg.
b.li n. z. f.
- 1.1. aslını, bütün servetinizi verseniz ele geçiremeyeceğiniz sevgili bir
t.yan
- heykelin / tıpkısı: b.li it.
t.yan t.nan
- 1.1.1. aslını, bütün servetinizi verseniz ele geçiremeyeceğiniz /
n.yen
- sevgili bir heykel: st.
n.nen

- 1.1.1.1. aslımı / bütün servetinizi verseniz / ele geçiremeyecek: sfg.
b.li n. z. f.
- 1.1.1.1.1. bütün servetinizi / verseniz: c.
b.li n. y.
- 1.1.1.1.1.1. bütün / servetiniz: st.
n.yen n.nen
- 1.1.1.1.2. ele geçireme-: bf.
- 1.1.1.2. sevgili / bir heykel: st.
n.yen n.nen
- 1.1.1.2.1. bir / heykel: st.
n.yen n.nen
- 1.2. birkaç / lira: st.
n.yen n.nen
- 1.2.1. bir / kaç: st.
n.yen n.nen
- 1.3. satın / al-: bf.
i. yf.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMLÂ KURALLARI VE ANLATIM BOZUKLUKLARI

(Doç. Dr. Yakup Çelik)

A. İMLÂ KURALLARI

1. Noktalama İşaretleri

Noktalama işaretleri, 19. yüzyılda kesin kurallara bağlanmıştır. Bizde ise, ilk olarak Şinasi'nin Şair Evlenmesi (1860) adlı oyununun bazı yerlerinde noktalama işaretlerini kullandığını görüyoruz.

Türkiye Türkçesinde kullanılan başlıca noktalama işaretleri şunlardır:

1.1. Nokta (.):

a. Bir düşünceyi, bir dileği, bir isteği, bir haberi anlatan, tam olarak bitmiş cümlelerin sonunda yer alır.

“Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki gelişmeleriyle, geleceğin yüksek medeniyet ufkunda bir güneş gibi doğacaktır.” **K. Atatürk.**

b. Kısaltmalardan sonra kullanılır. Dr. (Doktor), Arş. Gör. (Araştırma Görevlisi), Doç. Dr.(Doçent Doktor), Y. Müh. (Yüksek Mühendis) gibi.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), TDK (Türk Dil Kurumu), RTÜK (Radyo Denetleme Üst Kurulu), TRT (Türkiye Radyo Televizyonu) gibi kısaltmalarda nokta kullanılmaz.

c. Bir yazının maddelerini gösteren rakam veya harflerden sonra kullanılır: 1. A. a. II. B. b. I. VI.

d. Sayılardan sonra sıra bildirmek için kullanılır. 5. (beşinci), IV. Murat, XX. yüzyıl, 4. (dördüncü) sokak, 7. (yedinci) cadde gibi.

e. Tarihlerin yazılışında gün, ay ve yılı gösteren sayıları birbirinden ayırmak için kullanılır: 29. 10.1923, 11. 04. 1920, 08. 05. 1987 gibi. Tarih yazımında ay adlarını yazarken noktayı kullanmayız: 08 Mayıs 1987 gibi.

f. Saat ve dakika gösteren sayıları birbirinden ayırmak için nokta kullanılır: Bugün 08.30'da toplantı var.. Ders saat 10.15'te başlayacak.

g. Bibliyografik künyelerin sonunda kullanılır: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, , Başlangıcından Günümüze Türk Dili Tarihi, Ankara 2004.

I. Çok rakamlı sayı grupları yazılırken okumada zorluk olmaması için. sağdan itibaren ikişer veya üçer ayırıp aralarına nokta konulur: 10.00 YTL, 1.500.00 YTL, 125.350.00 YTL gibi.

Noktanın Kullanılmadığı Yerler:

a. Gazete, dergi, mecmua, şiir, sinema filmi, televizyon dizisi, yazı, ve bölüm başlıklarının bitiminde nokta bulunmaz: Hürriyet, Adam Sanat, Gösteri, Gizli Aşk, Ekmek Teknesi, Melekler Evi, Orta Doğu, Milliyet, Sessiz Gemi v.b. gibi.

b. Üniversiteler, bakanlıklar gibi kuruluşlardan sonra nokta kullanılmaz: Başkent Üniversitesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı , Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı gibi.

c. Levha ve tabelalarda nokta kullanılmaz: Gel – Gör Giyim, Karaköy Börekçisi, Danışma, Çıkış " gibi.

1.2. Virgül (,):

Cümlelerde birbirini takip eden isimleri, zamirleri, sıfatları kısacası Hem görev hem de çeşit bakımından ayrı olan kelimeleri birbirinden ayırmak için aralarına konan işaretlere denir. Cümle içerisindeki karmaşıklığı kaldırmak için birbirini izleyen isimleri, sıfatları, zamirleri sınıflandırmak ve birbirinden ayırmak için kullanılır. Kullanıldığı yerler şunlardır:

a. Fiilleri ayırır: Her canlı gibi insan, doğar, büyür, ölür.

b. Nesnelere ayırır: Ben, annemi, babamı, kardeşlerimi çok seviyorum.

c. Özneleri ayırmada kullanılır: Şehirdeki sokaklar, caddeler, evler ve dükkânların hepsi kapatıldı.

d. Tümleçleri ayırır: Dağlardan, tepelerden ovalardan, derelerden aşarak menzile vardı.

- e. Sıfatları ayırır: Okuldaki çalışkan, dürüst, akıllı, zeki çocukların tümünü topladı.
- f. Eşit isim tamlamalarını ayırmada kullanılır: Toplumumuzun çağdaş medeniyet seviyesini yakalaması, yurdumuzun kalkınması, insanlığın mutluluğu için çok çalışmalıyız.
- g. Tırnak içinde olmayan alıntı cümlelerde kullanılır. Ankara'yı çok seviyorum, dedi.
- h. Kendisinden sonraki cümleye bağlı olarak onay bildiren sözcüklerden sonra kullanılır: Hay hay, bütün işleri üstüme alıyorum. Evet, bundan sonraki ödemeleri yapacağım.
- i. Kesin olarak vurgulanması gereken öğelerden sonra kullanılır: Yalnızca senin için, ancak senin için, günlerce yolgitmeyi göze alabilirim.
- j. Sayıların yazımında ve kesirleri ayırmada kullanılır. "9,58 dokuz tam, yüzde elli sekiz
- k. Bibliyografik künyelerde yazar, eser, basım evi vb. maddelerden sonra konur. Yakup Çelik, Sait Faik ve İnsan, Akçağ Yayınları, Ankara 2003 gibi.
- l. Hitap bildiren sözcüklerden sonra kullanılır: Sayın rektör, Sayın Vali, gibi.
- m. Ve bağlacının kullanılabileceği yerlere konur: Kantinden çay, bisküvi, tost alacağım gibi.
- n. Yazışmalarda, yer adlarını tarihlerden ayırmak için konur: Ankara, 29 Ekim 1923, Erzurum, 8 Mayıs 1986 gibi.
- o. Anlama güç kazandırmak için tekrarlanan kelimeler arasına konur. "Akşam, yine akşam, yine akşam Göllerde bu dem bir kamış olsam! A.Haşim" ikilemelerde kelimeler arasına virgül konmaz. Sabah sabah, gide gide gibi.

1.3. Noktalı Virgül (;):

Noktalı virgül, noktasiyla cümle sonunu, virgülyle o cümlenin bitmediğini gösteren işarettir. Noktalı virgülden sonra, sürekli büyük harfle yazılanlar büyük harf kullanılmaz.

- a. Kip ve kişi ortaklığı olmadan sadece anlam bakımından birbirine bağlı olan cümleleri ayırmada kullanılır. Sırrın senin esirindir; ifşa ettiğin vakit sen ona esir olursun. Hz. Ali. Kış yaklaşıyordu; köylüler odun toplamaya çıkmıştı.
- b. Farklı örnekleri birbirinden ayırmak için kullanılır: Kasaptan et, kıyma; manavdan elma, armut aldım.
- c. Sıralı cümlelerde kullanılan ancak, fakat, çünkü vb. bağlaçlardan önce kullanılır: Seninle gelirim; ama beni sinemaya götüreceksin. Öğrenciler çok çalışıyordu; çünkü önümüzdeki günlerde önemli bir sınavları vardı.

1.4. İki Nokta (:):

Kendisinden sonra örnek ya da açıklama yapılacağını gösterir.

- a. Bir kimsenin sözünü değiştirmeden aktardığımızda kullanılır: Cenap Şehabettin: “Köpeğe gem vurma kendini at zanneder.” diyor.
- b. Kendisinden sonra açıklama veya örnek getirmek durumunda kullanılır: Alfabemizde sekiz tane sesli harf vardır: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. (Not: İki noktadan sonra gelen ifadeler cümle değeri taşı-mıyorsa küçük harfle başlar.) Son günlerde algılamaya çalıştığım cümle şu idi: Anılar, solgun bir yaprak gibi gönlümüzün bir yerinde takılıdır.
- c. Edebî eserlerde, özellikle de tiyatro metinlerinde karşılıklı konuşma yapıldığında, konuşmacının isminden sonra kullanılır: Barış: Nereye gidiyorsun?
Aylin: Gönlümün götürdüğü yere.

1.5. Üç Nokta (...):

- a. Tamamlanması okuyucuya bırakılan cümleler yerine konulur. Vakti olmadı ki, acıların yasını tutmaya...
- b. Cümlede söylenilmesi istenmeyen kelimelerin yerine konur. Sabahleyin sokakta ... gördüm.
- c. Verilen örneklerin sıralanacağını devam edebileceğini göstermek için kullanılır: Dükkânına ünlülerden kimler gelmedi ki; İbrahim Tatlıses, Sibel Can, Tarkan, Mustafa Sandal, Kıraç,

Ebru Gündes ,,,

- d. Yazılarda eksik olan bilgiler için kullanılır: Nasrettin Hoca'nın ... tarihinde Akşehir'de doğduğu söylenmektedir.
- e. Özellikle tiyatro metinlerindeki karşılıklı konuşmalarda, eksik bırakılan cevaplamalarda kullanılır.

Akif: Dilerüba! Dilerüba!

Dilerüba: ...

Akif: Dilerüba! Sana sesleniyorum.

1.6. Ünlem İşareti (!):

Şaşırma, acıma, heyecan, neşe, sevinç, emir vb. düşünce ve duyguları gösteren ve ünlem olarak kullanılan sözlerden sonra konur. Kullanıldığı yerler şunlardır:

- a. Seslenme, hitap, uyarı ve ikazdan sonra kullanılır: Ey Türk gençliği! Birinci Vazifen, Türkiye Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. K. ATATÜRK.
- b. Küçümseme, beğenmeme, alay etme anlamı kazandırmada ünlem işareti parantez içinde kullanılır. Babasından kalan mirasın tümünü, çok dahiyane bir buluşla (!) at yarışlarına yatırmış.
- c. Emir ve dilek cümlelerinden sonra kullanılır: Önüne bak! Sağına dönmeyi bırak! Arkadaşını rahatsız etme! Bu kış Uludağ'a gitsem!
- d. Acı, neşe, hoşlanma bildiren anlatımlardan sonra kullanılır: Ah! ..Çok yazık.! Bravo!.. Çok güzel.

1.7. Soru İşareti (?):

Soru bildiren cümle veya kelimelerden sonra kullanılmaktadır. Soru eki mıdır. Ekin ünlüsü geldiği kelimenin ünlüsüne göre (mı, mı, mu, mü şeklinde) ince veya kalın ya da dar veya yuvarlak olur

Soru kelimeleri de şunlardır. neden, nereden, kim, kimden, ne zaman, hangi, kaç, kiminle vb. Kullanıldığı yerler şunlardır:

- a. Soru bildiren kelime veya cümlelerin sonunda kullanılır: Trafik kazasında ölenlerin arasında tanıdıkların var mıydı? Böyle mi olacaktı?

- b. Soru bildiren kelimelerin kullanılmadığı vurgularla belirtilen cüm-le-ler-de kul-la-nı-lır: Dok-tor se-ve-cen bir ta-vır-la: - Ya-şı-nız?
- c. Herhangi bir bilginin kesin olmadığı durumlarda soru işareti parantez içinde kullanılır (?). 1290 (?) tarihinde Yunus Emre..., Ankara'dan Kızılcahamam'a 50 dakikada (?) gidilir.

Not: Mı /mi eki -ınca / -ince mânâsında zarf fiil olarak kullanıldığında da soru işareti kullanılmaz. Akşam oldu mu artık gelen gelir.

1.8.Kısa Çizgi (-):

Şu durumlarda kullanılır:

- a. Satırlara sığmayan kelimelerin hecelerinden bölünmesinde kullanılır: Horoz, kendisi olmayınca güneşin doğmayaca-ğını zannedermiş.
- b. Dilbilgisi çalışmalarında sözcük köklerini eklerden ayırmakta kullanılır: kal – ma, göz-lük, bil-gi-n.
- c. Kelimeler arasında -den, -a, ve, ile, ilâ, arasında anlamlarını vermek için kullanılır: Osmanlıca - Türkçe Sözlük, Ankara – İstanbul yolu, Türk – Alman ilişkileri, Beşiktaş - Fenerbahçe karşılaşması. gibi.
- d. Adres yazarken ilçe ile şehir arasında kullanılır: Yenimahalle – Ankara.
- d. Bazı terim ve müessese adlarında kullanılır: Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi, zarf-fiil gibi.
- e. Farsça kurallara göre yapılan tamlamalarda, ilk kelimenin sonuna gelen ünlüden (-i,-ı) önce kullanılır. Ömr-i Muhayyel, bağ-ı hazan, berf-i zerrin gibi..

1.9. Uzun Çizgi (_):

Türkçe yazılarımızda, yazılarımızın başına konulan bu çizgilere konuşma çizgisi denir. Kullanıldığı yer:

Karşılıklı konuşmalarda kullanılır: Bekir: – Derdin nedir arkadaşım?
Selim: - Asıl sıkıntım da bu, bilmiyorum.

Not: Konuşmalar tırnak içinde verildiğinde uzun çizgi kullanılmaz.

1.10. Eğik Çizgi (/)

Kullanıldığı yerler şunlardır:

- Bölme işareti olarak kullanılabilir. $55/5=11$, $303/3=101$
- Şiirlerden yapılan alıntılarda, dizelerin yan yana yazılması gereken durumlarda kullanılır: Kader beyaz kâğıda sütle yazılmış yazı / Elindeyse beyazdan gel de sıyr beyazı. N.Fazıl Kısakürek.
- Adres yazılırken apartman ile daire numarası arasında kullanılır: Menekşe Sokak, 44/7.
- Adreslerde semt ile şehir arasında kullanılır: Karanfil Sokak, Nu:11/7 Kızılay/Ankara.

1.11. Tırnak İşareti ("..."):

- Cümle içerisinde dikkat edilmesi gereken sözler tırnak içinde kullanılır: Resim sanatında en önemli öge "imge"dir.
- Başkalarından aktarılan sözler tırnak içinde gösterilir: Atatürk der ki: "Ben sporcunun zeki, çevik ve ahlâklısını severim." K. ATATÜRK.
- Yazılarda geçen, kitap, dergi, mecmua, gazete, broşür adları tırnak içinde gösterilir: Attilâ İlhan, "Hangi Batı"da, Avrupa'nın sosyal ve kültürel dünyasının bilinmeyenlerini ortaya koyar.

Not: Tırnak içine alınan sözlerden sonra kesme işareti kullanılmaz.

1.12. Parantez (Ayaç):

- Bir yazının maddelerini göstermede kullanılır:1), 2),3), a), b), c).
- Yazı içerisinde anlamı okuyuculara belirtmek için açıklamalarda kullanılır: Yazar ile okuyucu arasındaki ileti (mesaj) tam olarak anlaşılamadı.

1.13. Kesme İşareti ('):

- Özel adlara getirilen çekim eklerini ayırmada kesme işareti kullanılır: Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın.
- Sayılardan sonra gelen ekler, kesme işareti ile ayrılır: 25.10.1976'da Nevşehir'in Göre kasabasında, toprak damlı bir evde dünyaya gelmişim.

1.14. Köşeli Parantez (Köşeli Ayraç) ([]):

a. Parantez içindeki bir açıklamada yeni bir açıklama için tekrar bir parantez açmak gerektiğinde kullanılır. “Fakat sonunda... (Daha beyefendi gibi, daha kuvvetli, daha sert, daha katı [daha katı]) olabileceğini göstermiştir.

b. Bibliyografik ayrıntılarda kullanılır. F. M. İkinci [Kemal Tahir], 1950’li yıllarda Türkiye’de polisiye roman yazarlarındandır. .

2. Yazımla İlgili Kurallar

Dilimizin başlıca Yazım kuralları şunlardır:

2.1. Büyük Harflerin Yazımı:

a. Her cümle ve paragrafın ilk kelimesi büyük harfle başlar. Cümle sonuna mutlaka nokta konur ve yeni cümleye de büyük harfle başlanır:

Zile’de çok küçüktüm. Anlatacaklarımdan çoğu aile içi konuşmalardan, birkaçı ise çarpıcılığı ile bir anlık saptamalardan oluşuyor.

Sokaklar bomboştur. Hükümet daireleri, dükkanlar, iş yerleri kapanmış, herkes evine çekilmişti. Cahit Külebi, İçi Sevda Dolu Yolculuk.

b. Özel isimler ve özel isim gibi kullandığımız kelimelerin ilk harfleri de büyük harfle yazılır:

Ahmet, Zeynep, Milli Eğitim Bakanlığı, Mehmet Akif Ersoy, Türklük, İslamiyet

c. Özel isimlerle kurulan tamlamalarda, tamlanan görevindeki kelime küçük harfle yazılır:

"Türk dili, Türk yurdu, Harran ovası, Gaziantep baklavası.

d. İsimlerin veya sıfatların, özel isim olarak kullanılmaları durumunda kelime büyük harfle yazılır: Sivas’ın sahip olduğu değerlerden biri de Aşık Veysel’dir.

e. Kitap, gazete, dergi, isimleri büyük harfle yazılır: Fikrimin İnce Gülü, Zenciler Birbirine Benzemez, Hürriyet, Akşam, Gösteri, Varlık.

f. Arkadaşlık ve akrabalık bildiren kelimeler tamlama durumunda büyük harfle yazılır: Emir, amcasının dönüp dönmeyeceğini merak ediyordu. Emir Amca, Düzce’deki çiftliğinden uzun müddet ayrılmadı.

g. Saygı ve meslek unvanları büyük harfle başlar. Profesör Enis, Bay Muzaffer, Bayan Hilal, Doçent Özcan.

h. Şiirlerin her dizesi büyük harfle yazılır:

Ne doğan güne hükmüm geçer

Ne hâlden anlayan bulunur

Ah aklımdan ölümüm geçer

Sonra bu bahçe bu çiçek bu nur (Cahit Sıtkı Tarancı)

1. Romen rakamları, özel isimle birlikte verildiğinde büyük yazılır.

IV.Murad döneminde yasaklarla anılan bir padişah olmuştur.

2.2. Sayıların Yazımı:

a. Bir veya iki haneli sayılar kelime, ikiden fazla haneli olanlar ise rakam halinde yazılır: Bahçeye sekiz kez inmeme rağmen onu göremedim. Evimiz yetmiş beş metrekaaredir. Yaptığım alımlar nedeniyle 225 YTL ödedim.

b. Zamanı bildiren sayılar rakam halinde yazılır: Atatürk, saat 9.05'te Dolmabahçe Sarayı'nda öldü.

c. Derece gösteren sıfat ve zarflar kelime olarak yazılır: Büşra, yedinci katta oturuyor. Cengiz bu yarışmada da birinci oldu.

d. Yıl bildiren sayılar rakamla yazılır: 1291, 1453, 1789, 1839, 1923, 2005.

e. Sıra halinde miktarlar üçten az hane de olsa, rakamla yazılır. Bakkaldan 5 kg bulgur, 6 adet kaşık, 6 adet çatal, 250 gram beyaz peynir aldım.

f.. Tarihlerde gün aydan sonra geliyorsa harf, ay günden sonra geliyorsa rakam yazılır: Mezuniyet balomuz Haziran'ın on altısında yapılacak. Mezuniyet balomuz 16 Haziran'da yapılacak.

2.3. Ek olan "-ki" ile bağlaç olan "ki" "nin Yazımı:

a. Bir ismi, veya isim soyundan bir kelimeyi sıfatlaştıran "-ki" eki, kelimeye bitişik yazılır:

Ağaçtaki kuşu gördün mü. Masanın üstündeki kitaplar kimin?

b. Bağlaç olan "ki", cümle içerisinde devamlı bağımsız bir kelime olarak ayrı yazılır.

O sözler ki, uğrunda asılırız. Senin için diyorlar ki, hiç derse çalışmadan yüksek notlar almayı çok iyi başarıyor. Her yıl denize gidiyorsun ama yüzme bilmiyorsun ki!

Not: Türkçede " Oysaki, sanki, madem ki halbuki gibi" bazı bağlaçlarda "ki" kelimesi kalıplaşmıştır, bunlar bitişik yazılırlar.

Not: "ki" eki, Türkçede ünlü uyumlarına uymaz. Bazen son hecesinde, ince ve dar-yuvarlak sesli "ü" bulunan kelimelerle bitişik yazılan "-ki" ekinin "i" sesi "ü"ye dönüşür. Geçen günkü, öbürkü, dünkü.

Not: İlgi zamiri görevinde bulunan "ki" eki, kendinden önceki kelimeye bitişik olarak yazılır: Benimki, seninki, akşamki gibi.

2.4. Soru eki mi' nin Yazımı:

a. Soru eki "mi" daima kendinden önceki kelimedenden ayrı yazılır: Balzac'ın Vadideki Zambak isimli romanını okudun mu? Sınavınız iyi geçti mi? Yine mi aynı hatayı yaptınız.

b. "mi" den sonra gelen ekler bitişik yazılır: Bu yıl Karadeniz gezisi düzenleyecek miyiz? Neslihan staj raporunu hazırlamış mıdır?

2.5. Bağlaç olan "da" ile bulunma bildiren "da"nın Yazımı:

a. Cümle içinde "dahi" anlamına gelen "da, de" bağlacı, daima ayrı bir kelime gibi yazılır.

Benim ayakkabılarımın aynısı Sibel'de de var. Sözlü sınavın da yazılı sınav kadar önemi vardır. Mikail de, Özgür de, Fatih de bu konuda beni uyarmıştı.

Not: dahi anlamında "da, de" hiçbir zaman "ta, te" şeklinde yazılmazlar.

b. İsmi bulunma hali eki olan "-da" kendinden önceki kelimeye bitişik yazılır: Ekin ünsüzü ve ünlüsü geldiği kelimenin ünlü ve ünsüzüne göre uyuma girerek -ta/-te, -da/-de şekillerinde yazılır: Evimizin bahçesinde, annemin çok sevdiği ceviz ağacı vardı. Vakit nisan ortasında bir akşamdı.

2.6. "İle" Bağlacının Yazımı: Edat olan "ile" kelimesi "ve" anlamını karşıladığı durumlarda bağlaç olur. İkisinin de yazılışı arasında bir fark yoktur. "İle" cümle içinde tek başına ya da kendinden önceki kelimeye bağlanan ek durumunda yazılabilir.

a. Sesli harfle biten kelimelere "ile" getirilince, başındaki "i" sesi

düşerek, araya bir "y" koruyucu ünsüzü girer ve ek, eklendiği kelimenin ses uyumuna uygun yazılır: Arabayla elbiseyle, ilgilenmeye bile zamanım yoktu.

b. Ünsüzle biten kelimelere ek olarak getirilen "ile" bağlacının başındaki "i" sesi düşer ve ekler gibi ses uyumuna uygun yazılır: Bugünlerde arkadaşlarla aramız bozuk. Ateşle oynamak tehlikelidir, insanı yakar.

c. Sonunda üçüncü şahıs iyelik eki bulunan kelimelere "ile" getirildiği zaman, bu kelime ekleşerek "-yle" biçimini alır ve ses uyumuna uymaz: Aslıhan'ın kardeşiyle ilgilenemedim. Bahadır'ın bugünlerde annesiyle arası çok bozukmuş.

2.7. İmek Fiilinin Yazımı (idi, imiş, ise, iken):

Eskiden, "imek" ek-fiilinden türeyen "idi, imiş, ise, iken" kelimeleri "yaşlı idi, gelir ise, yürür iken" biçiminde yazılırlardı. Günümüzde kendilerinden önce gelen kelimelere ek olarak bitleştirilmektedirler.

a. İmek fiilinin hikaye şekli d- ile ek olarak kendinden önceki kelimeyle bitişik yazılır: Hep bizim bahçeye gelirdi. Şiltenin yanına uzanırdı. Uzun müddet uyurdu. Sürekli olarak yürürdü.

b. İmek fiilinin rivayet şekli miş – ile ek olarak bitişik yazılır: Annemin uzun siyah saçları varmış: Dün seni yolda görmüşler. Ateş de bacayı sarmış.

c. imek fiilinin şart şekli olan s- nın ek biçimi kendinden önceki kelimeyle bitişik yazılır: Yanıma uğrasaydın yanlışlarını görebilirdin. Biraz gayret gösterseydin, bugün üniversitedeydin.

d. "iken" zarf fiili imek fiilinin diğer şekillerinde olduğu gibi kalıplaşarak "-ken" biçiminde bitişik yazılır. Ünlü uyumuna uymaz daima -ken şeklindedir: Eve dönerken seni düşünmeye başladım. Evin içerisine kahve kokusu yayılırken, annemin ve babamın mutluluğunu görüyordum.

2.8. Fiil kök ve gövdelerine getirilen bazı eklerin Yazımı:

a. "-(ı)yor" **şimdiki zaman ekinin Yazımı:** Ekin geldiği fiil kök ya da gövdesi bir ünsüzle bitiyorsa araya ı koruyucu ünlüsü girer. Eğer düz ya da yuvarlak bir ünlüyle bitiyorsa y sesinin etkisiyle daralarak ı, i, u, ü olur:

Kalmak – kalıyor, gülmek – gülüyor, bulmak – buluyor, bilmek –

biliyor, kılmak – kılıyor.

b. –arak, -erek zarf fiilinin Yazımı: -arak, -erek zarf fiili geldiği kök ya da gövdenin ünlüsünün kalınlık-incelik durumuna göre uyuma girerek a/e şekillerinde kullanılır.

Gel-erek, yap-arak, ol-ara, giderek.

Eğer ünlü ile biten bir kelimeye geliyorsa araya -y- koruyucu ünsüzü girer.

" Gitme-y-erek, gelme-y-erek,bilme-y-erek "

2.9. Bazı Birleşik ve Ayrı Yazılması Gereken Kalıplaşmış Kelimeler:

a. Bazı fiiller ve bileşik fiiller bitişik yazılır: Bakakalmak, düşeyazmak gibi fiiller bitişik yazılır.

b. Birleşerek farklı bir anlam kazanan kelimeler birleşik yazılır: "Gelişigüzel, hanımeli, karnıyarık, gecekondü gibi ayrı anlamlar kazanmış birleşik isimler bitişik yazılırlar.

c. Yer, kurum isimleri ile terimler eksiz yanyana gelirse birleşik olarak yazılır: Mithatpaşa, Eskişehir, Kızılırmak, Karadeniz, Gümüşhane, Çanakkale, Dışbank, Sümerbank.

d. Şereflendirmek, saygı göstermek amacıyla *şahıs isimlerinden yapılmış yer ve kurum isimlerindeki* kelimeler ayrı yazılırlar: Gazi Mustafa Kemal Paşa Bulvarı, Namık Kemal Caddesi, Necip Fazıl Lisesi.

e. Pekiştirmeli sıfatlar ve orta hece düşmesine uğramış kelimeler bitişik yazılır. Kahvaltı, pazartesi, cumartesi, gibi.

B. ANLATIM BOZUKLUKLARI

1. Anlamla ilgili bozukluklar

1.1. Eş Anlamlı Sözcüklerin Bir Arada Kullanılması:

Çok becerikli, maharetli bir kızdı. Beceri ve maharet aynı anlamı taşıdıklarından biri fazladır.

Bu kitabın anlamı ve manası çok açıktır. Anlam ve mânâ eş anlamlı sözcüklerdir. Bu bakımdan birisi kullanılmamalıydı.

Bir aydan bu yana hakkında eleştiri yazması gereken Adalet Ağaoglu'nun Bir Düğün Gecesi romanını okumadığını kendi ağzıyla itiraf etti. Burada kendi ağzıyla ile itiraf etmek aynı anlamdadır. Bu bakımdan kendi ağzıyla ifadesinin cümleden çıkarılması gerekmektedir.

Caddenin başında-ki yaş-lı ih-ti-yar ile genç de-li-kan-lı ma-ğa-za-la-rın vit-rin-le-ri-ne öy-le-ce ba-kı-yor-lar-dı. Yaş-lı ile ih-ti-yar, genç ile de-li-kan-lı ay-nı an-lam-da-dır. Bu ba-kım-dan bu cüm-le-nin yaş-lı ile genç ve-ya ih-ti-yar ile de-li-kan-lı ta-nım-la-ma-la-rın-dan birini çıkarması gerekmektedir.

Şayet geceleri yemeye devam edersen tanınamayacak kadar çok kilo alırsın. Bu cümledeki şayet ile edersen sözcüğündeki şart eki aynı anlamı karşılamaktadır. Bu bakımdan cümlenin başındaki şayet sözcüğünün kaldırılması uygun olacaktır

1.2. Sözcüklerin Yanlış Anlamda Kullanılması:

Anlamca ve biçimce birbirine yakın olan sözcükler cümle içerisinde birbiri yerine kullanılırsa anlatım bozukluğuna yol açar.

Üniversiteden öğretim durumunu gösteren bir belge aldı. Öğretim yerine öğrenim kullanılmalıydı.

“Öyleyse yarın sabah gel de gündüz gözüyle yalHY bir görelim, inşaallah hallederiz de Mihrişah Sultan'la komşu olma şerefine erişiriz.” (Ahmet Altan, İsyân Günlerinde Aşk, s.131). Burada halletmek sözcüğü yerine kiralamak kullanılmalıydı. Halletmek yanlış anlamda kullanılmış.

“Birden imana gelmiş olamaz mı Sezen Aksu? Esintinin yönünü

saptayıp buna göre dümen kırmış olamaz mı, ufuktaki bir koltuğun müjdesine erken ulaşmış bulunamaz mı?" (Feyza Hepçilingirler, Türkçe Off, s.137).

Bulunamaz sözcüğü bulunabilirin olumsuzudur. Burada olasılık anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcük olamaz mı ile birlikte kullanılınca anlam karmaşasına da yol açmaktadır. Esintinin diye başlayan cümlenin ortasındaki dümen kırmıştan sonra gelen olamaz mı, bulunamaz mı'nın yerine sona taşınırsa sorun ortadan kalkar.

1.3. Sözcüğün Yanlış Yerde Kullanılması:

Sözcüklerin cümle içerisinde işlevlerine uygun kullanılmaması anlatım bozukluğuna yol açar.

Yeni eve gelmişim ki, telefon çaldı. Bu cümlede yeni sözcüğü yanlış yerde kullanılmıştır. Gelmek eyleminin yeniliğini göstermesi gereken bu sözcük, evi nitelemektedir.

Pencerem, inşaat çukuruna birikmiş suya bulanık bakıyor. Bu cümlede suya ile bulanık yer değiştirirse anlam düzelir.

Yeni doğan halamın kızı için bir şarkı istiyorum. Bu cümleden halamın sözcüğü cümlenin başına getirilirse anlam düzelmiş olur.

Gazetemiz herkesi ücretsiz üniversite sınavına hazırlıyor. Bu cümlede ücretsiz sözcüğü üniversite sınavına tamlamasından sonra kullanılmalıdır.

Babamın rahatsızlığını duyunca telgrafla geleceğimi size bildirmiştim. Bu cümlede telgrafla sözcüğü bildirmiştim yükleminden önceye alınırsa anlam düzelir.

Bu eski kararı yeniden içinde bulunduğumuz dönemde ve devirde gözden geçireceğiz. Yeniden sözcüğü gözden geçireceğiz yükleminden önceye taşınırsa anlam bozukluğu ortadan kalkar.

1.4. Anlamca Çelişen Sözcükler:

Konuşmada ve yazıda çelişkili sözcükler kullanmak anlatımı bozar.

Bu saate kadar kesinlikle eve gitmiş olmalı. Bu cümlede hem

kesinlik, hem de olasılık bildiren sözcükler bir arada kullanıldığı için anlatım bozulmuştur.

Kitaplığında aşağı yukarı tam bin cilt kitap vardı. Burada aşağı yukarı ile tam sözcükleri birbiri ile çelişmektedir. İkisinden biri kullanılmalıydı.

Şimdi kuşkusuz o dağ köyünde beni düşünüyor olmalı. Buradaki kuşkusuz ve düşünüyor olmalı birbiriyle çelişmektedir.

Toplantının başlayıp başlamadığını kesinlikle bilmiyoruz. Buradaki başlayıp başlamadığı ile kesinlikle birbiriyle çelişmektedir.

Bugün öğrendiğimiz konuyu akşam ayrıntılı olarak yüzeysel bir biçimde tekrarlayınız. Ayrıntılı olarak ve yüzeysel bir biçimde anlam bakımından cümledeki yargıyı çelişkili kılmaktadır.

Arada bir yanıma gelir, onunla sık sık dertleşiriz. Arada bir ile sık sık anlam bakımından birbirinin zıddıdır. Bu bakımdan Sürekli yanıma gelir gibi bir tanımlama ile cümleye başlanabilirdi. Arada bir tanımlamasının kullanıldığı cümlede de sık sık kaldırılarak anlam bütünlüğü sağlanabilir.

2. Biçimle İlgili Bozukluklar

Anlatımdaki yanlışlıklardan biri de dil bilgisi kurallarına uymamaktır. Bunun nedeni de dil bilgisi kurallarını tam olarak bilmemek, sağlam bir cümle kurmak becerisinden yoksun olmaktan kaynaklanır.

2.1. Noktalama Eksikliği ya da Yanlışlığı:

Hasta doktora selam verdi. Bu cümlede hastanın mı doktora, doktorun mu hastaya selam verdiği belli değildir. Bu anlam karışıklığını önlemek için hasta sözcüğünden sonra virgül kullanmak gerekirdi.

2.2. Özne Yanlışları:

Öznesiz veya öznesi yanlış kullanılan cümleler anlatım açısından bozuktur. Hiç kimse beni dinlemiyordu, kendi işleriyle uğraşıyorlardı. Bu cümledeki ikinci yargının öznesi belli değildir. Kendi işleriyle uğraşan kim sorusunu sordüğümüzde cevap gelmemektedir. Cümlenin doğru kuruluşu şöyle olmalıydı: Hiç kimse beni dinlemiyordu; herkes kendi işiyle uğraşıyordu.

Kitabın baskısı eylülde bitecek, ekimde piyasaya çıkacaktır. Bu cümlede öznenin tanımlanabilmesi için cümlenin şu şekilde olması gerekir: Kitabın baskısı eylülde bitecek, kitap ekimde piyasaya çıkacaktır.

Hiçbiri bana inanmamış, beni yalancılıkla suçlamıştı. Bu cümlenin düzeltilmiş hâli şöyle olmalıdır: Hiçbiri bana inanmamış, hepsi beni yalancılıkla suçlamıştı.

Bugün Türk müziğinde tikanıklık yok, tam tersine dünya müziğiyle boy ölçüşebilecek düzeyde. Bu cümlede cümle kullanılmamıştır. Cümleyi aşağıdaki şekliyle kullanırsak düzelmiş olur: Bugün Türk müziğinde tikanıklık yok, Türk müziği tam tersine dünya müziğiyle boy ölçüşebilecek düzeyde.

2.3. Özne-Yüklem Uyumsuzluğu:

Türkçe'de Bir cümlede özne tekilse yüklem de tekil olur. Özne çoğulsa yüklem de çoğul olur. İnsan adlarının çoğul eki almış olanları özne görevini üstlenmişse, yüklem tekil de olur çoğul da. İnsan dışındaki varlıklar, soyut kavramlar, el-kol ve gövde organ adları vb. çoğul ise ve özne görevini üstlenmişlerse yüklem mutlaka tekil olur. Sayılarla belirtilmiş olan öznelerin yüklemeleri tekil olur.

Saçlarım uzamışlar. Bu cümlede saç sözcüğü cansız varlık olduğundan yüklem tekil olmalıydı. Evde bir ben bir de annem kalmıştı. Özne birinci ve üçüncü tekil kişi olduğundan yüklem birinci çoğul kişi kalmıştı olmalıydı.

Programda konuşmacı olarak Sami Karaören, Mehmet Başaran, Ferhan Şensoy, Celal Ülgen ve ben vardım. (Doğan Hızlan, 15.4.2002). Farklı kişilerden oluşan özneler aynı yükleme bağlandığında yüklemdeki kişi eki öznelere uygun olmalıdır. Bu bakımdan yukarıdaki yüklem vardı olması gerekirdi.

Türkçe, Rumca, Fransızca, Yahudi aksanlı İspanyolca sözcükler kalabalıktan kopup saç örgüsü gibi birbirlerinin içine doluyorlar, anlaşılabilir bir uğultuya dönüşüyorlardı. (Ahmet Altan, Kılıç Yarası Gibi, s.303). Bu cümlede de tekillik çoğulluk yönünden özne – yüklem uyumsuzluğu vardır. Doluyorlar, dönüşüyorlardı yüklemelerinin yerine doluyor, dönüşüyordu yüklemeleri kullanılmalıydı.

2.4. Yüklemler Yanlışları:

Fiiller ve fiilimsiler cümlede yerli yerinde kullanılmazsa anlatım bozukluğuna yol açar.

Ne ben seni anladım, ne de sen beni. Bu cümlede yüklem ortak kullanıldığı için ne de sen beni anladım gibi bir anlam ortaya çıkmıştır. Bunun anlamın şeklinde yazılması gerekirdi.

O mutlu günde genç kızlar halay, delikanlılar türkü söylüyordu. Bu cümlede bir yüklem yanlışlığı vardır. Halay sözcüğünden sonra çekiyordu yüklemının gelmesiyle cümle yüklem yanlışından kurtulur.

Sabahleyin gazetesini aldığında her karikatürü ve fıkrayı dikkatle okurdu. Bu cümlede karikatürün ve fıkranın dikkatle okunduğu söylenmektedir. Halbuki fıkraya okunur, karikatür incelenir. Bu bakımdan karikatür sözcüğünden sonra inceler yüklemının getirilmesi gerekirdi.

Bu yıl kardeşim ikinci sınıfa, ben beşinci sınıfa geçtim. Bu cümlede karşılaştırma yapıldığı için iki yüklem kullanmak gerekirdi. Bu bakımdan cümlenin şöyle olması gerekir: Bu yıl kardeşim ikinci sınıfa geçti; ben beşinci sınıfa geçtim.

Çocuklar oyunu çok, dersi pek sevmiyor. Bu cümlede oyunu çok tanımlamasından sonra seviyor yüklemine kullanırsak sorun ortadan kalkar.

2.5. Tümleç Yanlışları:

Sıralı cümlelerde ortak kullanılan tümleçler her iki cümleye de uygun düşmezse anlatım bozukluğuna yol açar.

Herkesi çok seviyordu, yardım ediyordu. Bu cümlede herkesi nesnesi ortak kullanılmıştır, ama ikinci yargıya uymadığı için herkesi yardım ediyordu gibi bir anlam ortaya çıkmıştır. Cümlenin doğru kullanımı şöyle olmalıydı. Herkesi çok seviyordu, herkese yardım ediyordu.

Köylüye baskı yapıyor, sindirmeye çalışıyordu. Burada, virgülden sonra başlayan kısımda tümleç eksikliği vardır. Bu bakımdan virgülden sonra köylüyü sözcüğünün kullanılması gerekirdi.

Çukurova'nın bereketli toprakları insanı diriltiyor, yaşama sevinci veriyor. Bu cümledeki anlatım bozukluğunun giderilmesi için de, virgülden sonra insana sözcüğünün kullanılması gerekiyor.

Gönlünün derinliklerinde onu düşünüyor, şiirler yazıyordu gidince. Yan yana gelmiş iki cümleyi de onu ile tanımlamak mümkün değildir. Bu bakımdan virgülden sonra ona sözcüğünün gelmesi gerekiyor.

Bu sorunun üzerine enine boyuna düşünmeyi, anlamak için çaba harcamayı öğrenmemişler. Bu cümlede de, anlatım bozukluğunun ortadan kalkması için virgülden sonra o sorunu nesnesinin kullanılması gerekiyor.

Sana asla kızmıyor, çok seviyorum. Buradaki anlatım bozukluğu da virgülden sonra seni nesnesinin getirilmesiyle giderilir.

Birbirlerini çok iyi anlar, inanırlardı. Burada da virgülden sonra birbirlerine nesnesi getirilirse anlatım bozukluğu ortadan kalkar.

Gençlerin deneyimsizlikten, bilgi eksikliğinden kaynaklanan sorunlarını yanıtlayarak yönlendirirdi. Burada yanıtlayarak sözcüğünden sonra gençleri nesnesi getirilirse anlatım bozukluğu giderilir.

Ali, arkadaşı Mustafa'yı hem çok seviyor hem de kimi davranışlarından dolayı kızılıyordu. Burada kızılıyordu yükleminden sonra Mustafa'ya nesnesi getirilmelidir.

2.6. Tamlama Yanlılıkları: Tamlamayı oluşturan sözcükler birbirine uygun düşmezse anlatım bozukluğuna yol açar.

Çocuklar çalışmasını bilmiyor. Bu cümlede çalışmasını sözcüğündeki tamlayan eki gereksiz kullanılmıştır. Bu üniversitede elliden fazla öğretmen ve öğretim üyesi var. Öğretmen üyesi olmayacağına göre bu sözcük yanlış kullanılmıştır. Bu cümlenin doğru kullanımı şöyle olmalıdır: Bu üniversitede elliden fazla öğretim üyesi ve öğretmen var.

Ekonomik ve kültür bakımından geri kalmış yörelerimize yatırımlar hızlandı. Burada anlatım bozukluğunun ortadan kalkması için cümlenin şöyle olması gerekir: Ekonomik bakımdan ve kültür bakımından geri kalmış yörelerimize yatırımlar hızlandı.

Kırmızı gller ve ağaçlar burada insana yaşama sevinci veriyor. Burada ağaçların da kırmızı olduğu gösterilmektedir. Halbuki kırmızı ağaçlar tanımlamasından sonra yeşil ağaçlar tanımlaması getirilmeliydi.

Rzgârın ve ormanın ağıltısı harikaydı. Burada rüzgârın da ağıltısının olduğu söylenmektedir. Cümle rüzgârın sesi, ormanın ağıltısı şeklinde olmalıydı.

Hece lsyle yazılmış şiirler, biraz da anlama önem vermeleri gerekir. Bu cümlede tamlayan eksikliği vardır. Virgülden nceki kısmın hece lsyle yazılmış şiirlerin olması gerekiyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANLATIM

A. ANLATIM BİÇİMLERİ

(Doç. Dr. Yakup Çelik)

1. Öyküleyici Anlatım:

Eylem halindeki olguların anlatılmasıdır. Bu anlatım biçiminde düşünce bir olay içerisinde okuyucuya hissettirilmeden verilir. Olaylar zincirleme gelişir ve hareket öğeleriyle birbirine bağlanır. Roman, seyahat, hikâye, hatırat, otobiyografi ve biyografi gibi edebî türler, öyküleyici anlatımla yazılırlar.

2. Betimleyici Anlatım:

Bir varlığın durumun ya da kavramın göz önünde canlandırılacak biçimde anlatılmasıdır. Betimleyici anlatıma, sözcüklerle resim çizme de denilebilir. Canlı ve cansız varlıkların ayırıcı vasıflarıyla tanıtılmasına dikkat edilir.

Betimleyici anlatım daha çok roman, öykü, gezi yazısı gibi öyküleyici anlatımında kullanıldığı yazı türlerinde görülür.

Betimleyici anlatım ikiye ayrılır:

a. İzlenimsel betimleme: Yazar betimlemesini kendi izlenimleriyle, duygularıyla, yorumlarıyla aktarır.

b. Öğretici Betimleme: Yazar betimlemesini sadece bilgi vermek amacıyla yapar.

3. Açıklayıcı Anlatım:

Herhangi bir konu hakkında okura bilgi vermek ve onu eğitmek amacıyla yazılan yazılardır. Yazar anlatımında okuyucunun düşüncesini değiştirmek gibi bir amaç gütmeyebilir. Kapsamı çok geniştir. Edebiyat, felsefe ve ahlâka ait bir gerçeği ispatlamaya; atasözü veya vecizelerin ifade ettiği duygu ve düşünceleri belirtmeye ve tüm konularda açıklayıcı bilgi vermeye dayanır.

4. Tartışmacı Anlatım:

Bir konu hakkında okuyucuyu etkilemek, onun düşüncesini değiştirmek amacı güden anlatım biçimidir. Amaç okuyucunun düşüncesini değiştirmek olduğu için karşılaştırma, tanık gösterme, örnekleme gibi düşünceyi geliştirme yollarından da yararlanır.

B. ANLATIM TÜRLERİ

(Doç. Dr. Yakup Çelik)

1. Sözlü Anlatım Türleri

1.1. Tek Kişi Tarafından Gerçekleştirilen Konuşma Türleri: Bu tür konuşmalar önceden belirlenen bir konu üzerinde uzman kişilerce yapılır. Kendi içinde üç gruba ayrılır:

1.1.1. Konferans: Fransızca “conférence” kökenlidir. Bu terim dilimize başlıca iki kavramı ile yerleşmiştir.

Birincisi; dinleyicilere edebiyat, bilim, sanat vb. gibi konularda bilgi vermek ve açıklamalı anlatıma dayalı konuşma yapmak anlamındadır. Bugün bu kavramı ile kullanılmaktadır.

İkincisi; diplomatik sahada milletlerarası bir meselenin tartışılması ve incelenmesi amacıyla meydana getirilen toplantıdır. Konferansı veren kişiye konferansçı denir.

Konferans planı şöyle belirtilir: Hitap cümlesi, konunun sunuluşu, konferansın amacının belirtilmesi, konunun açılması ve anlatılması, sonuç ve tartışma.

1.1.2. Nutuk (Hitabet): İnsanla-rı her-han-gi bir ko-nu-da he-ye-can-lan-dır-mak, ha-re-ke-te ge-çir-mek ve-ya bir şe-ye inan-dır-mak için ya-pı-lan ko-nuş-ma-lar-dır. Nu-tuk ve-re-cek ki-şi-nin top-lu-luk ta-ra-fin-dan se-vil-me-si, be-ğ-e-nil-me-si, sa-yıl-ma-sı la-zım-dır. Beş çe-şit nu-tuk vardır:Askeri nutuk, hukuki nutuk, siyasî nutuk, dinî nutuk, akademik nutuk.

1.1.3. Bildiri Sunma: Konferanstan farklı olarak bilimsel yakınlığı olan dinleyiciye geniş bir konunun açıklandığı tek kişilik anlatım türüdür.

1.2. Birden Fazla Kişinin Gerçekleştirdiği Konuşma Türleri: Bu türden konuşmalar da yine toplum önünde uzmanlaşmış kişilerce yapılır. Bu tür sözlü anlatımların en yaygınları şunlardır:

1.2.1. Açık Oturum: Herhangi bir konunun çeşitli yönleriyle ortaya konulmasıdır. Guruplar konuyu enine boyuna tartışır. Açık oturumda bir başkan ve en az üç konuşmacı bulunur. Başkan, açık oturum konusunu dinleyiciler önünde açar ve konuşmacılara sırayla söz hakkı verir. Konuşmalar karşılıklı bir sohbet havası içinde geçer. Açık oturumunu gagesi bir konuda herhangi bir sonuca varmak değil, herkes tarafından merak edilen bir konuyu zevkle tartışmaktır.

1.2.2. Panel: Herhangi bir konunun çeşitli yönleriyle ele alındığı konuşmalardır. Paneldeki konuşmacıların, o konunun uzmanları olması gerekir. Panelin amacı konunun bir sonuca bağlanması veya ispat edilmesi değil, bir konuyu çeşitli yönleriyle dinleyicinin gözleri önüne sermektir.

1.2.3. Forum: Büyük toplulukların tartışmasıdır. Forumda konuşmaların sonunda tartışmaya dinleyiciler de katılıp düşüncelerini söyleyebilirler.

1.2.4. Sempozyum: Herhangi bir konunun çeşitli yönleriyle ele alınıp konuşulmasıdır. Sempozyumda konular önceden belirlenir. Duyurusu yapılır. O konuyla ilgilenen uzmanlar önceden bildiri özetlerini gönderirler. Sempozyum hazırlama komitesi bu özetleri değerlendirerek uzmanları sempozyuma davet eder. Sempozyumda konuşmalar sırayla seri bir şekilde yapılır. Konuşmacılar bildiriler sunarlar.

1.2.5. Münazara: Jüri önünde herhangi bir tez veya konu hakkında iki ayrı grubun tartışmasıdır. Bu yönü ile münazara grup halinde söz söyleme yarışmasıdır. Münazarada konuşmacılar belli bir zaman dilimi içerisinde konuşmalarını yaparlar. Gruplardaki kişilerin birer konuşma hakları vardır. Grup başkanları iki defa konuşur.

Münazaranın sonunda kazanan tarafı jüri başkanı ilan eder. Münazara şeklindeki tartışmalar daha çok orta öğretim öğrencileri arasında düzenlenmektedir.

1.2.6. Seminer: Öğrenci ve mesleğe yeni başlamış kişilerin yetiştirilmesi gayesiyle hazırlatılan araştırma ve incelemelere seminer denilir. Seminerler, daima bir üst yetkililere ve ilgili meslektaşlara sözlü veya yazılı olarak verilir.

Bir kişinin herhangi bir konuyu çeşitli kaynaklardan bilgi toplayarak bir bütün halinde anlatması bir seminerdir.

1.3. Sözlü Edebî Türler:

1.3.1. Masal: Sözlü anlatım türlerinin en yaygın olanı masallardır. Yazarı belli olmayan, olayları bilinmeyen bir ülkede ve zamanda geçen, içinde olağanüstü olayların geçtiği, kendine özgü bir anlatım biçimi olan edebî metinlere masal denir. Anonim olan masalların, ağızdan ağza nakledildiği için kendine özgü bir anlatım biçimi ve plânı oluşmuştur. Başlangıçları ve sonuçları kalıplaşmıştır. Başlangıçta döşeme denilen, bir varmış bir yokmuş gibi tekerlemeyi andıran bir söyleyiş; sonuçta da gökten üç elma düştü gibi dua çevresinde iyilere armağan kötülere ceza verdiren bir geleneği oluşmuştur.

Masal Örneği:

BALIKÇI GÜZELİ

Vaktiyle bir balıkçı varmış. Bunun çok güzel civan gibi bir oğlu varmış. Balıkçı bu çocuğu mektebe koymuş, okutup adam edeyil diye. Fakat oğlan okumamış. Adamcağız: “O da benim gibi balıkçı olacak, okumayacak!” demiş. Oğluna güzel bir balıkçı tablası yaptırmış, bir de süslü, sırmalı elbise diktirmiş. Oğlan da on beş, on altı yaşlarına erişmiş... Sesi de çok güzelmiş... Balık tablasını başına alır, çıkarmış sokağa. “Balık, taze balık!...” diye bağırınca herkes pencerelele koşuşup, oğlanı görmek, sesini duymak istermiş.

Gel zaman git zaman, bir gün oğlan Padişahın sarayının önünden geçiyormuş: “Balık, tase balık!..” diye bağırınca Sultan Hanım pencereye koşuyor. Oğlanın sesine de, kendisine de vuruluyor. Sultan, halayıklarına emrediyor:

“Balıkları alın, oğlanın tablasına bir avuç altın koyun.” Halayıklar

Sultanın dediğini yapıyorlar. Oğlan sevine sevine evine gidiyor, babasına altınları veriyor. Ama babası hiç sevinmiyor:

“Bu hayra alamet değil oğlum... Ama ne yapalım?” diyor.

Bir gün, iki gün... Balıkçı sarayın önünden geçtikçe Sultan Hanım bir avuç altın verdiriyor.

Nihayet bir gün Sultan, oğlanı içeriye alıyor. Ona bir kız elbisesi diktiriyor, iğreti saç taktırıyor. “Yeni cariye aldım.” diye evdekileri aldatıyor. Oğlana okuma, yazma öğretiyor, ud dersi verdiriyor. Oğlan artık Sultana lâyük bir hâle geliyor.

Günün birinde kız oğlana:

“Ben seninle evleneceğim.” diyor. Oğlan da:

“İyi ama sen bir gün balıkçı olduğumu hatırlatır, başıma kakarsın. Ben tahammül edemem.” diyor. Kız:

“Ben seni seviyorum. Öyle bir şey yapmam.” diye söz veriyor. Oğlan da “peki” diyor, razı oluyor. Araya adam koyuyor, oğlan, kızı babasından istetiyor. Padişah razı oluyor, bunlar evleniyorlar.

Bir gün, oğlan kıza diyor ki:

“Günün birinde kızıp da balıkçı olduğumu başıma kakarsan dilim tutulur, dilsiz olurum. Ölünceye kadar bir daha konuşmam.”

Aradan seneler geçiyor... İki birbiri çok sever, güzel vakit geçirir giderlermiş. Bir gün kızla balıkçı güzeli oynaşıp şakalaşırken oğlan kızın bir yerini acıtıyor. Kız o zaman diyor ki:

“A! Bu ne hoyratlık! Beni balıkçı tablası mı sandın yoksa?”

Bu söz üzerine oğlanın dili tutuluyor, konuşmaz oluyor. Kız söylediğine pişman olmuş ama, iş işten geçmiş... Oğlanın ayaklarına kapanıyor, yalvarıyor, yakarıyor. “Bir hatadır oldu, bir daha böyle bir şey söylemem.” diyorsa da oğlanı konuşturmak imkansız.

O gece yatıyorlar. Sabahleyin erken, şafak sökerken oğlan kalkıyor, üstünde ne eşyası varsa hepsini bırakıyor. Çırılçıplak, bir don bir gömlek çıkıp gidiyor. Uzaktan bir gemi geliyormuş. Oğlan eliyle işaret ediyor.

Gemi yanaşıyor. Gemiye binmek istediğini gene işaretlerle anlatıyor. ‘Boğaz tokluğuna size tayfalık yaparım’ der gibi yalvarıyor. Gemidekiler acıyıp oğlanı alıyorlar.

Oğlan güzel ud çalarmış. Kaptan filân da çok memnunnarmış oğlandan. Velhasıl, oğlan bu gemide oradan oraya uğraya uğraya, diyar diyar gezmeye başlıyor.

O derya üstünde gidedursun, biz gelelim Sultan Hanım’a... Sultan Hanım kocasını çok severmiş. Oğlan gidince ayılıyor, bayılıyor, hasta oluyor, yataklara düşüyor. Babasına bir mektup yazıyor:

“Babacığım, ben kocamı darılttım, bırakıp gitti. Onu arayıp bulmaya çıkacağım. Bana müsaade et.” Padişah da: “Peki” diyor.

Kız bir gemi yaptırıyor; yelkenleri atlastan, direkleri altından. İçinde kırk tane tayfa, kırk da kız. Ama hepsi erkek elbisesi giymiş. O diyar senin, bu diyar benim, gemi her yere uğraya uğraya gidiyor. Kız her uğradığı limanda oğlanı sorarmış: “Buradan böyle böyle, güzel ud çalan dilsiz bir genç geçti mi?” diye. Bir gün ona haber veriyorlar.

“Evet, bir gemide bir dilsiz tayfa vardı. Çok güzel ud çalıyordu. Gemi Mısır’a doğru gitti.”

Kız kalkıyor ordan, tutturuyor yolunu Mısır’ın.

Bir gün Mısır’a varıyorlar. Kız gemisini demirliyor. Bütün Mısır halkı gemiyi gezmeye geliyorlar, görülmemiş bir gemi, diye. Padişaha da haber veriyorlar: “Yelkenleri atlastan, direkleri altından bir gemi geldi.” Padişah da kalkıyor, vezir vüzerasıyla gemiyi gezmeye gidiyor. Padişaha gemide izzet ikram ediyorlar. O da ayrılırken:

“Siz de benim saraya yemeğe buyurun.” diye davet ediyor. Sultan Hanım da diğer tayfalar gibi erkek kıyafetine girmiş. Padişah onun kız olduğunu bilmiyor...

Neyse, sarayda yemek yerken saz takımı geliyor. Eğlenceler yapılıyor... Kız bakıyor ki, oğlan orada, çalgı çalanlar arasında. Padişaha diyor ki kız:

“Evet çok güzel ud çalar ama, yazık ki dilsiz” diyor. Kız bunun

üzerine:

“Hayır, bu dilsiz değil” diyor. Padişah:

“Altı aydır benim sarayımda. İmkânı yok konuşmuyor.” diye cevap veriyor. Kız bunun üzerine:

“Siz bu gece bu oğlanı bana verin. Ben onu konuştururum. Eğer konuşturamazsam gemimde kırk tane tayfam var, kırkını da size veririm.” diyor. Böyle bahse girişiyorlar.

Bunun üzerine oğlanı o gece için kıza veriyorlar. Kız sabaha kadar yalvarıyor, ayaklarına kapanıyor kocasının: “Ben nerelerden geldim, ne fedakarlıklara katlandım. Beni mahcup etme, konuş...” diyor. İmkânı yok, konuşmuyor oğlan.

Sabah oluyor, kız Padişaha:

“Bahsi kazandınız Padişahım. Kırk tayfam da sizindir.” diyor. Onları getirip saraya teslim ediyor. Padişaha diyor ki:

“Oğlanı bu gece de bana verin, eğer onu konuşturamazsam gemim de sizin olsun.” diyor. O gece de sabaha kadar yalvarıyor oğlana, gene konuşturamıyor. Gemiye de ertesi günü Padişaha teslim ediyor.

Üçüncü gece oluyor, kız Padişaha gene:

“Oğlanı bu gece de bana verin. Eğer konuşturamazsam, verecek bir şeyim kalmadı, beni cellat edin.” diyor. Padişah bu sefer kıza yalvarıyor:

“Yapma oğlum! Böyle bir bahse girme, gençliğin var...” diyorsa da kız inat ediyor:

“Ya onu konuşturacağım, yahut da öleceğim.” diyor. Bu son tecrübe için ikisi yeniden bahse giriyorlar; kız diyor ki:

“Eğer oğlanı konuşturabilirsem, gemimi de, tayfalarımı da geri alırım. Söyletmezsem kellemin sizin olsun.”

Hasılı o gece de kız oğlana sabaha kadar yalvarıyor:

“Bak öleceğim.” diyor. “Bana nasıl kıyacaksın?” Oğlanın ayaklarına kapanıyor, ama faydasız, onu konuşturamıyor.

Sabah oluyor. Meydana sehpa kuruyorlar. Ahali toplanıyor, seyretmeye. Sultan kız geliyor. Dilsiz de ahali arasında. Sultan sehpaye çıkıyor. Tam ilmiği boğazına takacakları zaman, oğlan oradan:

“Durun, diyor. Balıkçı tablası değil o, Sultan kellesi.”

Cellat ipi geçirince Sultanın altın gibi saçları dökülmüş... Herkes bu işlere şaşıyor. Padişahın huzurunda oğlan meseleyi anlatıyor: “Ben, ölesiye konuşmam demiştim” diyor.

Artık Sultan Hanım Padişah’tan cariyelerini, gemisini geri alıyor, kocasını da. Memleketlerine dönüyorlar. Ölünceye kadar mesut yaşıyorlar. Sultan Hanım da bir daha kocasının balıkçılığını başına kakmıyor.

Onlar ermiş muradına, biz de erelim muradımıza.

Pertev Naili Boratav

Az Gittik Uz Gittik, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969

1.3.2. Halk Hikâyeleri: Tarihsel şahsiyetlerin, âşıkların, halk arasında ünlü olmuş kahramanların serüvenlerini, maceralarını anlatan hikâyelerdir. Kesin bir tarihsel olay söz konusu değildir. Halk hikâyelerinin genelinde nazım ve nesir karışıktır. Aşk ve kahramanlık konularını anlatırlar. Anlatıcılarına meddah denir. Aşık Garip, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Asuman ile Zeycan, Hançerli Hanım en çok bilinen halk hikâyeleridir.

1.3.3. Bilmeceler: Varlıkların adlarını vermeden onları çağrıştıracak nitelikteki söz oyunlarıdır. Tap burda / Tap şurda/ Tap kapının arkasında. Cevap: Çalı süpürgesi.

1.3.4. Tekerlemeler: Halk arasında bir söz oyunu olarak ortaya çıkan ikilemelere ve tekrarlara dayanan, çocukları eğlendirmek için söylenen edebî bir türdür.

1.3.5. Atasözleri: Atalarımızın yüz yıllar boyunca engin deneyimleri sonucunda oluşturdukları özlü sözlerdir.

1.4. Sözlü Anonim Manzum Edebî Türler:

1.4.1. Destan: Bir takım tarihsel şahsiyetlerin, âşıkların, halk arasında ünlü olmuş kahramanların serüvenlerini, maceralarını anlatan hikâyelerdir. Kesin bir tarihsel olay söz konusu değildir. Nâzım ve nesir karışıktır. Aşk ve kahramanlık konularını anlatırlar. Anlatıcılarına meddah denir. Aşık Garip, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber en çok bilinen halk hikâyeleridir.

1.4.2. Türkü: Halkın duygularını, yaşadığı sıkıntıları özlü bir söyleyişle manzum şekilde besteleyerek aktarmasıdır.

1.4.3. Mani: Söyleyeni belli olmayan sözlü edebî türlerdir: Aşk, ayrılık, ölüm, gurbet gibi temaları işler.

Mani örnekleri:

Akşamlar oldu yine
Çıralar yandı yine
Ay yüzlüm, ceylan gözlüm
Aklıma düştü yine

Bu dağın karı benem
Gün vursa erimenem
Yedi yıl yerde yatsam
Aşıkam çürümenem

Bahtı yarım
Gönülden bahtı yarım
Yüzünde göz izi var
Sana kim bahtı yarım

2. Yazılı Anlatım Türleri

Edebî eserler dışında mektup gibi, dilekçe gibi yazılı anlatım türleri de vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi mektuptur.

2.1. Mektup: Kişinin duygularını, düşüncelerini, izlenimlerini yazı vasıtasıyla, samimi bir şekilde anlattığı bir türdür. Bir haberleşme aracıdır. Teknolojinin gelişmesiyle önemi her geçen gün azalan bir anlatım türü haline dönüşmüştür. İnsanlar mektupla bütün düşüncelerini, duygularını içtenlik ve özgür bir şekilde aktarırlar.

Mektuplar, yazıldığı yere, konusuna göre, amacına ve anlatımına göre üç başlık altında toplanır: Özel mektuplar, resmî mektuplar ve iş mektupları.

Resmi mektuplar içerisinde dilekçenin ayrı bir yeri vardır. Dilekçeler, kişinin herhangi bir devlet dairesine yazdığı, istek ve şikâyetlerini bildirdiği bir tür iş mektubudur. Dilekçede ya bir işin yapılması istenir, ya bir konu hakkında şikâyette bulunulur veya toplumu ilgilendiren bir durum hakkında ilgili devlet dairesi bilgilendirilerek gereğinin yapılması istenir.

Dilekçe normal ölçüdeki beyaz kâğıda, okunabilir bir yazı ile ve mürekkepli kalem kullanılarak yazılır. Dilekçenin verileceği ilgili devlet dairesi kâğıdın üst ortasına yerleştirilir ve altına da dilekçenin yazıldığı tarih verilir.

Dilekçenin metin bölümünde, dilekçe yazılmasını gerektiren istek, şikâyet ya da durum kısa, açık cümlelerle verilmelidir. Dilekçenin metninde ciddî ve sade anlatım kullanılmalıdır. Amaç tam olarak metinde yer aldıktan sonra metnin sağ alt köşesine ad, soyad yazılır ve imza atılır. Dilekçenin sağ alt köşesine de dilekçe yazan açık adresini yazar.

Kurallara uygun ve yasal bakımdan sakıncası bulunmayan dilekçeler ilgili devlet dairesi tarafından kayıt numarası ile işleme konulur. Dilekçe sahibinin, ilgili devlet dairesinden kayıt numarasını alması ve dilekçesini bu kayıt numarasıyla takip etmesi uygun olanıdır.

Dilekçe Örneği

Milli Eğitim Bakanlığına
ANKARA

Başkent Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Okul Öncesi Öğretmenliği
Bölümünü 2005 – 2006 öğretim yılında bitirdim.

Bakanlığınızca açılan “Öğretmenlik Kadrosuna” atanmak istiyorum.
Gereğini arz ederim. 10.08.2006

Adres Yeni Yapı Konut Evleri
C Blok Kat:3 No: 7 Emek
ANKARA

Meltem Akkuş

Ek. 1- Özgeçmiş

2.2. Roman: Anlatma esasına bağlı metinlerin en gelişmiş olanı, en uzun soluklusudur. Roman yazarı, dış dünyadaki izlenimlerini kurgulandırarak karşımıza çıkarır. Roman dış dünyadan alınan bir olay çevresinde kurulur. Bu olay bir mekânda geçer, bir zaman içerisinde oluşur. Olay, yazarın kurguladığı kişiler çevresinde gelişir. Mekân, zaman ve kişiler etrafında gelişen geniş ve kapsamlı olay örgüsü, yazarın sözünü teslim ettiği bir anlatıcı tarafından okuyucuya aktarılır. Romanları konuları bakımından macera, tarihsel, töre, psikolojik, ideolojik gibi alt başlıklara ayırmak da mümkündür. Dünyanın tanınmış romancıları arasında Cervantes, Balzac, Stendhal, Tolstoy, Dostoyevski, Gorki, Turgenyev, Dickens, Knut Hamsun, Flaubert, Steinbeck sayılabilir. Türk edebiyatına roman, Tanzimat’la birlikte gelmiştir. İlk roman örneği olarak Şemsettin Sami’nin Taaşuk-ı Tal’at ve Fitnat (1872) adlı eseri kabul edilmektedir. Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Recaiizâde Ekrem, Nabizâde Nazım, Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa, Tarık Buğra, Ahmet Hamdi Tanpınar, Samim Kocagöz, Kemal Bilbaşar, Halikarnas Balıkcısı,

Kemal Tahir, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Attilâ İlhan, Oğuz Atay, Adalet Ağaoğlu, Selim İleri, Buket Uzuner, Orhan Pamuk edebiyatımızın önde gelen romancılarındandır.

Örnek Roman

OSMANCIK'tan

Ölüm döşeğindeki Osman Bey'in son arzusu, Bursa'nın fetih müjdesini alabilmektir. Ancak bu sayede ömrünü iyi ve doğru geçirdiğinden emin olabilecektir. Bu düşüncelerle çocukluğundan itibaren bütün ömrünü gözlerinin önüne getirir.

Ele avuca sığmayan Osmancık, keyfince ve başına buyruk yaşamaktadır. Bir gün Ede Balı ile karşılaşır. Bilge bir kişi olan Ede Balı, Osmancık'a Kayı boyunun Amuderya'dan Söğüt'e gelinceye kadar yıllarca süren göçünü ve dünyanın Söğüt ve çevresinden ibaret olmadığını anlatır. Osmancık başlangıçta bu anlatılanlardan bir şey anlamaz. Fakat Ede Balı ile sık sık karşılaşmaları sonucu yavaş yavaş değişmeye başlar. Babası Ertuğrul Gazi'nin taşıdığı kılıcın ne anlama geldiğini farkeder.

Her sabah gün doğmadan Sivrikaya'ya giden Osmancık, Amuderya'dan Söğüt'e göç eden yeni insanlarla karşılaşır ve göçün devam ettiğini görür. Bu insanlar, kendilerinden sonra gelecek olanlar için hazırlık yapmaktadırlar. Bu durum, Osmancık'ın millet kavramını öğrenmesine ve gelecekle ilgili kaygılar duymasına sebep olur.

Osmancık, Ede Balı'nın kızı Malhun Hatun ile evlenir ve oğlu Orhan dünyaya gelir. Ertuğrul Gazi'nin ölümünden sonra onun yerine geçen Osman Bey, fetihlere başlar. Kulacahisar'ı, Aydos Kalesi'ni, Karacahisar'ı, Bilecik'i ve İnegöl'ü fetheder.

Osman Gazi ölüm döşeğindeyken Bursa'nın fethedildiği haberini alır.

Aşağıda, Osmancık'ın keyfince yaşamayı bir yana bırakıp büyük idealler uğruna değişmeye başlaması anlatılmaktadır.

En önemli gerçek ve yaşayan tek gerçek geçen günlerdir

Söğüt, Osman'ın gözünde gün gün değerini kaybetmekte; Söğüt

Osmanlı'nın kafasında, gün gün bambaşka bir anlam kazanmaktadır. Çünkü Osman, babasının ve baba yoldaşlarının hikâyelerini parça anlattıklarını bütünlemeye ve o hikâyelerle bütünleşmeye başlamaktadır. O kadar ve öylesine ki, artık Amuderya'dan gelen odur. Süleyman Şah odur.

Osman buna kesinlikle inanıyor ve Söğüt'e niçin geldiğini; Söğüt'te ne aradığını, ne yapması gerektiğini bilmek istiyor.

Uykusuz ve tedirgin geceler başlamıştır. Ama boşu boyuna geçiyor bu geceler, çünkü düğümü çözemiyor. Karanlıklarda çırpınıp duruyor.

Işık Ede Balı'da. Bunu böyle bilmeye hazır. Çünkü babasına inanır Osman. Ama Osman, gözüpek Osman, ne kadar istese de onun üzerine at sürüşünü hatırlamadan yapamıyor. Bu yüzden de Ede Balı'ya gidecek yürekliliği bir türlü bulamıyor. Cesaretin de çeşitleri varmış anlıyor... Öğ-re-ni-yor.

Ede Balı'nın karşısına dikilmek, yakasına yapışmak, hesap sormak başka şey; utancı yenmek, yüzüne bakabilmek cesaret ve yüreklilik başka. Anladığı ve öğrendiği budur.

Bir şeyi daha anlıyor Osman: İnsan her şeyi -Ede Balı ya da bilmediği, tanımadığı Ede Balılar- bir başkasından beklememelidir, istememelidir. Önce bekleyecek, isteyecek hale gelmeli, istemeye hazırlanmış olmalıdır. Aldığı ile, eline geçecek ile ne yapacağını, nasıl kullanacağını, elde edilenin neye yarayacağını bilmelidir.

Osman beynini ne kadar zorlasa da, kendinde, gününde ve yaşayışında bu düğümü çözecek bir şeyler bulamıyor, acılar çekiyor, umutsuzluğa düşüyor, dünyası kararıyor.

Fakat mutlu bir gecedir bu, ışığa yönelen, ışığa götürecek soruları... çıkmazdan, öyle veya böyle, iyi veya kötü, labirentten çıkaracak başlangıç adımını buluveriyor.

Süleyman Şah Gazi... Dedesi... Elli bin göçer evle, niçin Erzurum ve Erzincan'a?

Süleyman Şah Gazi'den sonra, niçin Sungur Tekin ve Gündoğdu

amucaları Anayurd'a da, babası Kuzeybatı'ya? Diyar-ı Rum'a? Bin kadarcık göçer evle?

Ya babasının büyük bir saygı gösterdiği, kâh görünüp kâh çekilip giden birtakım adamlar? Ki Osman bunları bu yöreye ve daha batıya ve daha kuzeye, kendilerinden önce geldiklerini babasının anlattıklarından biliyordu... Kimdi bunlar? Niçin gelmişlerdi tâ Türkistanlar'dan? Ve onları birbirlerine yakınlaştıran... Yakınlaşma ne kelime? Birbirlerine bağlı tutan, sürekli ilişkide tutan?

Bu sorulardan bazılarının cevabını, elbette ağaları biliyordu. Ve babası, elbette Osman'a da anlatacaktı. Ama Osman. kavakyellerine kaptırıp gitmişti kendisini... Tam kendisine bunların anlatılacağı çağa gelişle birlikte.

Ede Balı'nın, o yayla gecesinde, Sivrikaya'da söylediklerini unutamaz olmuştu. Osman, unuttur gibi olduğu bir sözünü ise artık bütün söylediklerinden çok düşünüyordu: "Babanın kılıcını kardeşin Gündüz'e vermesi seni incitmez mi?"

Osman bu hatırlayışıyla Ede Balı ile Dursun Fakı'yı aynı çizgide, aynı istekte görüyor. Aklının kıyısından bile geçmemiştir o kılıç. Ve onun gözünde hilâl gökyüzüne, o kılıç da Gündüz'e uygundur. Çünkü Gündüz'dür âdabı, erkânı, konuşmasını, dinlemesini, ortak kararlara varmasını bilen. O kılıç -sonra ve asıl önemlisi- işte babasının belinde duruyor. Ha onda ha Gündüz'de. Gündüz babasını arattırmaz. Osman'a gelince Osman'a kendi kılıcı gerek ve yeter.

Ama Osman, işte burada duraklayıyor ve gene Ede Balı'nın o sözünü ve o söze gelen ısrarını düşünüyor.

Yoksa Ede Balı ve Dursun Fakı ve daha başkaları da. Ve o bir gelip bir giden dervişler kılıca bir başka anlam mı verip veya anlamının değişmesini mi isterler? Değişeceğini ya da değişebileceğini mi düşünürler?

Osman artık bütün bu soruların çengelindedir.

Badem ağaçları aldanmış, çiçeklerini don vurmıştır. Ama müjdeledikleri bahar gelmiş ve bahçeler, bağlar donanmıştır. Kuzular

melemekte, kuşlar cıvıdamakta, taylar kışnemektedir. Kırlarda, dağ eteklerinde yeşil höykürdemektedir.

Ve Sögüt'te yayla göçünün hazırlıkları başlamıştır. En önemli mesele de, evlerde bırakılacak eşyanın ne olacağıdır.

Çünkü iki yazdır onlar yaylaya çıkınca, İnegöl tekfürünün adamları başlarında Aya Nikola, Sögüt'ü basmakta, talan etmektedir.

Ertuğrul eşyanın Bilecik tekfürüne emanet bırakılmasını öne sürüyor. Gerçi bu gönül rahatlığıyla başvurulacak bir tedbir değildir. Ne var ki, çaresizdirler ve Bilecik tekfürü ile aralarında önemli bir sürtüşme olmamıştır. Teklif kabul ediliyor.

Gönderilen yaşlı aracı da tekfürün kabul cevabını getiriyor. Ama eşyanın yaşlı ve az sayıda adamlarla gönderilmesi şart koşulmuştur. Bunun üzerine Ertuğrul, güven kazanmak için daha fazlasını yapıyor ve halkının eşyasını yaşlı kadınlarla gönderiyor.

Osman da, bütün bu kararlar alınır ve uygulanırken hep babasının kılıcına bakıyor.

Yayla sabahıdır. Gün daha doğmamıştır. Gükyüzü süt mavisi, çamlar nefti üzerlerine çiğ yağmış çayırlar zümrüt yeşili; ısıllı ısıllı. Çobanlar daha davarları toplamış, atlar, kısraklar, taylar daha delişmen -ve mutlu-neşelerini bulmamış. Kara çadırlar ile ağırlar arasında gidip gelenler, sadece, allı, lacivertli, altın sarılı, menekşe morlu giysileri ile kadınlar ve kızlardır. Günün cümbüşüne daha vakit var.

Osman, ayakları diz boyuna kadar çiğlerden ıslanmış. Sivrikaya'ya doğru yokuş yukarı yürüyor. Nicedir huy edindi gün doğuşunu orada seyretmeyi:

Bir yanında derinliklerden uğultular gelen vadi; bir yanında uzanıp giden yayla; karşısında sınırsız ova!

Gün oradan, yayvan tepelerin ardından doğar; gün olur çırılçıplak, bakır kızılı ve koskocaman; gün olur allı pullu bulutların arasından ve altınlaşarak, ama her zaman ve kısa sürede bütün renkleri bütün sesleri değiştirerek... Bütün canlıların hallerini değiştirerek.

Osman, artık kendisini bu değişimin beş, on dakikalık sürecinde aramaktadır.

Ve Osman, boyuna babasının kılıcını hatırlamaktadır. Eşyanın Bilecik tekfürüne emanet bırakılması için karar alınırken, gözlerini kılıçtan ayıramayışını hatırlamaktadır. Ede Balı'nın, Dursun Fakı'nın ve öteki baba yoldaşlarının o kılıca bambaşka bir anlam verdiklerini hatırlamaktadır.

O kılıç başkadır; kendi kılıcı değildir. Kendi kılıcına ve öteki kılıçlara hiç mi hiç benzememektedir. Bir başka şeydir o. Osman, kendisini, bunu anlamaya, bunu kavramaya mecbur sayıyor. Mahkûm sayıyor, borçlu sayıyor.

Tarık Buğra

Osmancık, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983, s.25-29

2.3. Hikâye: Bir olay çevresinde gelişen ve anlatmaya bağlı edebî metinlerdendir. Karşılaşabileceğimiz türden olayları, kurgulayarak, belirli bir hacim içerisinde anlatan metinlere denir. Dünyada Guy de Maupassant ve Çehov kendi isimleriyle özdeşleşen iki hikâye tarzı oluşturmuşlardır. Maupassant tarzında olaylar, Çehov tarzında da durum belirginleştirilir. Türk edebiyatında ilk hikâye örneklerini Samipaşazâde Sezai ve Halit Ziya Uşaklıgil vermişlerdir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Ömer Seyfettin, Kenan Hulusi Koray, Sait Faik Abasıyanık, Memduh Şevket Esendal, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Yusuf Atılgan, Tarık Buğra, Haldun Taner, Buket Uzuner, Erendiz Atasü önemli hikâyecilerimizdendir.

Örnek Hikâye:

HAYAT NE TATLI

Temmuz. Öğle vakti. Komşuda bir kadın sesi... Neye bağırdığı anlaşılıyor. Belki de çocuğuna haykırıyor. Müezzinin duvarlarından tahtaboşu bir kedi atladı. Birkaç ev ötede, bir tavuk gıdaklıyor, bir horoz da ona yardım ediyor, âdeta dem tutuyor.

Anası, aşağıda iki komşu hanımla oturmuş, her nedense ateşlenmiş, hızlı konuşuyor. Belli ki dedikodu yapıyorlar. Tekir kedi, minderin üstüne uzanmış, dört ayağını germiş, uyuyor. Eski kırık konsolun üstünde kırık fânusları ile anasının gelinlik Saksunya lâmbaları, helezonlu, yaldızlı bir çift su bardağı, boncuk kapakları altında uyuyor duruyor. Köşede, kara örtü altında “Hilye-i Saadet”... Her şey yerli yerinde, hayat her vakit olduğu gibi...

Hafız Nuri Efendi, kapının arkasından şemsiyesini aldı, yavaşça sokağa çıktı. Neden? Bir işi mi var? Birini mi görecekti? Hiçbir işi yok. Hiç çıkmaya da olabilirdi. Ancak, çıkmış bulundu. Ayakları onu dört yol ağzına doğru götürdü. Bir yanında bakkal, bir yanında tekkenin mezarlık duvarı, karşısında iki evin arasında bir boş arsadan demiryolu görünüyordu. Bu boş arsacıkta, yan yatırılmış bir bayram salıncağı duruyor. Evlerden birinin kamburlaşmış belini üç uzun direkle desteklemişler. Sarı tenekeden bir tramvay arabası titreyerek, sarsılarak geçti. Yedikule tarafına gitti. Sokaklar boş. Derviş kılıklı, inmeli adam, kolunun birini önüne doğru sallayarak, ayağının birini sürükleyerek geçti. Sokak yeniden boş kaldı. Birdenbire bir gürültü. Edirne’den gelen bir yük treni, yerleri sarsarak, evleri sarsarak, hızla geçip gidiyor. Baş döndürücü bir geçiş. İki evin arasındaki dar aralıktan vagonların geçtiği görülüyor. Geçti, geçti, sonra birdenbire bitti. Ooooh!... Nuri Efendi rahatsız olmuştu. Edirne’den İstanbul’a kadar gelmişsin, Sirkeci kaç adımlık yer? Şöyle yavaş yavaş, kâmil kâmil gitse olmaz mı?... Deli gibi, sanki kelle götürüyor.

Hafız Nuri Efendi, köşeye dayanmış duruyordu. Birdenbire yanında birini gördü. Kavaf’ın Şükrü... Arka sokaktan mı çıktı?... Nuri Efendi’ye:

- Birini mi bekliyorsun? diye sordu.
- Yooooook!...
- E, duracak mısın? diye sordu.
- Bilmem, duruyorum işte...
- Yoksa, bir dalgan mı var?
- Yooooook... Ne dalgam olacak?
- Olur a! İnsan bu...

Nuri sesini çıkarmadı. Biraz durduktan sonra gene Şükrü,

-E, duracak mısın? diye sordu.

-Duruyorum, bilmem!...

-Gelirsen, gel. Seni Kumkapı'ya götüreyim.

Nuri boynunu büktü.

-“Gidelim” dersin gidelim, dedi.

-Yürü, gezmiş olursun.

Yürüdüler. Karşı kaldırıma geçtiler, sağa sola saptılar, demiryoluna çıktılar. Şükrü:

-Sen gidedur, ben sana yetişirim, dedi, oradaki odun deposuna girdi.

Hafız Nuri Efendi yürüdü. Şemsiyesine dayanarak, iki yanda bostanlara, marullara, salatalara bakarak yürüyordu. Tren sesi işitince arkasını dönüp bekliyor, sonra gene yola düzeliş, şemsiyesini sallayarak yürüyor. Hava sıcak, arkasındaki uzun sako omuzlarına asılıyor, fesi terden yapışıyor, ancak o aldırılmıyor, yürüyordu. Vakit erken ise de, Kumkapı deniz hamamlarıkabalalıktı. İki yazmacı, kenarda kayaların üstünde yazmalarını sermiş, kurutuyorlar. Nuri Efendi yürüdü. Geçitten geçerek mahalle içinden istasyonun arkasını dolaştı, yeniden demiryoluna çıkacağı yerde mahallelerinin kömürçüsü Halil ile karşılaştılar.

-Hayrola Nuri Efendi, nereye?

-Valla bilmem, işte öyle gidiyorum...

Arkasına dönüp bakarak:

-Şükrü gelecekti, gelmedi.

Halil sordu:

-Hangi Şükrü? dedi.

-Kavaf'ın Şükrü.

-Bir yere mi gideceksiniz?

-Yooo, öyle “gidelim” dedi idi de... Gelmedi.

Halil:

-Bırak canım, dedi, Şükrü'nün ipi ile kuyuya inilir mi? Kim bilir nereye takılmış kalmıştır. Ben mahalleye gidiyorum, hadi, dön, gidelim.

Nuri Efendi boynunu büktü.

-Olur, dönelim, dedi.

-Hadi, hadi. Yr...

Döndüler. Halil, kömür almağa gelip de pazarlığı anlatmağa başlamış ve daha on beş adım atmamışlardı ki, arkadan Halil'i çağırdılar. Bu ağrılıştan, bozulan pazarlığın düzeleceğini anlayan Halil döndü. Nuri Efendi'ye:

-Sen, dedi, gidedur. Ben yetişirim.

Nuri Efendi yürüdü. Geldiği yolu tutturup gene tek başına mahallelerinin kahvesinin kapısı önüne kadar geldi.

İki kişi, ortada, alçak hasır iskemlelere karşılıklı oturmuş, tavla oynuyorlardı. O da gitti, üçüncü boş iskemleye oturdu. Dirseklerini dizlerine dayadı, şemsiyesinin sapını ağzına aldı, tavla seyretmeğe başladı.

Oyunculardan biri, bir oyunu kaybetti. Gene o adam ikinci oyunu da kaybedip bir parti yenilmiş olunca, kızdı. Yenilmesini Hafız'ın uğursuzluğuna verdi. "Geldi, zarımı kırdı." diye düşündü ise de açıkça söylemek istemedi.

-Hafız, dedi, şimdi oyun bitince bir parti de seninle oynayacağım.

Hafız, şemsiyenin sapını ağzından çıkararak:

-Ben tavla bilmem ki, dedi.

-Tavla bilmez misin?

-Bilmem ya!...

-E, bilmezsin de deminden beri ne bakıp duruyorsun?

-Hafız omuzlarını kaldırdı:

-Hiç, dedi, öyle bakıyorum...

Oyunda yenen, ikinci parti için pullarını düzeltip zarları da eline alarak:

-Bu da tuhaf, dedi. On beş yaşından beri kahveye çıkıyorsun, bir tavla öğrenemedin mi?

Oyuncular yeniden başladılar. Biraz önce yenilen adam, bir oyun daha kaybedince, sabrı tükendi:

-Hafız, dedi, valla geldin, zarımı kırdın. Biraz git, ötede otur.

Hafız Nuri Efendi buna kızar gibi oldu. “-Benim sana ne zıyanım var?” diyecekti, demedi. Kalktı, kahve kapısına gitti, durdu. “Eve dönsem” diye düşündü. Artık ikindi vakti. Akşam oluyor. Köşeden geçerken bakkaldan ekmeğini aldı, eve gitti. Annesi kapının ipini çekti. Mangalda pişen yemeğin kokusu bütün evi bürümüştü. Odasına çıktı, gecelik entarisini, şam hırkasını giydi, pencerenin önüne oturdu. Akşam satıcıları geçiyor. Mahalleye akşam rengi çöküyordu. Sokağın köşesinden bir çocuk:

-Hayriii! Gel, annem seni çağırıyor! diye kardeşine sesleniyor. Bir kız çocuk, elinde bir deste maydanoz, takunyalarını tıkırdatarak geçiyor. Komşu Gaffar’ın oğlu, iki boş küfeyi bostan kapısından sokmağa uğraşiyor. İki hanım, belli ki uzakça bir yere gitmiş ve geç kalmışlardı, hızlı hızlı eve dönüyorlar. Mutfakta annesinin takunyalarla dolaştığı duyuluyor... “Hayat ne tatlı şey” diye düşündü. İnsanın ömrü olmalı da yaşamalı...

(Memduh Şevket Esendal
Hikâyeler, c.II, İstanbul 1946)

2.4. Makale : Herhangi bir konuda bir görüşü, bir düşünceyi savunmak, desteklemek ya da ispatlamak amacıyla yazılmış yazılardır. Makaleler, sanat, edebiyat, bilim, siyaset ve toplumu ilgilendiren her konuda yazılabilir. Fakat her makale belirli bir alandaki uzmanlığın ürünü olmalıdır. Makale yazarının konusunu rahat, açık bir biçimde anlatabilmesi için, geniş ve zengin bir bilgi, düşünce birikimine sahip olmasına bağlıdır. Makalenin giriş, bölümünde konunun ne olduğu açıklanmalı "gelişme" bölümünde konu ile ilgili görüşler ya da bilgiler ispatlanarak verilmelidir. "Sonuç" bölümünde ise tüm anlatılanlarla ilgili kısa bir değerlendirme yapılır, öneriler sunulur.

2.5. Fıkra : Bu bölümde söz konusu "fıkra" gazete ve dergilerde yayımlanan düşünce yazıları olan fıkralardır. "Fıkra" yazma makale

yazmaya göre daha kolaydır. "Fıkra" yazarı öne sürdüğü görüşleri ispatlamak, verdiği bilgilerin doğruluğunu belgelemek zorunda değildir. Yazdığı konu ile ilgili kendi düşüncelerini, görüşlerini, duygularını rahatlıkla anlatabilir.

Fıkra, konu açısından, günlük olaylarla daha ilgilidir. Ancak günlük olayları ele alan fıkra yazarı, konunun derinliğine fazla inmez. Konular, giriş bölümünde çarpıcı bir biçimde ortaya konur. Günümüzün önemli fıkra yazarları Hasan Pulur, Bekir Coşkun, Rauf Tamer v.b.dir.

2.6. Sohbet : İçten ve samimi konuşmadır. Yazarın, herhangi bir konu üzerindeki kendine özgü düşüncelerini, duygularını, okuyucularıyla karşılıklı konuşuyormuş gibi içten bir anlatımla ortaya koyan anlatım sohbet denir. Gazete ve dergilerde yayınlanır. Sohbet yazısında kesin kalıplar ve kurallar yazar tarafından ortaya konmaz. Aynı konu hakkında başkalarının değişik düşünceleri olabileceği de düşünülür. Türk edebiyatındaki en önemli sohbet yazarı Şevket Rado'dur.

2.7. Deneme: Türk ve dünya edebiyatında oldukça gelişmiş bir edebî türdür. Deneme, seçilmiş bir konu üzerinde yazarın kesin yargılara varmadan, kendi düşüncelerini serbest bir biçimde ortaya koyduğu yazılardır. Denemeler, sanat, edebiyat, felsefe, sevgi gibi soyut konular üzerinde yazılır. Denemede, makalede olduğu gibi savunulan düşünceyi ispatlamak gibi zorunluluk yoktur. Yazar, konu ile ilgili düşüncelerini, duygularını, birikimlerini rahat bir söyleyişle önyargısız olarak açıklar. Türk edebiyatının önemli deneme yazarları şunlardır: Şinasi, Ahmet Haşim, Nurullah Ataç, Suut Kemal Yetkin, Mehmet Kaplan, Vedat Günyol, Sabahattin Eyüboğlu, Nurettin Topçu, Salah Birsal, Vedat Günyol, Enis Batur, Cemil Meriç, Mehmet Salihoğlu, Uğur Kökten, Nermi Uygur, Ahmet Turan Alkan, Ali Çolak, Ali Ural, Nurdan Gürbilek. Bu türün dünya edebiyatındaki önemli isimleri de Bacon, Montaigne, Albert Camus'dür.

2.8. Eleştiri (Tenkit) : Batıda kritik sözcüğünden ortaya çıkan eleştiri de, bütün yönleriyle ortaya çıkarmak, belirlemek anlamı vardır. Bizde eleştiriden önce tenkid, eleştirmenin yerine ise münekkid kullanılırdı. Bir eserin yapısını, gerçek değerini belirtmek ya da herhangi bir konu üzerindeki düşünce ve görüşleri ortaya koymak amacıyla yazılan yazılara

denir. Eleştirmen adını verdiğimiz eleştiri yapan kişinin eleştirdiği konu hakkında yeterli bilgiye sahip olması zorunludur. Eleştiri, bugün toplumumuzda anlaşıldığı gibi sadece kötülemek değildir.

Eleştiri eserin ya da kişinin iyi, kötü, eksik, mükemmel yönlerini tarafsız bir şekilde ortaya koymalıdır.

Eleştiri örneği

NECİP FAZIL ve KOP DAĞINDAKİ DÜKKÂNI

(Necip Fazıl'ın "Bir Kaç Hikaye, Bir Kaç Tahlil"

isimli kitabı münasebetiyle.)

Necip Fazıl, hikâye ve tahlillerini, Kop Dağında Bir Dükkan adlı güzel olduğu kadar doğru bir sanat mülâhazasıyla bitiriyor.

Kop Dağında bir dükkân açmak, güzelin peşinde koşanlara en tabii ve meşru arzudur. Doğrusunu isterseniz, bu dükkân on seneden beri açıktır ve oldukça geniş bir müşteri kafilesine nadir emtiasını dağıtıyor.

Ben, o dükkânın ilk ve devamlı alıcılarından biriyim. Örümcek Ağının titiz örgüsünü orada buldum, Kaldırımları'nın yalnızlığını orada tanıdım. Fener, Gözler, Otel Odaları, Sayıklama, Geçen Dakikalarım... bütün bu acının yenilmez arzu ve tutulmaz vehim usarelerinden süzölmüş emsalsiz ve bahasız içkiler, hep oradan, yirmi yaşında genç bir adamın bundan on sene evvel, Kop Dağı'nın bir dönemecinde -üstünde fırtınalar didişen ve ayağının ucunda uçurumların baş döndürücü daveti işitilen ücra bir köşesinde- açtığı dükkandan geldi.

Fakat ne yalan söyleyeyim, ben bu dükkânda çok nadir şeylerin daha fevkünde bir lezzet buldum: Satıcının kendisi. Onun için beraberimde götürdüğüm ganimetlerden ziyade, tezgah başında yaptığımız sohbetleri hatırlıyorum.

İnsan, eserinin fevkına çıkmadıktan ve bir gün hayatının istediği bir gününde onu fırlatıp atmak kudretini kendinde bulamadıktan sonra, niçin yazmalı? Boş rakam kalabalığının üstüne çıkabilmek, ancak bu cins adamların hakkıdır. Ben ve Ötesi şairinde bu ruh kudreti vardır.

O, en zalim bir rüyayı bile sonuna götürmeden uyanılmasını istemez, fakat en cazibini bile üç defa üst üste görmeye razı değildir.

Bir kaç defa düşündüm; her hayat davetinin önünde, yelesi taze ve keskin bir bahar kokusuyla kabarmış bir küheylan gibi, burun delikleri açılıp kapanarak şahlanan bu genç adam, kendisini şiirin dar nizamına sokmamış olsaydı acaba ne olurdu? Belki, zaferini terennüm eden tunç boruların akislerini ufkun dört köşesinden üstümüze bir altın yağmuru halinde yağdıran bir kahraman, belki köksüz bir adam, belki de daha büyük bir ihtimalle sadece bir deli.

Kaç defa bu ikinci ihtimalin korkunç gövdesini onun başı üstünde, avını arayan bir kartal gibi daireler çizerken gördüm ve onun süzülüp inmek üzere olduğunu ve biraz sonra siyah çelik gagasının ucunda acayip parıltılı bir elmasla boşluklarda kaybolacağını düşünerek, gözlerimi kapadım. Fakat hayır, hiç birinde bu tehlike ciddi değildi.

O bu anda, sadece bir ihtimalin son haddini zorluyordu.

Bazı insanlar, ara sıra ayaklarını imkansızın denizinde yıkadıkları içindir ki, zaman zaman başları bulutlarla çarpışır.

Eserinden bahsetmiyorum. İlahi kıvılcımın içlerinde tutuştuğunu hisseden gençler onu okusunlar. İyi şeyler, ancak iyi şeylerden doğar.

Ahmet Hamdi TANPINAR

2.9. İnceleme: Bir eseri, konuyu en ince özelliklerine kadar anlatan, tanıtan, ayrıntılarını ortaya koyan yazı türlerine inceleme denir. İncelemek, ayrıntıları yakalamak, sonuçlardan bir düşünce geliştirmek olduğuna göre dikkatli bir zekaya sağlam bir mantık düzenine ihtiyaç vardır.

Bir inceleme yazısı, iyi ve planlamaya dayanır. İnceleme yapacağımız konu ile ilgili tüm materyalleri toplayıp değerlendirdikten sonra bir plan dahilinde inceleme yazısını yazmalıyız.

2.10. Anı (Hatıra): Kişisel hayatı konu alan anlatım türüdür. Bir kimsenin başından geçen, kendi döneminde ortaya çıkan olay ve

gelişmeleri bilgi, gözlem ve birikimleriyle birleştirerek anlattığı yazılara "**anı**" diyoruz.

Anılarda esas, yaşanılanı değil, yaşanılmışı anlatmaktır. Anılar geçmişini anlatır. Bu bakımdan geçmişe ışık tutarlar. Bir yönüyle tarihe benzeyen anının, tarihten ayrıldığı nokta, yazarının kendi dünyasını dile getirmesidir.

Anılarda kişisel hayat geçmişe bakılarak günün dikkatiyle kaleme alınırlar. Yani yazılan zamanın duygu ve düşünceleri yönlendirir anıları. Bir de günü gününe, bir insanın yaşadıkları not alması vardır. **Günlük** dediğimiz bu türde, olayın geçtiği zamana ait duygular ve düşünceler söz konusudur. Yazar, olayın geçtiği tarihi (bazen saati) belirtir, o ana ait duygularını ve düşüncelerini ortaya koyar.

Örnek Anı:

ZEYNEP HANIM KONAĞI

Liseyi bitirdiğim yıl (1936 -1937) üstümden büyük bir yük gitmiş gibi hafifledim. Arkadaşlarla sanki küçük dağları biz yaratmıştık! İyicene idealistlik canım... Ortaokul sıralarındayken, köy öğretmeni olmayı düşünüyorduk! Bir Namık Özcan arkadaşım vardı; lise yıllarına geçtiğimizde bir gün dedi ki; 'öğretmen olmaya olur, memlekete hizmet ederiz ya, kaymakam olsak, elimizde daha büyük yetkiler bulunur, daha iyi hizmet ederiz memlekete...' Ben de, 'olur, düşünelim bu konuyu..' dedim. Böylece üç beş arkadaş boş vakitlerimizde söyleşirdik. Bir Şevki Hasırcı arkadaşımız vardı, (sonradan Demokrat Parti'den milletvekili oldu) aramızda en çok sevilen bir arkadaştı. Şakacı, hiçbir derse aldırmayan, ama usta kopyacıydı sınavlarda. 'Arkadaşlar, ben bu okuma işinden bıktım, liseyi bitirince babamın yanına gidip, onun yaptığı işi yapacağım. Toptan sebzeçilikte, meyvecilikte çok para var!' Derdi. Sanırım içimizde ne yapacağını bilen, gerçekçi bir arkadaştı! Sonradan Nazilli'de -memleketydi - ticarete çok ün kazandı. Yerel gazeteler çıkardı, milletvekili oldu... Namık Özcan arkadaşımız, Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'un hatırı sayılır tüccarlarından oldu. Ölümüne değin çok para kazandı. Vasık Balkış, yatılı değildi ama

ders aralarında hep birlikte olurduk. Biz, şu mesleği turalım, memlekete şöyle hizmet edelim diye konuşurken, hiç ağzını açmaz, bıyık altından bize gülerdi. Kolejden gelenlerdendi. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi, avukat oldu. Fakülteden sonra da Lausanne'da birlikte olmuştuk. Nasır Zeytinoglu, 'ulan önce şu liseyi kazasız belasız bitirelim de ötesini sonra düşünürüz..' Derdi. Çok çalışırdı. Onunla da fakülte sonrası Lausanne'da birlikte olduk. Doktorasını yaptı. Memlekete dönünce yargıç oldu. Bilindiği gibi de 27 Mayıs sonrasında İçişleri Bakanı da oldu.

Samim Kocagöz

Bu da Geçti Yahu, İstanbul 1989, s.72-73

2.11. Gezi (seyahat) : Yurt içinde veya yurt dışında gezilen, görülen yerleri, insanların ve çevre özellikleriyle canlı bir şekilde anlatılmasıyla ortaya çıkan yazılı anlatım türüne gezi yazıları denir. İsmail Habip Sevik, Falih Rifki Atay, Attilâ İlhan önemli gezi yazarlarımızdır.

Gezi Yazısı Örneği

TÜRK AKDENİZİ

1908'e kadar Antalya, imparatorluğun Fizan gibi bir sürgün yeri idi. Bu ovalarda cennet ve cehennem bir su kanalı ile ayrılmıştır: Bataklık kurutulduğu ve toprak sulandığı vakit, ölüm, köyleri bir sel gibi süpürür. Sıtma mücadelesi henüz başlamamış olan bir köyde, birkaç sene evvel, salgın 90 kişiyi birden öldürmüştür.

Antalya ovalarında adım başı bir harabe görürsünüz. Pamfilya'nın, Pisitya'nın, Lisiya'nın 58 harabesinde taş ve mermer tiyatrolar, yere yıkılmış sütunlar, ot bürümüş saraylar, hepsi, bu ovaların tarihsel büyüklüğü kadar, sıtmanın buralarda ne korkunç bir düşman olduğunu da gösterir.

Kırkgöz'den itibaren iki tarafınızda susuzluktan çatlayan, âdeta kabuk tutan topraktan bir su damarı geçiriniz: Nüfus ekin gibi ürer. Her biri yılda bir 1500 meyve veren portakal ağaçları, orman gibi yayılıp büyür.

Cumhuriyetin bunu nasıl yapmaya başladığını size anlatacağım. Şu uzakta gördüğünüz kalabalık, eski kanalları temizleyen ve tarlalarına su akıtan köylülerdir. Bunlar da birkaç gün sonra, bol suyun biraz ilerisinde çorak ve boş topraklarına hazin hazin bakmaktan ve kapanmış eski kanalların biraz ötesinde kurtlu sarnıç suyu içmekten kurtulacaklardır.

Medeniyet eserlerini kökünden kazımış olan sivrisineği, bu ovalardan genç Cumhuriyet kovuyor. Türk Akdeniz'inin ovalarında her gün yeni bir kanal, hayatı bir bahar gibi yeşertmektedir.

Sağda, körfezi çeviren büyük dağ yığını 3000 metre ve bulutlar üstünden engin Akdeniz'e bakıyor. Eski tarihler, hiçbir istilânın bu dağların tepesinden Türk hürriyetini indiremediğini yazarlar.

Toroslar Akdeniz'e doğru bir kucak gibi açılmıştır. Anadolu'nun burada geniş bir nefes aldığını sanki hissediyorsunuz.

Falih Rıfkı Atay

Güzel Yazılar, Gezi-Hatıra, TDK Yayınları, Ankara 1997, s.138-139

2.12. Anket : Herhangi bir konu hakkında araştırma ve inceleme yapmak üzere sorular hazırlamaya ve soruları çeşitli kişilere sorarak cevaplar almaya denir. Anket ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel kısaca her konuda yapılabilir. Anketlerin amacı, belirlenen konu üzerinde olayların ve durumların neden ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Çıkan sonuçlar yapılan araştırma ve incelemelere yön verir.

2.13. Röportaj : Gazete ve dergilerde yayınlanan güncel olay ve sorunlardan seçilmiş bir konu üzerinde o konuyla yakından ilgisi bulunan kişilerle yapılan konuşmaların yazıya aktarılmasına denir.

2.14. Biyografi: Bir kimsenin hayatını anlatan yazı türleridir. Biyografisi yazılan kişinin ünlü olması, topluma hizmetleri olan bir kişi olması tercih edilir. Biyografi yazmak için ele alınan kişi hakkında sağlam bilgilere sahip olunmalı ve hakkında geniş araştırmalar yapılmalıdır.

2.15. Fabl: Kahramanları hayvanlar, bitkiler ya da cansızlar olan masallardır. Fabllerde kahramanların konuşturulması ve insan davranışlarını göstermesi dikkati çeker. Fabllerin amacı, insanlara öğüt

vermek ve anlatılanlardan ibret almalarını sağlamaktır.

2.16. Tiyatro: Tiyatro; oyun (metin), oyuncu, sahne tasarımı, sahne giysisi, sahne tekniği, ışıklama, sahneleme gibi her biri başlı başına bir sanat etkinliği olan öğelerden oluşan birleşik bir sanattır. Sahnede oynanmak üzere yazılmış, insan yaşamını, insanlar arasındaki ilişkileri, olayları, durumları, eylem içinde oyuna dönüştürülerek yansımaya tiyatro diyoruz. Tiyatro, göze ve kulağa aynı anda hitap eden bir kompozisyon türü olduğu için toplum üzerinde büyük etki meydana getirir. Tiyatro, insanı hem eğlendirir hem de eğitir.

Tiyatro için önceden yazılmış veya tasarlanmış bir metnin, bir sahnede, belirli bir süre içerisinde, oyuncular tarafından canlandırılmasıdır tanımını da kullanabiliriz. Tiyatronun gerçekleşebilmesi için oyunculuk, sahne düzeni, dekor, kostüm, aydınlatma, bazen de dans ve müzik gibi öğelere ihtiyaç vardır. Çeşitli tiyatro türleri vardır:

a. Trajedi: Önemli ya da soylu kişilerin başlarına gelen kötü durumları konu alan oyunlardır. Anlatımda “Üç birlik” dediğimiz “tek olay, bir gün, bir yer” kuralına uyulur.

b. Dram: Acıklı olay ve olguların üç birlik kuralı gözönünde bulundurulmadan konu edildiği tiyatro türüdür. Dramda sıradan kişiler kahraman olarak yer alabilir.

c. Komedi: İnsan hayatının gülünç yanlarını alaycı bir tutumla sahnede sergilenmesi, güldürücü ve neşeli oyun biçiminde verilmesidir. Komedi, bir anlamda güldürürken düşündürmeyi amaçlamaktadır.

d. Epik tiyatro: Klâsik tiyatronun öğeleri olan; dekor ve sahne anlayışına, oyuncuların oyunun havasına kapılıp gitmelerine karşı çıkar.

Bu oyunda seyirciden oynanan şeyin bir oyun olduğunun unutulması istenir. Sorular sorularak ya da doğal sahneler hazırlanarak ilgi yaratılır. Eleştiriye ağırlık verilir.

e. Müzikli Tiyatro: Müzikle oyunun iç içe bulunduğu oyun türüdür. Hem tiyatro öğeleri hem de orkestra vardır. Opera, operet bu türdendir.

Bunların dışında geleneksel Türk tiyatrosundan da söz etmemiz

gerekir. Karagöz, kukla oyunları, ortaoyunu, köy seyirlik oyunları geleneksel Türk tiyatrosunun ürünleridir.

Örnek Tiyatro:

KEŞANLI ALİ DESTANI

Keşanlı Ali, Sineklidağ'da gecekonduarı yıkılmaktan koruyan, onlara su ve elektirik getiren, yol yaptıran, böylece mahallesinin varlığını kabul ettiren mert bir kabadayıdır. Sevgilisi Zilha'nın dayısı Çamur İhsan'ı öldürmekle suçlanır ve hapse düşer. Hapiste bir efsane hâline gelen Ali dışarı çıktığında ünlü bir kahramandır. Gerdeğe girdiği gece, düşmanı Manyak Cafer'in kendisine meydan okuması, gecekonduarı yıkmaya kalkışması üzerine Cafer'le boy ölçüşmek zorunda kalır. Manyak Cafer iki tabanca ile ateş eder. Ali yaralanmasına rağmen Cafer'in üzerine atlar. Boğuşma sırasında bir el tabanca sesi duyulur. Cafer yere yıkılır, Ali üstünü başını silkeler. Polis gelir. Cinayete zorlanan ve katil olan Ali tutuklanır. Yavuklusu Zilha'dan ayrı düşmüştür.

TABLO: V

Dekor: Bir duvar yıkıntısı. Teknisyenler getirip yan tarafa bir elma bir de armut ağacı korlar. Vakit gece. Uzaktan kurbağa vakvıkları. Zilha duvarın üstüne çıkmış, ayaklarını uzatmış, bir elma kemirmektedir. Ali yandan görünür. Çekingendir. Zilha'yı fark eder. Sokulmaktan korkarak dolaşır. Orada olduğunu belli etmek için öksürür. Islık çalmayı dener. Zilha onu fark etmiştir. Ama aldırılmaz. Ali bir sigara yakar. Kibriti Zilha'ya doğru atar. Zilha başını öteye çevirir. Ali yürür.

ZİLHA- (Hiç istifini bozmadan) Ne o? İt baytarı gibi ne dolanıyon orda...

ALİ- Hiç, uykum kaçmıştı da biraz. (Bir manda böğürtüsü.)

ZİLHA- İyi ya, dolan bakalım. (Kedi miyavlaması)

ALİ- (Kızgın durur, sahne önüne gelir, seyircilere) İçim yanıyor be. Zilha'ya açılacağım. Burda manevî laflar söylenecek. Böyle tıs

olur mu? Nutkum büsbütün tutuluyor. (Kulise) Hani ağustos böcekleri, hani bülbül sesi. Şöyle tatlı bir dem çektir bir yol, alırım paçanı aşağı. (Bülbül sesi) (Orkestraya) Sen de içli bir zurna taksimi döktür arkadaşım. (Dediği yapılır.) (Işık kulübesine) Mavi ışık ver babalık. Ay maytabı, boru mu bu. (Mavi ışık) Ha şöyle...

ZİLHA- (Miyavlayan kedi yavrusunu eğilip alarak ve okşayarak) Gel pisi pisi. Gel çocuğum, gel bana sen...

ALİ- (Aşırı duygulu bir sesle.) Geldim beri uyku girmiyor gözüme...

ZİLHA- (Kedi ile oynayarak) Ne oldum delisi oldun, ondandır.

ALİ- Zilha, benlen böyle konuşma.

(Elindeki çakı ile oynar. Bu çakı ile tırnaklarını keser. Arada bir ağacın kütüğüne batırır çeker. Zilha bitirdiği elmanın ortasını yere atar, duvarın üzerinden ağaca uzanır, yeni bir elma koparır.)

ALİ- Zilha kız. Hatırladın mı bizim elma ile armudu. Hani küçükken hep bunların altına gelirdik. Elma senin idi, armut da benim.

ZİLHA- (Çok manalı ve duygulu) Şimdi aralarını devedikeni bürümüş...

ALİ- Kurbanın olayım cinas laf etme bana...

ZİLHA- Yalan mı? Öyle değil mi? (Burnunu çeker.)

ALİ- Devedikeni bürümüşse ayıkla...

ZİLHA- (Elmasını kemirerek) Ben mi ektim. Sen ayıkla....

ALİ- Gel beraber ayıklayalım...

ZİLHA- A ah...

ALİ- Sana bir diyeceğim var. Kız...

ZİLHA- Kese konuş öyleyse. Trafik memuru gibi uzatma yolu. (Alayla ilave eder.) Mıhtar efendi...

ALİ- Mıhtar efendi deme bana...

ZİLHA- Hoşuna gitmiyor mu? Kibrinden durulmayormuş diyorlar mıhtar seçildin diye. Sinekli'nin efesi diyorlar ya sana. Daha ne istersin. Anlı şanlı Keşanlı Ali...

ALİ- Sana bir esrarımı açacağım Zilha...

ZİLHA- İlâzım değil.

ALİ- Önemiyetinden kelli bunu dünyada benden senden bir de seyirciden başka kimse bilmeyecek, anlaşıldı mı?

ZİLHA- He.

ALİ- Zilha.

ZİLHA- Ne var?

ALİ- Senin dayını ben vurmadım.

ZİLHA- (Gülmeye başlar) Bu mu idi söyleyeceğin?

ALİ- Kız vallahi doğru diyorum.

ZİLHA- Doğru söyleyen yeminsiz konuşur. Polisi, mahkemeyi gandıramadın da şimdi beni mi gandıracan, gavlince...

ALİ- Kız doğru diyorum sana. Ben vurmadım. Ben dayını çeşme yatağında inilerken buldum. Ağzı köpük içinde. Kucaklayıp eczahaneye götürüyüm dedim, elime kan bulaştı. Bir de baktım sırtından vurmuşlar. O ara bekçi yetişti. İhsan ölürken bana bir şey söylemek istedi. Ali dedi, gerisini getiremedi... Merkezde beni katil sandılar. Ounn Ali deyişini de aleyhime ispat saydılar... Mahkemede asıl katilin adamları seni bana vermeyişini sebep gösterttiler. Bıçaklarken gördük diye yalan şahatlık ettiler...

ZİLHA- Ben de şimdi inandım değli mi?

ALİ- Mahkemede mapusta hep direndim durdum. Ben maksumum diye. Hüküm giymekten çok seni kaybetmek kodu bana...

ZİLHA- Eksik olma...

ALİ- Ama duydum ki sen de beni katil sanırmışsın. Bir ağırırma gitsin, bir ağırırma gitsin... Tam üç ay her gece ranzada ağladım için için.

ZİLHA- Bitti mi sözün?

ALİ- Daha yeni başladı. Mapustakiler beni sarakaya aldılar. Maksum Ali, gözü yaşlı Ali diye ad bile taktı besmelesizler...

ZİLHA- Hani kese konuşacaktın...

ALİ- Tıkma lafı ağzıma. Bir gün tavla oynuyorum koğuştta. Karşımda zar tuttu. Duttun dutmadın. Adımız ana kuzusuna çıkmış a. Herif tavla kutusunu geçiriverdi kafama. Bayıymışım. Revirde iki saat ayıltamamışlar. Burnumdan siyah bir kan geldi ayıldım.

O siyah kan sanki o zamana kadar basiretimi bağlamış benim. Gözümle birlikte kafamdan da bir perde kalktı o an. Revirde bulduğum bir makası kavradığım gibi koğuşa uçmuşum uy anam. Nerde bana vuran veledizina diye aranmışım, beni dört kişi zor zaptediyor.

ZİLHA- Hele hele ayranın gabarmış desene...

ALİ- Gözüm dönmüş birden. Düşün be kardaşım. Hükmü giymişim. Seni gaybetmişim. Neyi gaybedeceğim gayrı. Çamur İhsan'ı da ben öldürdüm. Hepinizin laşesini de ben yere sereceğim diye nara atarmışım. Müdür çıktı karşıma. Tamam, ikrar ediyorsun demek, dedi. İkrar ediyorum dedim. İnkâr ettik ne geçti elimize. Bir tokat atacak oldu, sen misin bana el kaldıran. İskemleyi geçiriverdim başına. Müdürü dövme hikâyesi de burdan çıktı işte. Ertesi gün bir de baktım ben geçerken bütün o azılı mahpuslar açılıp bana yol veriyor, siftiniyor, sırtımı okşuyorlar. O bana vuranı getirip elimi öptürdüler. Ben ettim, sen etme abi diyor. Meydancı Yedi Beya Sakıp, sen aramızda iken haddime mi diye meydancılığı bana kamanço ediyor. Hasılı itibarımız birden yükseldi...

ZİLHA- Allah versin. Hakkın değil mi?

ALİ- Mahpushaneye bazı gazatacılar ankete gelir. Soruyorlar. Nasıl öldürdün Çamur'u dile. Böyle böyle diyorum: Üç gün mühlet vermişim, gece bana pusu kurmuş. Bilmecburiyetle şişlemişim, Bursa bıçağıyla.

ZİLHA- Yani essahta nasıl vurdunsa olduğu gibi anlatıyorsun...

ALİ- Deli etme beni kız. Demem şu ki, bu dünyada namuslu insanıyetli oldun mu alaya alınıyorsun. Zorba katil oldun mu saygı itibar görüyorsun. Efsanemiz de bu yalandan çıktı. Hepsi bu kadar.

ZİLHA- Asıl yalan bu anlattığın senin. (Kırılarak yürür.) İşin gücün takma bıyık, asma sakal...

ALİ- Kitap öperim yalanım varsa.

ZİLHA- (Birden ciddileşerek) Madem öyle. Neden çıkıp herkese doğrusunu ilân etmiyorsun?

- ALİ- (Mahçup) Ok yaydan çıkmış bir kerem. Serde erkeklik var. Er kişi tükürdüğünü yalar mı?
- ZİLHA- (Seyircilere) Lafa bak lafa. Er kişi başkasının işlediği cinayetle caka satar mı?
- ALİ- (Bir çocuk safiyeti ile) Oldu bir kerem kız...

Haldun Taner

Keşanlı Ali Destanı, Bilgi yay., 4. basım, İstanbul 1984, s.54-59

2.17. Şiir: İnsanoğlunun duygu, düşünce ve hayallerini coşkulu bir anlatımla dile getirdiği anlatım yoludur. Çeşitli şiir tanımları vardır: “Şiir, kelimelerle güzel biçimler kurma sanatıdır.” C. S. Tarancı. “Şiir, dil içinde bir dildir” P.Valery. “Şiir, ölümsüz gerçekliği içinde yaşamın dile getirilmesidir.” Shelley

Şiir Örnekleri

BİR TEPE DEN

Rü'yâ gibi bir akşamı seyretmeye geldin,
Çok benzediğin memleketin her köşesinde.
Baktım: Konuşurken daha bir kerre güzeldin,
İstanbul'u duydum daha bir kerre sesinde.

İrkın seni iklimine benzer yaratırken,
Kaç fethe koşan tuğlar ufuklarla yarışmış.
Tarihini aksettirebilsin diye çehren,
Kaç fâtihin altın kanı mermerle karışmış.

Yahya Kemal Beyatlı

Kendi Gök Kubbemiz, MEB yay., İstanbul 1995, s.14

Şahane Serseri

yolumdan çekil yavrum
bağlasalar duramam
demir âsâ demir çarık dedim
neyleyim!
yolculuk dedim
ağaçlara tünedi yine akşam kargalarla bir
rüzgâr kendini yerden yere vuruyor
kırık dökük yıldızlar belirdi uzaktan
telsiz mevceleri ardım sıra koşturuyor
anamdan yolcu doğmuşum
yedi dağın yolları kalbimden geçer
salkım salkım mısralar gelir içimden
dudaklarımda yağmur damlaları
alır beni yollar beni alır gider

anamdan yolcu doğmuşum
nehirlerle birlikte denizlere kavuştum
akşam dedim
şu koca dünya dedim
ağlasam dedim
yola bir düşüldü mü ömür boyunca gidilir
ekmeğin ve şarabın peşinden
turnaların peşinden
büyük şehirler büyük aşklar
çığlık çığlığa terk edilir
ben
çocuklar gibi sevdim devler gibi ıstırap çektim
damarlarımda dünyanın bütün rüzgârları
harplere açlıklara yalnızlığıma rağmen
anamdan yolcu doğmuşum
neyleyim
gurbet dedim
vatan dedim
hürriyet dedim

Attilâ İlhan

Sisler Bulvarı, Bilgi Yayınevi, Temmuz 2000, s.9-10

**C. ÇEŞİTLİ YAZILAR ÜZERİNE ÖRNEKLER (Resmi Yazılar,
Özgeçmiş, Raporlar, Tutanak, Dilekçe, İş Mektubu, Telgraf)³⁷**
(Arif Ay)

1. Resmi Yazılar

Kamu ve özel kurumların aralarındaki yazışmalar ile bu kurumlarla kişiler arasındaki yazışmalara resmi yazışma denir.

Resmi Yazışmalarda Dikkat Edilecek Noktalar:

1. Kağıdın üst yanından iki santim aşağıda ve ortada bulunmak üzere yazının çıktığı dairenin adresi bulunur.
2. Sağ üst köşeye tarih konur.
3. Yazıya başlamadan, hangi tarih ve sayıya cevap olarak yazıldığı belirtilir.
4. Yazının ilk paragrafında sorun veya konu ortaya konur.
5. Gelişme paragrafında konu hakkında görüş belirtilir ve istenen bilgiler verilir.
6. Sonuç bölümünde yazının belirtildiği makamın durumuna göre yazı rica ya da arz cümlesiyle bitirilir.
7. Resmi yazıyı tamamlayan evraklar, metnin sol alt kısmına sıra numarası verilerek belirtilir.
8. Kağıdın sol alt köşesine yazıyı yazan, konu ile ilgili birim sorumlusunun parafı açılır.

2. Özgeçmiş

Özgeçmiş; becerileriniz, deneyimleriniz, eğitiminiz ve şimdiye kadar yaptıklarınızla ilgili olarak yazdığınız kısa bir özettir. Hayat hikayeniz değildir. Bir sayfayı geçmemelidir; uzmanlığınız ve deneyimleriniz çok fazlaysa bir buçuk, en fazla iki sayfa olmalıdır.

³⁷ Bu bölüm, "1. Yakıcı, Ali ve diğ. (2004), Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Bilge Yay., Ankara; 2. Toparlı, Recep ve diğ. (1994), Türk Dili, Seyran Yay., Sivas; 3. Özdemir, Emin (2002), Sözlü-Yazılı Anlatım Sanatı/Kompozisyon, Remzi Kitabevi, İstanbul; 4. Aktaş, Şerif ve Osman Gündüz (2001), Yazılı ve Sözlü Anlatım/Kompozisyon, Akçağ Yay., Ankara; 5. Karaalioglu, Seyit Kemal (1990), Sözlü/Yazılı Kompozisyon Sanatı, İnkılap kitabevi, İstanbul; 6. Yavuz, Kemal ve diğ. (1996), Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri, Bayrak Yay., İstanbul" adlı eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yazmaya başlamadan önce :

Yazmaya başlamadan önce iki konuda ön çalışma yapılması yararlıdır:

- Kendimizi değerlendirmek
- Başvurduğumuz işle ilgili olarak hangi beceri ve özelliklerin arandığını belirlemek.

Özgeçmişin ana başlıkları:

Her özgeçmişte bulunması gereken ana başlıklar vardır. Bunlar:

- Ad, Soyad, Adres ve Telefon.
- Eğitim.
- İş Tecrübesi.
- Yabancı Dil.
- Hobiler ve İş Hayatı Dışındaki Faaliyetler.
- İş ve Kariyer Hedefi.
- Kişisel Bilgiler.

Özgeçmişinizi yazarken aşağıdaki noktalara dikkat etmeniz yararlı olur:

Ne tür bir iş aradığınızı açıkça belirleyiniz.

Özgeçmiş belirli bir işe veya meslek alanına uygun bir biçimde hazırlanmalıdır.

Mesleki hedefiniz özgeçmişinizi yazarken hangi bilgi ve becerilerinizi vurgulayacağınızı belirleyecektir.

Girmek istediğiniz iş ne gibi nitelikler gerektiriyor?

Özgeçmiş yazmak için girmek istediğiniz işin gerektirdiği eğitim alanını ve düzeyini, bilgi ve becerileri çok iyi incelemeniz gerekir. Ancak ondan sonra işin gerekleri ile kendi niteliklerinizi karşılaştırabilirsiniz ve işe uygunluğunuzu belirtebilirsiniz. Girmek istediğiniz işin gerektirdiği nitelikleri bilerseniz, özellikle o işle ilgili bir eğitim görmemiş olsanız dahi, o işte kullanabileceğiniz bilgi ve becerilerinizi tanıma ve işverene tanıtmaya olanağı bulabilirsiniz.

İzleyeceğiniz adımlar:

a. İş hayatınızla ilgili bilgiler:

Çalışma hayatıyla ilgili özgeçmişinizi yazarken tam gün çalıştığınız ilk işinizden başlayarak başvuruda bulunduğunuz tarihe kadar nerelerde çalıştığınızı ve ne işler yaptığınızı sırası ile anlatmanız gerekir. (Eğer tam günlük iş deneyiminiz yeterli değilse, yarım gün çalıştığınız işlerden de bahsedebilirsiniz. Mezuniyet sonrası ilk iş başvurunuzda staj uygulamalarınızı deneyim olarak değerlendirebilirsiniz.) Öncelikle meslek hedefinizle ilgili deneyimlerinizi ve bilgilerinizi çok iyi belirlemeniz ve tanımlamanız gerekir. Bunun için, hatırlayabildiğiniz her şeyi listelemeye çalışın.

Aşağıdaki başlıklar size bu konuda yardımcı olabilir:

- Çalıştığınız kurumların adları, adresleri
- Üstlendiğiniz görevler, yaptığınız işler
- Hangi tarihlerde ne kadar süre çalıştığınız
- Görev unvanlarınız
- Kazandığınız beceriler, kullanabildiğiniz aletler, büro makinaları
- Ulaştığınız hedefler
- Başlattığınız yenilikler
- Aldığınız ödüller, takdirnameler
- Bildiğiniz yabancı diller ve derecesi

Deneyimlerinizi tanımlamak, becerilerinizi, aldığınız sonuçları ve başarıları açıklamak için etkili kelimeler seçin. Mesleki hedefiniz ile ilişkilendirebileceğiniz ilgili tecrübelerinizi analiz edin ve tanımlayın.

b. Bilgilerin düzenlenmesi:

Özgeçmişin genellikle tek sayfa olarak yazılması tercih edilir. Bu nedenle gerekli bilgileri en iyi biçimde ortaya koymaya ve sıralamaya çalışın.

ÖZGEÇMİŞ ÖRNEĞİ

KİŞİSEL BİLGİLER:

Adı-Soyadı:

Görevi/Unvan:

Doğum yeri ve tarihi:

Medeni Hali:

Uyruğu:

Yabancı Dil:

Bilgisayar bilgisi:

EĞİTİM BİLGİLERİ

İlköğretim:

Lise:

Üniversite:

Yüksek Lisans:

Doktora:

İŞ DENEYİMİ:

1)

2)

KURSLAR VE SERTİFİKALAR

1)

2)

REFERANSLAR

1)

2)

HABERLEŞME:

a)Telefon:

b)E-posta:

c)Adres:

3. Rapor

Herhangi bir konuyu araştırarak o konuyla ilgili durumu belirtmek için yazılan yazılara rapor denir.

Bir kişinin hazırladığı rapora kişisel rapor; bir komisyon tarafından hazırlanan rapora da ortak rapor denir.

Raporlar, konunun uzmanları veya ilgilileri tarafından hazırlanır. Deney raporu, öğrenci raporu, sağlık raporu, bilirkişi raporu, polis raporu, hava raporu, hakem raporu, iskân raporu, kaza raporu, jüri raporu, yarışma raporu, tez raporu, müfettiş raporu, inceleme komisyonu raporu, bütçe raporu, öğretmen raporu gibi konularına göre adlandırılan raporlar hemen her alanda ve her eser üzerinde hazırlanabilir. Rapor konusu çok çeşitli ve birbirinden ayrı özellikler gösterdiği için her alana uyacak ortak bir rapor formu yoktur.

Raporda göz önünde bulundurulması gereken veya aranılan nitelikler:

1. Öncelikle rapor hazırlayan kişi veya kişilerin o konunun uzmanı olması veya o konu ile yakından ilgili bulunması gerekir.
2. Yazılması gereken raporun konusunun iyi kavranmış olması gerekir.
3. Hazırlanacak raporun sağlıklı ve güvenilir olabilmesi için o konu ile ilgili kaynakları iyi tanımak gerekir.
4. Raporda kullanılacak kaynaklardan elde edilen malzemenin etkili, çarpıcı, inandırıcı ve doyurucu bir nitelikte olması gerekir.
5. Rapor hazırlanırken nesnel davranmak esastır.
6. Bilimsel çalışmaları değerlendirirken raporların bilimsel ölçüler içinde hazırlanması gerekir.
7. Raporda ileriye sürülen olumlu veya olumsuz görüşlerin kesin deliller ile somut bir biçimde açıklanması gerekir.
8. Raporlar, belli bir plân çerçevesinde hazırlanmalıdır. Önce raporun niteliği tanıtılmalı, olumlu veya olumsuz yönleri nedenler ve niçinleri ile tartışılmalı, sonunda varılan yargı açıkça belirtilmelidir.
9. Raporlar, gereksiz ayrıntıya girmeden özlü bir biçimde sınırlandırılmalıdır.

10. Raporlar, açık ve net bir ifade tarzı ile kaleme alınmalıdır. Cümleler düzgün olmalı, yanlış anlaşılmalara yol açabilecek ifadelerden kaçınılmalıdır.

Raporun Bölümleri:

- 1.Başlık
- 2.Raporun sunulduğu kurum ya da makam
- 3.Rapor hazırlayanların ad, soyad ve unvanları
- 4.Çalışmanın yapıldığı tarih ve süre
- 5.Gerekçe
- 6.Giriş
- 7.Gelişme
- 8.Sonuç
- 9.Ekler
- 10.Kaynaklar
- 11.Hazırlayanların ad, soyad ve imzaları

İyi bir rapor yazabilmek için konuyu iyice araştırmak ve gerekli belgeleri toplamak, bu bilgi ve belgeler arasındaki ilişkiyi doğru kurmak gerekir. Raporun dili yalın, anlaşılır olmalıdır.

RAPOR ÖRNEĞİ

ASMALI ANADOLU LİSESİ YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEĞİ YÖNETİM KURULU FAALİYET RAPORUDUR

Dernek Yönetim Kurulumuz Ocak 1999 tarihinde yapılan Olağan Genel Kurul Kongresi sonunda oylarınızla seçilerek, bu güne kadar sizlerden aldığı yetkiyle çalışmalarını sürdürmüştür. Çalışmalarımızda Okulumuza faydalı olmayı ana ilke edinerek sizlerin desteği ile bugünlere geldik. Şimdiye kadar okulumuzun Demirbaş ve zaruri ihtiyaçlarını karşılamaya gayret ettik ve imkanlarımız ölçüsünde en iyisini yapmaya çalıştık ve yaptık. 72 kişiyle başlayan okulumuz. 330 öğrenciye ulaştı. Böylece ihtiyaçlar da arttı.

Yaptığımız çalışmalar:

1. Okulun kışlık yakacağı odun, kömür bedelleri ile bunların karşılanmasında mecburi olan nakliye ve işçilik harcamaları,
2. Zaruri demirbaş ihtiyaçlarının karşılanması,
3. 1999-2000 Eğitim-Öğretim yılında maddi durumu zayıf öğrencilerin kitap ve kıyafet giderleri,
4. 1999-2000 Öğretim yılında maddi durumu zayıf öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması,
5. Okulun her öğretim yılı başında boya, badana ve küçük çaplı tamirat giderlerinin karşılanması,
6. Okulun değişik kültürel, sportif ve sosyal faaliyet giderlerinin karşılanması,
7. Telefon, elektrik ve su giderlerinin karşılanması,
8. Basılı evrak, kırtasiye, kitap giderlerinin karşılanması ve okul kütüphanesi ile laboratuvar sınıflarının oluşturulması ve malzemelerinin temini,
9. Okulumuzun okul yönetim ve muhasebe programlarının yıllık versiyon yenilemeleri ile fotokopi ve bilgisayarların bakım ve onarım giderlerinin karşılanması,

Okulumuzun öğretmen, öğrenci, veli, okul ve çevre ilişkilerini geliştirmek ve okulumuzun ilk mezunlarının anısı ile okulumuzun yıl içerisinde yaptığı faaliyetlerinin finali niteliğinde hazırlanan eğlence

programını ile mezuniyet şöleni giderlerinin karşılanması.

Yukarıda özet olarak vermeye çalıştığımız faaliyetlerimizle ilgili bilgiler sizden aldığımız yetkiyle yönetim kurulumuzun ortaya koyduğu çalışmalardır. Bu çalışmalar gerçekleştirilirken ana hedefimiz okulumuzu ve öğrencilerimizi Eğitim-Öğretim açısından daha iyi yerlere getirmek olmuştur.

Çalışmalarımız sırasında öğrenci velilerinin taleplerini eğitimin temel ilkeleri doğrultusunda değerlendirmeye aldık. Okul idaresi, Öğretmenler Kurulu ve Okul Aile Birliği yönetim kurulu ile ilişkilerimizi olumlu yönde geliştirerek, elbirliği içerisinde çalışmalarımızı sürdürdük. Bu çalışmada emeği geçenlere, maddi ve manevi desteklerini bizden esirgemeyen kamu ve özel teşebbüsler temsilcilerine huzurunuzda şükranlarımızı sunar, derneğimizin bundan sonraki çalışmalarında görev alacak arkadaşlarımıza başarılar dileriz.

Ali Erçek	Osman Küleci	Sami Biler	Yusuf Kurca	Nedim Düşen
Başkan	Bşk. Yrd.	Muhasip	Sekreter	Asil Üye

4. Tutanak

Bir olayın veya bir durumun nasıl olduğunu ifade eden ve ilgili (veya yetkili) kimseler tarafından imzalanan belgelere de tutanak adı verilir.

Toplantı tutanağı

Bir toplantı tutanağı hazırlanırken; önce toplantının hangi tarihte, ne zaman ve nerede nasıl başlatıldığı belirtilir. Toplantılarda önceden belirlenmiş ve ilgililere duyurulmuş gündem maddeleri sırasıyla tartışılır ve o konuyla ilgili karar verilir. Tutanağı yazan kişi, toplantıda söz alanların düşüncelerini (veya beyanlarını) açık ve öz olarak aynen yazar. Toplantının bitiminde ilgililer tutanağın altını imzalarlar.

Olay tutanağı

Olay tutanakları yazılırken olayın ne olduğu, nerede, ne zaman ve nasıl geliştiği, olaya kimlerin ne şekilde karıştığı (varsa tanıkların

ifadeleriyle birlikte) yazılır ve ilgilerce imzalanır.

Tutanaklar, yalın ve açık bir üslûpla, sanat yapma kaygısından uzak, kişisel görüş ve yorumlara yer verilmeden aynen yazılır.

Tutanağı rapordan ayıran en önemli fark, tutanakta olayların görüş belirtilmeden olduğu gibi yazıya geçirilmesidir.

TUTANAK ÖRNEĞİ

TUTANAK

Türk Dili ve Edebiyatı zümresi 22 Eylül 2007 tarihinde saat 12.30'da öğretmenler odasında toplanmıştır.

Toplantıda 2007/2008 eğitim-öğretim yılı içerisinde öğrencilere verilecek performans ve proje ödevleri belirlenmiştir.

Toplantı tutanağı aşağıda adı, soyadı ve imzaları bulunanlarca tutulmuştur.

Zümre Başkanı	Türk Dili ve Edebiyatı Zümre Öğretmenleri
İmza	İmza

5. Dilekçe

Bir dilekte ya da şikayette bulunmak, bilgi vermek ve bilgi almak amacıyla resmi makamlara sunulan tarihli,imzalı resmi yazı türüdür. Kişiyi ve kamuyu ilgilendiren bir hakkın sağlanması, bir haksızlığın düzeltilmesi, kaldırılması için gerçek yahut tüzel kişilerce ilgili makamlara yazılan yazılara dilekçe denildiği gibi, istida, arzuhal de denir.

Dilekçenin Anayasal Dayanakları

* Anayasanın 74. maddesi "vatandaşlar ve karşılıklılık esasını gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve TBMM'ne yazı ile başvurma hakkına sahiptirler" hükmünü düzenlemektedir.

*Anayasanın 74. maddesinin devamında "kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir." denmektedir.

"Dilekçe hakkının" yasal dayanakları

* Dilekçe hakkı, ayrıca 3071 sayılı Yasa ile daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Yasanın 3. maddesi TBMM ve yetkili makamlara yazı ile başvuru hakkını, 4. maddesi dilekçede bulunması gereken unsurları ve 7. maddesi de dilekçenin sonucundan muhataplarının 2 ay içinde bilgilendirileceğini belirtmektedir.

* Yasa, dilekçelerin kabul edilmezliğinden bahsetmemekte ancak belli durumların varlığında incelenemeyeceğini belirtmektedir.

* Anayasal ve yasal düzenlemelerden anlaşılacağı gibi, verilen dilekçenin içeriğinin kabul edilmez olduğu durumda dilekçelerin bu nedenle işleme konulamayacağına başvuruca bildirilmesi hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açık düzenlemelere karşın uygulama; dilekçe sahiplerinin saiklerinin sorgulanması, bazıların gözetimine alınmaları ve tutuklanmaları biçiminde olmuştur.

* Anayasa'nın 38. maddesine göre; "Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman, kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez." Aynı düzenleme Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 7. maddesinde de yer almaktadır.

Dilekçe Yazımında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Kurallar:

- Dilekçeler, konularına göre uzun veya kısa olabilir. Konular kısa ve öz olarak belirtilir. Gereksiz ayrıntılara yer verilmez.
- Dilekçelerde ciddi, resmi bir dil kullanılır. Anlatımın yalın ve duru olmasına özen gösterilir. Süslü, yapmacık ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.
- Dilekçeler , çizgisiz,beyaz dosya kağıdına yazılmalıdır.
- Dilekçe hangi kuruma veriliyorsa, bu makamın adı başa yazılır. Kurum adının sağ altına kurumun bulunduğu şehir adı yazılır.

• Daha sonra konunun belirlendiği metin bölümüne geçilir. Bu bir şikayet dilekçesiyse, şikayet sağlam kanıtlara dayandırılmalıdır. Eğer iş isteme dilekçesiyse, öğrenim durumu, yaş, kısa bir özgeçmiş, kurumca aranan seçkin nitelikler açık seçik belirtilmelidir.

• Dilekçede bir durum belirtiliyorsa, son cümle “Durumu bilgilerinize saygılarımla sunarım”, bir istek belirtiliyorsa “Gereğini izinlerinize saygılarımla sunarım” şeklinde olmalıdır. Dilekçeler üst makama “arz ederim”, alt makama “rica ederim”, eşit makamlar arasında ise “arz ve rica ederim” şeklinde sona erer.

• Dilekçe bitiminde sağ alt köşeye ad ve soyadı yazılmalı, imzalanmalıdır. Tarih, isim ve imzanın bir satır üstünde olabileceği gibi dilekçenin sağ üst köşesine de konulabilir.

• Sol alt köşeye açık adres yazılmalıdır. Dilekçeye eklenecek belge varsa adresin altına “EK:” yazılarak belgeler belirtilir.

DİLEKÇE ÖRNEĞİ

ÜniversitesiFakültesi Dekanlığına,
Fakültemiz.....Bölümünün ikinci sınıfının..... numaralı öğrencisiyim.Pazartesi günü saat.....’da yapılan..... dersi vize sınavında 55(elli beş) aldım.
Sorulara verdiğim cevaplar nedeniyle daha iyi bir not almam gerektiğine inanıyorum.
Bu nedenle..... dersi vize sınav kağıdımın yeniden değerlendirilerek maddi hatanın olup olmadığının belirlenmesini istiyorum.
Gereğini bilgilerinize arz ederim.
Adres:
Tarih İmza Adı-Soyadı

6. İş Mektubu

Özel kişilerle ticarî kurumlar veya ticarî kurumların kendi aralarında sipariş, satış, alacak verecek, bilgi isteme, müracaat gibi konularla ilgili olarak yazdıkları mektuba iş mektubu denir.

İş yerleri bu mektuplarda firma ismini taşıyan başlıklı(antetli) beyaz kağıtlar kullanırlar. Yazıda bilgisayar kullanmak yerleşmiş bir kuraldır. İş mektuplarında konu kısa, öz olarak açık ve yalın bir anlatımla ele alınmalıdır. Eğer yazılan iş mektubu başka bir mektuba cevap niteliği taşıyorsa, bu, metnin başında "ilgi" bölümünde belirtilmelidir. Bunun için o mektubun tarih ve numarasının yazılması yeterlidir.

İş mektuplarında sağ üst köşeye tarih atılır. Uygun bir aralık bırakıldıktan sonra mektup yazılan kurumun (özel veya tüzel kişinin) adı ve adresi yazılır. Bir veya iki satır boşluktan sonra doğrudan, isteğin yazılmasına geçilir. Saygı sözüyle mektup tamamlanır. Mektubu yazan sağ alt köşeye adını yazar ve imzalar.

İŞ MEKTUBU ÖRNEĞİ

Daire ya da kurumun adı, Adresi:.....	
Mektup numarası:.....	Tarih.....
Konu:.....	
Mektup yazılan kişinin ya da kurumun adı,soyadı Adresi:..... Gideceği yer.....	
METİN.....	
Gönderenin Adresi:.....	İmza Ad-Soyad

7. Telgraf

İvedi durumlarda bildirilmesi gereken istek, olay ve haberleri kısa ve öz olarak aktaran bir yazı türüdür.

Telgraf şu plana göre yazılır:

1. Telgraf yazılan kişinin adı ve soyadı ile açık adresi yazılır.
2. Telgraf metninde duyurulmak istenen bilgi ve haber belirtilir. Metnin okunaklı ve anlaşılır olması gerekir.
3. Telgrafın sağ alt köşesine gönderenin adı ve soyadı yazılır.
4. Telgraf metninin altına bir çizgi çekilir. Bu çizgini altına gönderenin adresi yazılır.

TELGRAF ÖRNEĞİ

Ali TİKEL
Yetim Mah. 11.Sok.
Çiçek Apt. No:8/10
Kadıköy/İSTANBUL

Metin.....

Yusuf LADİK

Yusuf LADİK
Pınar Sok. 14/9
Ayrancı/ANKARA

Ç. İLETİŞİM ETKİNLİĞİ OLARAK ANLATMA

(Dr. Tülay Kuzu)

İnsan bir ilişkiler bütünüdür. Doğayla, çevresiyle, toplumuyla hatta kendisiyle sürekli ilişki kurar. Bu süreçte, kendisini canlılar içinde ayrıcalıklı kılan derin duyuş ve düşünme yeteneğini kullanarak fiziksel, ruhsal, düşünsel gereksinimlerini söze dönüştürür. İlkel- içgüdüsel gereksinimlerine (yeme, barınma, güvenlik vb. temel yaşamsal gereksinimler) üst düzey gereksinimleri eklendikçe, sözün düşünce, duyuş ve söyleyiş değeri artar, düzeyi yükselir.

Bir konuda, bir amaç doğrultusunda bir duyuş, düşünce ya da gözlemi iletme, diğere bir deyişle bilgilerimizi ya da iletimizi sunmak, her an sosyal ilişkilerimizde ve öğrenme ortamlarında karşı karşıya olduğumuz sürekli bir eylemdir. Bu eyleme anlatma diyoruz. Anlatma, bir düzenleme ve sunuş işidir. İletişim becerisinin insanda doğuştan var olan bir yetenek olduğu konusunda genel bir kanı vardır. Oysa bu beceri bilgi, bilinç, deneyim ve özenle kazanılabilecek bir beceridir. Ancak bu konuda fazla bilinçli ve özenli olduğumuz söylenemez. Bunun sonucu olarak yanlış anlaşılmalara çoğu zaman para, zaman ve dostlukları kaybetmemize neden olmakta, kısacası yaşamdaki başarımızı olumsuz yönde etkilemektedir.

Bir iletinin, bir kanal ve bir aracın (işaret dili veya konumuz bağlamında sözel dil) katkısıyla, onu düzenleyip sunan bir verici kaynaktan, çözümlenmek ve anlamlandırmak üzere alan alıcı kaynağa aktarılmasına iletişim diyoruz. İletişim insanın duyuş, düşünce, istek sorun ve çatışmalarını dışarı vurma isteğinin ürünüdür. Öyle ki, edebiyat ürünleri hatta tüm sanatsal ürünler konularını insanın bu çatışmalarından alır. Bu dışavurum sırasında bireyin kullandığı farklı araçlar vardır. Birtakım işaretler, renkler ve beden diline karşılık, sözel dil bunlar içinde en yeterli ve yetkin olanıdır. Bu dili kullanarak konuşma ve yazma dediğimiz verici etkinlikleri gerçekleştirir birey. Zaman zaman konumu değişir. Bir verici karşısında okuma veya dinleme durumundaki alıcı konumuna geçer. İletişimde aslanan anlaşmadır. Anlaşma ise özellikle anlatma edimine dayalıdır.

Bir yargı cümlesi oluşturup ifade etmek çoğu kez bir değer taşımaz. Bilinen genel-geçer bir ifadenin zaten açıklanmaya, gerekçelendirilmeye ihtiyacı yoktur. Yeni, ilginç, çelişik vb. bir yargı ise açıklanmadığı ya da ileri sürdüğü tez gerekçelendirilmediği sürece anlık bir etki yaratmanın ötesinde bir işe yaramaz. İleti karşı tarafın zihninde işlemlenip yapılandırılmaz, havada asılı kalır. Dolayısıyla, konuşmacı ya da yazar olalım, anlatıcı olarak amacımıza ulaşamayız. Bu nedenle, merkeze aldığı bir düşünceyi yan düşüncelerle geliştiren, bilgi aktarmayı, bir karşı görüşü veya tezi tartışmayı ya da bir yargıyı açık ve inandırıcı kılmayı amaçlayan metinler oluşturmak her türlü iletişim ortamında ve konumunda, özellikle de akademik ortamlarda büyük önem taşımaktadır.

1. Anlatma Becerisinin Akademik Açından Önemi

Eğitim sistemimizin, daha özelde de Türkçe öğretiminin temel sorunu, öğretimin, öğrencilerin zihnini etkin kılacak uygulamalardan uzak, bir bakıma metnin sadece yüzey yapısını görmeye yönelik uygulamalarla yürütülüyor olmasıdır. Böyle bir öğretimden geçmiş öğrenciler, öğrenimlerinin ileriki aşamalarında karşılaştıkları anlam düzeyi biraz daha yüksek metinleri anlamakta sıkıntı çekmekte, benzer şekilde, öğrendiklerini net ve etkili bir biçimde aktarma konusunda da sorun yaşayabilmektedirler. Doğru anlatabilmenin ilk koşulu doğru anlamaktır. Geniş bir kavram ve sözcük bilgisi, inceleme gücü ve duyarlılık; anlamalarımızı, dolayısıyla da anlatımımızı etkileyecektir. Bunlara sahip olmak da çok okumak, iyi bir gözlemci olmak, farklı yaşantılar içinde yer alarak deneyim kazanmakla mümkün olacaktır. Özgün düşüncelerimiz, dış dünyadan gelen her yeni verinin varolan duygu, düşünce ve hayallerimizle sentezlenip özümsemesi yoluyla oluşur. Bu düşüncelerimizi ancak dilbilgisi ile yazma yöntem ve tekniği bilgileri aracılığıyla etkili ve eksiksiz aktarmamız mümkün olacaktır.

Anlatma becerisinin öğretim yaşantımıza önemli bir katkısı, düşünme becerisiyle ilişkilidir. Düşünceleri açık, doğru ve etkili bir biçimde aktarabilmek sistemli düşünebilmeyi gerektirir. Bu beceriyi kazanan bireyler ancak; amaca uygun metinler oluşturmayı, diğer bir deyişle düşüncelerini sınırlayarak amaca uygun düzenlemeyi, öznel bakış

açısıyla düşünce üretmeyi, yazım kurallarını yaşama geçirmeyi ve böylece dilin kurallarına uygun olarak özgürce kendilerini ifade etmeyi başarabilirler. Tüm bunlar genel akademik başarıyı da doğrudan etkileyecektir.

Anlayamama ve anlatamama sorunu, öğrencileri ezberlemeye zorlamakta, bu durum ise sistematik ve analitik düşünme becerisi kazandırmaktan uzak olan ezbere dayalı eğitim sistemine katkıda bulunmaktadır. Okurların, daha özelde de öğrencilerin okuduklarından yararlanabilmeleri, anladıklarını yazılı veya sözlü olarak tündengelimli ya da tümevarımlı bir düzenle ve mantıksal bir akış içinde aktarabilmeleri için, öncelikle, bir öğretmenin gözetimine gereksinme duymadan kendi okuma ve yazmalarını yönlendirip yönetebilecek, özerk okur, yazar ve konuşmacılar olmaları gerekmektedir. Eksiksiz, düzenli ve etkili anlatamamak, derslerdeki başarıyı da olumsuz yönde etkilemektedir. Sınav kağıtlarındaki bilgiler bir döküme dönüşmekte, yazılanlar içinden istenen bilgiye ulaşma öğrencileri zorlamaktadır.

Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği tarafından bir yarışma şeklinde gerçekleştirilen yazma sorunları ile ilgili bir araştırmanın bulguları öğrencilerin şu tür eksikleri olduğunu ortaya koymuştur:

“Konuyu ele alırken yeterince düşünmeden işe başlıyorlar. Yazılarında izleyecekleri düşünce akışını nasıl geliştirecekleri, verilen konunun neleri kapsadığı, nasıl bir mantıksal bağ kuracakları üzerinde ayrıntılı olarak durmuyorlar.

Anlatımlarında çok sayıda dilbilgisi yanlışı yapıyorlar.

Yazım alanında ise yer yer en temel kuralları bile uygulamıyorlar.

Bölümler arası bağlarda kopukluklar bulunuyor, yinelemelere rastlanıyor.

Bir başka eksik yön de örneklerin, çeşitli yerlerden yapılan özetlerin, alıntıların yazı içinde nasıl yer alacağı, nasıl kullanılacağı konusundadır.”

Kompozisyon derslerinin amacı, öğrencilere yazılı-sözlü anlatım becerisi; yani bir konudaki düşünce ve izlenimlerini hem düşünce akışı hem de dil kullanımı açısından doğru ve etkili bir biçimde aktarma

becerisi kazandırmaktır. Oysa, yarışmaya katılan yazıların büyük bir yüzdesinde bu becerinin kazandırılmamış olduğu, dolayısıyla bu derslerin amacına yeterince ulaşmadığı gözlenmektedir. Ayrıca öğrenciler, bilgi düzeyinde edindiklerini, özümseyip değerlendirme düzeyine taşımakta sıkıntı çekmektedirler. Kavrama, çıkarımlarda bulunma, analiz ve sentez yapma gibi üst düzey bilişsel işlemleri gerçekleştirip yazılarını bir sonuca bağlayamamaktadırlar.

Bunların önüne geçilebilmesi için öğrencilere; sınav kağıtlarından, dilekçelerine ve raporlarına kadar her türlü yazılı üretimlerinin sorumluluğunu taşıma bilinci kazandırılmalıdır. Yanısıra öğrenciler, kullandıkları her sözcükten, sözcüklerle kurdukları anlam ilişkilerinden, her türlü dilbilgisi ve yazım yanlışlarından sorumlu tutulmalıdırlar.

Öğrencilerin genel olarak “Benim bu konuda yeteneğim yok.” şeklindeki değerlendimelerine ya da Fen Bilimleri okuyan öğrencilerin, Türk Dili derslerindeki yazma çalışmaları sırasında “Biz fen adamı olacağız, teknik eleman olacağız, neden zorluyorsunuz ki! Yeteneğimiz olsa zaten edebiyatçı olurduk.” şeklindeki yakınmalarına tanık olmaktadır. Onlara, doğru anlatımın yalnız Türkçe derslerinin konusu ve sorunu olmadığı, gerek öğretim kurumlarında gerekse iş yaşamının ve sosyal yaşamın her alanında herkesin bu sorumluluğu taşıması gerektiği hissettirilmelidir; çünkü iletişimsizlik her alanda, tüm insanların ortak sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Akademik ortamlarda iyice belirginleşen bu durum, belli bir teorik bilgi üzerine yapılanan metinler üretmeyi gerektirir. Metin kavramı genellikle yalnız okunmak ve çözümlenmek üzere üretilmiş yazılı ürün olarak algılanmaktadır. (Metin kavramı bu derste, *yazılı-basılı dilsel üretim veya bir kaç paragraf ya da sayfadan oluşan yazı* şeklinde bilinen dar anlamıyla değil, iletişim değeri taşıyan yazılı ve sözlü her tür üretim için kullanılacaktır.) Bu anlayış, doğru metinler üretmenin yazar veya dilci gibi bir grup meslek adamının sorunu olduğunu düşündürmektedir. Oysa, gündelik yaşamın her anında ve alanında, çeşitli amaçlarla, bir kodlama sistemi olan dil dediğimiz ana malzemeyi kullanarak, sözlü ya da yazılı sayısız metin üretiriz. Okuma ve dinleme yoluyla zihnimize önceden yaptığımız kayıtlardan oluşan arkaplan bilgilerimiz, edindiğimiz sözcük dağarı, sahip olduğumuz cümle ve metin bilgisi ve bunların

yanısıra, doğru ve etkili bir anlatım konusundaki farkındalık ve bilinç düzeyimiz; iletişimin alıcı tarafı olarak anlama (okuma ve dinleme) düzeyimizi etkilediği kadar, verici tarafı olarak anlatma (konuşma ve yazma) düzeyimizi de etkilemektedir.

2. Anlatma Becerisinin Öğretimi

Okullar, bilginin üretildiği ve paylaşıldığı ortamlardır. Bilgi, özellikle de bir bilgi tabanına dayalı düşünce, değerini özünden ve gerçeklik özelliğinden aldığı kadar sunulduğundan da almaktadır. Bu durumda bir düşüncenin açıklanması, bir iddianın kanıtlanması, bir karşı savın gerekçelendirilmesi gibi durumlarda, doğru ve etkili düşünsel ve dilsel düzenleme anlamına gelen kompozisyon büyük önem taşımaktadır.

Üniversite öğrencileri, metnin derinindeki soyut anlam düzeyine ulaşamamakta; diğer bir deyişle anlamın, metnin yüzeyinden doğrudan alınamayacağı biraz derinlikli metinleri anlamakta güçlük çekmektedirler. Bu durum, doğrudan öğrencilerin itiraflarından anlaşılacağı gibi, sınav kağıtlarından da anlaşılabilir. Sorun, bazen metnin düzenlenişinden veya yazarın biçeminden (üslûp) ama çoğunlukla da okur ya da dinleyici konumundaki metnin alıcısından kaynaklanmaktadır. Metnin türü, ona yaklaşımda farklılık gerektirir. Bir şiir ya da öykü ile bir makaleye yaklaşımımız, ondan beklediklerimiz farklıdır. Bu farklılık, metin türleri hakkında kazanılacak ön bilgiler ile metin karşısında hangi iletişim konumunda olduğumuzu bilmeyi gerektirir. Dolayısıyla, metinden ne beklediğini, neyi nerede bulabileceğini bilen, yani metinden beklentisi olan ve ona belli bir bilinç düzeyiyle yaklaşan bir metin alıcısı olmayı da gerekli ve önemli kılar.

Sorun yalnız anlama ile sınırlı kalmayıp öğrenciler, düşünce ve duygularını ifade etmeleri söz konusu olduğunda da –Türkçenin dilbilgisi ile ilgili sorunu olmayan öğrenciler de dahil olmak üzere- düşüncüyü dizgesel (sistematik) olarak ifade etme, bilgiyi organize etme ve bütünlük taşıyan bir metin oluşturma konusunda sorunlu görünmektedirler. Özellikle de metin kurgusu konusunda bilinçli olmadıkları gözlemlenmektedir.

Metin bilgisi, her iki bağlamda önem kazanmaktadır. Metin yapısı hakkında bilgiye sahip olan kişiler metnin katmanlarını görebilir, düşüncelerin önem ve öncelik aşamalılığını (hierarchy) izleyebilir ve metinle ilgili eleştirel bakış açısı geliştirebilirler. Örneğin, bu alt yapıya sahip bireyler, yazınsal (edebî) metinlerde dilin standart kullanımının dışına çıkılmasını doğal ve hatta gerekli görebilir; öykü, roman vb. kurguya dayalı metinlerde oluşturucu öğeleri ve kesitleri ayırt edebilirler. Böylece metnin anlam evrenine daha çok girebilir, yazarın iletisiyle daha kolay buluşabilirler. Dolayısıyla da metnin yazarı amacına ulaşmış olur.

Bazı metinlerde anlam, okuyan ya da dinleyen açısından fazla bir çaba gerektirmeyecek kadar yüzye iken, bazı metinler katmanlıdır. Metin, derinleştikçe daha yüksek bir anlama düzeyi gerektirir. Bu katmanları açmak; satır aralarındaki anlam boşluklarını doldurabilmeyi, metnin arka planını görebilmeyi, ele alınan ve işlenen konuyla ilgili ön bilgileri hatırlamayı gerektirir. Bunları sağlayabilmek içinse metni tekrar tekrar okumak gerekebilir. Bu nedenle, öğrencilere bilimsel, yazınsal ve gündelik yazı türleri arasındaki ayrımlar öğretilmeli, bu türlere ait ölçütler, sezdirme yoluyla kavratılmalıdır. Ayrıca farklı türlere ait çok sayıda doğru veya yanlış örnek ile metinlerin bu ölçülere uyarlılığını değerlendiren karşılaştırmalı uygulama çalışmaları ardından, bu farklı türlerle ilgili yazma çalışmalarına geçilmelidir. Kalabalık sınıflarda ve yeterli donanımı olmayan okullarda, pratikte zorlukları olmakla birlikte, yazma çalışmalarının mutlaka değerlendirilmesi gerekir. Değerlendirme de en geçerli yöntem öğrencilere geribildirimde bulunulmasıdır. Yönlendirme yapılarak, önce öğrencilere kendi hataları buldurulmalı ve sonra yazılanlar öğretici tarafından incelenip düzeltilerek öğrencilere geri verilmelidir. Öğrenci yazılarının çoğunda görülen benzer yanlışların, öğrencilerle birlikte sınıfta kurgu, anlatım, yazım yanlışları vb. gruplandırılarak düzeltilmesi uygun olur.

Yazınsal metinlerin; düşünsel ve düşsel dünyamızın zenginleşmesine, iletişimin her anında ve alanında doğru ve özgün metinler üretmemize, Türkçeyi tüm olanaklarıyla kullanmamıza katkıları büyüktür kuşkusuz. Ancak bu tür metinler, bilgi ve düşünce paylaşımına dayanan günlük iletişim dili ve öğretim dili açısından elzem olmadığından-üniversitelerde okutulan Türk Dili derslerinin amacına da uygun olarak- bu bölümde

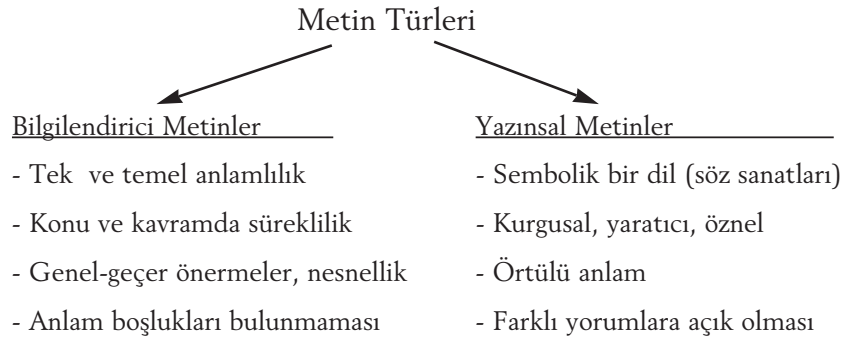
daha çok bilgilendirici metin yazma öğretimi üzerinde durulacaktır.

3. Metin Türüne Özgü Doğru ve Etkili Anlatımın Niteliği

Doğru ve etkili anlatımın niteliği ile ilgili tanımlamalar konusunda yazarın amacı ve niyeti, diğer bir deyişle yazarın niyetine bağlı olarak ortaya çıkan metin türü belirleyici olmaktadır. Bilgilendirici metinlerin işlevi, bir düşünceyi, gözlemi veya yaşantıyı aktarmak, bir konuda okur ya da dinleyiciyi bilgilendirmek, aydınlatmaktır. Yaratıcılığa dayalı yazınsal metinlerin işlevi ise, okurun düş dünyasını zenginleştirmek, beğenisini şekillendirmek, geliştirmek, onu yaşamın katı gerçekliğinden sanatın kurgusal gerçekliğine çekmek ve ona yeni yaşam deneyimleri sunmaktır.

Öğretici bir metin ile yazınsal bir metnin dil ve anlatım özellikleri de birbirinden büyük ölçüde farklıdır. Örneğin, bir makalede temel düşüncenin olabildiği kadar açık ifade edilmesi ve farklı anlamlandırmalara olabildiğince kapalı olması esastir; bir şiir ya da öyküde iletinin, örtülü ve dolaylı olarak verilmesi, okurların -arkaplan bilgileri ve yaşam deneyimlerine koşut olarak- farklı şekillerde algılayıp yorumlamaya açık olması esastir. Bir bilgilendirici metin etki gücünü düşüncelerin doğruluğu, bilgi değeri ve tutarlılık gibi özelliklerden alırken; yazınsal bir metin yaratıcılık, öznellik ve söz sanatları ile bezeli bir anlatım vb. özelliklerden almaktadır. Anlatım çoğunlukla simgeseldir. Sözcükler, yan anlamlarıyla ya da yazarın onlara yüklediği üst anlamlarla metinde yer alır; çağrışımsal, duygusal ve görsel boyutlarıyla kullanılır.

Bu iki türe özgü dil-anlatım özelliklerini genel hatlarıyla şematik olarak belirtecek olursak:

Bilimsel araştırmaya dayalı makalelerde, eylem çekiminde geniş zaman tercih edilmeli; ayrıca inanmak, sevmek, nefret etmek, güzel veya çirkin bulmak vb. duyuşsal eylemler ile kesinlik bildirmeyen belki, herhalde vb. belirteçlerin kullanımından kaçınılmalıdır. Bu tür metinlerde, nesneliliği sağlayabilmek için, özneyi silen edilgen çatının kullanılması, yani kişisizleştirme (örneğin; çalıştım yerine çalıştık ya da çalışılmıştır ifadesi) gelenek olmuştur. Konu gelişiminde çizgisel akış, sürerlik görünüşü (anlatıdaki -dı bitmişlik görünüşü yerine -maktadır kullanımı), iç cümlelerin çok miktarda kullanılması yine bu türe özgü özelliklerdir. Bu bilgilerin yazan kişi tarafından edinilmiş olması beklenir.

Bilgilendirici metinler sözcüklerin, ağırlıklı olarak, temel anlamlarıyla kullanıldığı metinlerdir. Anlatılanlar doğrudan gerçek yaşamdaki nesnelere, varlıklara, olgular ve durumlara gönderme yapar. Zihnin doğal işleyişine uygun, mantıksal çerçevede gelişen ve açıklamaya dayanan nesnel bir anlatım biçimi ağırlıktadır. Bu metinler iletiyi doğrudan ve açık olarak, yani duygusal ve çağrışımsal olmayan bir söylemle vermeyi amaçlar. Bilgilendirici metinlerde çok anlamlılık yaratılmaması hedeflenir. Konu, bir bilim ve bilgi dalıyla ilgili terimler aracılığıyla açıklığa kavuşturulmaya çalışılır. Terimler, temel anlamlı sözcükler olduğu için öğretmeyi ön planda tutan, gerçekleri neden sonuç ilişkisi içinde sunan ve okurdan çok yönlü bir anlama çabası gerektirmeyen metinlerde önemli bir yer tutar. Dolayısıyla bilgilendirici metinleri anlama, okurun bu anlatım ve dil özelliğinin bilincinde olduğu bir iletişim konumuna girmesini gerektirir. Gazete ve dergi yazıları, bilimsel araştırma makaleleri, deneme, eleştiri, inceleme yazıları, bilgilendirme ve uygulamaya yönelik tüm kılavuz kitaplar ve kuramsal nitelikli kitaplar bu başlık altında yer alabilir.

Yazınsal metinler farklı algılama biçimlerine ve çok yönlü anlamlandırmaya açıkken, bilgilendirici metinler, iletinin tüm alıcılar tarafından aynı şekilde algılanmasının amaçlandığı metinlerdir. Öğretme, bilgi verme amacı ön plandadır. Yazarın birtakım düşünce geliştirme ve somutlama yollarına başvurarak vermeye çalıştığı temel iletiye okur, dilsel ve dilbilgisel düzenlenişi (önergeler arasında ilişki kuran bağlaçları, ad, adılar ve eylemler arasındaki gönderim ilişkisini vb.) izleyerek ulaşmaya çalışır.

Yazarın iletişimsel amacı, farklı metin türlerinin doğmasına neden olur. Doğrudan bilgilendirme amacı taşımayan metinler, ilk okunuşta ulaşılamayan özel bir anlam zenginliği sunar ve haz verme, etkileme, şaşırtma gibi etkilerle okumayı zevk kaynağı haline getirir. Şiir, öykü, roman, oyun metni, senaryo vb. türler bu gruba girer. Bu türlerde yazar, sözcük ve cümleleri seçip eklemelerken kendine özgü alışılmadık bağdaştırmalara, anlam sapmalarına başvurur. Yazın dili diye nitelendirilebilecek özel bir dil oluşturur. Okurun sezme gücünü uyarıcı bir dil kullanımınıdır bu. Ancak, yazınsal olmanın tek ölçütü bu dil kullanımı değildir. Yazınsal olmanın asıl belirleyicisi, iletinin sunulmuş biçimidir. Bu tür metinlerin evreni ile gerçek göndergeler evreni, yani yaşadığımız dış dünya bire bir örtüşmez. Fakat bu durum yazın evrenindeki olay, olgu ve durumların yaşam gerçekliğinden kopukluğu, uzaklığı anlamına da gelmez. Burada bir dolaylama, imgeleme söz konusudur. Ayrıca roman, öykü, oyun, masal, şiir vb. içeren bu tür yazıların iletisi örtülüdür. Sözcükler, söz öbekleri okurun duyu organlarını etkin hale getirecek bir biçimde kullanılır. Okuru izlenime dayalı bir algılayış içine sokar.

'Benim doğduğum köylerde
Buğday tarlaları yoktu,
Dağıt saçlarını bebek
Savur biraz!' „

Cahit Külebi'nin *Hikaye* adlı şiirinden alınan yukarıdaki dörtlükte, buğday tarlaları ile sevgilinin saçları ilişkilendirilerek imgesel bir çağrışım gerçekleştirilmiştir. Yarattığı izlenim kuşkusuz, buradaki temanın bilgilendirici anlatımdaki "sevgilinin saçları buğday tarlalarına benziyor" ifadesinden çok daha büyük bir etki gücüne sahiptir. Ancak bilgi aktarma ya da öğretmeyi amaçlayan bir metinde böylesi bir anlatım kabul edilemez olacaktır.

Her iki türe, özellikle de bilgilendirici metinlere özgü doğru ve etkili anlatım için şu özelliklerden söz edebiliriz:

Nesnellik: Metinde yer alan düşüncelerin bilimsel değer taşıması, metinde genel-geçer yargıların yer alması, adından da anlaşılacağı üzere öznenin kişisel kanı ve yorumlarına değil, nesnenin fizikî dünya gerçekliği içindeki yorumuna bağlı olması demektir. Bu da tarafsız gözlemler,

deneysel araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular vb. verilere işaret eder.

Tutarlılık: Düşüncelerin bir iletiye odaklı olarak mantıksal bir düzenek içinde birbirine eklemlenmesi ve böylece anlam bütünlüğü oluşturulması. Tutarlılık ayrıca, insan zihninin doğal akışına engel oluşturacak ve anlamlandırmayı önleyecek düşünsel engellerin önlenmesi ve iknaya dönük olarak sağlam delillerin birbiriyle ilişkilendirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu özelliği bütünlük ya da yazıda birlik olarak ifade etmek de mümkündür. Kavramların ve düşüncelerin bulanıklığı kurgunun da hem paragraf hem de tamamlanmış metin düzeyinde bulanık ve dağınık olmasına neden olur. Metindeki bütünlüğü sağlayan diğeri bir unsur ise bağdaşıklık öğeleri olarak tanımladığımız, düşünce akışını işaretleyen dilsel bağlayıcılardır.

Güvenilirlik: Bilgilerin sağlam kaynaklardan edinilmiş olması, metnin bilgisellik değeri taşıması, yani yeni bilgi getirme değeri sahip olması, düşüncelerin metne dağılış ve ilişkilene açısından tutarlı, dolayısıyla inandırıcı olması.

Açıklık: Anlama kolaylıkla ulaşılabilmek niteliği. Geliştirilecek temel yargının ve onu geliştirecek yan düşüncelerin, okurun zihninde soru işaretleri oluşturmayacak ya da olduğunu varsaydığımız tereddütlerini giderebilecek şekilde net olarak ortaya konulması, soyut olmaktan çıkarılması. Bu da tutarlı bir anlatım, sözcük seçimindeki özen ve dilbilgisi kurallarına uygunluk ile sağlanabilir. Bu uygunluk, cümlenin öğeleri arasında tam bir uyumun bulunması, sözcüklerin yerli yerinde kullanılması ve ayrıca noktalama işaretleri ile yazımdaki doğruluk anlamına gelmektedir. Yeterli örnekleme, alıntılar ya da sağlam bulgular, yine sağlam bir dil ile aktarılıp konuya açıklık kazandırılmadığında metin doyurucu olmayacaktır.

Sadelik ve Duruluk: Sadelik, anlatımda dolaylı ve çağrışımsal olmaktan, ayrıca yapay, özentili ve içtenliksiz olmaktan uzak olma; duruluk ise, metinden çıkarıldığında herhangi bir anlam daralmasına neden olmayacak sözcük ve sözlerin metinde yer almaması, gereksiz tekrarlardan kaçınılması, metnin işlevi olmayan gereksiz sözcük ve cümlelerden arınmış olmasıdır. Zihnin ve dilin doğal işleyişini ve akışını

engellemeyecek şekilde akıcı olması, düşüncelerin olabildiğince az sözcükle anlatılmasıdır.

Özgünlük: Yeni, ilginç, benzerlerinden farklı bir düşünce, kurgu ve dil-anlatım özelliği yaratma. Bu özellik daha çok biçemle (üslûp) ilişkilidir. Bilgilendirici metinlerde, basmakalıp ve bilinenlerin dışında yeni bilgiler ve farklı bir bakış açısı, ayrıca dil-anlatım özelliğindeki bireysellik, yani tarz, özgünlüğü yaratır. Yazınsal metinlerde ise özgünlüğü, yaratıcılığın sergilendiği kurgunun orjinalliği ile yine dil ve anlatım özelliği sağlar. Bilindiği üzere, bu türlerde dilde yaratıcılığın sınırları daha geniştir. Dilde sapmalar, alışılmadık bağdaştırmalar, sözcüklerin temel anlamlarının dışına çıkılarak değişmeceli (mecazî) anlamlarıyla kullanılması, anlam aktarmaları yazınsal metinler için kabuledilebilirdir, hatta beklenti bu yönde olduğu için bu özellikler başarının ölçütü olarak görülmektedir. Bunların dışında yeni bir şey yaratma çabası, belirli kalıpların ve sınırların kırılması çabası, ilginçlik, yapay olmama, basmakalıp düşünce ve ifadelerden kaçınma, özellikle taklitten kaçınma, farklı bir bakış açısı getirmedir özgünlük. Yalnız, belirli sınırların kırılma çabası bazı riskler içerebilir. Örneğin, denenecek ilginç bir kurguda, düşsel bir anlatımın eserin bütünü içerisinde temellendirilmesi, kopuk ve havada kalması önlenerek metnin bütünlüğünün sağlanması gerekir. Ancak, özgünlük yaratma kaygısıyla belirli ölçütlerin dışına çıkılması ve yazının bir kavram bulanıklığı, dağınıklık ve düzensizlik sergilemesi de önlenmelidir.

İlginçlik, etkileyicilik, özgünlük gibi anlatım özellikleri bilgilendirici metinler için de önemli olmakla birlikte, özellikle yaratıcılığa dayalı yazınsal metinler açısından başarılı bir anlatımın olmazsa olmaz koşuludur.

D. SÖZLÜ VE YAZILI ANLATIM

(Dr. Tülay Kuzu)

Okuma ve dinlemenin **anlama** eylemiyle ilişkili olması gibi yazma ve konuşma da dilin iki temel etkinliğinden biri olan **anlatma** eyleminin konusudur.

Dilin varoluş ve gelişim sürecine bakıldığında önce sözlü dilin var olduğunu görürüz. Yazının bulunuşu çok sonralara rastlar. Ancak bu ardışıklığı, önemliliğe eşdeğer olarak düşünmemeliyiz. Yani sözlü dilin yaşamsal ve öncelikli olmasını ve hatta dilbilimsel araştırmaların öncelikli konusunu konuşma dilinin oluşturmasını onun yazı diline üstünlüğü şeklinde yorumlayamayız. İnsanın gelişim ve kültürlenme sürecinde önce yazının, sonra da matbaanın bulunuşunun yadsınamaz bir rolünün olması gerçeği de yazının söze üstünlüğüne işaret etmez. Ancak, var oluş nedenleri, işlevleri ve oluşturucu öğeleri açısından aralarında bazı farklar olduğunu söyleyebiliriz.

Platon yazıyı insanlık dışı, nesnemi olduğu ve belleği zayıflattığı için suçlar. Yazı ölümle özdeşleştirilir. Sesin, soluğun canlılığına karşılık, yazıda sayfalar arasında hareketsiz kalan sesler ve sözler ile kurutulmuş çiçekler arasında özdeşlik kurulur. Oysa Walter J. Ong, burada bir aykırılık olduğunu şu sözlerle ifade ederek yazıyı yüceltir: “Fakat buradaki aykırılık, metnin ölü oluşu, cıvı cıvı insan yaşamından sıyrılışı ve sabit görsel bir boyuta indirilişi, aynı zamanda metnin ömrünün uzaması ve sonsuz sayıda canlı okurun sınırsız yaşam bağlamları içinde tekrar canlanmasını sağlamasıdır.”

Yazının bu özelliği yazara bir sorumluluk yükler. Yazar bu sorumlulukla metnini tekrar tekrar okur, gerekli düzeltmeleri yapar. Bu sorumluluk içeriğin, niteliğiyle olduğu kadar düzenlenişiyile de ilgilidir. Yazı her şeyden önce kalıcıdır ve bu özelliğiyle de belge niteliği taşır.

Tıpkı yazmada olduğu gibi, konuşma eylemindeki başarı da düşünmeyle ve dille ilgili bazı ön bilgi ve becerilerin kazanılmış olmasına bağlıdır. Konuşma dilinde bağlam çok önemli bir tamamlayıcı unsur olduğu için konuşma metni bazı eksiltmelere ve değiştirmelere izin verir. Örneğin; “Hangisini alacaksın?” derken, bir ön ya da art gönderme

yapmadan, yani bu sorunun öncesinde ve sonrasında işaret edilen nesnenin adından söz edilmeden, doğrudan işaret etme yoluyla bir anlatım gerçekleştirilebilir. Oysa yazılı metinde bu sorudan önce: “Kadın, masanın üzerindeki kitapları göstererek...” şeklinde bir ön/üst söylemin kullanılması zorunludur. Ayrıca konuşma sırasında beden dili gibi bir diğer iletişim aracının kullanılabilir olması, konuşma dilini, böyle bir eksiltme olanağı nedeniyle, dilde ekonomi yasası açısından avantajlı kılar. Konuşmacının dinleyenlerin tepkilerini izleme ve metnin sunumunu bu çerçevede yönlendirme olanağı vardır. Oysa yazar, olası tepkileri ancak tahmin edebilir ve metnin tasarımını ancak bu tahminlerle yönlendirebilir. Metin üretim sürecinin başında yer alan; metnin sunulacağı ortamı, hedef kitleyi ve iletişim kanalını ilgilendiren “söylemi tasarlama” aşaması bu nedenle önem taşımaktadır.

“Konuşma dili” kısaca, bir dilin bölgesel farklılıklar gösteren günlük sözlü kullanımı; “yazı dili” ise bu konuşma dillerinden birinin, standartlığı sağlamak amacıyla resmi dil olarak belirlenmiş şekli olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, sözlü anlatım ve yazılı anlatım dilinden ve aralarındaki bazı farklardan söz etmek mümkündür. Örneğin; harfler, noktalama işaretleri, yazı düzeni, paragraf gibi biçimsel-işlevsel düzenlemeler yazı diline özgü kavramlar ve öğelerdir. Buna karşılık dilbilimde bürün öğeleri ya da parçalar üstü öğeler diye adlandırılan vurgu, ezgi, ton, durak, kavşak gibi anlam ayırıcı öğeler sözlü dile özgü öğelerdir.

Yazı ile konuşma arasındaki en temel farklardan birisi bu becerilerin edinim süreci ve yoluyla ilgilidir. Konuşma, ortalama iki yaşından itibaren *edinilen* bir dilsel etkinlik olduğu halde, yazma ilk öğretimin ilk basamağından başlayarak *öğrenilen* bir dilsel etkinliktir.

Konuşma ve yazma metinleri oluşumlarındaki üst düzey işlemler açısından farklılık göstermezler. Kullandıkları dil dizgesinin ortaklığı, ayrıca içeriği oluşturan düşünce, duygu, gözlem vb. malzemenin belli bir amaca yönelik olarak belirli şemalar içinde düzenlenip sunulduğu gibi bazı açılardan, temelde önemli benzerlikler taşırlar. Bununla birlikte, bazı ayırıcı özellikleri şöyle sıralamak mümkündür:

Yazı dili harf dediğimiz grafik işaretlerle, konuşma dili seslerle işaretlenir.

Yazı dili yazım kurallarını, konuşma dili söyleyiş kolaylığını öne çıkarır. Sözlü dilde sözdizimi çoğunlukla tamamlanmaz ve özne ya da yüklem eksiltilebilirken yazı dili, yukarıda sözü edilen bazı nedenlerden dolayı açık ve anlaşılır olma özelliğinin sağlaması açısından dilbilgisi kurallarının özenle kullanılmasını gerektirir. Dilin evrensel bir özelliği olan dilde en az çaba yasası daha çok konuşma dili açısından daha işlerlik gösterir. Konuşma dilindeki, özellikle hazırlıksız konuşmalardaki, kısa cümlelere karşılık yazı dilinde uzun cümleler daha çok kullanılır. Konuşmadaki basit yapıları cümlelere karşılık yazıda bileşik yapıları cümlelerin çokluğu; konuşmada etken çatılı eylem kullanımına karşılık yazıda çoğunlukla edilgen çatılı eylemlerin kullanımı dikkat çekicidir. Türkçenin sözdizimi kuralı olan öznenin başta, yüklemde sonda olması da daha çok yazı dili için işler durumdadır.

Konuşma dilinde *eee, işte, yani, şey* vb. dolgu sözcüklerine yer verilebilir.

Konuşma dilinde neden-sonuç, karşıtlık ve ekleme bağlayıcıları yazı diline oranla daha sınırlı kullanılır. Konuşucu, neden-sonuç bağını dilsel olarak işaretlemeyen (çünkü, bu nedenle vb. bağlaç kullanımıyla) cümleleri oluş sırasına göre sıralar. Alıcısının karşısında olması ona bu rahatlığı sağlar. Ayrıca, “şöyle açıklayabiliriz” “aşağıda belirtilmektedir” gibi üst söylem belirleyicileri de yazı diline özgü kullanımlardır.

Bürün öğelerinin sözlü dile özgü ses olayları olduğundan söz etmiştik. Bunlardan vurgu, anlatıma canlılık ve etkileyicilik katmak, anlamı belirginleştirmek amacıyla bazı hece ya da sözcüklerin baskılı söylenmesidir. Ön plana alınmak istenen bilginin, ses tonunda değişiklik yapılmaksızın, konuşucu tarafından ayırt edilmesinde kullanılır. Örneğin, “yazma” sözcüğündeki hece vurgusu ilk hecede olduğunda bu sözcük yazma eyleminin yapılmaması konusunda bir uyarı anlamı taşırken, ikinci hecede olması durumunda yazmak eyleminden türetilmiş ad-eylem olur. Benzer şekilde *ezgi, tonlama, durak* vb. öğeler sözlü dilde anlatımın etkinliği açısından son derece işlevseldir. Yazılı anlatımda aynı işlev, noktalama işaretleri ve sözdizimindeki oynaklık ile sağlanabilmektedir. Cümlede öğelerin yerleri değiştiğinde öne alınan, vurgulanan öğe de değişmektedir.

Türkçe, yazılışı ve okunuşu aynı olan (sesçil) bir dil olarak tanımlansa da konuşma sırasında bazı seslerde oluşan silinmeler, ünlülerdeki daralmalar (örneğin; alıcak/alacak) yazı dilinde işaretlenmez.

Sözlü ve yazılı anlatım arasındaki söz konusu bu farklılıklar aslında, taşıdıkları ortak özellikler dikkate alındığında, sınırlı sayıda kalmaktadır. Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, sözlü ya da yazılı, her iki anlatımın da bir metin üretim etkinliği olmasıdır. İletişimin eksiksiz gerçekleşebilmesi için cümlenin üstünde metin gibi bir birime ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ister sözlü ister yazılı olsun anlatım becerilerinin geliştirilmesinde, öncelikle metin bilgisine sahip olmak büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, bu bölümde uygulama çalışmalarına temel oluşturmak üzere, önce “metin yapısı” bilgisi, daha sonra “metin üretim süreci” bilgisi yer alacaktır.

E. ANLAMA VE ANLATMA ARACI OLARAK METİN

Metin, hem anlama hem de anlatma etkinliğinin en yetkin aracıdır. Bir tür tasarım, bir buluş, düzenleme ve kurgulama işidir. Hem doğrudan dış dünya gerçekliğine gönderim yapan ve gerçek dünyada karşılığını bulan bilgi ile yaşantıların düzenlenmesine hem de gerçeğinden tamamen bağımsız olmayan, gerçeğinden hareketle ve gerçeğin dönüştürülmesiyle ortaya çıkan kurgusal bir dünyanın tasarılmasına aracı olur. Gerçekçi yazılarda bile dış dünya en azından yazarın algılarından geçmekte olduğu için metin dünyası, bire bir dış gerçeklikle örtüşmez. Bu nedendir ki yapılan bazı araştırmalar yazarların iletilerinin iyi okurlara bile istenilen şekilde ulaşmadığını göstermektedir. Ayrıca iletişimin verici tarafı olarak niyetimiz ve amacımız metnimizi yönlendirir ve yönetir.

1. Metin nedir?

Metin, dilsel göstergelerle kurulmuş anlamlı yapılar bütünüdür. “Metin, sözel dille (sözel dil: işaret dili vb. iletişim araçlarının dışında kalan ve dil göstergelerinden oluşan dizge, söze dayalı dil) yapılan iletişimin temel birimidir ve bize doğası gereği mantıksal-anlamsal ve dilsel-dilbilgisel olmak üzere iki temel düzlemde birbiriyle bağıntılı bir bütünlük sunar.” (Keçik/Uzun 2000:11)

Çok genel ve basit tanımlarında yer aldığı gibi harfin ses, sözcüğün anlam, cümlenin yargı birimi olduğunu kabul edersek, metnin de iletişim birimi olduğunu söyleyebiliriz. Cümlede yer alan anlam onu çevreleyen diğer öğelerin durumuna göre başkalaşabilmektedir. Örneğin “Akşam eve geldiğinde görürsün.” cümlesi, görülmek istenen kişinin görülebileceği zamanı anlatabileceği gibi (görme eylemi burada temel anlamı ile kullanılmıştır), bir uyarı ve tehdit anlamı da taşıyabilir. Anlamda netliği sağlayacak olan, o cümlenin, kendisini çevreleyen diğer cümleler içindeki konumu, yani bağlamı ya da cümlenin sonuna konulacak anlam ayırıcı bir ünlem işareti olacaktır. Cümle, hatta bazen paragraf bile durum bağlamını, yani metinde anlatılanların fizikî ortamını görmeye yeterli olamamaktadır. Bu gibi durumlarda iletilmek isteneni tam ve doğru, yani eksiksiz yorumlamaya uygun olan iletişim aracı metin olmaktadır.

Metin, Latince textus: dokuma anlamına gelmektedir. Bu durum onun bir çeşit eyleme dayalı üretim olduğuna işaret eder. Her üretimin olduğu gibi bu üretimin de girdisi, işleme süreci ve çıktısı vardır. Dil dediğimiz dizgeyi (sistem) oluşturan dilbilgisel ve anlamsal öğeleri girdi olarak kabul edebiliriz. Bu öğelerin iletiyi, kolayca anlamlandırılacak bir kurgu ve düzenleme içerisinde sunabilmesi amacıyla yapılan zihinsel ve dilsel işlemler, sürec'i oluşturacaktır. Dil malzemesini metne dönüştürmede aracı olan bu sürece metinleştirme süreci diyoruz. Çıktı'sı ise, metin adını verdiğimiz, dilsel öğelerin grafik işaretler ya da seslere dönüşerek oluşturduğu somut varlıktır (yazı veya konuşma metni).

2. Metin Yapısı

Metin, anlamaya konu olan ve anlatım bütünlüğü taşıyan söz veya söz gruplarının oluşturduğu somut bir varlık, dilsel bir üründür. Metin, işaret dili veya beden dili gibi diller dışında kalan, doğal dil dediğimiz dille yapılan iletişimin temel birimidir. Yazarın iletisini taşır. İletinin hedefine ulaşması, yani metnin anlaşılması ancak iyi bir düzenleme ile gerçekleşir. Dile dayalı bir iletişimi açıklayabilmek için dili oluşturan ses, sözcük ve cümlelere bakmak yeterli olmayacaktır. Metin, dilbilgisel, mantıksal ve anlamsal açıdan bağlantılı tüm bu dilsel birimlerin oluşturduğu bir bütünlüktür. Dolayısıyla iletişimin sağlanabilmesi için neredeyse en uygun ve eksiksiz araçtır.

Metin, okuma ve dinleme etkinliklerinin nesnesidir ve türü ne olursa olsun her metin belli bir alıcıya seslenir. Anlamsal ve anlatımsal bütünlük taşıyan bir cümle, bir paragraf, bir kitap ya da kitabın herhangi bir bölümü, kısacası yazılı ya da sözlü bu özellikteki her dilsel ürün bir metin olarak değerlendirilebilir.

Metin yapısında iki düzlem bulunmaktadır:

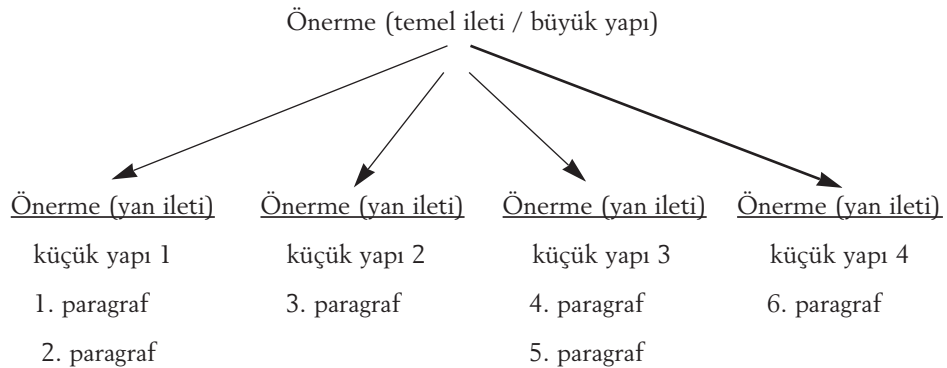
a. Küçük ölçekli (mikro) yapı: Metnin alıcısının, yani okur ya da dinleyenin, metni anlamlandırmak amacıyla işlemediği, metindeki sözel ya da görsel verinin tümü, diğer bir deyişle işleme sırasında kullanılan metin tabanıdır. Bu yapı, bir sözcenin (sözce, TDK Dilbilim Terimleri Sözlüğünde, bir konuşucunun ürettiği, iki susku arasında yer alan söz

zinciri parçası şeklinde tanımlanmaktadır.) bir önceki ve bir sonraki sözce ile kurduğu mantıksal bütünlüğe göre, yani birbirine yakın öğelerin ilişkisine göre belirlenir. Örneğin, bir cümle içindeki sözcük ya da söz gruplarının veya bir paragraf içindeki cümlelerin birbiriyle ilişkisi küçük ölçekli yapıdaki ilişkidir.

b. Büyük ölçekli (makro) yapı: Bu yapı metindeki genel ve temel anlamın yer aldığı metnin üst yapısına, yani düşünsel planda, özüne işaret eder. Büyük ölçekli yapının ifade alanı bilgilendirici metinlerdeki temel düşünce ve onu destekleyen temel yargıların; yazınsal metinlerde ise ana olayların veya durumların yer aldığı, metnin özet yapısıdır diyebiliriz. Bir sözcenin metindeki tüm sözcelerle kurduğu mantıksal bütünlüğe göre belirlenir.

Metindeki küçük ölçekli-büyük ölçekli yapı ilişkisini konu üzerinden örneklemeye çalışalım. Bir metinde cümle konusu ile metin konusu arasındaki ilişki, küçük ölçekli ve büyük ölçekli yapı ilişkisidir. Cümle konusu cümlenin ne hakkında olduğunu gösterir. Metin konusu ise metnin ne hakkında olduğunu gösterir ve genellikle metnin başlığıyla yansıtılır. Metni anlamlandırma sürecinde, cümle konuları ile metindeki destekleyici düşüncelerin yer aldığı paragraf konuları alt konulardır. Alt konular, algılanıp yorumlandıktan sonra metnin ana konusu ile ilişkilendirilir. Küçük ve büyük ölçekli düzeydeki bu ilişkilerin kurulmasıyla da metindeki konu bütünlüğüne ve aynı zamanda metnin içerik şemasına ulaşılabilir.

Paragraflarda yer alan büyük yapı - küçük yapı ilişkisi önerme boyutunda ise şematik olarak şöyle örneklenebilir:

Metindeki her paragraf bağımsız olabildiği, yani tek başına bir yan ileti (yardımcı düşünce) taşıyabildiği gibi, bazen iki ya da üç paragrafın bir bir yan ileti taşıdığı da görülür. Altı paragraftan oluştuğunu varsaydığımız bu yazıya önerme boyutunda baktığımızda, paragrafların birbiriyle alt önerme ilişkisi içinde bağıntılı olduğunu görüyoruz. Önerme aşamalılığı (hiyerarşisi) açısından bakıldığında, yukarıdaki örnek şekilde, 1. ve 2. paragraf birinci küçük yapıyı, 3. paragraf tek başına ikinci küçük yapıyı, 4. ve 5. paragraflar üçüncü küçük yapıyı, 6. paragraf ise dördüncü küçük yapıyı oluşturmuştur. Bir başka metinde ise paragrafların her birinde metnin her bir alt konusunu ve birer yan düşüncesini taşıyan küçük ölçekli yapılar yer alabilir.

Metni anlamlandırmak demek, cümle ve paragraf gibi farklı ölçekteki yapıları büyük ölçekli yapıyla, yani metnin bütüncül yapısıyla ilişkilendirmek demektir. Metin oluşturma süreci de benzer şekilde, farklı ölçekte yapıları bütün oluşturacak şekilde birbiriyle ilişkili kılmak demektir. Metnin çatısı niteliğindeki büyük önerme, metnin temel düşüncesini (ana fikir) taşıyan üst yapı yapı olarak görülür. Alt önermeler ise yan düşünceler olarak metin tabanına dağılırken, bu büyük önermeyle ilişkilendirilip ilişkilendirilmediği denetlenir. Yukarıdaki ağaç dalı modelinde büyük yapı, toplam altı paragrafa dağılmış durumdaki dört önermeyle olan ilişkisine göre biçimlenmektedir.

Okur, anlamlandırma esnasında, küçük yapıların birbiriyle ilişkilerini kullanarak büyük yapıya ulaşır. Büyük yapıya ulaşmak; yani küçük yapıları büyük yapıyla ilişkili kılabilmek özetlemeye eşdeğerdir ki bu da metni anlamlandırmak demektir. Özet, bir metnin ana konusunun ve iletisinin ortaya çıktığı düzlem olarak önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle özet konusuna “Metin Üretimi” bölümünün sonunda ayrıntılı olarak değinilecektir.

Petöfi (1986), yüzey yapı (anlamın somutlaştığı çizgisel metin sunuluşu) ve derin yapı (anlamın yer aldığı metin tabanı) ayrımı yaparak, her bir metnin dilbilgisel bütünlük kadar onu anlamlı kılacak içerik bütünlüğü de taşımasını ön koşul olarak görür. İçerik açısından bütünlük kendini gösteremediği sürece dilbilgisel bütünlüğün varlığı, metnin varlığından sözedebilmek için yeterli değildir. Diğer bir deyişle, bir metnin anlam bütünlüğü taşıması için dilbilgisel olarak bütünlük taşıması

gereklidir; ancak yeterli değildir. Çünkü dilbilgisi açısından sorunsuz olan her yapı anlamlı olmayacaktır. Örneğin; “Tanıştıktan üç ay sonra çocukları dünyaya geldi.” cümlesi dilbilgisi açısından bir sorun taşımamaktadır. Ögeler yerli yerindedir, ekler doğru kullanılmıştır; ancak tutarlı değildir; çünkü dış gerçekliğe uymamaktadır.

Metindeki tutarlılık sorgulanırken önerme değerlerine bakılır. Önerme değerleri kendilerini anlamsal olarak; açıklama (özelleştirme, örnekleme, motif kullanma, benzerini veya karşıtını kullanma), neden-sonuç veya sonuç-neden, karşılaştırma, koşulluluk, amaç, zamanda sıralılık vb. ilişkilerle gösterir. Bu anlamsal ilişkiler çoğu zaman dilbilgisel birimlerle yüzey yapıda işaretlenir. Örneğin metnin yüzeyinde, çünkü bağlacını gördüğümüzde orada bir neden-sonuç, - sa ekini ya da eğer bağlacını gördüğümüzde ise bir koşul ilişkisi bekleriz. Ya da eylemlerdeki eklerle veya eylemlerden önce kullanılan zaman belirteçlerine bakarak eylemler arasındaki zaman sıralılığını izleriz. Ancak, anlamsal ilişkiler çoğu zaman herhangi bir dilbilgisel iz olmaksızın, dünya bilgisine dayalı olarak da kurulabilir. Dilbilgisel izler anlamsal ilişkileri kurabilmek için her zaman zorunlu değildir; ama tetikleyicidirler ve ilgili ipuçlarının çok daha kolay bulunmasını sağlarlar. Küçük yapı düzeyinde cümle içi, cümleler arası ve paragraflar arası düzeyde yer alan bu bağlantılar büyük yapı düzeyine yükseltilmedikçe, yani metnin ana konusu ve temel iletişimiyle ilişkilendirilmedikçe metnin iletişiminin anlaşılması olanaklı olamaz.

3. Metin Olma Ölçütleri

Dile dayalı iletişimde ne sesler, ne sözcükler, ne de cümleler tek tek görev üstlenmezler. Yani metin dediğimiz iletişim birimi, tek başına bu ögelerle açıklanamaz.

Kaşağının dişlerini duvarın taşlarına sürtmeyi tekrar denedim.

Kaşağı güzeldi.

Kaşağının dişlerine baktım.

Kaşağının dişleri çok keskindi.

Kaşağının dişleri bozuldu.

Kaşağının dişleri çok sivriydi.

Ben kaşığı biraz köreltmek istedim.

Kaşığı gümüş gibi parlıyordu.

Ben kaşığı duvarın taşlarına sürtmeye başladım.

Yukarıda bir dizi cümle yer almaktadır. Bu cümleler yığınının aşağıdaki gibi anlamlı bir metin oluşturabilmesi için ne gibi işlemler yapılmıştır? Kullanılan bilgi malzemesi aynı olduğu halde farkı yaratan nedir?

“Gümüş gibi parlayan, bu güzel kaşığının dişlerine baktım. Çok keskin, çok sivriydi. Biraz köreltmek için duvarın taşlarına sürtmeye başladım. Dişleri bozulunca tekrar denedim.”

İkinci örnekte, ilk örnekteki cümlelerin bazılarının birleştirildiğini, bazı sözcük ve söz öbeklerinin eklendiğini, bazı sözcüklerin metinden çıkarıldığını, bazı sözcüklerin de kendilerini işaret eden başka sözcüklerle yer değiştirdiğini görüyoruz. Bu değişiklikler, kısaltmaya neden olduğu halde, metnin anlamında bir daralma veya eksilme yaratmamıştır. Uygun adıl, bağlaç, vb. birtakım dilbilgisel öğelerin kullanılması, gerekli eksiltme ve eklemelerin yapılması ve neden-sonuç, zaman sıralılığı vb. ilişkilerin kurulmasıyla ancak bir anlamsal bütünlük oluşturulmuştur. İşte “metin” kavramı iletişim değeri taşıyan bu tutarlı, anlamlı bütünlüğe işaret eder. Ürettiğimiz dilsel ürünün iyi bir metin sayılabilmesinin temel ölçütü budur. Bu türden ilişkileri metindeki küçük ölçekli (cümle içi ya da cümleler arası) ve orta ölçekli (paragraflar arası) yapıda görebileceğimiz gibi metnin bütüncül yapısı içinde de görebiliriz. Metnin büyük ölçekli yapısında gözleyebildiğimiz temel ileti ile onu gerekçelendirmek üzere var olan yan iletilerin ilişkisi metinleştirme stratejisinin temel unsurudur.

Yukarıdaki örnekten ve bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere her cümle dizisi metin değildir. Bir dilsel birimin metin sayılabilmesinin koşulları vardır. Beaugrande ve Dressler (1981)' e göre bu ölçütler şunlardır: Metin merkezli olan; *bağdaşıklık, tutarlılık* ve kullanıcı merkezli olan; *amaçlılık, kabuledilebilirlik, durumsallık, bilgisellik ve metinlerarası ilişki*. Bu ölçütlerden bağdaşıklık ve tutarlılık, Türk Dili derslerindeki yazma konuşma çalışmalarıyla doğrudan ilişkili olduğu için daha ayrıntılı olarak ele alınacak, kullanıcı merkezli ölçütler ise kısaca tanıtılacaktır.

Bağdaşıklık: Metnin anlam bütünlüğü taşıyan bir iletişim birimi olduğunu belirtmiştik. Bağdaşıklık, metin kavramının içerdiği bu bütünlüğü biçimsel olarak yansıtmaya özelliği nedeniyle, metin olmanın temel ölçütü sayılmaktadır. Bir metnin yüzey yapısındaki birimlerin dilbilgisi kurallarına göre bir diğerine bağlı oluşu, yani yapı öğelerinin birbiriyle bağıntılı olması, bağdaşıklık ölçütünün önemini ortaya koymaktadır. Bu ölçüt, metnin yüzey yapısıyla ilişkili olan ve metinde yer alan bazı öğelerin anlam ve yorumunun bir başka ögeye bağlı oluşunu açıklayan ölçüttür. Çünkü metindeki bağdaşıklık bağları, metnin içeriğini oluşturan düşünce bağlarını belirginleştirir, görünür kılar; her iki bağ kurulmasıyla da metnin tutarlılığı sağlanmış olur. Bir başka deyişle, bağdaşıklık ilişkileri metnin içerik şemasına ulaşmamızı sağlar. Okur, metni anlamlandırırken hem sözcükler hem de cümleler arası ilişkilerden yararlanır. Alt yapıdaki bu ilişkileri işleyerek metnin üst yapısına, yani özetine ve temel iletisine ulaşır. Bu nedenle, yazan kişinin bu ilişkileri belirginleştiren dilbilgisi bağlarını iyi kurması, iletisini okura ulaştırabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bağdaşıklık, metnin yapısını kurmaya yönelik bir işlemdir ve bir metin; 1. dilbilgisel, 2. sözcüksel ilişkiler yoluyla bağdaşık kılınır:

1. Dilbilgisel bağdaşıklık; *a.gönderim*, *b.eksiltme* ve *değiştirme* *c.bağlaçlı bağdaşıklık* olmak üzere üç şekilde kurulur.

a.Gönderim: Metinde geçen adların ve ad öbeklerinin dilbilgisel olarak tekrarlanmasını sağlayan öğeler gönderim öğeleri olarak adlandırılır. Bu öğelerin sözlük anlamları yoktur. Gönderimde buldukları ad ya da ad öbeklerine bağlı olarak anlamlandırılır ve yorumlanırlar. Bir metinde gönderim ilişkisi kuran temel öğeler: boş adılar (dilsel olarak işaretlenmeyen ad ve adılar = gizli özne), kişi adıları, gösterme adıları, gösterme sıfatları, dönüşlülük adılı, adlar üzerindeki iyelik ve belirtme durumu ekleri ve çekimli eylemler üzerindeki kişi ekleridir.

Gönderimde bulunan ad önce, gönderim ögesi sonra geliyorsa bu iki öge arasındaki ilişki *artgönderim* ilişkisi; gönderim ögesi önce gönderimde bulunan ad sonra geliyorsa bu iki öge arasındaki ilişki *öngönderim* ilişkisi olarak adlandırılmaktadır.

Bilgisayarım yine kilitlendi. Q bu azizliği bana hep yapıyor.
(artgönderim)

Q bu azizliği bana hep yapıyor. Bilgisayarım yine kilitlendi.
(öngönderim)

Her iki öge metin içinde birlikte bulunuyorsa gönderim ilişkisi *metiniçi*, ancak metinde yalnızca gönderim ögesi bulunuyor ve gönderimde bulunulan ad metin dışında bırakılmışsa gönderim ilişkisi *metin dışı* olarak nitelendirilir.

“Gerçekten de yorgunken, çok yorgunken düşlediğim bir şeydir bu:
Bir misafirlğe gitsem, bana temiz bir yatak yapsalar ve o yatağa girip
uyuyuversem.” (metin içi gönderim)

Bu adılının işaret ettiği yargı, metin içinde üstelik hemen bir sonraki cümlede yer almaktadır. Ancak her zaman ard arda olmak zorunda değildir.

“Biz atışma geleneğini alıp, tartışmaya uygulamışız. Bilgi üretiminden çok, bilgi gösterisini, eski deyimle, malumatfuruşluğu; sistemli düşünce temellendirmesi yerine, ince zekâ ya da kaba sövgü gösterisini, tartışmanın temel kuralı yapmışız.” (metin dışı gönderim)

“Tartışma Geleneği” adlı metinden alınan bu paragrafta biz adılının gönderimi Türk insanıdır. Ancak gönderimde bulunulan bu öge, metnin herhangi bir yerinde açık ad olarak yer almamaktadır. Önceki paragraflarda Türk Edebiyatından alıntılar yapılması, metnin genelinde Batılı düşünür ve yazarlara gönderimde bulunulması nedeniyle ve ayrıca biz-onlar karşıtlığı aracılığıyla, gönderimde bulunulan doğru ögeye çıkarım yaparak ulaşabiliyor okur.

Metindeki konu ve bilgi akışı ile gönderim arasında güçlü bir ilişki vardır. Gönderim ögeleri, konu sürekliliğini ve bilgi akışını sağlar. Bu nedenle metnin ögeleri arasında kurulacak gönderim ilişkilerinde ortaya çıkacak sorunlar, tüm dilbilgisel ilişkilerde olduğu gibi metnin derin yapısını, yani anlam boyutunu etkiler.

b.*Eksiltme ve Değiştirim* : Eksiltme, metin içinde geçen bir ögenin daha sonra metnin yüzeyinden çıkartılmasıdır. Beaugrande ve Dressler

(1981)'e göre eksiltme metin yoğunluğunu ve etkililiğini sağlar. Eksiltelen ögenin metnin alıcısı tarafından, bağlamdan yaralanılarak ve çıkarım yapma yoluyla tamamlanması ise metinsel ilişkilerle sağlanır. Örneğin; çekimli eylem özne gerektirir, iyelik ögesi tamlayan öge gerektirir vb. Değiştirme ise; “öyle”, “böyle” gibi tek başına anlamı olmayan ancak metin içinde işlevi olan bazı dil dışı sözcükler, söz öbekleri ve cümleler arasında, dilbilgisel düzeyde gerçekleşen yer değiştirme ya da birbirinin yerini tutma durumudur. Değiştirme ögeleri de gönderim ögeleri gibi anlamsal yorumlarını yerine geçtikleri sözcükler veya söz öbeklerinden alırlar.

(1) “Roland Barthes, Mythologies’de güreşle boks arasındaki ayırmadan söz ederken, güreşin “seyirlik” yanının, boksta ise “yarışma” yanının ağır bastığını belirtir. (2) Biz de atışmayı yarışma yanı ağır bastığı için boksa, tartışmayı da seyirlik yanı ağır bastığı için güreşe benzetmişiz. (3) Bir tartışmada kimin ötekinin sırtını yere getirdiğine bakılması da **bu yüzden**...(4) Barthes’ın güreş için söylediği gibi, seyircinin (burada okuyucunun) ne düşündüğü değil, ne gördüğü önemli oluyor.” (H.Yavuz)

Yukarıdaki metinde, ikinci cümlede aslında benzetmişiz yüklemine bağlı iki yargı anlatılmaktadır. Ancak birinci yargının yüklemi eksiltilmiştir. (.....boksa benzetmişiz)

Üçüncü cümledeki koyu yazı ile işaretlediğimiz “bu yüzden” sözcüğü ikinci cümlede yer alan, “atışmayı yarışma yanı ağır bastığı için boksa, tartışmayı da seyirlik yanı ağır bastığı için güreşe benzetmişiz.” yargısı ile yer değiştirmiştir. Yine dördüncü cümlede “değil” sözcüğü “önemli olmuyor” sözcüklerinin yerine kullanılmış, onunla yer değiştirmiştir. Bu işlem anlatımda ekonomi sağlaması açısından önemlidir. Ancak burada metni düzenleyen kişiye düşen şey, gerek eksiltme gerek değiştirimde olsun, neyin eksiltildiği ya da değiştirim ögesinin neyin yerine geçtiği konusunda bulanıklık olup olmadığının denetlenmesidir.

c.Bağlaçlı Bağdaşıklık: Dilbilgisel bağdaşıklığın etkin bir türü olan bu bağdaşıklık, bağlaçlar aracılığıyla kurulan bağdaşıklıktır. Söz öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlar, aynı zamanda metnin tutarlılığına da katkıda bulunurlar. Metin içerisinde ayrıntılama (karşıtlık, açıklama vb.), genişletme (ekleme, çeşitlendirme vb.) ve güçlendirme (yer ve

zaman belirtme, neden-koşul gösterme vb.) gibi işlevler üstlenirler. Halliday ve Hassan (1976) bağlaçları; ekleyiciler (ve, yanı sıra, bunlara ek olarak...), çeliştiriciler (fakat, ama, ancak...), nedenleyiciler (çünkü, bu nedenle, bundan dolayı...) ve zaman bağlaçları (sonra, sonradan...) şeklinde gruplandırılır (bkz. Keçik ve Uzun, 2002:33).

Bağdaşıklık ilişkilerinin yanlış kurulmasının metnin tutarlılığını etkilediği söylemiştik. Bağdaşıklık ilişkileri konusunda öğrencilerin yaşadığı en büyük sorun, yanlış bağlaç kullanımı olmaktadır. Örneğin; “Tüm çabalarıyla *birlikte* iş bulamadı.” cümlesine bakalım. Bir eylem ve çaba sonucu bir şey elde edildiği, dünya bilgilerimiz dahilindedir. Örnek cümlede ise çabaya rağmen istenenin elde edilememesi gibi olumsuz bir sonuç mevcuttur. Bu durum iki yargı arasına konulacak *rağmen* gibi bir karşıtlık bağlacıyla verilirse ancak tutarlılık sağlanmış olur.

Aşağıdaki paragrafı koyu yazı ile işaretlenen bağlaçları yok sayarak okumaya çalışalım:

“**Mademki** tüm sinekler kışın ölüyor görünmektedirler, **o zaman** onlar **ya** arkalarında yumurta bırakmakta, **yahut** hepsi gerçekten ölmemektedir; **çünkü** bir sonraki yaz hep bol sayıda sinek olmaktadır. Onlar arkalarında yumurta bırakmazlar, **öyleyse** onların hepsi gerçekten ölmemektedir.”

Bu akıl yürütmeyi işaretlenen bağlaçlar olmaksızın yapmak neredeyse olanaksızdır. Bu sözcükler, mantıksal düşünmenin aracıdır ve yanlış kullanımları anlatımda tutarsızlığa ve yanlış akıl yürütmeye neden olacaktır.

2.Sözcüksel Bağdaşıklık: Bağdaşıklık metinde dilbilgisel düzenlemelerin yanı sıra sözcük kullanımıyla da sağlanmaktadır. Bir sözcüğün aynen yinelenmesi, eş anlamlı ve yakın anlamlı sözcüklerin kullanımı, üstterim-altterim ilişkisi içindeki sözcüklerin bir arada kullanılması, aynı kavram alanına ait sözcüklerin bir arada kullanılması, aynı kökten türemiş farklı türden sözcüklerin bir arada kullanılması gibi yollarla metinde konu sürekliliği, bilgi akışı ve anlamsal bütünlük sağlanır.

Örneğin aşağıdaki paragrafta “tartışma” sözcüğünün her cümlede tekrarlanması, konu sürekliliğini ve dilsel bütünlüğü sağlamaktadır.

“Oysa düzyazının, burjuvazinin anlatım aracı olarak belirmesiyle birlikte ussal bir polemik geleneğinin de yavaş yavaş oluştuğu Batı’da, **tartışma** ne seyirlik bir oyundur, ne de bir bencillik yarışması!.. Batılı için **tartışma** ne ince bir söyleyiş sanatı, ne de kaba bir sövgü gösterisidir. **Tartışmayı** bilgiççe tafra satma olarak değil, bilgi ve düşün üretiminde bir yöntem olarak ele alır.”

Tutarlılık: Bir diğer metinsellik ölçütü olan tutarlılık, metindeki anlamsal ve mantıksal uyuma işaret etmektedir. Bir metindeki anlamsal bütünlüğün kurucusu olma değeri taşır. Bağdaşıklık bir metnin sözel yapısına işaret ederken, tutarlılık bu sözel yapı aracılığıyla ulaşılabilecek kavramsal ilişkilere işaret eder. Metin üreticisi, metnin derin yapısındaki anlamı, metin yüzeyinde izlenebilecek şekilde düzenler. Tutarlılığın metin merkezli olması bu anlama gelmektedir. Sözbilimsel yapılar (açıklama, özelleştirme, karşıtlık, karşılaştırma, amaç, neden-sonuç, zamansal sıralılık vb.) “Metin Yapısı” bölümünde belirtildiği gibi metnin derin yapısındaki anlamsal bütünlüğü işaretleyen biçimsel yapılardır.

Beaugrande ve Dressler’e (1981) göre, tutarlılık ilişkileri metin çözücünün zihinsel yeteneklerine bağlı olarak kurulmaktadır. Bir metindeki düşüncelerin, olay ve durumların sıralanışı, bilince gönderim yapan işlemleri, dolayısıyla doğrudan tutarlılık ilişkilerini harekete geçirmektedir. Dil kullanıcısı metni çözmeye ve yeniden üretmeye, diğer bir deyişle anlamlandırmaya, kazanılmış deneyimler bütünü olarak kabul edilen dünya bilgisine başvurmaktadır. Dünya bilgisi metnin algılanmasında önemli bir etken olarak belirtilmektedir.

Bir metindeki tutarlılık yapısı; bölümsel tutarlılık ve bütüncül tutarlılık olmak üzere iki düzeyde ortaya çıkar. Bölümsel tutarlılık, küçük ölçekte, bir cümlenin açınıp yorumlandıktan sonra bir önceki cümleye bağlanması ve onunla ilişkilendirilmesi ile sağlanır. Bütüncül tutarlılık ise her bir cümlenin, metnin temel konusu çerçevesinde, ana ileti, yan iletiler ve metnin özetinin yer aldığı üst yapıyla, yani metnin bütüncül yapısıyla ilişkilenebilmesi ile kurulur. Bu durumda bölümsel tutarlılığın işlevi bütüncül tutarlılığı sağlamaktır. O halde, bölümsel tutarlılığın oluşmasındaki etkenlerin bütüncül tutarlılığın oluşması için de her zaman gerekli olduğunu, dolayısıyla bölümlerdeki tutarlılığın belirlenmesi sırasında bütüncül tutarlılık yapısıyla ilgili değerlendirmelerin de yapılabileceğini söyleyebiliriz.

Okuduğumuz veya dinlediğimiz metinler arasında; anlamsal bir bütünlük kuramadığımız, zihnimizin mantıksal akışına ters düşen veya herhangi bir ileti çıkaramadığımız metinlere sıklıkla rastlamaktayız. Bu anlatım sorunlarının kaynağı ne olabilir? Öğrenciler ürettikleri metinlerde, özellikle sınav sorularının yanıtlanması sırasında, metin olma ölçütlerinden bazılarını yerine getirmedikleri ve hangi düşünceye odaklandıklarını belirginleştirmedikleri için, tutarlılığı sağlayamamaktadırlar. Örneğin, yanlış bağlaç kullanımı en sık ve yaygın olarak karşılaşılan tutarsızlık nedeni olmaktadır.

Aşağıdaki metni anlamsal bütünlük açısından inceleyelim:

“Bir zamanlar çok güzel bir prenses varmış ve onunla evlenmek isteyen onlarca yakışıklı, zengin, eğitilmiş aday varken kızımız yıllar sonunda gidip şişman ve yaşlı bir köylüyle evlenmiş! Ona hayran bir çoban gidip sormuş; neden etrafınızda onlarca insan varken böyle bir hayat seçtiniz? Prensese çobana evinin arkasında bulunan muhteşem güzellikteki gül bahçesini göstererek oradaki en güzel gülü bulup getirmesini söylemiş. Çoban bahçede önce çok güzel bir kırmızı gül bulmuş, sonra daha da güzel bir sarı gül, derken muhteşem bir beyaz daha... Hepsi de çok güzelmiş ve kararsız kalmış. Bahçeden çıktığında ise elinde tek bir gül bile yokmuş. Bu hikayeden sonra söylenecek en güzel söz şu; sevgili arkadaşım Deniz Seki'nin bir şarkısı 'Hayatın ucundan yakalarsan bırakma, o seni nasıl olsa bırakır sonunda...' Yaşadığımız her an aslında bir hazine değerinde. Bence bugünden itibaren değerini biraz daha bilelim diyorum.”

(2 Aralık 2002 tarihli Radikal gazetesinde Nur Çintay'ın Hayat Bağları adlı köşesinde yorumlanan, Ebru Akel'e ait metindir.)

Okuduğumuz yazıda geçen öykünün konusu mükemmeliyetçilik; iletisi ise, mükemmeli arayan insanın kararsız kalarak seçim yapamayabileceği veya yanlış seçim yapabileceğidir. Metni yazanın, şarkı sözünden yola çıkarak bu öyküyle ilişkilendirmeye çalıştığı iletisi ise, yaşamın değerini bilmek ve güzellikleri kaçırmamak gerektiğidir. İki iletinin önerme değerleri arasında nasıl bir ilişki vardır? Prensese, elindeki kaçırması açısından ilişki kurulmaya çalışıldığı düşünülebilir. Ancak, öyküde böyle bir bilgi yer almamaktadır, boşluk vardır. Metin; açıklama, neden-sonuç vb. ilişkiler kurularak örülmediği için anlamsal bütünlük kurulamamıştır.

Yukarıdaki metne bölümsel tutarlılık ile bütüncül tutarlılık ilişkisi açısından baktığımızda ise öykünün kendi içinde tutarlı olmadığı, yani metinde bölümsel tutarlılık olmadığı görülür. Prensesin vardığı sonuç ile çobanın vardığı sonuç arasında koşutluk yoktur. Aynı şekilde, bir üst düzeyde, öykünün iletisi ile metin yazarının iletisi arasında tutarlılık olmadığı için bütüncül tutarlılık da sağlanamamıştır.

Bağlılık ve tutarlılık ölçütleri gözetilirken metnin dilsel olarak kodlanmış olan kısmıyla ilgilenilir. Bir metnin amacını gerçekleştirmiş iyi bir metin olma koşulunu gerçekleştirmesi için bağlılık ve tutarlılık yanında aşağıda kısaca değinilecek olan ve kullanıcı merkezli olarak nitelendirilen diğer ölçütlere de uyması gerekir.

Amaçlılık: Metnin iletişimsel amaçlarına uygun şekilde bağdaşık ve tutarlı kılınmasıdır. Doğrudan metin üreticisi ve onun niyetiyle ilgilidir. Metnin çatısını kuran niyettir. Bir metnin başarısı o metnin üreticisinin niyetini aktarışı ile doğru orantılıdır. Metindeki ayrıntılar atıldıktan sonra geriye kalan özet kısmın yazarın niyetini çok iyi yansıtması gerekir. Çünkü metnin temel iletisi buradadır.

Aşağıda yer alan iki farklı öğrenciye ait sınav sorusu yanıtı metinlerini amaçlılık ölçütü açısından inceleyelim:

Sınav sorusu : Muazzez İlmiye Çığ'ın (anı kitabındaki anıların sahibi) aile ve arkadaş ilişkilerini kitaptan örneklerle anlatınız.

1. Öğrencinin yanıtı: “ 1) Muazzez Çığ İlmiye; ilk kez Efes-Bergama gezisi sırasında buradaki eserlerden ve mistik havasından etkilenmiştir. 2) Buradan etkilenmesinin asıl nedeni abisidir. 3) Çünkü abisinin tarihi eserlere ilgisi çok büyüktü. 4) M. İlmiye Bursa'da doğdu. 5) Kurtuluş savaşı sırasında Çorum'a göç ettiler. 6) Babası öğretmendi ve babasının tayini dolayısıyla yeniden Bursa'ya geldiler. 7) Burada bir özel okula kayıt oldu. 8) Kız mektebinde meslektaşım ve canyoldaşım dediği Hatice Kızılay ile tanıştı. 9) Hayatın bütün zorluklarına birlikte göğüs gerdiler. 10) Okuldaki başarısından dolayı yatılı kısmına alındı. 11) Prof. Kraus ile yaptığı ortak çalışmalarla Almanca'sını ve müze tekniklerini geliştirmiştir.”

(Cümleler inceleme kolaylığı açısından tarafımızdan numaralanmıştır.)

Değerlendirme: Bu yanıt sorunun cevabı olan bilgileri içermemektedir. On bir cümleden oluşan bu paragrafta yalnız bir cümle (dokuzuncu cümle) amaca uygundur. İkinci ve üçüncü cümlelerde aile bireyi olarak ağabeyden söz edilse de içerik soruda istenen aile ve arkadaşlık ilişkilerini anlatmaktan uzaktır. Paragrafın konusu genel olarak yazar M.İlmiye Çığ'dır. Öğrenci bu kişiyle ilgili olarak tüm bildiklerini amaçsız ve düzensiz bir şekilde, bilgi yığını halinde sunmuştur. Amaçlılık ölçütüne uymadığı gibi, verilen bilgi istenilen bilgi olmadığı için, ileride açıklanacak olan bilgisel olma ölçütüne de uymamaktadır; dolayısıyla kabul edilebilir de olmayacaktır.

2. öğrencinin yanıtı : 1) “Muazzez İlmiye Çığ, arkadaş ilişkilerinde son derece girişken ve delidolu birisidir. 2) Aile ilişkilerinde de son derece başarılıdır. 3) Aile içindeki ilişkilerine örnek olarak şunu verebiliriz: 4) Yaz tatillerinde Muazzez Hanım evdeki işlere yardımcı oluyor ve babası Zekeriya Bey'le sabahın beşinde kalkıp dikiş dikiyordu. 5) Muazzez Hanım kardeşlerini de çok seviyordu, onlarla olan ilişkisi de çok iyiydi. 6) Örnek olarak Talat Amerika'da öğrenim görürken maaşını kesiyorlar; ama Muazzez Hanım buna kayıtsız kalmıyor ve babalarından kalmış olan evi satıyor ve paranın yarısını Talat'a gönderiyor...”

Değerlendirme: Birinci cümlede hem sınav sorusunun konusu hem de yazarın yargısı ortaya konulmuştur. İzleyen cümlelerde ise bu yargı gerekçelendirmeye; anlamsal-mantıksal bütünlük oluşturulmak üzere ilgili tutarlılık ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır. Bu sağlanırken bağlaşıklık öğelerinden ve, *örnek olarak* benzeri bağlaç ve üst söylem belirleyicilerinden de yararlanılmıştır. Verilen bilgiler sorunun konusuyla tutarlıdır. Bu durumda, yeterli olmasa da metnin amacına uygun olarak bağdaşık ve tutarlı kılındığı, dolayısıyla kabuledilebilir olduğu söylenebilir.

Kabuledilebilirlik: Kabuledilebilirlik, metnin durum bağlamı ile uyumlu olmasıdır. Metin ne kadar ideal olursa olsun, durum bağlamı ile ilgili olarak yazar ile okur arasında bir bilgi ve yaşantı ortaklığı yoksa, yazar metnin üreticisi ile çözücüsü arasında bir işbirliği kurulamıyor, yani metin alıcı tarafından anlamlandırılmıyorsa bu metin kabuledilebilir değildir.

Örneğin “Mor inek gol attı.” cümlesi, bir çikolata reklamında yer alan mor ineği daha önce izleyen biri için -reklamı çağrıştırması nedeniyle- bir anlam ifade edebilirken, bu konuda ön bilgisi olmayan birine anlamsız ve kabuledilemez gelecektir. Metnin amaçlılık ölçütüne

uygun biçimde üretilmesinin temel nedeni de onu kabuledilebilir kılmaktır. Bir metnin kabuledilebilir olması için; metnin yazılış amacına uygun şekilde fazla yoğunlaştırmadan ya da fazla yalınlaştırmadan, gerektiği kadar ve doğru kabul edilebilecek, bilgiler vermesi; bilgilendirici metinler söz konusu olduğunda çokanlamlılıktan kaçınılması, metindeki önermelerin bir önem ve aşamalık içinde sunulması vb. bazı ölçütler taşıması gerekir.

Bilgisellik: Metnin yeni bilgi taşıması, dolayısıyla da bilgi değeri taşımasıdır. Bir metinde bilinenler söyleniyor ve aynı bilgi sürekli tekrarlanıyorsa, metnin bilgisellik değeri yok demektir. Bilgisellik, konunun cümle veya metin içindeki konumuyla ilgilidir. Konuya cümle düzeyinde baktığımızda:

Ör : Dil kültürün taşıyıcısıdır.
eski bilgi yeni bilgi

Bu örnekte dil, hakkında konuşulan, yani eski bilgi; onun özelliğini anlatan söz öbeği de yeni bilgidir. Burada eski bilgi olarak işaretlenen *dil*, cümlenin konusu konumundadır. Önceden bilinendir. Hakkında söz söylenecek olandır. *kültürün taşıyıcısıdır* yüklemi ise *dil* ile, yani konu ile ilgili yeni bilgidir, yorumdur. Metinde yer alan bilgiler arasında hem cümle hem de metin düzeyinde her zaman bir önem ve aşamalık sırası (hiyerarşi) söz konusudur. Bu durum sembolik olarak şöyle gösterilebilir:

eski bilgi (EB) + yeni bilgi (YB)
EB + YB
EB + YB

Bu durumda bu bilgi, bir yazma stratejisi olarak nasıl kullanılabilir? Öncelikle cümlelerde, eski bilgi konumunda genellikle açık adların bulunmasına özen gösterilmelidir. Açık adların izlenmesi okurun, cümle konusundan paragraf konusuna ve oradan da metin konusuna ulaşması konusunda yardımcı olur. Aynı şekilde ve buna paralel olarak, yeni bilgilerin izlenmesi de paragrafın iletisine oradan da metnin iletisine ulaşılması konusunda yararlı olacaktır.

Öğrenci sınav kağıtlarından alınan cümle ve paragraf düzeyindeki şu iki örneğe bakalım:

Cümle düzeyinde: “Her şey insanın elinde olan bir şeydir.”

Paragraf düzeyinde: “Hayatta zorluklar varsa hayat hayattır, insan da insandır. İçinde zorluk, mücadele, engel olmayan bir yaşam yaşam değildir. Karşımıza çıkan engeller, bizleri daha güçlü, daha hırslı bir hale getirir. Engelleri aşamadıkça daha da güçleniriz ve bir sonraki amaç uğruna yapılacak mücadele için daha fazla güce sahip oluruz. Çünkü karşımızda duran engeller aşılamadıkça insana güç getirir. Akıp giden hayat içinde, önümüze çıkacak diğer bir zorluk için harcamaya daha fazla gücümüz vardır. Engellere harcanmayan güç güç değildir....”

Bilgi düzeyinde bakıldığında yalnız sözcüklerin değiştirilmiş olduğunu, ancak özünde söylenenlerin tekrar edildiğini görüyoruz.

Durumsallık: Metne konu olan durumun içinde gerçekleştiği ortamın görülmesiyle ilgili bir metin olma ölçütüdür. Metin, bağlama duyarlıdır. Metin açısından bağlam, metnin içinde gerçekleştiği ortamdır. Her metin için öncelikle uygun bağlam /durum saptaması yapılmalıdır.

Anlamlandırma sırasında okur, metni belli bir konuma yerleştirir. Bu durumda, metnin üreticisi ile üretildiği yer ve zamanın bilinmesi anlamlandırma açısından önem kazanır. Her söylem yorumunu “ben”, “şimdi”, “burada” yerleşimi içinde bulur. Örneğin, “Yarın görüşelim.” cümlesinde, yarın bugüne bağlı bir tanımlama olduğu için, yarının anlamlandırılabilmesi için bugünün, yani söylemin gerçekleştiği günün bilinmesi gerekir. Metnin okuyan ya da dinleyen tarafından doğru anlaşılması için, yazan ya da konuşanın metninde bu tür boşluklar bırakmaması gerekmektedir.

Durumsallık, metnin iletisinin belli bir fiziki bağlama bağlı olarak belirginleşmesidir. Durum, sözün bağlamını, dolayısıyla anlamını değiştirebilir. Örneğin, ‘yavaş’ uyarısı trafik levhası olarak karşılaşıldığında sürücü için hız kesme anlamı ifade ederken, bir hastahane koridorunda görüldüğünde sessiz olunması gerektiği şeklinde anlamlandırılır. Sözlü metinler durum bağlamı ile daha sıkı bir ilişki içerisindedir; çünkü meti dışı gönderimler daha fazladır.

Metinlerarasılık: Bir metin önceki metinlerle ilişkili olmak ve sonraki metinler için bir beklenti oluşturmak durumundadır. Her metin gücül (potansiyel) olarak önceki metinlerle bilgi akışı ilişkisi içerisindedir. Bilgisellik ölçütünü açıklarken değindiğimiz, cümlelerdeki konu/eski

bilgi - yorum/yeni bilgi durumuna metin boyutunda bakıldığında metinlerarasılık konusunda şöylesi benzer bir ilişki kurmak mümkün olabilir: Her metnin yeni bir bilgi bütünü olduğu ve yeni bilgi taşıdığı, daha önce üretilmiş olan bir diğer metnin ise eski bilgi taşıyıcısı olduğunu varsaydığımızda, yeni metindeki bilgilerin eski bilgilere dayanarak değerlendirildiğini düşünebiliriz. Metinlerin bu özelliği, anlamlandırma sırasında okuyan ya da dinleyen kişinin, metni, ilişkili diğer metinlerin de katkısıyla kavramasını sağlar. Bu nedenle metin üreticisinin metnin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla, metni ile başka metinler arasında ilişki kurmaya özenmesi gerekir. Bir köşe yazısındaki göndermeler, araştırma ve tartışma yazılarındaki alıntılar metinlerarası ilişkiye örnektir. Aşağıda yer alan “Genç Bedenler” adlı denemesinde Hilmi Yavuz, metnine başka birçok metne gönderme yaparak giriş yapmış, denemesinin konusunu ve görüş noktasını da bu alıntılar aracılığıyla ortaya koymuştur:

“Ölümünden sonra “Critique” dergisinde yayımlanan bir konuşmasında Roland Barthes, ince beden mitosu’ndan söz eder. Beden inceliğinin gençliği imlediğini belirtir, zayıflama isteğinin günümüzde neredeyse bir saplantıya dönüştüğünü söyler. Barthes’a göre bu, gerçekte, bedeni ölümsüz kılma isteğini, “ebedi gençlik mitosu”nu gösterir. “Bir incelme mitosu aldı yürüdü” diyor Barthes, “kadın erkek herkes incelmek istiyor...”

Ne kadar doğru! Uzun süre görüşmemiş iki kişi, kadın ya da erkek fark etmiyor, birbirlerinin bedenlerine bakıyorlar önce, beden olarak alımlıyorlar birbirlerini: “Sen biraz şişmanlamışsın!..” diyorlar; ya da “biraz kilo mu aldın sen?” Şişmanlık, giderek, yaşlanmayı, (hatta ölümü) imliyor gibi. “Şişmanlamışsın!” sözünde neredeyse ölümün yaklaştığını bildiren örtük bir acıma var sanki. “Öyle görünüyor ki” diyor Barthes, “toplumumuzun artık genç olmayan bedene tahammülü yok!...”

Yalnız Barthes mı? Guido Ceronetti, önceki yıl, Fransa’da yayımlanan o benzersiz kitabında, le Silence du Corps’da, “yaşlılık oburlukta kendini belli eder” diye yazıyordu. Şişmanlığın iktidarı imlediği Gogol Rusyası geçmişte kaldı artık. Ölü Canlar’da Gogol şöyle yazıyordu ...”

Doğan Günay (2001) da metinlerarasılık özelliğini şöyle açıklanmaktadır:

Bir metin diğer tüm anlatımlardan yalıtılmış, onlardan soyutlanmış

bir şey değildir. Bir metin tek başına yazılmamıştır, tek başına değildir ve tek başına okunamaz; başka metinlerle ilişkisine göre bir değeri ve anlamı vardır. Metinlerarası kavramı; kültürel ortam, alıntılar, şu ya da bu biçimde gönderimde bulunan metinler ve metin türleri ile ilgili bir kavramdır. Her metin geniş bir bağlam göz önünde tutularak yazılır, yine her metin, kendisinden önce yazılmış metinlerden biçim, izlek ya da bir başka açıdan az ya da çok etkilenmiş olup, bu metinlerle doğrudan ya da dolaylı bir etkileşim içindedir.”

Metin olma ölçütlerine, metni yapılandırma; (duygu, düşünce ve gözlemlerimizi somut olarak metin yüzeyinde işaretleme) sürecinde, yazma stratejilerinin kullanılması açısından metin üretimi ile ilgili olarak sorgulanması yararlı olacak özellikler olarak bakabiliriz. Bu nedenle, bu özelliklerin dil öğretimi sırasında öğrencilere, metin yapısı konusunda verilecek bilgiler çerçevesinde ve farkındalık yaratacak ölçüde öğretilmesi yararlıdır. Böylece, anlatımımız sırasında, metni oluşturan öğeleri dilsel ve anlamsal olarak etkileşim içine sokmakta olduğumuzun, bunu raslantısal olarak yapmaktan ne kadar uzaklaşırsak anlatımımızın o denli etkin olacağını farkında oluruz.

Aşağıdaki paragraf, bir kitabın sonundaki kitap tanıtım bölümüne “Öykü ve Roman Yazma Sanatı” adlı kitabın tanıtımı amacıyla yazılmıştır. (Öykü ve Roman Yazma Sanatı, Toroslu Kitaplığı, Sevim GÜNDÜZ)

Metin olma ölçütleri açısından bakıldığında hangi ölçütleri yerine getirmekte ya da getirmemektedir, inceleyelim:

Bu kitap roman (ve öykü) yazmak isteyenlere bu tekniklerin ipuçlarını vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu teknikleri bilmenin okurlara da bir kitabı okurken neleri göz önünde bulundurmaları gerektiği konusunda yardımcı olacaktır.

‘Yaratıcı Yazma’ derslerimde yazma tekniklerini kuramsal olarak anlatıyor, bir sonraki hafta için o gün anlattıklarımla ilgili kısa ödevler veriyordum. Ödevler gelince kimilerini sınıfta okuyup değerlendiriyorduk. Daha uzun ve kapsamlı uygulamalara başlamamıştık bile. Bir gün öğrencilerin ödevler konusundaki düşüncelerini söylemelerini ve sınıfta tartışmayı önerdim. Kimse söze başlamak istemiyordu. Güdüleyici birkaç söz söyledim. Çekinceli, kendine güvensizliği açığa vuran yanıtlar gelmeye başladı. Genç bir arkadaş da ‘Hocam, siz anlattıklarınızla

ilgili olarak romanlardan örnekler veriyorsunuz ama biz o romanları okumadığımız için sözleriniz havada kalıyor. Verdiğiniz örneklerden okuduklarımızı da sizin anlattığınız gözle okumadığımız için yine sözleriniz havada kalıyor' dedi."

Bu tanıtım yazısında yazarın amacı, daha çok sayıda okura ulaşmasını sağlamak amacıyla kitabı tanıtmaktır. Amaçlılık ölçütü açısından irdelendiğinde, ilk paragrafın bu amaca uygun yazıldığını görüyoruz. Ancak ikinci paragrafta anlatılanlar ile birinci paragraftaki bu amaç birbirine bağlanamamaktadır. İkinci paragraf, eksik bırakılmış ve sonuçlandırılmamış olmanın ötesinde, okuma-anlama teknikleri üzerine yazılmış bir kitaba dayanak olabilecek bir alıntıyı içermektedir. Metnin tutarlılığını sağlamak amacıyla, bir açıklama bağı içerisinde özelleştirme-örnekleme yoluna gidilmiştir; ancak öğrenci sözlerinden yapılan alıntı, kitabın adı ve amacını bütünüyle nitelikte görünmemektedir. Ayrıca, bağlamdan çıkarabileceğimiz kadarıyla ikinci paragraftaki sözler, bu tanıtım yazısının yazarına değil kitabın yazarına aittir. Bunu gösteren dilbilgisel düzenleme gereği olarak tırnak işareti veya herhangi bir bağlayıcı söz kullanılmadığı için metin bağdaşık da kılınmamıştır.

Bu yazı, birinci paragrafta yazılış amacını hissettirse de bütün olarak bakıldığında amacına uygun şekilde bağdaşık ve tutarlı kılınmadığı için, bağdaşıklık ve tutarlılığın yanısıra amaçlılık ölçütüne de uygun görünmemektedir. Tutarlı ve amaca uygun yazılmadığı için okur, metni anlamlandırma konusunda yazar ile işbirliğine girememekte, dolayısıyla da metin kabuledilebilir olmamaktadır. Görüldüğü gibi metin olma ölçütleri birbiriyle yakından ilişkilidir. Birinin gerçekleşmemesi, diğer bazı ölçütleri de etkilemekte; anlamlandırmayı ya geciktirmekte ya da olanaksız hale getirmektedir.

F. METİN ÜRETİMİ / KOMPOZİSYON

1. Yazma Eylemi

Yapılabilecek en genel tanımıyla yazma; duygu, düşünce, gözlem ve izlenimleri aktarmak amacıyla, ilgili sembol ve işaretleri bedensel ve zihinsel olarak üretebilme eylemidir.

Neden yazar insan? Bu sorunun yanıtını yazar Ferit Edgü'den alalım:

Niçin Yazılır?

Kimileri için yazmak bir alışkanlıktır:

(“Yazmadan edemiyorum”, hatta “yazmadan uyuyamıyorum”)

Kimileri için yazmak bir tutkudur:

(“Yazmasaydım çıldırırdım”)

Kimileri için yazmak yaşama anlam aramaktır:

Kimileri için bir anlam vermek.

Kimileri için yazmak bir kavgadır

(Benim için silahım kalemimdir. Buyrun savaşa.)

Kimileri için, yaşamı, dünyayı, olup bitenleri tiye almaktır.

Kimileri için ölümle dalga geçmektir.

Kimileri Tanrı'yı yüceltmek için yazar.

Kimileri tanrılı ya da tanrısız inançları.

Kimileri kendini çağın bir tanığı olarak görür.

(Tanık, gördüğünü olduğu gibi, yani doğru olarak söylemekle yükümlüdür – tabii söz konusu tanık yalancı değilse.)

Kimileri haklıyı haksızdan ayırmak için yazdığını söyler.

(Burada söz konusu olan, tanıklık değil, yargıçlıktır.)

Kimileri için bazı soruların karşılığını aramak ya da bulduğu karşılıkları insanlığa sunmaktır.

Kimileri içinse yalnızca sorular sormak.

Kimi yazarlar insanlığı kurtarmak için alırlar eline kalemi.

Kimileri yurdunu kurtarmak için.

Kimileri de kendini kurtarmak için.

Kimileri içinde yaşadığı toplum düzenini beğenmez,

Bu düzeni değiştirmek için yazar.

Kimi yazarlar insanı değiştirmek ister.
Kimileri bu ikisinin birbirinden ayılamayacağına inanarak kullanır kalemini.
Kimileri sözcüklerle oynar.
Kimileri cümlelerle.
Kimileri düşüncelerle.
Kimileri biçimlerle.
Kimileri suçluluk duygusuyla yazar.
Kimileri suçlayarak.
Kimileri için bir uyarıdır yazmak.
Kimileri için bir eğitim.
Kimileri kendisi için yazdığını söyler.
(Ama gene de yayımlamaktan alıkoyamaz kendini.)
Kimileri hak için.
Özel olarak kadınlar ve çocuklar için yazarlar da vardır.
Kimileri bugün için yazar.
Kimileri yarın için.
(Farkında olmadan dün için yazarlar da vardır bunların aralarında.)
Kimileri kargılamak için yazar.
Kimileri kargınmak için.
Kimisi de kargınmış olduğu için yazar.
(Yitirecek başka neyim var?)
Kiminin bir bildirisi vardır, onu bildirmek için yazar.
Kiminin bir düşüncesi vardır, onu dışa vurmak için yazar.
Kiminin bir derdi vardır, onu söylemek için yazar.
Bu arada, Niçin yazdığını bilmeyenler de vardır.
Bu notların yazarı daha çok onlardandır.
Bu notlarda “Niçin?” den çok “Nasıl?” karşılığını aramasının nedenlerinden biri de bu olmalı.

Yazmanın insanı özgürleştirdiğini söyler “Yazı Özgürlüktür” adlı denemesinde Atilla Bürkiye. “Özgürleşirsiniz; çünkü yazdıkça kendinizi bir varlık olarak gerçekleştirebileceğiniz en yüksek düzeyde gerçekleştirmişsinizdir.” der.

Sözcüklere, sözcüklerle yansıtılan gerçekliğe, bu gerçeklikte yer alan kişilere ve olaylara hükmetmenin insanı kutsallaştırdığını söyler. Özellikle de kurguya dayalı yazınsal metinler için geçerlidir bu.

Buffon da “İyi yazmak, aynı zamanda iyi düşünmek, iyi hissetmek ve iyi ortaya koymaktır.” der. Bu sözde de ifadesini bulduğu üzere, yazma eylemi, bazı dilsel-düşünsel bilgi ve becerilerin önceden edinilmiş olmasını gerektirir. Yazı; harf dediğimiz grafik işaretler, onların oluşturduğu sözcük dediğimiz anlamlı birimler, sözcüklerin çeşitli biçimbirimler (ekler) aracılığıyla diğer sözcüklerle oluşturduğu cümleler ve son olarak da cümlelerin birtakım mantıksal ve zamansal sıralılık vb. tutarlılık ilişkileri içinde eklemlendiği paragraflardan oluşur.

2. Yazma Öğretimi

İnsan yaşamında özellikle de öğretim alanında çok önemli bir yere sahip olan ve dil öğretiminin önemli bir alanını oluşturan yazma, yetenekten çok beceri gerektiren bir edimdir. En özgür ve kural tanımayan şiir yazma konusunda bile yeteneğin rolü sınırlıdır. Geniş dünya bilgisi ve şiir dili bilgisinin katkısıyla ortaya çıkan şiirler ancak, şairin içinden kopup gelmesi durumundaki doğallığın ötesine geçerek, gerçek bir sanat eseri özelliği kazanabilmektedir. Anlama becerisi ve doğru düşünme becerisi üzerine kurulacak bir yazma öğretimi de benzer şekilde daha yetkin yazılar üretilmesini sağlayacaktır.

Yazma becerisini kazanamamış öğrenciler; aktarmak istedikleri bilgilerin veya düşüncelerin yanlış anlaşılması ya da hiç anlaşılabilmesi, öğreticiler veya ilişkide buldukları diğer bireyler tarafından yetersizlik olarak algılanmak, yazma konusunda güdülenememek ve yazmaktan zevk almamak gibi sorunlarla karşı karşıyadırlar. Bu sorunların çözümü, öğrencilere yazma alışkanlığı ve zevki kazandırmaktan geçmektedir.

Öğrencilere bu zevkin öğretiminin daha ilk basamaklarında kazandırılmamış olduğunu, Türk Dili derslerindeki yazma çalışmaları öncesinde, yazma çalışması yapılabileceğini duydukları andaki hoşnutsuzluklarından ve itirazlarından anlamak mümkündür. Bu sorunun giderilmesi, teorik bilgilerin çok sayıda örnek ve uygulama üzerinde sınanması ile mümkün olabilir. Başlangıçta, yazma sürecini, anlatım yollarını ve yazım kurallarını özümsetmeye yönelik çok sayıda örnek yapılması ve

doğru dzenlenmiş metinlerin incelenmesi yoluyla, metin yapısının sezinletilmesi yararlı olacaktır. Doğrudan, bir özlü söz ya da atasözü verip, “Haydi şimdi bunu açıklayın.” diyerek, onları yeterince bilgi ve birikimlerinin olmadığı ya da yeterince ilgi duymadıkları bir konuda yazmaya zorlayan geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşılması gerekmektedir. Basitten zora doğru gidilerek, örneğin paragraf yazımıyla başlayıp hatalardan çok doğruları ve özgün anlatımları ön plana çıkaran bir geri bildirim verilerek öğrenciye özgüven kazandırıldığında, yazmanın zevkli hale gelmesi konusunda önemli bir adım atılmış olacaktır. Bu konuda öğreticilerin önemle üzerinde durması ve özen göstermesi gereken önemli bir nokta, sınıfta okumak istemeyen öğrencilerin okumaya zorlanmaması, kendi isteğiyle okuyan öğrencilerin ise yargılanmadan, yapıcı ve güdüleyici bir şekilde eleştirilmesidir.

Önerilen bu yaklaşım ilk anda biraz müdahaleci ve öğretmeni merkeze alan bir yaklaşım olarak görülebilirse de öğrencilerin hem okuduklarını anlama hem de yazma konusunda başlangıçta doğru yönlendirilmeye gereksinimleri olduğu unutulmamalıdır. Ancak bu sayede, daha önce de değinildiği gibi, ileriki yaşantılarında kendi okuma ve yazmalarını yönetip yönlendirebilecek, yazmadan zevk alan, bu konuda özerk bireyler haline gelebileceklerdir.

Yazma, bir süreç olarak bakıldığında, öncelikle öğretimin ilk basamağında öğretilen yazı dizgesini (alfabeyi) bilmeyi gerektirir. Bunun dışında da sözcüklerin anlam değerlerini, eklerin görevlerini, onların bir araya gelişleri ile ortaya çıkacak yeni bilgi değerlerinin bilinmesini gerektirir. Örneğin;

“Öğretmenler, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır.” (başkasının değil sizin)

“Öğretmenler, sizin eseriniz yeni nesil olacaktır.” (başkası değil yeni nesil)

Bu iki cümlede sözcüklerin yer değiştirmesiyle vurgu değişmiş, aynı zamanda öne alınan bilgiler yer değiştirmiştir. Dolayısıyla anlam değerlerinin de aynı olduğu söylenemez.

Metin düzenlemesi yapacak kişinin dili oluşturan birimler arasındaki *dizimsel* ve *dizisel* (çağrışımsal) ilişkileri iyi tanınması gerekir. Bir dilsel öge içinde yer aldığı diğer birimlerle olan ilişkilerine göre anlam ve değerini kazanır. Dizimsel ilişkiler, bir söz zincirinde bir arada bulunan ve birbirini izleyen ögeler arasında, yatay eksende yani çizgisel olarak ortaya çıkan ilişkilerdir. Örneğin, “Niko, Salih’in kolsuz tarafına geçmiş, elini omuzuna atmıştı, fakat daha üç adım gitmeden epey ayrıldı. Salih çok

fena kokuyordu.” Bu cümledeki özne ile yüklemdeki boş (3. tekil kişi olduğu için) kişi eki arasındaki ilişki “Nikoatmıştı.” ya da ad ile iyelik eki arasındaki ilişki “Salih’in tarafı” dizimsel ilişkiye örnektir. Bir diğer örnek; birbiriyle yanyana, çizgisel düzlemde yer alabilecek çorba, salata, balık, tatlı şeklindeki bir yemek menüsünün birbirini izleyen öğeleri arasındaki ilişki dizimsel boyutta bir bağıntıdır.

Dizisel ilişkiler ise, dikey eksenle çağrışım yoluyla birbirinin yerine geçecek öğelerin ilişkisidir. Örneğin; yukarıdaki cümlede *Salih* adı onun yerini alabilecek *Mehmet* ya da *Ali* gibi herhangi başka bir adla, yine *kokuyordu* eylemi, çağrışımsal olarak *bakıyordu* gibi bir başka eylemle yer değiştirebilir. Dizisel bağıntıların saptanmasında bir sınıflandırma söz konusudur. Örneğin, bir davette sunulacak ana yemekler arasındaki ilişki: balık, tavuk, biftek gibi ya da pişirilme türü ilişkisiyle ızgara, buğulama, haşlama, kızartma gibi arasındaki ilişkiler dizisel bağıntıyı oluşturur. Benzer şekilde sesbirimlerin birbirinin yerini almasıyla da bu bağıntı sağlanabilir: haşlama, taşlama, başlama vb.

Yazma eyleminde bulunacak kişinin, metnin yüzey yapısında izlenebilen dilbilgisi öğeleri ile (adılar, değiştirim öğeleri, eksiltmeye izin verilen öncü öğeler, bağlaçlar ve sözcük tekrarları) düşüncenin tutarlılık içinde sunulmasını ve açıklanmasını sağlayacak söz yapılarının ilişkisini tanıması gerekir. Örneğin, *bu nedenle* gibi bir bağlacın bağladığı iki cümle arasında bir neden-sonuç bağı, *eğer* vb. bir bağlacın arkasından bir koşul ilişkisi, *belki* vb. bir bağlaçla bir olasılık ilişkisi kurulacağı, *buna karşın*, *buna karşılık* vb. bağlaçlarla karşıtlık veya karşılaştırma ilişkisi kurulacağı bilgisine sahip olması gerekir. Öğrencilerin bağlaçları özensiz ve yersiz, yani gelişigüzel kullanmaları oluşturdukları metinlerde bir anlam bulanıklığı ve tutarsızlığa neden olmaktadır. Sınav kağıtları bu durumun çok sayıda örneğini sergilemektedir. “Metin Olma Ölçütleri” bölümünde, bu konuda bazı örneklerle yer verilmiştir.

G. YAZILI ANLATIM

1. Kompozisyon nedir?

Kompozisyon; “Düşünce, bilgi, gözlem, yaşantı vb. oluşan konu malzemesini içerik ve biçim açısından uyumlu bir düzenleme ile sunma” şeklinde tanımlanabilir. Biçim açısından; plan, yazım kuralları, noktalama, içerik açısından; bir konu ve ileti odaklı olma, mantıksal tutarlılık, anlamsal bütünlük kompozisyonun temel kavramlarını oluşturur. Geleneksel dil öğretiminde kompozisyon kavramı, daha çok açıklayıcı anlatımın yer aldığı ve kişisel bakış açısının kullanıldığı *açıklayıcı deneme* (essay) karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Öğrencilerin bazılarında yerleşmiş yanlış bir bilgilenme vardır. Bazı üniversite öğrencileri bile kompozisyonu giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşan üç paragraflık bir yazı olarak algılamaktadır. İyi düzenlenmiş bir kompozisyonda bu bölümler bulunmalıdır elbette; ancak bu bölümlerden her birinin bir paragraftan oluşması gerekmez. Paragraf sayısına kesin bir sınırlandırma getirmek doğru değildir.

Yazmadaki başarı; önemli ölçüde, dilin ses ve yapı özellikleri, işleyiş kuralları ve yazma kuralları konusundaki kuramsal (teorik) bilgiyle ilişkili olmakla birlikte - biçim öz ilişkisi nedeniyle- aynı zamanda önceden edinilmiş bir bilgi birikimine, öncesinde dilin çeşitli olanaklarıyla kullanıldığı her türden nitelikli eserden yararlanılmış olunmasına, anlatım özellikleriyle ilgili bir bilgi tabanı, bu birikimlere ve belirli bir dil zevkine dayalı özgün bir anlatımın, edinilmiş olması gibi etkenlere de sıkı sıkıya bağlıdır. Çünkü araştırmaya dayalı yazma çalışmalarında malzememiz, çeşitli basılı ve canlı kaynaklar aracılığıyla birikimlerimizin üstüne çıkabilse de; anlatım biçimlerinden sözbilimsel (retorik) düzenlemelere, sözcük seçiminden sözdizimsel (sentaktik) tercihlere kadar dilin özgün kullanımı diyebileceğimiz bireysel düzenlemeler, önceden edinmiş olduğumuz bu bilgi, birikim ve becerilerle şekil bulur. Anlama ve anlatma bakışlı (simetrik) süreçler olduğu için, okuma-anlama sürecinde edindiğimiz bilgi ve becerilerimizi yazma etkinliklerimize de yansıtmayı amaçlamak doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle iyi bir okur ya da dinleyici olmakla iyi bir yazar olmak arasındaki döngüsel ilişkiyi de göz ardı etmemeli, okuduklarımıza bu bilinç düzeyiyle yaklaşmalı ve bu konuda seçici algımızın devrede olmasını sağlamalıyız. Okurken veya okuduktan sonra,

zihnimize, okuduğumuz metinlerin röntgenini oluşturmaya çalışmalıyız bir bakıma. Konu, ana ileti, yan düşünceler ve özetten oluşan metnin üst yapısını görmeye alıştığımız oranda, yazma sırasında da benzer şekilde, metnimizi bir formüle oturtur gibi sistemli ve planlı yazmayı başarabiliriz.

Genel bir ifadeyle, kompozisyonla ilgili şu üç temel unsurdan söz edilebilir:

- * İçeriği oluşturacak malzeme yani yazının maddesi
- * İçeriğin sunulduğu düzen, planlama
- * İçeriğin sunulduğu aracın niteliği ve özgünlüğü; yani dil-anlatım özelliği

Bu üç temel unsurla ilişkili olarak bir kompozisyonun başarısı:

- * İçeriği oluşturacak malzemeye kaynak olmak üzere yeterli bilgiye ve sistemli düşünme becerisine sahip olmak,
- * Dilin ses, yapı, işleyiş kurallarına yani dilbilgisine hakim olmak,
- * Biçimsel şema ile içerik şemasının oluşturulmasında önemli rolü olan ve düşünceler arasında tutarlılık bağlarını kuran söz yapılarını bilmek ve doğru kullanmak,
- * İçeriği belirli bir mantık akışı içerisinde, planlı bir şekilde aktarmak,
- * Zengin bir sözcük dağarcığına sahip olmak,
- * Türkçenin anlatım zenginliklerinin farkında olmak (deyimler, deyişler, özlü sözler, mecazlar, sözcüklerin anlam boyutları vb.) bunları yerli yerinde ve ölçülü kullanabilmek,

Kompozisyonun ne olduğunu ve neden önemli olduğunu bir de edebiyatçı-yazar Mehmet Kaplan'ın ifadelerinden anlamaya çalışalım:

KOMPOZİSYON

“Öğrencilerin imtihan kağıtlarını okuyorum. Çoğunda bir yığın bilgi var. Fakat konu ile ilgisi yok ve karma-karışık. Kompozisyon işte bunların zıddıdır. Çeşitli konularda düzensiz bir yığın bilgiye sahip olmak yeterli değildir. Öğrenci herhangi bir konuda lüzumlu ile lüzumsuzu seçebilmeli, fikirlerini bir sıraya koymasını öğrenmelidir.

Karışık bir taş, demir ve cam yığını bir araya geldi mi bir mimari eseri vücuda gelmez. Yapı için elbette buna benzer malzemeye ihtiyaç vardır. Fakat mimari, her şeyden önce, bir düzendir. Her taş bir planın içinde yerli yerine konulunca bina göklere yükselir ve bir saadetin şarkısını söyler.

Batı dillerinden alınma kompozisyon kelimesi, çeşitli şeylerin düzenli bir araya getirilmesi manası taşır ve çeşitli sahalarda, musîkide, resimde, mimarîde ve edebiyatta kullanılır. Kelimenin değişik sahalarda tatbiki de gösteriyor ki, kompozisyon muhtevadan, yahut malzemedan ziyade olanların bir araya getirilişi ile ilgilidir ve bu çok mühim bir şeydir.

Tabiat ile hayat, insanoğlunun şekil vererek güzel ve faydalı eserler vücuda getirebileceği muazzam bir malzeme deposudur. Resim mi yapmak istiyorsunuz? Dünyada renkten ve boyadan çok ne vardır? Hakiki bir ressam konu bakımından da bir sıkıntı çekmez. Bütün tabiat ve hayat işlenecek konu ile doludur. Mühim olan, herhangi bir konu etrafında renk kompozisyonu vücuda getirmektir.

Sanatçının tabiata ilave ettiği şey, yeni bir düzendir.

Sesler, taşlar, kelimeler ve fikirler için de durum aynıdır. Dünyada bir yığın çalgı aleti, bir ses çeşidi vardır. Bunları gelişigüzel bir şekilde bir araya getirirseniz, sadece gürültü çıkarmış olursunuz. Musiki çeşitli sesler arasında güzel bir düzen kurmaktır. Yahya Kemal şiiiri “kelimeler istifi” olarak tarif eder. Güzel bir mısrada, kelimelerin yerlerini değiştirdiniz mi, derhal büyüü kaybolur.

Aslında her insan duyar, düşünür ve etrafında olanları fark eder. Fakat bunlar bizim içimize karma-karışık olarak girer. Her insan bir duygu, düşünce ve intiba deposudur. Konuşur veya yaşarken, içinde bulunulan duruma göre, bu depodan bazı şeyleri seçer, cümle haline getiririz. Eğer onlar arasında bir bağ kuramazsak, yazılan veya konuşulan şeyler, başkalarına saçma gelir. Saçmak ile ilgili olarak saçmak kelimesi, düzenin zıddıdır. Tanzim edilmiş her şeyde nazıma (şiiir) yakın bir taraf vardır. Bir manav dükkânı veya bir vitrin tanzim edilince göze güzel görünür.

Nizam deyince, akla asker veya ağaç dizisi gibi basit bir düzen gelmemelidir. Tabiatın varlığı canlı varlıkları, nebat veya hayvanları

görürsünüz. Çiçek, kelebek, kuş, balık, hatta bazı madenlerdeki renk ve şekil ahengi hayret vericidir. Bütün varlık açık veya gizli bir nizama dayanır. “Güneş manzumesi”, “yıldızlar cümlesi” deyimleri ile gerçeğe tekabül eder. İlim kâinatın nizamını keşfe çalışır. Öğrencilerde nizam fikrini uyandırmak için ilimlerden de faydalanılabilir.

Sosyal hayatta nizamın ehemmiyetini gösteren aktüel bir konu vardır: Trafik! Vasıtalar düzenli bir şekilde hareket ederse, caddelerde hiçbir karışıklık olmaz. Hayat canlı bir şekilde akar, gider. Düzene uymayanlar tarafından yol tikanırsa, herkesin canı sıkılır. Fakat insan, kafasının içinde bir nizam tesis edemezse, dışarıda onu nasıl kurabilir? Kompozisyon derslerinin gayesi, öğrencilerin kendi duygu ve düşünce dünyalarına çekidüzen vermektir. Köpekler bir paçavra buldular mı, didik didik ederler. Bazı öğrencilerin yazıları bende bu intibayı uyandırır. Bundan dolayı kompozisyon derslerini insan olmanın başlangıcı sayarım.”

2. Bilgilendirici Metinlerin Üretim Süreci

Sözce, metnin kurucu birimidir. Gücül (potansiyel) olarak anlamı ve değeri vardır ama kendisini asıl metin ve söylem içinde tanımlar. Metin üreticisi bir bağlam içinde, bir amaç doğrultusunda, metin dediğimiz dilsel bütünlüğü oluşturur ve kullanım amaçlı olma özelliği nedeniyle metnin oluşumu sırasında söylemi de dikkate alır. Yani her metin bir söylemi hedefler. Beaugrande ve Dressler (1981), metinleri iletişimsel olan ve olmayan şeklinde ayırıştırır. Cümlelerin dilbilgisel ve anlamsal bağlarını kurmak, metin için yeterli değildir. Yazar, metnin iletişimsel amaçlarını da ortaya koymak zorundadır. Söylem, metnin iletişimsel amaçlarını yönetir. Metin türünün gereklerini ve ayırıcılarını da belirleyen söylemin kendisidir. Metin oluşturulurken onun gereklerini ve türünü düşünmek söylemin gereğidir.

Metnin bir iletişim birimi olduğu ve iyi düzenlenmiş bir metnin metinsellik ölçütleri dediğimiz; kullanıcı merkezli olan amaçlılık, durumsallık, bilgisellik, kabuledilebilirlik, metinlerarası ilişki ile metin merkezli olan bağlaşıklık ve tutarlılık ölçütlerine uygunluk sergilediği daha önce belirtilmişti. Metin üreticisi bu ölçütlere yönelik düzenlemeleri metin üretiminin evreleri boyunca gerçekleştirir. Okur da

bu düzenlemelerin ipuçlarını kullanır. Örneğin; “çünkü”, “bu nedenle” gibi nedenleyici bağlaçlar, bağlaçlı bağdaşıklığın olduğu gibi, neden-sonuç tutarlılık ilişkisinin de dilsel ipuçları yani işaretleyicileridir. Yazarın düşünsel düzenlemelerini bizim için ulaştırır kılarlar.

Metin üretimi şu dört aşamada gerçekleşir:

1. Gerçek dünya konusunun metin üreticisinin zihnindeki yansıması
2. Metin dünyası kurma (Metin türüne özgü kararları içerir.)
3. Düşünsel ekleme (Tutarlılık yapısını belirler; içerik şemasını ve sözbilimsel şemayı ilgilendirir.)
4. Metinsel ekleme (Bağdaşıklık yapısını yani dilsel, dilbilgisel bağları belirler.) (Keçik ve Uzun 2002).

Metinsel ekleme bağdaşıklığın, düşünsel ekleme tutarlılığın ortaya çıktığı yerdir. Metnin tutarlılığı ise, bilindiği gibi, düşünsel eklemeliği verdiği için iletiye ulaşmada çok önemlidir.

Bu bölümde metin üretiminin evreleri bir aşamalılık içerisinde açıklandıktan sonra; bölüm sonunda bütün olarak örneklenecektir.

2.1. Konu ve Görüş Noktasının Belirlenmesi

Konu; üzerinde söz söylenecek, değinilecek, ele alınacak olan, dünya gerçekliğine ait somut ya da soyut her şeydir. Konu amaç değil araçtır. Yazarı yazmaya iten şey aslında, konu dediğimiz bu araç değil, onunla ilgili söylemeyi amaçladığı sözdür, sunmak istediği iletidir. Diğer bir deyişle, temel iletinin tözünü, maddesini oluşturmaktadır konu. Ana ileti konu üzerinden verileceğine göre, yazma sürecindeki ilk basamak, doğal olarak konunun ana maddesinin, yani düşüncenin özünün belirlenmesi olacaktır. Bilgilendirmeye yönelik yazılarda “Neyi açıklayacağım” sorusu ile konu, maddesi yönünden sınırlandırılırken aynı zamanda metnin başlığı ve içeriği de belirlenmiş olur.

Konu çok genel bir kavram olabilir. Konu ne kadar genel ve kapsamlı ise, yazılacaklar, çoğu zaman yer ve zaman açısından sınırlılık söz konusu olduğu için, o denli yüzeysel olmak durumundadır. Konuyu belirli bir görüş noktasından ele almak bu açıdan önem taşımaktadır. “Görüş noktası” ise, konunun hangi çerçevede ele alındığını ve hangi boyutuyla

işleneceğini belirleyen kavramdır. Konuyla ilgili olarak önemle üzerinde durulması gereken nokta, görüş noktasının doğru belirlenmesi, konu sürekliliğin görüş noktası üzerinden sağlanması ve konunun ele alındığı çerçeveye bağlı kalınmasıdır. Öğrenci kompozisyonlarında bu konuda çarpıcı örneklerle karşılaşmaktadır. Bir sınavda, Üniversite 1. sınıf öğrencilerinden, temel iletisi üzerine bir kompozisyon yazılması istenen aşağıdaki örnek üzerinden konuya açıklık getirmeye çalışalım:

Bir yıl sonrasını düşünüyorsan tohum ek,
Ağaç dik, on yıl sonrası ise tasarladığın.
Ama, yüzyıl sonrası ise düşündüğün, halkı eğit...

Bir kez ürün verir, ekersen tohum.
Bir kez ağaç ekersen on kez ürün verir.
Yüz kez olur bu ürün, eğitirsen halkı...

Balık verirsen bir kez doyurursun halkı,
Öğretirsen balık tutmasını, hep doyar karnı...

Çin Atasözü

Bu metnin konu maddesi eğitim'dir. Ancak eğitim çok genel bir kavram, dolayısıyla konu çok geniş kapsamlı bir konudur. Üzerinde daha belirgin söz söyleyebilmek ve daha derinliğine yazabilmek için sınırlandırılması gerekmektedir. Peki, eğitim konusu hangi görüş noktalarından ele alınabilir? Eğitimle ilgili hangi alt konularda yazılabilir? Örneğin:

- Eğitim neden önemlidir? Neler kazandırabilir?
- Ailede eğitim
- Okulda eğitim
- Eğitim kurumları
- Türkiye'nin eğitim politikaları
- Eğitilmiş insan gücü ve kalkınma ilişkisi
- Mesleki eğitim

Bunlar ilk anda akla gelen birkaç örnektir. Sayıları çoğaltılabilir. Bu örnekte eğitim, üst konu durumundadır. Onunla ilgili belirlediğimiz alt konuların her biri, bir görüş noktası olarak ele alınıp ayrı bir yazma konusu yapılabilir.

İleti değeri taşıyan bir yargı cümlesi şeklinde verilen yazma konularında, doğal olarak, görüş noktası da belirlenmiş durumdadır. Yukarıdaki örnekte eğitim konusu, eğitim ve verimlilik ilişkisi boyutuyla ele alınmıştır. Görüş noktası budur. İletisi ise, “Eğitim, halka indirgenmesi, uzun vadeli ve kalıcı olarak planlanması durumunda verimli olur.” şeklinde ifade edilebilir. Öğrencilerin büyük bir kısmı, temel iletiye odaklanmak yerine ya dizeleri birer birer açıklamaya yönelmişler ya da konunun maddesi olan eğitim kavramıyla ilgili bildikleri her şeyi yazmaya kalkışmışlardır. Şiiri doğru görüş noktasından ele alıp işleme açısından, öğrenci kompozisyonlarından alınan şu iki örneği karşılaştıralım:

Örnek 1.

EĞİTİMİN ÖNEMİ

“İnsanları biraz daha ileriye götürmek için onlara iyi bir eğitim göstermek gerekmektedir.

İnsanlara gösterilen bu eğitim nasıl niteliklere sahip olmalıdır? İnsanlara ellerindeki fırsatı nasıl kullanabilirler onu öğretmeliyiz ki en iyi verimi alabilsin. Yani insanların kendilerine, çevrelerine nasıl faydalı bir insan olur bunu insanların benimsemesini sağlamalıyız.

Ülkeler bunu başara bildiği zaman uzun vadede göstermiş olduğu çabaların mükafatını fazlasıyla alacaklardır. Bunu geçmiş zamanda başaran ülkeler ise şimdi Dünya'nın dengelerini değiştirecek kadar ilerlemiş ülkelerdir.

Yani toplumların bir adım ileri gitmeleri ülkelerinde eğitime verilen öneme bağlıdır.”

Bu kompozisyonda konu, eğitimin ülke gelişimine katkısı görüş noktasından ele alınmıştır. Temel iletisi de sonuç cümlesiyle sunulmaya çalışılmıştır.

Örnek 2.

EĞİTİM

“İnsanların doğasında, daima çevresindekilere yardım etmek, onlara ellerinden gelen iyiliği yapmak arzusu ve çabası vardır. Bu arzu ve çaba bazen öyle bir doruk noktasına ulaşır ki kişi kendisini bir kenara iter ve önceliği hep çevresindeki arkadaş ve dostlarına verir. Bunu yaparken de iyilik yerine aslında kötülük yaptığının farkında değildir ve kolay kolay da farketmeyecektir...

Yolda gezerken bizden para isteyen çocuğa cebimizdeki son parayı vermek, bize tahmin edemeyeceğimiz kadar mutluluk verir. Ödevini yapmamış, anlayamamış bir öğrencinin ödevini yapmak bize bir o kadar huzur verir. Fakat tüm bunları yaparken biz sadece o anlığına kişiyi içinde bulunduğumuz zor durumdan kurtarıyoruz o kadar. Çocuğa verdiğimiz para, öğrencinin yaptığımız ödevi onlara asla daimi bir haz, huzur ve mutluluk getirmeyecektir. Çocuğa para vermek yerine, parayı nasıl kazanabileceğini anlatsak, o kişi bir daha kolay kolay zor duruma düşmez ya da öğrencinin ödevini yapıp yalnızca ertesi günün dersini rahatca atlatabilmesi yerine ödevini nasıl yapacağını göstersek, sürekli başarıya ulaşmasını sağlayabiliriz. Yani insanlara yardım etmek, onları o an içinde buldukları durumdan kurtarmak değil, daimi olmasını sağlamaktır. Bunları söyleyebilmek ise eğitimle gerçekleşir. İnsanların yapmaları gerekenleri yerine getirmek yerine, onlara nasıl yapıldığını anlatmak yardımımızı sürekli kılar.

Eğitimin yine hayatımızda ne kadar önemli ve gerekli olduğu, bu aşamada tekrar karşımıza çıkıyor. Eğitimin olduğu yerde gelişim, mutluluk, huzur ve başarı vardır. Bu yüzden de genç yaşlı, tembel çalışkan herkesin eğitim alması yaşamımızdaki her şeyi daimi kılmak için gereklidir.”

Bu ikinci örnekte ise konu, hazır sunmak yerine üretmeyi öğretmek görüş noktasından ele alınmış, temel iltetisi de üretimin kaynağının insanı eğitmek olduğu ve bunun kalıcı kılınması gerekliliği şeklinde sunulmuştur. Konunun görüş noktasını yakalama ve doğru iletiyi geliştirme konusundaki beklenti, ikinci yazar tarafından önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir.

Görüş noktası ile bakış açısı kavramları genellikle karıştırılmakta ve kavramların anlamları konusunda uzmanlar arasında da bir görüş birliğine varılamamaktadır. Görüş noktası konunun hangi boyutuyla ele alınacağına, hangi çerçeveden görüleceğine işaret eder. Konunun belli bir sınırlılık alanı içerisinde

görülmesi anlamına gelir. Bakış açısı ise yazan kişinin konu karşısındaki tutumuyla, tavrıyla, duruşuyla ilgilidir. Kişisel, öznel taşır. Yazarın tercihlerini yansıtır. Örneğin, yazar konuya toplumsal açıdan mı bireysel açıdan mı bakmaktadır? Nesnel mi öznel mi yaklaşmaktadır? Olumlu, olumsuz ya da eleştirel bir yaklaşım mı sergilemektedir? Konuyu yerel çerçevede mi yoksa evrensel çerçevede mi ele almıştır? vb.

Yazar, işi yazmak olan kişiye, diyelim ki bir köşe yazarı, konu seçimi üzerinde düşünmek ve konusunu kendisi seçmek durumundadır. Ancak yazmayı meslek olarak seçen kişilerin seçici algıları çevrelerinde olup bitenlerden kolaylıkla malzeme çıkarmalarına yardımcı olur. Bizler içinse, çoğunlukla gözlemlediğimiz bir durum ya da olay, kafamızı meşgul eden bir düşünce, çözülmesini istediğimiz bir sorun vb. yazmak için bir kıvılcım oluşturabilir.

Televizyonda dinlediğimiz bir haber, çevremizde gözlemlediğimiz bir çarpıklık, bir insanlık dramı, traji-komik bir durum bize rahatsızlık verebilir ve kamuoyunun dikkatini konuya çekmek, yazarlık sıkıntısını paylaşmak vb. nedenlerle yazmaya yönelebiliriz. Örneğin televizyonda izlediğimiz “..... öğrenciye hakim iki ay kitap okuma cezası verdi” haberine duyduğumuz tepki yazma isteğimizi tetikleyebilir ve okumak ile ceza kavramlarının bir arada algılanmasına duyduğumuz bu tepkiyi başkalarıyla paylaşmak, insanlarda bilinç oluşturmak amacıyla bir yazı yazabiliriz. Özellikle de her gün gazete köşesinde yazan profesyonel bir yazarınız, kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmek isteyebilirsiniz. Diyelim ki bir öğrenci olarak üniversitenizde çıkarılan kültür-sanat dergisine yayımlanmak üzere bir yazı göndermek istiyorsunuz. O zaman seçeceğiniz konu ilgi alanınıza giren ya da bilgi birikiminizin olduğu bir konu olacaktır. Birikim yoksa bile az ya da çok fikir yürütebileceğiniz, özgün bir yargıya varabileceğiniz bir konu, tercihiniz olacaktır.

Özellikle anadili öğretimi derslerinde, hakkında yazılacak konu bize önceden belirlenmiş olarak verilir. Hatta açıklanmak üzere verilmiş bir özdeyiş, özlü söz, atasözü vb. yargı cümlesinde aslında ana ileti de verilmektedir. Örneğin, şöyle bir konuda kompozisyon yazmamız istenmiş olsun: “Basit bir konuyu ustalıkla işleyerek ortaya esaslı bir şey çıkarmak, zekâ ve büyük bir yetenek ister. GOETHE” Bu durumda, doğrudan, verilen yargının sağlam bilgilerle, belirli bir bakış açısıyla ve özgün bir anlatımla işlenmesi, beklenmektedir. Öğrencinin metin üretimine doğrudan, aşağıda açıklanacak olan amaç saptaması ve söylemi tasarlama evrelerini gerçekleştirerek başlaması, ardından düşünceleri oluşturup planlaması ve son olarak da söze/yazıya dökmesi gerekmektedir.

Çeşitli dilbilgisi öğelerinin; adlar, onlara gönderim yapan adılar, sözcük tekrarları vb. kullanımının konunun çizgisel olarak sürdürülmesini ve belirginleşmesini; konunun belirli bir çizgide sürdürülmesinin de iyi bir metinde başat özellik olan bütünlüğü sağladığını belirtmiştik. Metnin ana iletisinin anlaşılması ise konunun metnin tümünde belirginleştirilmesi ile yakından ilişkilidir.

2.2. Amacın Belirlenmesi

Metin üreticisi öncelikle metnin hangi iletişimsel amaçlara hizmet edeceğini belirler. Bu iletişimsel amaçlar; Lyons (1977) tarafından bilgilendirici, anlatımsal ve toplumsal olmak üzere üç grup olarak sınıflandırılan dilin kullanımsal amaçlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bilgilendirici amaçlar, bilgi verme ve almayı (bilgilendirici metin türleri); anlatımsal amaçlar, bireyin içsel özelliklerinin, onu farklı kılan özelliklerinin aktarımını (estetik metinler); toplumsal amaçlar ise insan ilişkilerini düzenlemeyi (davetler, selamlaşmalar, vedalaşmalar vb.) içerir.

Amacı belirleme, yazarın yazmaktaki amacını, niyetini şekillendirdiği süreçtir. Yazarı yazmaya iten bir amaç yazmanın doğasında vardır zaten. Bu amacı belirgin kılmak, bilinçli olarak göz önüne sermek yazının gücü açısından son derece işlevseldir. **“Bu yazıyı yazmadaki amacım, niyetim ne?”** sorusu yazma sürecinin başlangıç sorusu olmalıdır. Ele alacağım konuda bilgi aktarmak mı? Bilgi aktarırken açıklayıcı, öğretici ve aydınlatıcı olmak mı? Tartışmalı bir konuda zihinlerdeki soru işaretlerini kaldırmak, okurun kanı ve görüşlerini değiştirmek mi? Bir konuda duyarlılık ve bilinç kazandırmak mı? Okuru ya da dinleyenleri güdülemek ve /veya eyleme teşvik etmek mi? Bilgiyi ikinci derecede önemli kılıp etkileyici olmak ve onların duygularına seslenmek mi?

Metni üretecek kişinin amacı, farklı dil ve anlatım özelliklerini seçmesine, bu seçim de farklı metin türlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yazacak kişi olarak amacımız etkilemek, şaşırtıcı olmak, haz vermek gibi estetik duyuları hedefleyen bir amaçsa yazacağınız tür, bir yazınsal metin olacaktır. Bir araştırmaya veya gözleme dayalı somut verileri net bir şekilde ortaya koymak ve öğretici olmak istiyorsak, malzememizi makale türü sınırları içinde düzenleyebiliriz.

2.3. İletinin Belirlenmesi

Ana ileti, konuyu tanımlarken değindiğimiz durum ya da sorunla ilgili olarak yazarın, kendi bakış açısı çerçevesinde oluşturduğu yargı, okuruyla paylaşmak istediği duygu, düşünce ve okuruna ulaştırmayı amaçladığı temel düşüncedir.

Ana iletinin yazma eyleminin başında belirlenerek yazının merkezine alınması ve metne girecek tüm diğer öğelerin bu iletinin işlenişine (açılımına) hizmet etmesi, metnin iletisini kolay ulaşılır kılar.

Ana ileti, anlatma eyleminin çıkış noktasıdır. Amaç ile ilişkilendirilmesi gerekir. Bu gereklilik yalnız düşünce yazıları için değil, yaratıcı türler için de söz konusudur. Örneğin; Tahsin Yücel “Kumru ile Kumru” adlı romanıyla ilgili olarak yaptığı söyleşide, romanının çıkış noktasının, romanın baş karakterlerinden Pehlivan’ın, kendisine eşya ile biçtiği değeri sembolleştiren bir döner, müdür koltuğu olduğunu söyler. Yazar mahallesindeki bir yaşantısından, gözleminden yola çıkmış ve temel izleğini “eşya tutsaklığı ve maddeleşme”nin oluşturduğu romanının çatısını böylece kurmuştur. Diğer oluşturucu öğeler aracılığıyla bu izleği belirginleştirip görünür kıldığı ölçüde de roman, dolayısıyla yazar amacına ulaşmıştır.

Kompozisyon yazma çalışmaları sırasında, hakkında yazılacak konunun bize bir özdeyiş, özlü söz, atasözü vb. yargı cümlesi şeklinde verildiğinden söz etmiş ve bu durumda aslında iletinin de verilmiş olduğunu belirtmiştik. Bu tür sözlerin çoğunda, özellikle atasözlerinde sözcükler temel anlamlarının dışında kullanılmışlardır. Öncelikle bu sözcüklerin göndergesini, yani yaşamdaki karşılığını, bir diğer deyişle de hangi insanlık durumuna işaret ettiğini bulmak, daha sonra da iletiyi belirlemek izlenmesi gereken yol olacaktır. Örneğin, “Ne ekersen onu biçersin.” atasözünü ele alalım. Burada ekmek eylemi yardımda bulunmayı, yatırım yapmayı; biçmek eylemi de karşılığını almayı anlatır. Böyle bir belirleme sonucu ortaya çıkacak ana ileti, “İyilik yaparsan iyilik, kötülük yaparsan kötülük bulursun.” şeklinde ifade edilebilir. Geliştirilmesi gereken yargı budur.

2.4. Söylemin Tasarlanması

Metin üreticisi ikinci aşamada metnini hangi ortamda sunacağını, katılımcıların beğeni ve algı düzeyleri ile iletişim kanalının ne olacağını (sözlü ya da yazılı metin) tasarlar ve metnini üretirken düzenlemelerini bunları dikkate alarak yapar.

Bilimsel bir toplantıda, bir kongrede sunulacak metin ile bir ders anlatımı için hazırlanan metin, dinleyici kitlesinin farklılığına koşut olarak, hem bilgi hem de dil düzeyi açısından farklı olacaktır. Örneğin, bir söyleşi metninin, dinleyicinin dikkatini uyanık tutacak süre de dikkate alınarak, canlı ve doğal bir anlatımla, güncel örneklerle ve mizahla desteklenecek şekilde hazırlanması uygun olacaktır. Bir köşe yazısı olarak hazırlanacak metin ise yazarın amacına ve türünün özelliğine uygun olarak belirli bir uzunlukta ve güncel bir içerikle hazırlanmak durumundadır.

Örneğin; sınıf içi çalışması olarak hazırlanacak bir proje sunumunda dinleyenlerin düzeyi ve beklentileri, ayrılan süre vb. dikkate alınmak durumundadır. Diyelim ki 45 dakikalık bir ders saati içinde, üç kişi sunum yapacağız. Hazırlık süreleri ve konuşma sonunda yer alacak soru-yanıt bölümünü de hesaba katarak, bize ayrılan konuşma süresinin en fazla 10 dakika olabileceğini değerlendirmeli, hazırlığımızı sunum öncesi prova ederken saat tutmalı ve sunumumuzun bu süre ile sınırlı kalmasını sağlamalıyız. Süreye uymak, diğer konuşmacıların zamanını almamak açısından olduğu kadar, bizim metnimizi kesintiye uğratmadan bütün olarak sunabilmemiz açısından da önemlidir. Yapacağımız sunum bilgilendirme amaçlı ise, yine dinleyenlerin düzeyini ve ilgilerini dikkate alarak, metnimizi bilgi yığını haline getirmemeye özen göstermeliyiz. Yani böyle bir durumda, Eğitimbilimin verilerini dikkate alıp, çok miktarda yeni bilginin aynı anda ve kalıcı olarak öğretilmeyeceğini hesaba katarak yapmalıyız metin tasarımıımızı.

2.5. Destekleyici Düşünceleri (İçeriği) Oluşturma

Metin üretiminde iki şema düzeni bulunur:

- a) İçerik şeması
- b) Biçimsel şema.

Düşünceleri oluşturma evresinde metindeki içerik için bir ön biçimlendirme yapılır. Öncelikle içeriği oluşturacak önermeler saptanır; çünkü önermeler düşünce birimleri olarak metnin içerik şemasının kurucu öğeleridir.

Düşünceler oluşturulmaya başlanmadan önce izlenebilecek yol kavram alanını saptamak ya da bir kavram haritası oluşturmak olabilir. Konu maddesi olarak ele alınan kavramın alanına giren diğer kavramlar sözcükler, onların çağrıştırdığı kavramlar, ve karşıtı olan kavramlar belirlenerek ana iletiyi destekleyecek yan iletiler bu kavramlar üzerinden üretilip geliştirilebilir. Böylece daha başından konunun maddesi ve onu sınırlayan görüş noktası ile ilgili kavramlara, dolayısıyla da konuya ve iletiye sadık kalınmış olacaktır.

Bir sonraki aşama olan planlama aşamasında, destekleyici düşünceler, ayrı ayrı görülüp seziyecek fakat aynı zamanda bir bütünlük oluşturacak biçimde organize edilmelidir. Makale, bilimsel araştırma yazıları vb. yazılarda, konu-alt konu veya ana ileti-yan ileti ilişkilerini içeren bu bölümler, bir desenleme konusu olarak çeşitli alt başlıklar ve madde numaraları ile işaretlenmektedir.

Düşünceler, belirli bir bilgi tabanı üzerine kurulabilir. Kişinin, özellikle öğrencilerin, özkaynakları -özümsemiş bir bilgi birikimi ve kanıları- işleyecekleri konu ile ilgili düşünce oluşturmaları için çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Zihnimizde biriktirdiklerimiz okumalarımız, deneyimlerimiz ve yaşantılarımızla orantılıdır. Bu nedenle, konu ile ilgili bilimsel yaklaşımları temel alan zengin bir araştırma, metin olma ölçütlerinin çoğunu gerçekleştirmiş metinler üretmek açısından önemlidir.

2.6. Düşünce Düzenini (Plan) Kurma

Amacı belirleme, söylemi tasarlama ve düşünceleri oluşturma aşamalarını gerçekleştirdikten sonra sıra bu düşünceler arasında bir düzenleme yapmaya gelir. Yani yazının planının oluşturulmasına. Plan kısaca, *“anlatılacakların belirli bölümler halinde, bir bütünlük oluşturacak şekilde tasarlanmasıdır.”* şeklinde tanımlanabilir.

Buffon, “Üslup Hakkında Söylev” başlıklı yazısında “...Zeki bir adam dahi plân yapmamak, konu üzerinde yeterince düşünmemek yüzünden

bocalar, yazıya nereden başlayacağını bilemez. Zihnine birçok düşünce birden dolar; onları değerlerine göre sıraya koymadığı için birisini ötekine yeğleyemez. Tereddüt ve şaşkınlık içinde kalır. Fakat bir plân yapınca, konunun bütün ana düşüncelerini toplayıp bir düzene koyunca, kalemi eline alacağı zamanı kestirir. Zihnindeki ürünün olgunlaştığı anı sezer, onu meydana çıkartmakta acele eder; yazmak onun için artık bir zevk olur, düşünceler kolaylıkla birbiri ardından gelir. Üslûp doğal ve akıcı olur. Yazmak zevkinden doğacak sıcaklık bütün eseri kaplar ve her deyimine canlılık verir.” sözleriyle, planlı yazmanın bir üslup yaratma konusundaki katkısına değinir.

Dilsel bir üretim gerçekleştirmek anlamına gelen metin oluşturma eylemi, aynı zamanda düşünme eylemi demektir. Böyle olunca, dil öğretimi de bir bakıma düşünce öğretimi anlamına gelmektedir. İyi, doğru, etkili yazma becerisine sahip kişilerin, doğru ve dizgesel (sistematik) düşünme becerisini de kazanmış kişiler olduğu düşünülebilir. Bu durumda kompozisyon çalışmalarının aynı zamanda bu becerinin edinilmesine de katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Metin üretme sürecinin ağırlıklı bölümünü düşünceleri bulma ve düzenleme aşaması oluşturmaktadır.

Planlı yazma, konu ile ilgili kavramlar arasında bir mantıklı ilişkiler bütünlüğü oluşturulmasını sağlayarak, her şeyden önce, bireyi düzenli ve sistemli düşünmeye sevk eder. Bir yandan, bu yolla sağlam, bütünlüklü, etkili bir metin oluşturmaya katkıda bulunurken diğer yandan ;

- Amacın doğru görülmesini,
- Konunun maddesi ile görüş noktası arasındaki ilişkinin belirlenmesini,
- Konunun ele alındığı boyutu üzerinde derinleşmesini,
- Konuya sadık kalınmasını yani konu bütünlüğünü,
- Üst konu-alt konu ilişkilerinin doğru kurulmasını,
- İletinin odaklanmasını, yan iletiler tarafından desteklenmesi amacıyla birbiriyle ilişkili düşüncelerin, insan zihninin işleyişine uygun bir mantıksal düzen içinde sunulmasını, buna bağlı olarak yazarın iletisinin okura net bir biçimde ulaşmasını, diğer bir deyişle yazarın amacına ulaşmasını,

- Tekrara düşmekten kaçınılmasını,
- Zaman kaybının önlenmesini sağlar.

Yazıda ya da konuşmada neyin önce, neyin sonra verileceği, nereden yola çıkılacağı, başlangıçta metne ilginin nasıl çekileceği, anlatımın hangi akıl yürütme yolu ve düşünce bağlarıyla sürdürüleceği, yani düşünce ağının nasıl örüleceği, metnin hangi yargıyla bitirileceği gibi kararların önceden verilmesi gerekir. Bu da yazının giriş, gelişme ve sonuç bölümlerini oluşturacak düşüncelerin belli bir önem ve aşamalılık içerisinde kurgulanarak sunulması demektir. Anlaşılacağı üzere, bilgilendirici metinler için de bir kurgudan söz etmemiz olanaklıdır. Ancak bu kurgu, yazınsal metinlerdeki gibi gerçek dünyadakine özdeş ya da ondan esinlenerek bir düşsel dünyanın yaratılmasından farklı olarak; metin dünyası dışındaki gerçek dünyada karşılığını bulanın yani gerçekten varolanın tasarlanması, belirli bir düzen içine yerleştirilmesi şeklinde anlaşılmalıdır. İçeriğin özelliğine ve yazarın seçimine bağlı olarak kurgu, yazıya dökülebilir ya da zihinde oluşturulabilir. Belirli bir deneyim kazanıp, yazma tekniklerini ve sürecini içselleştirene kadar, kurguyu/ planı yazılı olarak oluşturmak ve aşama aşama bölüm ve satır aralarını doldurmak çok daha yararlı ve yazmayı kolaylaştırıcı olmaktadır.

Önceden hayal etmeden, plan yapmadan yaşamının hayatımızda neden olduğu kargaşa gibi plan yapmadan yazmak da metinde anlam karmaşasına ve bulanıklığa neden olur.

Öğrenciler genellikle, “Bir başlayabilsem devamı gelecek.” yakınması içinde başlamaktadırlar yazmaya. Böyle olunca da metinlerini, neyle başlayıp neyle sürdürdüklerinin ayırımında olmadan sonlandırmaktadırlar.

2.7. Kavram Ağının Kurulması

Düşünceleri oluşturma aşamasında belirlenen kavramlardan birbirleriyle ilgili olanların belirli bir mantık akışı içerisinde ve okurun metni yorumlamasını yönlendirecek şekilde ilişkilendirildiği aşamadır. Bu ilişkilendirme metnin içerik şemasının belirginleşmesini sağlar. Metnin içerik şeması düşüncelerin düzenlenmesine yönelik işlemleri içerir.

Kavram ağını kurma evresinde, önceki aşamada saptanan önermeler, işlenecek konuya odaklı ve tutarlı bir bütünlük oluşturacak şekilde, genelden-özele (ya da

tersi), neden-sonuç, açıklama vb. bağıntılar içerisinde örüntülenir.

Bu aşamada içerik şeması son biçimini alır. Birbiriyle uyumlu kavramlar arasında ilişkiler kurulur. Metnin, içerik şemasının yorumlanmasını kolaylaştırıcı bir kavram ağı içermesi sağlanır. Aşağıdaki metin üzerinde kavram ağının nasıl oluşturulduğunu görmeye çalışalım:

2.8. Sunuş (Dilsel, Dilbilgisel Düzenleme)

Bu evre metin üreticisinin, oluşturduğu içeriği hem dilsel kodlama hem de sözbilimsel kodlama şemasına göre düzenlediği; sesleme/yazma evresi öncesinde içeriğin metinsel eklemlenmeye taşındığı evredir. Arkasından metin üretimindeki son evre olan sesleme-yazma gelir. Metindeki bağdaşıklığı, konu gelişimindeki sıralılığı, metnin türüne özgü dilsel düzenlemeyi sağlayan ve belirginleştiren (bağlaçlar, eylemler, adılların kullanımı vb.) bu evre, aynı zamanda metnin alıcısının ulaşacağı iletiyi aktaracak dilsel bağların oluşturulduğu ve dilsel gösterenlerle işaretlendiği evredir.

Metinleştirme sürecindeki bu aşama; düşüncelerin saptanmasını, belirli bir amaç doğrultusunda sıralanmasını izler. Belirli mantıksal-anlamsal ilişkileri düzenleyerek metnin içeriğini görünür kılan söz yapıları (bkz. tutarlılık görünümleri: neden-sonuç, açıklama koşul, karşılaştırma vb.) seçilerek, dilin edinilmiş ve öğrenilmiş yapı ve işleyiş kuralları aracılığıyla dilbilgisel düzenlemeler de bu aşamada gerçekleştirilir. Yazma eylemindeki, soyut yapıdaki içeriğin somutlaştığı, dil göstergelelerinin metnin yüzey yapısını oluşturarak içeriği görünür kıldığı son aşamadır.

Metni Adlandırma: Son olarak bir de metni adlandırmaya, başlık koymaya değinelim. Başlığın, metnin konusunu ve içeriğini yansıtmak gibi önemli bir işlevi vardır. Metin tamamlandığında içerik de son şeklini almış olacaktır. Bu nedenle, bir zorunluluk olmamakla birlikte, metnin başlığını bulmayı sona bırakmak tercih edilmelidir.

Özellikle yakın dönemde yayımlanan yazınsal metinlerde, başlıktan yola çıkarak öykü veya romanın içeriği hakkında bir izlenim edinmek mümkün görülmemektedir. Gerçi yazınsal türler söz konusu olduğunda, bu konuda okurda, güçlü bir beklenti de yoktur. İlgi çekici, gizemli,

duyuları çelici bir kitap adı bu tür için daha işlevsel görünmektedir. Örneğin, Buket Uzuner'in "Balık Seslerinin İzi". Bu tür başlıklar yazarın üslubu hakkında da ipucu verir. Bilgilendirici metinler içinde durum farklıdır. Giriş bölümünün konuyu tanıtmaya ve ilgi çekici olma işlevinden söz etmiştik. Bazen bir sözcük, bazen de bir söz grubundan oluşan başlık metnin en kısa özetidir. Bu özelliğiyle, bir çerçeve oluşturarak okurun beklentilerini sınırlar.

Kompozisyon ve 5 N, 1 K

5 N 1 K, basın alanında da nitelikli ve bütünlüklü haber yazmak için kullanılan anahtar sorulara işaret eder. Bir anlatımın üzerine kurulduğu temel unsurlara işaret eden soru sözcüklerinin baş harflerinden oluşmaktadır: "Ne, Nerede, Ne zaman, Niçin, Nasıl ve Kime". Açıklamaya çalıştığımız metin üretim sürecine genel olarak baktığımızda, bu altı soruyu metin üretimi evreleri ile şöyle eşleştirebileceğimizi görürüz:

"Ne yazacağım", metnin konusu, görüş noktası ve iletisinin belirlenmesi ile düşüncelerin oluşturulması evreleri,

"Niçin yazacağım", amacın belirlenmesi evresi,

"Nerede, Ne zaman, Kime yazacağım", söylem tasarımı evresi,

"Nasıl yazacağım" sorusu ise, planlama, kavram ağını oluşturma ve dilsel-dilbilgisel sunuş evreleri.

İster sözlü (hazırlıklı konuşma metni) ister yazılı metin üretecek olsun, metin üretecek kişinin, sürecin başında bu soruları dikkate alması ve süreçte de dikkatinden kaçırmaması istenilen nitelikte ve düzeyde metin üretmesine katkıda bulunacaktır.

3. Özet Yazma

Özetin, bir metnin ana konusunun ve iletisinin ortaya çıktığı düzlem olarak önemli bir işleve sahip olduğunu "Metin Yapısı" bölümünde belirtmiştik. Bu özelliğiyle işlevsel bir kısaltma anlamı da taşır. Özette beklenen genel çerçevenin çizilmesi ve özün yansıtılmasıdır.

Öykü, roman vb. anlatı türleri özetlenirken, kurguyu şekillendiren ve eserin öyküsünü temellendiren eylemler, olaylar, oluş sırasına göre verilir. Genel çerçevenin dışında kalan olaylar ile betimlemeler özette

yer almaz. Betimlemelerin açtığı fiziki ya da ruhsal özellikler bir veya birkaç sıfat ya da sıfat tamlaması ile verilmekle yetinilir. Bu noktada betimlemenin işlevi izlenim kazandırma ve duyumsatma yoluyla eserin gerçekliğine katkıda bulunma olmaktan çıkmış; kişi, yer durum hakkında kısa bilgi ya da fikir vermek olmuştur.

Öğretici metinleri ve açıklayıcı denemeleri (essay) özetleme sürecinde ise ana konu çerçevesinde önemli sayılacak bilgiler ile metnin çatısını kuracak nitelikteki önermelerin seçilmesi önem taşır. Önerme, bilindiği gibi, “bir yargıyı anlatan söz; doğru veya yanlış olabilen her söz” anlamına gelmektedir. Çatıyı oluşturacak nitelikteki önermeler ise, başlıkla işaretlenen ana konu çerçevesinde metinde yer alan ve ana konuyla doğrudan ilişkili olan düşünceleri taşıyan önermelerdir. Bu tür metinlerde anlatıma açıklayıcı anlatım biçimi hakimdir.

Teun van Dijk ve Walter Kintsch (1983), bilgilendirici bir metnin anlamlandırılması sürecinde işleyen ve okuru metnin özetine götüren üç aşamalı bir dizi kuraldan söz eder: **1. Seçme ve Silme:** Metnin temel konusuyla doğrudan ilişkiye girmeyen artık yargılar ve tekrarlanan bilgiler eksiltilir. Seçilecek ya da silinecek cümleler belirlenirken, bu cümlelerin metnin odak noktasını oluşturan ana konuyla doğrudan ilişkili olup olmamaları belirleyici olur. **2. Genelleme:** Benzer ve birbirini tamamlayan düşüncelerin üzerinde onları kapsayan bir üst yargıya ulaşılır. **3. Yeniden Kurma:** Birinci ve ikinci aşamada seçilmiş ve genellenmiş önermeler kullanılarak metin yeni bir yorum ve düzenleme içerisinde sunulur. Yorumlama, metinden daha üst bir genelleme çıkarmaktır. Bu da bir metnin anlamlandırılmasındaki son noktadır. Silme betimlemelere, genelleme nedenlemelere, yeniden kurma ise bu nedenlemelere dayalı yorumlara göre yapılır.

Metnin yapısına uygun olarak, düşünce yazıları; düşüncelerin mantıksal ilişkilerini kuran *ne, neden, ne amaçla, nasıl*, vb. soruların yönlendirmesiyle; olaya dayalı kurmaca metinler ise, temel olaylar ile olayların neden-sonuç ilişkisine dayanan olay örgüsüne ulaşmak amacıyla sorulan *olan ne?, sonra ne oldu? neden oldu?* sorularının yönlendirmesi ile özetlenebilir.

Bir metni kuralınca ve doğru özetleyebilme metni anlamış olmanın göstergesi sayılabilir. Özet, en kısa ve net bilgiyi sunarak metin hakkında kısa yoldan fikir sahibi olunmasını sağlar. Bir dizi bilişsel işlem gerektirir. Özetleme sürecinde uyulması gereken bir dizi kural şöyle sıralanabilir:

- Özetleyen kişi önermelerin metindeki sırasını değiştirebilir, bağdaşıklık ögelerinden, özellikle de bağlaçlardan yararlanabilir; ancak dikkat edilmesi gereken nokta, yorumlama sırasında metinde olmayan bir bilgi ya da düşüncenin özetleyen tarafından metne katılmaması, metnin özünün değiştirilmemesidir. Anlatım nesnel, dil kullanımı, özellikle sözcük seçimi kişisel olmalıdır. Yazarın cümlelerinin aynen kullanılmaması tercih edilmelidir.

- “Yazar bu konuyu şöyle açıklıyor.” benzeri üst söylem ifadelerinin kullanılmaması tercih edilmeli, özet doğrudan özet yazarının söylemiyle ifade edilmelidir.

- Geniş zaman kipinin (- r, -maktadır, veya geniş zaman anlamı kazanmış -yor) kullanımı tercih edilmelidir.

- Metnin özümsemesi içerik şemasının görülmüş olmasını gerektirir. Özetlenecek metin, sağlam kurgulanmış ve iyi bir dil-anlatım özelliğine sahip değilse, özetlenmesi de sorunlu olacaktır. Böyle bir durumda herhangi bir dağınıklığı önlemek amacıyla, özetlemeye geçilmeden önce kurgu tekrar gözden geçirilip gerekli düzenleme yapıldıktan sonra özetlemeye geçilmesi yararlı olur.

- Bilgilendirici metinlerde düşüncelerin, yazınsal metinlerde ise olay akışındaki dönüşümlerin gerçekleştiği kesitler saptanmalıdır. Metinde hangi düşüncenin ne ağırlıkta yer aldığı belirlenerek özette de bu anlamda bir denge gözetilmelidir.

- Cümlelerdeki açık adlardan yararlanılarak cümle konusundan paragraf konusuna, oradan da metnin ana konusuna ulaşılmalıdır.

- Temel iletiye odaklanan, paragraflar düzeyindeki yardımcı düşünceler saptanmalıdır. Bu yapılırken alıntı, soru, diyalog, örnek, betimleme benzeri düşüncüyü somutlaştırmak amacıyla kullanılan araçlar elenmelidir. Diğer bir deyişle, seçme-silme ve genelleme işlemleri aracılığıyla, genel yargılara ulaşılmalıdır.

- Yeniden kurma aşamasında özet yazarı tarafından, metin yazarının düşünceleri ele alış sırasında değişiklik yapılabilir; çünkü yeniden kurma genellemelere dayandırılmaktadır. Yani birbiriyle ilişkili iki düşünce genellendiği zaman yeniden kurma ve yorumlama gereği (yorum burada kavrama düzeyindeki bir bilişsel işlem olan çevirme, yani başka biçimde ifade etme anlamında kullanılmıştır.) yerleri değişebilir. Önemli olan düşünceler arasındaki önem ve aşamalılığa sadık kalınmasıdır.

4. Yazınsal Metinlerin Üretimi

Yazarın iletişimsel amacının farklı metin türlerinin doğmasına neden olduğunu belirtmiştik. Doğrudan bilgilendirme amacı taşımayan metinler ilk okunuşta tüketilemeyen özel bir anlam zenginliği sunar ve haz verme, etkileme, şaşırtma gibi etkilerle okumayı zevk kaynağı haline getirir.

Yazınsal nitelikli metinlerin aracı olan dil de aslında yine kullanımdaki dildir. Yazar, eserini biçimlendirirken dilin kendisine sunduğu olanakları kullanır ancak bu tür metinler söz konusu olduğunda bunlarla yetinmez, kendisi birtakım olanaklar yaratır; yeni dilsel düzen, sözcük ve cümleleri seçip eklemlerken kendine özgü bağdaştırmalara, sapmalara başvurur. Yazın dili diye nitelendirilebilecek özel bir dil oluşturur. Okurun sezme gücünü devindirecek bir dil kullanımınıdır bu. Yazınsal metinlerdeki dil birimleri, gerçekte gösterdiklerinden öte şeyler söyledikleri için, bu türlerde, sözcük ve cümlelerin ilk andaki kavrayıştan daha geniş bir anlama ve değerlendirme söz konusudur.

Yazınsal ve kurmacasal olmanın tek ölçütü dil kullanımını değildir. Yazınsal olmanın asıl belirleyicisi iletinin sunuluş biçimidir. Bu tür metinlerin evreni ile gerçek göndergeler evreni bire bir örtüşmez. Ancak, bu durum yazın evrenindeki olay, olgu ve durumların yaşam gerçekliğinden kopukluğu, uzaklığı anlamına gelmez. Bir dolaylama, imgeleme söz konusudur. Başka deyişle roman, öykü, oyun, masal, şiir gibi türleri içeren bu cins yazıların iletisi örtülüdür. Yazar bakış açısını, felsefesini, bu felsefeyle tutarlı iletisini metnin katmanları arasına, derinliklerine yerleştirir. Sözcükler, sözcük öbekleri okurun duyu organlarını devindirecek biçimde kullanılır. Okuru izlenime dayalı bir algılayış içine sokar. Yani anlamsal çok yönlülük taşır ve farklı algılama biçimlerine açıktır. Çünkü her yazınsal metin, gerçekliğin belirli bir

anlam içinde yeniden üretilmesiyle oluşmuştur.

Yazar, bir öykü, şiir ya da roman yazmak üzere yola çıkarken elindeki konu malzemesinden kişisel bir dünya yaratması gerektiğini dikkate almak zorundadır. Bu dünya dış gerçeklik dünyasından tamamen kopuk olmasa da ve aynı gerçekliğe gönderme yapacak biçimde kurgulanacak olsa da amacı doğrultusunda gerçek dünyayı değişime uğratacağının bilincinde olmalıdır yazar. Yazınsal metinlerdeki evrenin kurmaca oluşunun anlamı budur. Bilinçli okur da esere bu beklenti ile yaklaşacaktır.

Anlatı metinleri (kurguya dayalı yazınsal metinler) yazmaya yönelen kişinin, “metin türleri” bölümünde değinilen, anlatıların oluşturuçu öğeleri ve anlatı türünün özelliklerini tanıması gerekir. Ayrıca bu tür eserler üzerine yapılmış çözümlene çalışmalar ve eleştiri yazıları da yazınsal eserlerin değeriendirme ölçütleri konusunda fikir verebilir.

Aynı şekilde şiir yazmak isteyenler için de derin bir dünya bilgisi ve kültürü ile duyuş yeteneğinin yanısıra, şiir dili ve anlatım özellikleri bilgisine ihtiyaç vardır. Şiir yazan kişi dilin hakimidir. Dil, şiir yazmanın aracı değil, neredeyse amacıdır. Şair sözcüklere hükmedendir.

Anlatı türlerinde veya şiirde, şiirsel bir anlatım için, sözcükleri farklı bir anlam düzlemine taşımak, önce temel anlamlarıyla yazıp daha sonra hem sözcük ekonomisine giderek anlatımı yoğunlaştırmak hem de temel anlamlı sözcükleri çağrışımsal ve değişmeceli anlamlı sözcüklerle değıştirerek anlatımın düzeyini ve sanatsal değeriini yükseltmek, bir yöntem olarak benimsenebilir. Örneğın bir sıfat olarak “nankör”ü bulduktan sonra “kedi burcundan” ifadesiyle yer değıştirmek sözün etki gücünü artırabilir.

Şiir Yazma: Dil içinde bir dil olan şiirin, geçmişten bu güne geçirdiği evreleri kapsayacak bir tanım yapılamamıştır.Yapılan tanımların pek çoğu, şiire ilişkin özelliklerden birini ya da birkaçını ortaya koymanın dışında, kapsamlı bir tanım niteliği taşımamaktadır. Her şiir bir bakıma, kendi tanımıyla ortaya çıkar. Bu, biraz da şiirin yapısından kaynaklanan bir şeydir. O, belli bir tanımla sınırlandırılmayacak denli değışkenliğe, özgünlüğe ve özgürlüğe sahiptir. Yine de, şiire ilişkin, Homeros’tan günümüze pek çok şairin tanım niteliğinde sözleri vardır. Örneğın

Homeros şiir için “kanatlı söz” der. Şeyh Galip, şairlerden “Onlar ki kelâma can verirler” diye söz eder. İlhan Berk, şiirin olağanüstülüğünü “Şiir, duvar ustasının elinden kayan tuğlanın yere düşmeyip, boşlukta asılı kalmasıdır.” sözleriyle dile getirir.

Şiir dilsel bir dizgedir. Dolayısıyla, “varlığın evi” olan dil, aynı zamanda şairin de mizacının, kişiliğinin, ta kendisidir. Eskiler bunu “üslûbu beyân, aynıyle insan” biçiminde ifade etmişlerdir.

Dil düz yazıda araç işlevi görürken, şiirde amaç olarak çıkar karşımıza. Örneğin, “**Adam doğuştan kördür.**” cümlesi bir olguyu açıklar ve o olguya ilişkin bilgi aktarırken, “Bahar geliyor; ne yazık ki ben onu asla göremeyeceğim.” sözü duyularımızı harekete geçiren, çağrışım zenginliği taşıyan imgesel bir ifadedir.

*“şimdi uykulardasın belki
gecenden geçemiyorum
hep kırılıp dağılıyorum
nasıl da istiyorum bir bilsen
bir bardak su gibi
başucunda olmayı” (Arif Ay)*

Yukarıdaki şiirde şair, “bir bardak su” sözüyle salt bir sevgiyi ve sevgiliye yakınlığı çağrıştıran imgesel bir yapı oluşturur.

Şiir yazmak öğretilir mi? Şair **Arif Ay**, bu soruyu şöyle yanıtlıyor:

“Şair olmak için yeteneğin ön koşul olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Ne ki, tek başına yetenek şair olmak için yeterli değildir. Sahip olunan yeteneğe işlerlik kazandıracak, onu verimli kılacak sanat eğitimine ihtiyaç vardır. Tüm sanatlarda olduğu gibi, şiir sanatının da inceliklerini öğrenmek için eğitim şarttır. Diğer sanat dallarının, örneğin; resmin, müziğin, sahne sanatlarının okulları vardır. Oysa şiir sanatının okulu yoktur. Bu sanatın bir okulundan söz edilecekse, o da tüm edebiyat ürünleridir. Öncelikle usta şairlerin kitapları, edebiyat tarihi, dönemler-akımlar vb. Çok kapsamlı bir okumayla dil zenginliğine ve onu kullanma

becerisine sahip olmak, şiir yazmanın temel koşullarından biridir. Sözcüklerin büyüğü dünyasına girmeden ve onların anlam, ses, çağrışım zenginliklerine sahip olmadan şiir yazılamaz. Şiir az sözcükle çok şey ifade eden bir söz sanatıdır. İsteyen herkes şiir yazabilir; ama şiirin inceliklerini bilmek gerekir. Örneğin en iyi isyan şiiri içinde isyan sözcüğü geçmeyen şiirdir.

Dilbilimciler nesneyle o nesneye ad olan sözcüğü birbirinden ayırırlar ve şu örneği verirler: Köpek ısırır; ama köpek sözcüğü ısırmaz. Şairler bu anlayışın karşısındadırlar. Onlar şiirlerindeki her sözcüğe âdeta bir can verirler ve sözün etki gücünü ustaca kullanırlar. Bu ustalığı ortaya koyan şairlerin bu yüzden başı hep derde girmiştir.”

Şiir, sözcüklerle biçimler ve anlamlar kurma sanatıdır. Bu nedenle onların dünyasına hakim olmak, onların bileşimlerinden doğacak olanakları tanımak gerekir. İşlenmemiş durumdaki, gücül (potansiyel) anlam olanakları taşıyan sözcükler, kullanımındaki bu güçle rafine hale getirilir sanki. Şairin amacı düşüncelere ve duygulara sözcükler aracılığıyla ruh ve yaşam vermektir ki bu da kurallar ve kuramsal bilgileri aşan uzun ve yoğun bir çabanın ürünü olabilir ancak. Montaigne: “Şiirin orta hallisi veya kötüsü için kurallar, ustalıklar bir ölçü olabilir. Ama iyisi, yükseği, harikuladesi aklın kurallarını aşar. Onun güzelliğini tam ve sağlam olarak görenler, bir şimşegin ihtişamına benzer bir parıltı görmeye kalırlar. Büyük şiir muhakememizi tatmin etmez, allak bullak eder.”

Anlaşılabacağı üzere, şiir yazma konusunda doğrudan bir formül ya da yönerge vermek mümkün değildir. Ancak önce şiirin izleği (tema) belirlenerek -ki bu şair için çoğu zaman bir planlı eylem değil bir esindir- sözcüklerin temel anlamlarıyla, sade bir metinle çatı kurulduktan sonra ikincil bir işlem olarak (araştırma makaleleri ve öğretici metinler dışında kalan diğer metinler için de geçerlidir), “daha etkili, vurucu ve özgün nasıl anlatılabilir?” sorusunun yanıtını aramak bir yol olabilir. Şiire ilişkin bilgiler ve şiir diline özgü özellikler olarak; sözcük kullanımında ekonomik davranma yani anlatım yoğunluğu, özgürlük yaratma ve beklenmeyeni gerçekleştirme amacıyla dilde biçimsel ve anlamsal sapmalar, imge yaratma, metinler arası ilişki, vb. bu aşamada yaşama geçirilebilir.

Öykü ve Roman Yazma: Olayları, durumları ve kişi özelliklerini ele alışlarındaki, dolayısıyla da oylumlarındaki (hacim) farklılığa rağmen kurguya dayalı oluşları ve oluşturuçu ögelerin aynılığı nedeniyle önemli benzerlik gösterir öykü ile roman. İyi okur, sonra ne olmuş (öykü) ile değil, “neden olmuş” (olay örgüsü) ile ilgilendiğı için, roman ya da öykü yazarken öncelikle olay örgüsünün sağlam kurulmasına özen gösterilmelidir.

Şiirde olduğu gibi öykü yazma konusunda da doğrudan bir formül ya da yönerge vermek mümkün değildir. Bu nedenle sınıfta yapılacak şiir ve öykü çözümlenmeleri aracılığıyla ve her iki türe ait ölçütlerin sezdirilmesi yoluyla öğrenciler konu hakkında bilgi sahibi yapılabilir ve yazmaya özendirilebilir.

Bu çözümlenmeler yoluyla, bir öykünün nasıl oluştuğı; yani olay akışının nasıl sağlandığı, kurmaca olduğu halde gerçeklik duygusunun nasıl yaratıldığı, onu oluşturan ögelerin neler olduğu ve nasıl ilişkilendiğı öğretiler. Ayrıca, bir eseri başarılı ya da başarısız bulmamızdaki nedenleri sorgulamaya çalışarak o esere yaklaşmanın ve çok sayıda şiir, öykü, roman eleştirisi okumanın, öykü yazmak isteyenler için yol gösterici olacağı konusunda öğrenciler ikna edilebilir. Roman yazmak isteyenler için ise şöylesi bir anımsatma yararlı olabilir: Yazarlar, çoğu zaman yazma sürecinde iradeleri dışında planlarından saptıklarını söyleseler ve romanlarının kendilerini yazdırdığı, karakterlerinin bir süre sonra kendilerini yönettiğı gibi değerlendirmeler yapsalar da bilgilendirici metinlerde olduğu gibi kurgunun genel çerçevesinin önceden çizilmesi, yani başlamadan önce planlanması, romanda bütünlüğün sağlanmasına ve yazma sürecinin kolaylaşmasına katkıda bulunur.

H. SÖZLÜ ANLATIM

Dr. Tülay Kuzu

İnsan, toplumsallaşma sürecinde kendini anlatabilmek, başkalarını anlayabilmek ve ilişkilerini düzenleyebilmek için bu konuda yetersiz kalan işaret dilinin dışında bir sisteme ihtiyaç duymuş ve dil denilen aracı var etmiştir. “İnsanlar konuşarak anlaşır, ...” deyişinde ifadesini bulduğu üzere, insan olmanın ayırıcı ve üstün kılıcı özelliği olarak kabul edilmiştir konuşma. İletişimde yazının devreye girmesi ise binyıllar sonra gerçekleşmiştir. Söz, yazının bulunuşundan sonra da değerini korumuştur.

Bu kadar önemli bir işleve sahip olan bu iletişim kanalının gereğince ve yeterince kullanılmasının önemi de açıktır. İnsanlar arasındaki yabancılaşın, uzlaşmazlıkların ve iletişimsizliğin kaynağındaki nedenler arasında insan yapısı, psikolojisi kadar konuşma kusurlarının da yeri olsa gerektir. Yeterince açık olmayan, amacına hizmet etmeyen, hedef kişisini veya kitlesini dikkate almayan, gözetmeyen bir konuşma işlevsiz ve etkisiz kalacaktır.

1. Konuşma Nedir?

Konuşma, insanın evrimleşmesindeki en önemli aşamadır belki. Sesini keşfeden insanoğlu onu çeşitli kademelerde boğumlayıp, oluşturduğu hece ve sözcüklere anlamlar yükleyip uzlaşmış; düşünce, hayal, duygu, izlenim ve tasarılarını anlatma gereksiniminin aracı kılmıştır, “İnsan alet yapan hayvandır.” deyişine uygun şekilde.

Konuşma, anlatıma konu olacak duygu, düşünce, yaşantı, gözlem vb. malzemenin sözle aktarılması edimidir. Bir diğer deyişle, insanlar arasında etkileşimi sağlayan bir anlatım etkinliğidir. Anlatma eyleminin iki tarafından biri konuşan diğeri de dinleyendir. Dolayısıyla, hazırlıklı ya da hazırlıksız her türlü konuşmanın düzenlenmesinde, dikkate alınması gereken bir diğer etken de dinleyicidir.

Güzel ve etkili konuşma denilince, yalnızca doğru sesletim ve vurgu gibi, daha çok biçimle ilgili unsurları anlamak bir yanılgıdır. Konuşma içeriğinin şemasını oluşturan, özellikle konuşmaya özgü bazı dilsel yapıların, üst söylem ifadelerinin ve beden dilinin doğru, yerinde ve yeterince kullanılması gerekliliğini genelde ikinci plana atılmaktadır.

Çoğunlukla da yazma becerisinde olduğu gibi bunun bir yetenek olduğuna kendimizi inandırmayı tercih ederiz. Oysa, Bryan'ın "İyi konuşabilme yeteneği, Tanrı vergisi olmaktan çok çalışmakla elde edilen bir ergidir." sözleriyle de belirttiği gibi; konuşmanın önemli ölçüde, bilgi, birikim, deneyim ve özen ile kazanılabilecek bir beceri olduğunu kabul etmek durumundayız. Örneğin, topluluk önünde konuşmaya alışkın kişiler, bu deneyimin sağladığı özgüvenin de katkısıyla daha da etkili konuşmacılar olurlar zamanla.

Sözlü ya da yazılı her tür anlatımda anlatanın (yazan veya konuşan) amacının çoğu zaman kendi doğrularını okuyan ya da dinleyenlere aktarırken, aslında onlarda bir düşünce, davranış, tutum değişikliği yaratmak olduğu yazılı anlatım bölümümde belirtilmişti. Yalnız kendisi için yazdığını söyleyen az sayıda yazar dışında -ki onlar da yazdıklarını yayımlamaktadır- her anlatan kişi, gerçekte birilerinin bilincine ya da duygularına ulaşmayı hedeflemektir. Anlatanın toplumsal sorumluluk bilincinde ya da sanatın bireyselliği yaklaşımına uygun davranması bu gerçeği değiştirmemektedir.

Konuşma, toplumsal yaşamda ve günlük yaşantıda, yazıdan daha yaşamsal bir öneme sahiptir. Ekonomiyi ve ülke siyasetini yönetenler amaçlarına ulaşmak ve bireyleri etkilemek için konuşmadan yararlanırlar en çok. İş yerlerinde ve öğretim ortamlarında yoğun olarak başvurulan iletişim biçimi de yine daha çok konuşmadır. Her konuşanın konuşma eylemini gerçekleştirebilmesi için bir muhatabın, yani dinleyenin gerekliliği, doğal olarak sosyalleşmeyi de mümkün kılmaktadır.

Konuşma, sözlü olarak metin üretme eylemidir. Anlatıcının amacına ulaşabilmesi için, bazı alt becerileri kazanması, bir dizi kuralı bilmesi ve yaşama geçirmesi, ayrıca özdenetimini güçlendirmesi gerekir. Bu kurallar, sonraki maddelerde açıklanacağı üzere, günlük hazırlıksız konuşmalar ile hazırlıklı konuşmalar açısından bazı benzerlikler ve farklar içermektedir.

1.1. Konuşma Metninin Yapısal Özellikleri

Konuşma metninin, özellikle hazırlıklı konuşma metninin, yapı özellikleri Metin Yapısı ve Metin Üretimi bölümlerinde ayrıntılı olarak açıklamaya çalıştığımız evreleri gerçekleştirmeyi gerektirmektedir. Bu

özellikler özetle şöyle açıklanabilir:

“Sözlü iletişimde, doğal konuşma dışında kalan diğer tüm etkileşim biçimlerinde, planlı konuşmanın temel ilkelerine başvurulabilir. Bu içerik şemasına dayanan tüm metinler planlıdır. Planlı konuşmada, metin üretiminin genel evrelerine yönelik düzenlemeler yapılır.

Konuşma metni hazırlama sürecinde, yazılı metin hazırlama sürecinde yer alan; amacın saptanması, söylem tasarımının yapılması, düşünceleri oluşturma, kavram ağını kurarak içerik şemasına son biçimini verme, dilsel gösterenleri seçme ve metin düzeyinde dilsel kodlamaya geçiş evreleri vardır. Yalnız, bu süreçteki son evrede -önceki evrelerde oluşan içerik şemasını ve biçimsel şemayı yansıtmak üzere- sözlü metin üretilir.

Planlı konuşmada, metninde hangi konunun ele alındığını gösteren kavram ağı, daha çok kurulan gönderimsel ilişkilerle belirginleştirilir. Metinde sergilenecek gönderim ilişkileri daha çok artgönderimsel olarak düzenlenir. Öngönderimsel ve metindışı gönderim düzenlemeleri ise üslûp yaratmak amacıyla, gerekirse kullanılır. Gönderimsel ilişkilerdeki bulanıklık metin yapısını bozar.

Konuşma sürecinde, sözlü iletişimin doğası gereği metin üreticisi bağlamla çevrelendiği için sözlü olarak üretilen metinler eksiltme ve değiştirmeye daha elverişlidir.

Planlı konuşmalarda, metindeki konu gelişiminin belirginleştirilmesi, konuşmanın iletisinin alıcıya ulaştırılmasında belirleyici bir etkidir. Metinde konu gelişimi dilsel araçlar yoluyla işaretlenir.

Doğal konuşmadaki durumun tersine, planlı konuşmada, dinleme ve anlamlandırma sürecini olumlu yönde etkileyecek biçimde bağlaçların kullanım sıklığı artar. Planlı konuşma, yanlış anlamaya ya da çok anlamlılığa yol açmayacak biçimde düzenlendiği için, metin üreticisi metnindeki tutarlılığı bağlaçları kullanarak açık duruma getirmeyi seçer.

Konuşmada, sözcüksel bağdaşıklık sıkça kullanılan bir bağdaşıklık düzenlemesidir. Planlı konuşmada, örneğin teknik bir konuda verilen bir seminerde üstterim, altanlamlılık ilişkisi içeren sözcüklerin kullanımına dayanan sözcüksel bağdaşıklık daha çok görülür.

Konuşmanın yapısına yönelik beklentiler hem dizge öğeleri olarak adlandırılan içsel özelliklere, hem de kültüre ve toplumsal katmana göre değişiklik gösteren dışsal özelliklere göre belirginleşmektedir.

İçsel özelliklere yönelik beklentiler;

- İletinin iki yönlü aktarımı ve algılanması,
- İletinin algılandığını vurgulayan sözsüz dönüt eylemlerinin kullanılması,
- İletinin sona erdiğini vurgulayan belirtilerin kullanılması,
- Başka konuşucunun konuşma hakkını elde ettiğine yönelik belirtilerin kullanılması,
- Yanıtların bilgi verici nitelikte olması,
- Bağlantılı ve anlaşılır olmasıdır.

Dışsal özelliklere yönelik beklentiler ise aşağıda belli başlıları belirtilen konularda ortaya çıkan toplumsal uzlaşmalara dayanmaktadır:

- hangi durumda kimin konuşup kimin konuşmayacağı,
- ne zaman konuşulacağı,
- ne zaman susulacağı,
- kimin kiminle konuşacağı,
- değişik konum ve rollerdeki insanlarla nasıl konuşulacağı,
- hangi durumda, hangi dildışı davranışların uygun olduğu,
- konuşma sırasının nasıl düzenlendiği,
- nasıl rica edileceği, öneride bulunulacağı, emir verileceği vb.

Konuşma sürecinde, konuşmanın hem içsel özelliklerine, hem de dışsal özelliklerine yönelik beklentiler belirleyici olmaktadır.” (Keçik ve Uzun 2001)

2. Konuşma Kuralları

Günlük yaşantı, iş yaşantısı ve sosyal yaşantımızda, ilk kez karşılaştığımız insanlar hakkındaki ilk izlenimlerimiz fizikî özellikleri, giyimleri ve beden dillerinin bize sunduklarıyla sınırlı kalır. Oysa insana asıl kişiliğini ve kimliğini veren özellikler büyük ölçüde konuşma ile ortaya çıkar. Kişileri uzun bir zaman diliminde davranışları üzerinden

değerlendirmek en etkili ve sağlıklı yol olsa da çoğu durumda yeterli zamanımız yoktur bunun için. Bu nedenle de böyle durumlarda bilginin, birikimin, sağlam düşünme ve akıl yürütme becerisinin görgü ve nezaketin yansıdığı alan olan konuşmadan yararlanırız. Yani bir yandan bize iletişim içinde olduğumuz kişilerle ilgili veri kaynağı olurken, diğer yandan bizi ele veren olmaktadır konuşma.

Güzel konuşmanın bir sanat olduğu söylenir. Bu düşünce aynı zamanda konuşmanın birtakım incelikleri olduğu anlamına gelmektedir. Güzel konuşmasını bilen kişilerin bir etkileycilikleri vardır ve hoş sohbet dediğimiz bu insanlar, sohbetleri ile çevrelerindeki kişileri kendilerine bağlarlar. Karşılaştığında uzaklaşmak istenen bu beceriden yoksun insanların aksine, sohbet ortamlarına özellikle çağırılırlar. Bu özelliklerinin altında; uyumlu, sakin, olaylara ve durumlara soğukkanlı ve iyimser yaklaşan bir kişiliğe sahip olmanın yanı sıra konuşmanın kurallarını ve inceliklerini sezinlemiş ve özümsemiş olmaları vardır.

2.1. Etkin Bir Konuşmadan Beklentiler

Yapacağımız bir konuşmanın hazırlık sürecinde, yani konuşmayı tasarlarırken, aşağıdaki konuşma özelliklerini dikkate almamız konuşmanın etkinliği açısından önemlidir. Bunlar, aynı zamanda, dinlediğimiz bir konuşmayı değerlendirip eleştirebilmemiz açısından da ölçüt oluşturabilecek özelliklerdir. Etkin bir konuşmadan, dolayısıyla da konuşmacıdan beklentileri yansıtacak başlıca özellikler şunlardır:

Bir amaca yönelik olma: Konuşmacının belirli amaca yönelmesi, dinleyici üzerinde bırakmak istediği etkiyi önceden tasarlaması ve belirginleştirmesi demektir. Amacımız, duyulara ya da bilince seslenmek şeklinde farklılaşabilir. Bilince seslenirken; öğretmek, bilgi aktarmak, dinleyenleri bir inceleme, deney ya da araştırmanın bulguları üzerinden aydınlatmak, görüşümüzü kabul ettirmek, ikna etmek veya yalnızca düşünmeye yöneltip özgür iradesiyle kendi görüşlerini oluşturmasını sağlamak olabilir. Bilgilendirmeye yönelik bir konuşmada amaç genellikle, dinleyiciyi ele aldığımız konuda sahip olduğumuz ve doğruluğuna inandığımız iletimize yöneltmektir. Konuşma süresince, bu amaca sadık kalmak, ondan uzaklaşıp uzaklaşmadığımızı denetlemek konuşmamızın işlevini yerine getirmesini sağlayacaktır.

Söylemin iletişim ortamına uygunluğu: Her konuşmanın içinde sunulduğu bir iletişim ortamı vardır. Bu ortam evimiz ya da işyerimiz, konuşmanın bir televizyon kanalı aracılığıyla ulaşacağı diğer ortamlar, öğretim ortamında bir ders, bir konferans veya bir seçim alanı vb. olabilir. Aynı şekilde, iletimizi ulaştıracağımız bu ortamlarda ulaşmaya ve etki etmeye çalıştığımız bir hedef kitlemiz vardır. Bunlar, söz konusu ortamlara uygun olarak öğrenciler, ev hanımları, akademisyenler, seçmenler veya söyleşme gereksinimi içindeki eş, dost, arkadaştır. Hitap edeceğimiz kişilerin yaşı, cinsiyeti, sosyal statüsü, kültür alt yapısı, bilinç düzeyi ve meslekleri gibi etkenler, konuşmamızın içeriği ile dil-anlatım özelliğinin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Bu kişilerin konuşmamızla ilgili beklentileri ve gereksinimleri ile konuşmacı olarak bizi nasıl konumlandıkları da konuşmanın hazırlık aşamasında dikkate alınması gereken konulardır. Örneğin konuşmacı olarak çağrıldığımız bir üniversitede, hitap edeceğimiz kişiler öğrenciler ve öğretim elemanlarıdır. Diğer tarafta, diyelim ki bu konferanstaki konu üzerine, çoğunlukla ev hanımlarının izlediği, televizyondaki bir sabah programında yapacağımız konuşma, hem içerik ve bilgi düzeyi hem de üslup özelliği açısından farklı olmak durumundadır.

Konunun geçerliliği ve ilginçliği: Sözlü ya da yazılı, bir metinde konu, metin için araç olmakla birlikte, onun büyük çoğunluğun ilgisini çekebilecek nitelikte olması, dinlenir olması açısından belirleyicidir. Hepimiz bir konferans, bir sunum, bir söyleşi ya da bir tartışma programının, konusunu bilmek isteriz önce. Yaşama geçirebileceğimiz bilgiler içerecek, meraklarımızı giderecek ve ilgi alanımıza giren konulara yakınlık duyarız. Üzerinde söz söylenebilecek sınırsız sayıda konu vardır. Bunlardan ancak bazıları herkesin ilgisini çekecek konulardır. Tüm insanlığı ilgilendiren evrensel değerlerle ilgili konular, ülke sorunları, güncel olaylar vb. Seçilen konunun niteliği ayrıca, konuşmanın düzeyinin belirlenmesinde de önemli rol oynar. Konuşmacı açısından baktığımızda da konunun, konuşmacının ilgi duyduğu ve inandığı bir konu olması, istek ve inançla hazırlanmasını ve yine coşku ve inançla sunmasını sağlar. Konunun ilgi çekici olması, sunulacak kitlenin meslekleri, sosyo-kültürel durumları vb. ile ilgilidir.

İletinin görünürlüğü: Bir konuşmanın anlaşılabilirliği; iletisinin odaklanmasına, tüm söylenenlerin savunulan düşünce ile ilişkili kılınmasına, düşünceyi gerekçelendirmek amacıyla kullanılan söz yapılarının, temellendirilmeye çalışılan düşüncenin özelliğine uygun olarak seçilmesine bağlıdır. Konuşmacı, ileri sürdüğü her düşüncenin temel düşünce ile ilişkili olup olmadığını denetlemelidir. Konuşmanın sonunda dinleyenlerin, konuşmacının ele aldığı konudaki düşüncelerini bir-iki cümleyle net bir şekilde söyleyebiliyor olması ve dinleyenlerin çoğunun aynı çıkarımı yapabilmiş olması, konuşmacının amacına ulaştığını, yani iletisini berraklaştırabildiğini gösterir.

Bütünlüklü olma: Konuşmacının yaptığı işi, dolayısıyla dinleyicisini önemseydiğini, onlara saygı duyduğunu hissettiren bazı sunum özellikleri vardır. Bunların başında konuşmaya; konuşmanın amacını, konusunu, konunun seçilme nedenini, içeriğini açıklama ile başlamak gelir. Bunu, konuşmayı belirli bir mantık akışı içerisinde, düşünceleri tutarlı bir şekilde ilişkilendirerek sürdürmek izler. Sonunda da söylenenlerin özetlenerek iletinin açıkça sunulması metnin bütünlüğü açısından önemlidir. Bütünlük ise konuşmanın başarısındaki başat ögedir. Bir konuşmacının iletisini dinleyenlere ulaştırması, onları ikna ederek düşünce ve tutum değişikliği yaratması, planlı bir sunuşla gerçekleşecek bütünlüklü bir konuşma ile sağlanabilir.

Bilgi değeri taşıma ve nesnel olma: İçerik ve biçim birbirinin tamamlayıcısıdır. Ne kadar etkili ve ilginç yöntemler kullanırsak kullanalım, ne kadar etkileyici bir üslûba sahip olursak olalım, dinleyici bildiği şeyleri tekrar duymaktan hoşnut olmayacaktır. Konuşma; konu ile ilgili ciddi bir bilgi birikimi ve donanımın üzerine kurulduğunda, dinleyici ortamdan yeni bilgiler kazanarak ayrıldığında ancak, gerçekten etkili ve yararlı olacaktır. Yalnız kuramsal bilgi aktarmak da yeterli olmayacak - konuşmanın görsel ve işitsel simgelerle oluşturulan bir iletişim kanalı oluşu nedeniyle- bilginin dinleyici tarafından yapılandırılabilmesi, yani kalıcı olabilmesi için fotoğraf, resim, grafik, tablo vb. araç-gereçten yararlanmak gerekecektir. Bunlar, hem düşünceyi somutlaştıracak hem de konuşmayı tekdüzelikten kurtaracaktır. Bu özelliklere sahip bir sunumun konusu bilinen bir konu da olsa; nesnel verilerle pekişen, güvenilirliği yüksek bir sunuş olacağı için dinleyiciye sıkıcı gelmeyecektir.

Anlam ayırıcı ve iletişimi destekleyici öğeleri etkili kullanma:

Konuşmanın da bir ruhu olduğundan söz etmek yanlış olmayacaktır. Ona bu değeri katan öğelerin başında, ses yüksekliğinin ortamın gereklerine uygun olarak kullanılması gelir. Bağırarak konuşan bir konuşmacı ne kadar rahatsız edici ise, çok alçak sesle konuşan konuşmacı da o derece yorucudur. İnsan sesinin geniş olanakları kullanılarak sözcüklere duygu yükü verilmesi, anlatımımızı zenginleştirir. Sözcüklerin ses değerlerinin tam olarak verilmesi, Türkçenin ses özelliklerine uygun olarak doğru sesletilmesi; vurgu, ton, durak dediğimiz anlam ayırıcı öğelerin doğru kullanılması, yüz ve el hareketlerinin uygun ve ölçülü kullanılması, göz temasının kurulması gibi özellikler, konuşmanın canlılığı ve etkinliği açısından son derece işlevseldir.

Özgünlük ve üslûp özelliği: Üslûp, kişiye özgü, onu diğerlerinden farklı kılan; duyuş, görüş, anlayış, anlatış özelliği olarak tanımlanabilir. Onu oluşturan temel unsur sözcük seçimidir. Sözcükler konuşmanın temel aracıdır. Örneğin; amacımıza uygun olarak, terim anlamlı sözcükleri ya da duygu değeri ve çağrışım gücü yüksek sözcükleri daha yoğun kullanmak bir üslûp özelliği sayılabilir. Üslûp özelliği yaratan yalnız sözcük seçimi değildir. Kısa, yoğun, işlek cümleler kurmak ve bunları ilişkilendirme biçimimiz de bir üslûp özelliği olarak, anlatımın etkinliğini belirleyecek diğer bir unsurdur.

Süreye ve dinleyicilere saygılı olma: Bilgi çağı diye tanımlanan günümüzde, insanların beklentilerinin artmasına koşut olarak zamanları değer kazanmıştır. Herkes, yaşamını çok yoğun ve hızlı bir tempoda sürdürmektedir. Zamana saygılı olmak; hazırlıklı konuşma bağlamında da belirlenen sunuş süresine bağlı kalmak, önemli bir kişilik özelliği haline gelmiştir. İyi bir konuşmadan beklenen sınırlanan süre içerisinde tamamlanmış olmasıdır. Bu, bir kişilik konuşmalarda dinleyenlere, toplu konuşmalarda ise hem dinleyenlere hem de diğer konuşmacılara saygılı olma anlamı taşımaktadır. Kürsüde olmak üstünlük ya da ayrıcalıklı olmak anlamına gelmediği için, konuşmacının 2.1. maddesinde açıkladığımız etkin konuşmacıdan beklenen tüm diğer nezaket kurallarına uyması da beklentiler arasındadır.

İlgiyi Canlı Tutma: Konuşmanın etkinliği ve başarısı kısa vadede dinleyenlerin tepkileri üzerinden ölçülebilir. Dinleyenlerin bedenindeki canlılık, hafif öne doğru abanma, mimiklerinin etkinliği, soru ifadesi taşıyan bakışlar, ilginin canlı kaldığının göstergeleri sayılabilir. İlginin devamı ve merakın sürdürülmesi, dinleyenlerin konuşmanın içine çekilmesi ile sağlanabilir. Örneğin; konuyu güncel olaylarla ilişkilendirme; anlatıma ölçülü mizah katma; politika, magazin, yazılı ve görsel basına göndermeler yaparak yaşanan çelişkileri kara mizah örnekleri ile sunma vb. bu konuda yardımcı olabilecek anlatım öğeleridir.

Olumlu Etki Bırakma: Goethe “İnsan ancak sevdiğinden bir şey öğrenir.” der. Doğrudan bir kesimi veya onların dünya görüşlerini hedef alan saldırgan bir konuşma, yalnız muhatabını kırarak ona zarar vermekle kalmayacak, iletişim kanalını kapatarak konuşmacının da amacına ulaşmasına engel olacaktır. Çünkü böyle bir durumda konuşanın ne söylediğinden çok nasıl söylediği ön plana çıkacak, dinleyen kişi/kişiler savunmaya geçecek, tartışma atışmaya dönüşecektir. Ulaştırılmak istenen ileti ikinci planda kalacaktır. Hilmi Yavuz, Tartışma Geleneği başlıklı denemesinde tartışma anlayışımızla ilgili görüşlerini şöyle ifade eder: “Biz atışma geleneğini alıp, tartışmaya uygulamışız. Bilgi üretiminden çok, bilgi gösterisini, eski deyimle malûmatfuruşluğu: sistemli düşünce temellendirmesi yerine, ince zekâ ya da kaba sövgü gösterisini, tartışmanın temel kuralı yapmışız. Aslına bakarsanız, bilgi gösterişçiliğinin, zekâ tafrası satmanın ya da sövgü becerisinin ağırbaşlı bir tartışmada bile, belirli ölçüler içinde kalmak koşuluyla, bir yeri olması gerekir. Ama aslolan, neyin nasıl söylendiği değil de, ne söylendiği olunca, işin seyirlik ya da yarışmacılık yanı çok arkalarda kalır. Bizde ise tartışmalarda arkalarda kalması gereken, öne çıkıyor. Rakibimizi nasıl etsek de kündeğe getirsek diye düşünmekten, sistemli bir düşün üretimine, kaba deyimle boş veriyoruz! Bizdeki tartışmalara bakınız; hep malumatfuruşluk, zekâ tafrası, ya da sövgü becerisidir öne çıkan...”

Konuşmanın olumlu bir etki bırakması, diğer bir deyişle amacını gerçekleştirmesi, yıkıcı değil, yapıcı olmasına bağlıdır. Yapıcı olması ise, dinleyicinin düşüncelerini, kanılarını, değer yargılarını ve bakış açısını olumlu yönde değiştirmesi anlamına gelir. Bunun için hitap ettiğimiz kişilerin önce duyularına, sonra bilincine ulaşmak iyi bir yol olabilir.

Ancak bu duygu sömürsü yapmak ya da samimiyetsiz olmak anlamına gelmemelidir. Nazik, saygılı ve sorumluluk sahibi konuşmacı izlenimi bırakmak, tutumlarımızla öncelikle dinleyicide güven yaratmak, sözümüzü dinletmek açısından etkili olacaktır. Dinleyicimizde düşünce ve tutum değişikliği yaratmak her şeyden önce buna bağlı görünmektedir.

Etkili bir konuşmanın dayandığı temel ilkelerdir bunlar. Bir konuşmanın başarısı ile ilgili kararı, bu ilkelere uyup uymadıklarını değerlendirerek verebiliriz. Ya da kendi konuşmamızı bu ilkeler doğrultusunda planlayıp, bittikten sonra da bu ilkelere uygunluğu açısından değerlendirebiliriz. Bu ilkeleri kendi konuşmalarımıza uygulamaya çalışmak, bunlara ne ölçüde uyup uymadığımızı araştırmak, konuşma becerimizin gelişmesine önemli katkı sağlayacaktır. Her becerinin olduğu gibi konuşmanın da uzun deneyimler sonucunda elde edilen kurallarını, farkındalıkla ve özenle uygularsak sözü dinlenen, etkili konuşmacılar haline gelebiliriz.

2.2. Konuşmada Başarı ve Etkin Konuşmacı

Başarılı bir konuşma her şeyden önce amacına ulaşmış bir konuşmadır. Her metin üreticisinin amacının, büyük ölçüde, değindiği ve işlemek üzere ele aldığı konu ile ilgili olarak iletmek istediği temel düşüncesini alıcısına ulaştırmak, ulaştırmakla da kalmayıp okur ya da dinleyicisinde kendi görüşü doğrultusunda bir görüş ve tutum değişikliği yaratmak olduğunu yazılı anlatımla ilgili bölümde belirtmiştik. Genel hatlarıyla aşağıda sayacağımız kurallara ve davranışlara uygun olarak gerçekleştirilmiş bir konuşma, konuşanın bu amacına ulaşmasını, dolayısıyla başarılı olmasını sağlayacaktır.

- Doğru ve yeterli bilgi, zengin bir içerik,
- Anlamsal bütünlük, tutarlılık,
- İlgi çekici, içtenlikli, yaratıcı, özgün bir anlatım (üslûp),
- Yanlızsız ve etkili bir dil kullanımı,
- Konuşma kurallarının inceliklerini ve gereklerini (doğru sesletim, vurgu, tonlama, beden dili, göz teması vb.) yerine getirme ve konuşma geleneklerine bağlı kalma.

Kurt TUCHOLSKY, iyi ve kötü konuşmacıdan, dolayısıyla konuşmadan beklenenleri, tersinden bir söylem ve ince alayla şöyle dile getirir:

KÖTÜ BİR KONUŞMACI OLMAK İSTEYENE ÖĞÜTLER

Söze asla baştan başlama, daima başlangıçtan beş kilometre öteden gir! Mesela şöyle: “Bayanlar, baylar! Bu akşamki konuyu ele almadan önce, izninizle kısaca...”

Burada güzel bir başlangıç için gerekli her şeyi buluyorsun: kuru bir hitap, başlangıçtan önceki başlangıç, konuşmak ve ne söylemek istediğinin duyurusu, her şeyden önemlisi de, “kısaca” kelimesi. Böylece bir an içinde dinleyicilerin gönüllerini ve kulaklarını fethedebilirsin!

Çünkü; dinleyiciler, konuşmanın ağır bir takrir gibi kafalarına inmesinden, kendilerini söyleyeceğin, söylediğin, söylemekte olduğun şeylerle tehdit etmeden son derece hoşlanırlar. Her şey güzelce çapraşık olmalıdır.

Asla serbest konuşma! Bu, tedirginlik yaratır. En iyisi, konuşmayı kağıttan okumandır. Bu şaşmaz ve güvenilir bir yöntemdir; ayrıca konuşmacının her çeyrek cümleden sonra başını kaldırıp, dinleyicilerin hâlâ yerlerinde oturup oturmadıklarını şüpheyle incelesi de herkesi sevince boğar.

Sana dostça tavsiye edileni dinlemek istemiyor ve ne pahasına olursa olsun konuşmakta ısrar ediyorsun demek! Seni acemi çaylak! Seni gülünç Cicero taklitçisi! Hiç olmazsa bu bizim profesyonel konuşmalarımızı, politikacılarımızı örnek al! Onların hiç serbest konuştuğunu duydun mu! Adamlar, kürsüdeki birine ne zaman laf atacaklarını bile önceden evlerinde yazıyor muhakkak!... Evet, gene de serbest konuşmak zorundaysan:

Yazdığın gibi konuş! Nasıl yazdığını da çok iyi bilirim.

Uzun, çok uzun cümlelerle konuş! Çocukların varlığına rağmen öylesine aradığın huzur ve sükunete sahip bulunduğun evinde hazırlanırken nasıl sonuçlanacağını sadece kendinin pek iyi bildiğin yan cümlecikleri iç içe girmiş upuzun cümleler kur ki, koltuğunda sabırsızca kıvranıp hayal dünyasında dolaşan dinleyici, kendisini eskiden büyük bir zevkle uyukladığı dersanelerden birinde zannedip böyle bitmek bilmeyen lafların sonunu beklesin... Evet, işte sana güzel bir örnek verdim. Sen de böyle konuşmalısın.

Daima eski Roma'dan söze başla ve ne hakkında konuşursan konuş, her zaman konunun tarihi temellerini ele alıp incele! Bu sadece bizde böyle değil –gözlük taşıyan herkes yapıyor bunu. Bir keresinde Sorbonne Üniversitesinde bir Çinli öğrencinin konferansını dinlemiştim. Gayet güzel akıcı bir Fransızca ile konuşuyordu. Fakat herkesi neşelendirecek biçimde, şöyle başlamıştı sözlerine: “İzninizle önce size vatanım Çin’de, İsa’nın doğumundan önceki 2000 yılından bu yana vuku bulan değişiklikleri kısaca anlatarak” dinleyiciler gülüşmeye başladığında hayretle bakakalmıştı.

Sen de böyle yapmalısın! Çok haklısın! Aksi takdirde konu anlaşmaz. Tarihsel temeller olmadan kim her şeyi anlayabilir ki? Çok doğru! Adamlar konferansa fıkır fıkır canlı hayatla ilgili şeyler duymak için değil, kitaplarda bulabilecekleri bilgileri dinlemek için gelmişlerdir nihayet... Çok doğru! Onlara durmadan tarih anlat, durmadan tarihten söz et!

Senden dinleyicilere yönelen dalgaların geri dönüp dönmediğine aldıрма! Bunlar önemsiz şeylerdi. Yarattığın etkiyi, insanları, salondaki havayı, hiçbir şeyi umursamadan konuş, durmadan konuş, dostum! Tanrı sana layığını verecektir.

Her şeyi yan cümlelere yerleştir! Asla “Vergiler çok yüksek.” deme. Bu çok fazla basittir. Bunun yerine şöyle konuş: “Biraz önce söylediklerime ilaveten şunu da kısaca ifade etmek isterim ki, kanaatimce vergiler oldukça...” İşte böyle.

Herkesin bakışları arasında durup durup bir bardak su iç, bu çok hoş gider.

Bir espri yaptığında önce kendin gül ki, herkes neye güleceğini iyi bilsin!

Bir konuşma -başka türlü düşünülebilir mi?- bir monologdur. Çünkü belli ki bir kişi konuşmaktadır. On dört yıldır topluluk önünde konuşmalar yapıyor olabilirsin, ama bir konuşmanın bir diyalogdan da fazla bir şey, bir orkestra parçası olduğunu, sessiz bir kitlenin sürekli olarak konuşmaya katıldığını ve senin de o insanları duyman gerektiğini gene de bilmek zorunda değilsin. Hayır, onlara kulak vermen gerekmez. Sadece konuş, sadece önündeki metinden oku, sadece gürlü, sadece tarihin derinliklerine dal yeter!

Biraz önce konuşma tekniği hakkında söylediklerime ilâveten şunu da kısaca ilave etmek isterim ki, bol miktarda rakam ve istatistikî bilgi, bir konuşmayı her zaman yüceltir. Bu da fevkalâde rahatlık sağlar, ayrıca her insan on ayrı rakamı kolayca hatırında tutabilecek durumda bulunduğundan, son derece zevk verir.

Konuşmanın sonunu oldukça önceden haber ver ki, dinleyicilerden bazılarının bir tarafına sevinçten inme inmesin. (Düğün törenlerindeki nutuklardan hep dehşet duyulur ya, Paul Lindau bu yüzden düğünde söze ‘Sonuca geliyorum’ diye başlamıştı.) Sözlerini bitirmek üzere olduğunu duyur, sonra konuşmana baştan başlayıp bir yarım saat daha konuş! Bu işi birkaç defa tekrarlayabilirsin.

Asla bir buçuk saatten az konuşma, yoksa başlamaya değmez.

Birisi konuşurken diğerleri dinlemek zorundadır –işte bu da senin için bir fırsattır-

Bunu tam anlamıyla kötüye kullanmayı unutma!

İYİ BİR KONUŞMACI OLMAK İSTEYENE ÖĞÜTLER

Basit cümleler! Basit cümleler! Basit cümleler!

Kafada açık seçik plan, kağıtta olabildiğince az not!

Ya gerçekler, ya duygulara hitap! Ya sapan kullan, ya da bir arp! Bir konuşmacı ansiklopedi olmamalıdır! Ansiklopediler evlerde bulunur zaten.

Bir kişi konuşunca, ses tonu, dinleyeni yorar; bu yüzden asla kırk dakikadan fazla konuşma! Senin özelliklerinle bağdaşmaz biçimde ve yapmacıklarla etki yapmaya çalışma! Bir kürsü acımasız bir yerdir, insan orada, güneşlendiği zaman olduğundan daha çıplaktır.

Otto Brahm’ın sözünü unutma: Çizilip çıkarılan şey, kötü not almaz.”

Başarılı bir konuşmanın yukarıda sayılan özellikleriyle ilişkili olarak etkin bir konuşmacı olmanın gerekliliklerini de şöyle sıralayabiliriz:

- Belirli bir amaca yönelik konuşmak,

- Planlı bir konuşma yapmak,
- Yeterli bilgi birikimine sahip olmak,
- Temel iletisini berrak bir şekilde, fazla söze boğmadan, özlü bir anlatımla sunmak,
- Anlaşılır, akıcı, ilgi çekici ve özenli konuşmak,
- İletişim ortamının gereklerini ve dinleyicilerin düzeyini dikkate almak,
- Dinleyicilere saygılı davranmak, onlara değer verdiğini hissettirmek,
- Övünmekten ve öğüt vermekten kaçınmak,
- Doğrudan bir kitleyi ya da kesimi hedef alan kışkırtıcı konuşmalardan ve söz dalaşına (polemiğe) girmekten kaçınmak,
- Abartıya ve gösterişe kaçmamak, samimi ve mütevazı olmak,
- Olası sorulara hazırlıklı olmak,
- Zamana saygılı olmak,
- Dış görünüşüne önem vermek.

3. Konuşma Kusurları

Konuşma kusurları önceki maddelerde yer alan iyi bir konuşmanın ve konuşmacının özellikleri konusuyla doğrudan ilişkilidir. İyi bir konuşmanın ilkelerini ve iyi bir konuşmacıdan beklenenleri yerine getirmeyen konuşma, aynı zamanda konuşma kusurlarını da içeriyor demektir. Bunların bütününden çıkarılacak konuşma kusurları başlıca üç grupta toplanabilir:

İçerik ve onun düzenlenişi ile ilgili olanlar: 1.Önemsiz, sıkıcı, dinleyicilerin ilgilerini ve beklentilerini dikkate almayan bir konuda konuşmak. 2.Yeni ve doyurucu bilgi sunamamak, aynı düşüncüyü farklı sözcük ve cümlelerle yinlemek. 3.Temel iletiyi odaklayamamak, etkili araçlarla onu geliştirememek, diğer bir deyişle iletiyi görünür kılamamak. 4. Sözcük yinlemeleri yapmak. 5. Kaba konuşmak, argo sözcükler kullanmak. 6. Sözü dolandırarak anlaşılmaz bir şekilde konuşmak.

Sesin ve diğer iletişim kanallarının kullanımı ile ilgili olanlar: 1. Sesi ortamın gerektirdiği yükseklikte kullanamamak. 2. Sözcükleri ses

değerlerini tam olarak vermeden yanlış sesletmek (kısa kesmek, fazla uzatmak veya Türkçede olmayan sesler çıkarmak gibi). 3. Tonlama, vurgu, durak vb. anlam ayırıcı bürün öğelerini etkili kullanmamak, düşüncelerin ve duyguların gücünü sese yansıtamamak. 4. Beden dilini, özellikle yüz ve el hareketlerini (mimik ve jest) gereğince kullanmamak ya da sallanmak, saçıyla oynamak gibi dikkat dağıtacak şekilde davranmak. 5. Konuşma doğallığı içinde olmak yerine bir metne bağımlı olarak konuşmak, bu nedenle de dinleyenlerle göz teması kuramamak.

Konuşma gelenekleriyle ve davranışlarla ilgili olanlar: 1. Kendini övmek. 2. Abartıya kaçmak. 3. İçtenliksiz ve yapmacık konuşmak. 4. Kırıcı, yargılayıcı ve alaycı olmak. 5. Konunun dışında, yersiz ve boş konuşmak. 6. Kesin konuşmak ve hoşgörüsüz olmak. 7. Uzun ve sert tartışmalara girmek. 8. Ayrılan süreye saygılı olmamak. 9. Dayatmacı ve öğüt verici konuşmak. 10. Başkalarının görüşüne tahammülsüz olmak, söz kesmek, bencil davranmak.

4. Konuşma Türleri

Konuşmalardan bazıları bir ön hazırlığa bağlı olarak, bazıları da hazırlıksız, doğaçlama olarak yapılır. Günlük yaşantımızda daha çok ikinci tür konuşmalar yer alır. Dost ve arkadaş ortamlarında yaptığımız sohbetler, özür dileme, yol sorma, telefon konuşmaları vb. günün herhangi bir anında plansız olarak yaptığımız konuşmalardır. O anın ve ortamın gerektirdiği şekilde anlık düzenlemeler içerir. Oysa hazırlıklı konuşmalar, söyleneceklerin önceden saptanıp düzenlendiği konuşmalardır. Bu tür konuşmalar topluluk karşısında gerçekleştiği için, büyük bir sorumluluk duygusu ile neyin, niçin, nasıl söyleneceğinin önceden çok iyi tasarlanması gerekir.

4.1. Hazırlıklı / Planlı Konuşma

Hazırlıklı konuşmalar, ele alınmasına gereksinim duyulan ve/veya ilgi çekeceğine inanılan bir konuda önceden bir kurgu yapmayı gerektirir. Bilgi ve birikimine güvenerek ne üzerine, niçin konuşacağı konusunda yeterli bilgi edinmeden ve hazırlık yapmadan gelen bir konuşmacının, bu durumu dinleyicilerden uzun süre kaçırabilmesi mümkün değildir. Yeterli ve doyurucu bilginin yanı sıra, içeriğin, belirli bir sıralılık ve

tutarlılık bağları içerisinde, kendi gereksinimleri dikkate alınarak verileceğini sezmemek, dinleyicide konuşmacıya karşı güven uyandıracaktır. Bu durum aynı zamanda, konuşmacının sorumluluk sahibi ve dinleyicisine saygılı olduğu konusunda bir ipucu vereceği için, dinleyicilerin de konuşmacıya saygı duymasını sağlayacaktır.

Yazılı Anlatım bölümünde verilen metin üretimi ve kompozisyon bilgilerinin aynı zamanda hazırlıklı konuşma çalışmaları için taban oluşturacak nitelikte olması amaçlanmıştır. Çünkü konuşma türleri içinde, Üniversitelerdeki Türk Dili derslerinin amacına uygun olan daha çok, hazırlıklı yani planlı konuşmadır. Bu nedenle yazma ile ilgili olarak verilen bilgiler, sözlü ve yazılı anlatımın karşılaştırıldığı girişteki bölümde de belirtildiği gibi, hazırlıklı konuşma metinleri için de geçerli olacaktır.

4.1.1. Konuşma Planı

Planın her türlü metin üretimi açısından ne denli önemli olduğundan, bilgilendirici metinlerin üretimi ile ilgili bölümde söz etmiştik. Önceden tasarlanmış bir konuşma için yapılacak planlamada, konunun belirlenip sınırlandırılması ve konu ile ilgili kaynaklardan yeterince bilginin toplanmasını izleyen aşama; bu bilgiler içerisinde, ele alınan sorunun temelini, tanımlanmasına ve çözümüne yönelik olanların seçilmesi, diğer bir deyişle yerinde ve doğru bir ayıklama yapılması olacaktır. Bir konuda var olan bilgilerin tümünü sunmak mümkün olmayacağı için, bir özetleme etkinliğindekine benzer şekilde seçme, genelleme ve kurma eylemleri gerçekleştirilip, ayrılan süreye uygun bir içerik oluşturulması gerekmektedir. Bunu izleyen aşama ise konuşma metninin yazılı olarak hazırlanması aşamasıdır. Aynı konuda çok kez konuşmuş veya belleği çok güçlü kişilerin söyleyecekleri her şeyi teker teker yazması gerekmez. Ancak en azından, alt konuların hangi sıralılıkta ne tür tutarlılık ilişkileri içerisinde sunulacağına, ayrıca konuşmanın içeriğinin -bir metin için çok önemli bir ölçüt olan bütünlüğü sağlamak üzere- nasıl kurgulayacağına yönelik kararların önceden yazılı olarak hazırlanması, konuşmanın başarısı açısından zorunludur. Bütünlük bir metin için önemli bir ölçüttür. Amaca uygun olarak önceden hazırlanmış alt başlıkları, planlanan düzen içerisinde birer birer ele alınarak açıklanması hem konuşmacıyı rahatlatacak hem de dinleyicinin yorumlama sürecini kolaylaştıracaktır.

Hazırlıklı konuşmalarda ele alınan konular, genellikle çoğunluğu ilgilendiren bir sorunu içerir. Bu tür bir konuşmanın aşağıdaki şekilde planlanması uygun olacaktır:

- Konuşmanın yapılaş amacı ve akışı ile ilgili açıklama yapılması,
- Sorunun ya da sorun yaratan durumun net olarak tanımlanması ve hangi çerçevede ele alınacağını belirtmesi,
- Sorunun kaynağının sergilenmeye çalışılması,
- Sorunun giderilmesi için nelere gereksinim duyulacağını belirlemesi, sorunun çözümlerinin tartışılması,
- Çözüm önerilerinin -öğüt verici bir üslûba kaçmadan- sunulması,
- Dinleyiciden gelebileceği varsayılan soruların tahmin edilip yanıtlar oluşturulması.

Aşağıda sunulacak metin her türlü hazırlıklı konuşma için olabileceği gibi, özellikle Üniversitelerin I. sınıflarında okutulan Türk Dili dersleri kapsamındaki sunuş çalışmaları için yararlı olabilecek bir yönerge niteliğindedir. Bu yönergeye uygun bir hazırlık planı, konuşmanın başarısını artıracaktır.

“Konuşmacıya Öneriler

İlk Hazırlıklar:

- Konuyu kavrayalım, iletimizi saptayalım.
- Hedef kitlemizi belirleyelim ve gözetelim.
- Kaynaklarımızı bulalım, tarayalım, toplayalım.
- Bulduklarımızı seçelim, sıralayalım, düzenleyelim.
- Metnimizi gözden geçirelim, etkili kılalım.
- Metnimizi seslendirelim, süremizi belirleyelim.
- Sunuşa dek DEMLENDİRELİM.

Konuşmaya Hazırlık:

- Uykusuz, yorgun alkollü olmayalım.
- Beden ve zihin bakımımızı yapalım.
- Dış görünümümüzü güzelleştirelim.
- Konuşma notlarına bir kez daha bakalım.

- Dinleyiciler gelmeden konuşma mekanını inceleyelim, konumuzu ve duruşumuzu belirleyelim; işitsel ve görsel araç-gereçleri deneyelim.
- Dik duralım, boğazımızı temizleyelim, diyaframımızı çalıştıralım.
- Bilgimize, hazırlığımıza, KENDİMİZE GÜVENELİM.

Konuşma:

- Dinleyicileri doğru sözcüklerle selâmlayalım.
- Konuşmanın konusunu, içeriğini duyuralım.
- Dinleyicilere egemen olalım; dilimizden önce gözümüzü ve beden dilimizi etkin kılalım.
- Ara sıra metnimize göz atalım ama okumayalım; konuşalım.
- Dinleyicileri sürekli gözleyelim, etkimizi yoklayalım; egemenliğimiz azalmışsa tonlamamıza, vurgulamamıza, konuşma hızımıza değişiklik getirelim, soralım ve yanıt verelim.
- Dinleyicileri azarlamayalım, tehdit etmeyelim, onlara buyruk vermeyelim.
- Konuşmamızı uzatmayalım, konuyu yaymayalım.
- İletiyi açma yollarını üst üste kullanmayalım (aşırı örnek, aşırı rakam, aşırı tanım bıktırır).
- Sözcükleri yanlış söylediğimizde üstünde durmayalım; hızla geçelim.
- Ellerimize sahip olalım.
- Çok gerekli olmadıkça su içmeyelim.
- Gereksiz ünlem kullanmayalım; ınh, ıı, hımm...
- “Şey, işte” sözcüklerini unutalım; kullanmayalım.
- İçten ve açık olalım, önemli açıklamalar yapmakta olduğumuzu duyumsatmaktan da vazgeçmeyelim.
- Esprileri kendimizle, konumuzla, dinleyici kitlemizle uyuşturalım; asla kendimiz de gülmeyelim.”

4.2. Hazırlıksız (Günlük) Konuşma

Konuşma edimi, günlük yaşantımızda önemli bir yere sahiptir. Yakın çevremizdeki insanlarla ilişkilerimizi düzenleyen önemli bir gereksinimdir konuşma. İş yerlerinde, öğle aralarında çalışanları ya da ders aralarında öğrencileri gözlemlediğinizde, anlatma gereksinimi ile coşku içinde konuştuklarını görürüz. Çoğu zaman bize yeni olanakların ve dostlukların kapılarını açarken, bazen de kiminle, ne zaman, nasıl konuşulacağını bilememek bizi çok zor durumlarda bırakabilmektedir. Konuşmalarımızın büyük çoğunluğu görüşlerimizi hatta kendimizi kabul ettirmeye yöneliktir. İlişkilerimizi pekiştirmek ve yeni ilişkiler geliştirmek için kullanırız konuşma becerimizi. Konuşma edimi, iç dünyamızla ve kişiliğimizle ilgili önemli ipuçları sunar karşımızdakilere. Kendini beğenmiş, boşboğaz, bilmiş, dedikoducu, söz kesen, alaycı, cahil, kırıcı ya da saldırgan olarak nitelendirilmemize neden olur. Bu durumdan kaçınmak, önceki bölümlerde sözü edilen konuşma kusurlarını bilmenin ve etkin konuşmacı olmanın gereklerini yerine getirmenin yanı sıra, günlük konuşma türlerini ve kurallarını da bilmeyi gerektirmektedir. Günlük yaşantıda karşılaştığımız ya da gerçekleştirmeye çalıştığımız bazı karşılıklı konuşma türleri şunlardır: Söyleşme (sohbet), telefonda konuşma, özür dileme, alışveriş sırasında yapılan konuşmalar, iş yerlerindeki görevlilerle konuşma, iş görüşmesi veya mülakat, tanışma veya tanıştırma, soruları yanıtlama, önemli bir olayı (yılbaşı, doğum, başarı, bayram vb.) kutlama, yol sorma veya yol tarif etme, röportaj yapma, geçmiş olsun veya baş sağlığı dileğinde bulunma vb.

5. Topluluk Karşısında Yapılan Konuşmalar

Toplantılar

Topluluk önünde yapılan konuşmaların bir kısmı bilimsel toplantılardır. Bunlar, bilimsel yöntemlerle ele alınıp incelenebilecek konuların aktarılıp tartışıldığı kongre, kurultay,seminer, sempozyum vb.dir. Bir kısmı da bilgi sunmak, bir sorunu incelemek ve çözüm yolları aramak, kamuoyu oluşturmak gibi belirli bir amaca yönelik, ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel vb. konuların ele alındığı toplu tartışmalardır. Bunlardan çok bilinenleri açıklamaya çalışalım:

Açık oturum: Toplumu ilgilendiren önemli güncel konularda, ele alınan konuyla ilgili gerçekleri ortaya koymak amacıyla yapılan toplantılardır. Konuşmalar farklı düşüncelere sahip 3-5 beş arasında uzman kişi tarafından dinleyici kitlesi önünde yapılır. Gerçeklerin daha net bir şekilde ortaya konulabilmesi için konuşmacıların karşıt görüşlü kişilerden oluşması amaçlanır. Sempozyum ve panelden ayrılan başlıca özelliği budur. Geniş bir kitleye seslenmeyi amaçlayan bu konuşmalar, büyük bir salonda yapılabildiği gibi televizyon programı olarak da gerçekleştirilebilmektedir. Açık oturum bir başkan yönetiminde yapılır. Başkan, toplantının konusu, katılımcılar ve akışı hakkında bilgi vererek oturumu açar. Konuşmacılara eşit sürelerle söz hakkı verir. Sonunda da tartışılan konuları özetler, hangi konularda görüş birliğine varıldığını açıklar.

Panel: Açık oturum ile büyük benzerlik gösterir. Hatta bazı kaynaklarda bir başlık olarak sunulmaktadır. Güncel bir sorunu ortaya koyup çözüm yolları konusunda değişik görüşler sunulması amaçlanan toplantılardır. Radyo, televizyon ya da bir toplantı salonunda, bir yöneticinin başkanlığında yapılır. 4-8 kişi katılabilir. Katılımcılara panelist denilir. Konuşmacı kişisel görüşlerini dile getirdikten sonra açık oturum ve sempozyumda da olduğu gibi dinleyiciden gelen soruları yanıtlar.

Sempozyum (Bilgi Şöleni): Alanında uzman kişilerin, bilimsel bir konuyu farklı yönleriyle ele aldığı konuşmaların yapıldığı toplantılardır. Aynı alandan kişilerin katılımıyla gerçekleşebildiği gibi alanlar arası bir katılım da söz konusu olabilir. Örneğin, “Eğitimde Çağdaş Gelişmeler” başlıklı bir sempozyum yalnız eğitimcilerin katılımıyla gerçekleşebileceği gibi, “terör” konusunun ele alındığı bir sempozyum; bir sosyolog, bir ekonomist, bir güvenlik mensubu, bir hükümet temsilcisinin katılımıyla gerçekleşebilir. Sempozyumun konu başlığı önceden belirlenir. Katılımcılar alt konuları yani görüş noktasını kendileri belirlerler. Bilimsel bir havada geçen toplantıya katılanların yaklaşımlarının daha nesnel olması ve konuya yeni bir bakış getirmesi beklenir. Oturum başkanı, toplantının başında konuyu tanıtır, önemine değinir, bildirilerin sunumu bittiğinde de konuşulanları özetler ve konuşmacılara soru sormak üzere dinleyenlere söz hakkı verir.

Forum: Forum, eski Roma'da halkın kamu işlerini görüşmek üzere toplandığı alana denir. Toplantı adını buradan almaktadır. Bir topluluğun karşısında, bir başkan yönetiminde, radyo ya da televizyonda gerçekleştirilir. Kamuyu ilgilendiren herhangi bir sorunun açıklığa kavuşmasını amaçlayan tartışmalı toplantıdır. 5-7 kişinin katılımıyla gerçekleşir. Forumu, yöneten kişi sorularıyla yönlendirir. Panelin, tartışmaya dinleyicilerin daha çok katıldığı biçimidir diyebiliriz. Yani dinleyiciler de etkin durumdadırlar.

Konferans: Toplumu ilgilendiren bilim, sanat, siyaset gibi konularda derinliğine bilgi sunmak amacıyla, alanında uzman ya da yetke sayılabilecek kişilerce yapılan konuşma türüdür. Konferans verecek kişinin, elindeki bilgileri, planlı bir şekilde ve yazılı olarak düzenlemesi gerekir. İyi bir konferansçının, yapacağı araştırma, inceleme ve gözlemler aracılığıyla konusuna hakim olması, metni okumak yerine doğal bir konuşma havası içinde sunması beklenir. Ayrıca söylemini tasarlarırken, hedef kitlesinin özelliklerini dikkate alması, sesini, beden dilini iyi kullanması, dinleyiciye saygısını gösteren bazı konuşma ve nezaket kurallarına uyması da diğer beklentiler arasındadır.

Tartışma: Karşıt düşünce ve inanışların karşılıklı olarak savunulması-na dayanan bir toplantı türüdür. Amaç, atışmak değil, tartışarak doğrulara ulaşmak olmalıdır. Dolayısıyla tartışmacıların uzlaşmacı bir tutum sergilemesi gerekmektedir. Yönetici tartışmanın, herkesin görüşlerini çekinmeden, rahatça söyleyebileceği, saygı ve hoşgörünün var olduğu bir ortamda sürmesinin koşullarını yaratmak durumundadır.

Ayıtışma (münazara): Birer yargı cümlesi şeklinde sunulan bir tez ile anti tezin, bir kurul önünde, iki grup tarafından tartışıldığı etkinliktir. Amaç, iletinin doğruluğunu kanıtlamaya, jüriyi ve dinleyicileri etkilemeye çalışmaktır. Daha çok okullarda yapılan bir öğrenci etkinliği olarak gerçekleşir. Jüri değerlendirmesini; sözcülerin bilgi düzeyi, davranışları, konuşma becerileri, ikna yöntemleri, zamanı etkin kullanma becerileri üzerinden yapar.

Kolokyum: Diplomatik, ekonomik, siyasal vb. konuların ya da sorunların, bilimsel bir yaklaşımla incelenmesi ya da tartışılması amacıyla yapılan toplantı.

Seminer: Herhangi bir konuda bilgilenmek ve bir sorunu incelemek üzere, bir öğreticinin yönetiminde katılımcıların bütünü ile gerçekleştirilen toplu çalışmalardır. Bu toplantılar daha çok üniversitelerde gerçekleşir. Öğrenciler ya da öğretim elemanları yaptıkları çalışmaları ve incelemeleri derinliğine işlerler. Bu tür çalışmalar çoğunlukla grup çalışması şeklinde gerçekleşir. Semineri düzenleyen birim, konusunu önceden belirler. Yine önceden belirlenen kişiler gerekli hazırlıkları yapar ve bildirimlerini sunarlar.

Söylev (nutuk): Bilgilendirme gibi bir işlevi olmakla birlikte, bir topluluğu duyularına hitap ederek yönlendirmeyi amaçlayan toplantılardır. Hedef, bir alanda toplanan kitlenin duygularını coşturmak ve kamuoyu yaratmak amacıyla onları bir ülkeye inandırmaktır. Çoğunlukla siyasetçilerin başvurduğu, birtakım incelikleri olan, özel bilgi ve yetenek gerektiren bir konuşma türüdür. Günümüzde iletişim araçları aracılığıyla yapılmaktadır.

Hazırlıklı sunuş yapılacağı durumlarda sesli olarak prova yapmak, birilerine söyleyeceklerimizi, planlarımızı, yalnızken kendi kendimize seslendirmek ve bir konuyu kendi içimizde tartışmak şeklindeki iç konuşmalarımızı da bir konuşma türü sayabiliriz. İnsanlar çoğu zaman, sesli ya da sessiz, karşılarında birisi varmışçasına kendi kendileriyle konuşma gereksinimi duyabilirler. Bu tür konuşmanın, doğru ve akıcı konuşma deneyimi kazanmak açısından yararlı olduğunu söyleyebiliriz.

6. Dinleme Kuralları ve Konuşma Türüne Uygun Dinleme Biçimleri

Okur ile yazarın ilişkisinde olduğu gibi konuşmacının karşısında da dinleyici vardır. Sözlü kanaldan gelen iletiyi alıp yorumlayan konumundaki kişidir dinleyici. Dinleme ediminin de kuralları ve teknikleri vardır. Bunların farkında olan ve bilinçli olarak uygulayan kişilerin başarı düzeyleri artar. Çünkü bilgi birikimlerimizin iki önemli kaynağından birisi okuma, diğeri de dinlemedir. Böyle olduğu halde, dil öğretiminin dört temel becerisinin (okuma, yazma, konuşma, dinleme) öğretiminde de en az üzerinde durulana dinleme eğitimidir. Bu durum, hem kişiler arasında iletişim sorunları yaşanmasına hem de bilgi kaybına neden olmaktadır. İyi bir konuşmacıdan olduğu gibi iyi bir dinleyiciden de beklentiler vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Dikkatini konuşma üzerinde yoğunlaştırmalıdır.
- Konuşmanın amacını bilmeli, kendisinin dinleme amacıyla ilişkilendirmelidir.
- Dinleyeceği konu ile ilgili olarak önceden genel bilgi edinmelidir.
- Konu-alt konu ilişkisini izlemelidir.
- Konuyla ilgili temel noktaları (örneğin, önerme değeri taşıyan yargı cümleleri) belirlemeli ve not almalıdır.
- Konuşmacının vurgu ve tonlamalarını işlememelidir.
- İlk kez duyduğu sözcüklerin anlamını, bağlamından yararlanarak çıkarmaya çalışmalıdır.
- Dinlediklerinde neden-sonuç, benzerlik-karşıtlık gibi ilişkiler kurmalı, her yeni bilgiyi bir öncekilerle ilişkilendirmeli, çıkarımlarda bulunmalı, aralarda tekrar ve hatırlamalar yapmalı, daha sonra söyleneceklerle ilgili tahminde bulunmalıdır. Belleğini ve zihnini bu şekilde sürekli etkin kılmalıdır.
- Dinlediklerini zihninde canlandırmalıdır.
- Konuşmanın içeriğini ve sunuluşunu değerlendirmelidir.
- Dinledikleri ile ilgili sorular hazırlamalıdır.
- Konuşmacı ile göz teması kurarak dinlediğini hissettirmelidir.
- Konuşmacının ve diğer dinleyenlerin dikkatini dağıtacak davranışlardan kaçınmalı, dinleme ile ilgili görgü kurallarına ve dinleme geleneğine uymalıdır.

ALTINCI BÖLÜM

ANLATMA ESASINA BAĞLI EDEBÎ METİNLERDEN ROMAN: ROMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ VE UNSURLARI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Demir

1. GİRİŞ, GENEL ÖZELLİKLER VE BAŞLICA KAVRAMLAR

Romanlar da tıpkı masallar, destanlar, halk hikâyeleri, mesneviler, manzum hikâyeler gibi “anlatma esasına bağlı”, diğer bir ifadeyle “**anlatmaya dayalı**” edebî metinlerdir (Aktaş, 1998: 11). Romanda (anlatmaya esasına bağlı edebî metinlerde), olaylar, durumlar, görüntüler bir anlatıcının anlatımı/nakletmesi aracılığıyla okuyucunun veya dinleyicinin dikkatine sunulur.

Tarık Buğra'nın “Küçük Ağa” adlı romanından aşağıya aldığımız parçayı “anlatma” ve “anlatıcı” çerçevesinde değerlendirelim:

“Bir vakitler, üç kız ikisi oğlan, beş çocuklu bu ev, o devrin kendine mahsus varlık ve saadeti ile cıvıl cıvıldı. Sonra kızlar gelin olup gittiler ve kendi alınyazılarını yaşamaya başladılar, oğlanlarda büyüğü harbin daha ilk yıllarında Çanakkale’de şehit düştü. Öteki, babasının ölümünü Şam’da iken haber alan Salih, işte şimdi, artık bir ihtiyar dulun sessizliği ve yoksulluğu ile dolan o evin kapısının önünde faytondan iniyordu.

Salih, arabadan köşebaşında inmek istemişti. Fakat Ligor tembihliydi, kapının önüne kadar götürdü. Üstelik Salih bu sokaktan böyle tek kollu, tek kolunda pis bir torba ile geçmek istemiyordu. Bu iş nasıl olsa olacaktı ama ilk’in verdiği bir korku vardı, bu da az şey değildi.

Bir eyvallah da Ligor’a çektikten sonra arabadan indi. Hiçbir tarafa bakmadığı halde bütün sokak halkının pencerele üşüştüğünden emindi. Atların nal sesleri buna yeterdi. Mühim olan ise karşı evin penceresi idi. Acaba Raziye orada mıydı? Orada idi de Salih’in bu hâlini görünce içi fenalaşmış mıydı?

Bir dünya çöker de insanın içi fenalaşmaz mı? Nitekim Salih hastahanedeki kendine gelir gelmez ilk olarak Raziye'yi hatırlamış ve "Bitti!" diye düşünerek şarapneli bir kere daha yemiş gibi olmuştu." (Küçük Ağa, 1998: s. 16-17.)

"Küçük Ağa"dan yukarıya aldığımız bölümde bir kolunu Kütülammare'de (I. Dünya Savaşı'nın Irak Cephesi'nde) kaybeden Salih'in, 1919'un baharında memleketi Akşehir'e (evine) dönüşü anlatılmaktadır. Bu dönüş esnasında Salih'in iç dünyası, ruhsal ve zihinsel yıkılmışlığı da dikkate sunulmaktadır. Anlatılanlar Salih'in zihninden geçenlerdir. Salih'in kolunu kaybetmekten dolayı yaşadığı üzüntü/ruhsal yıkıntı, insanların karşısına tek kolla ve bir elinde pis bir torbayla çıkmanın verdiği utanma duygusu (tek kollu olmanın verdiği eksiklik duygusu), kalbî duygular hissettiği Raziye'nin kendisini bu durumda görmesini istememesi vb. duyguları; bir anlatıcının dikkati ve yorumuyla okumaktayız. Salih'in iç dünyasını bizlere bir anlatıcı sunmaktadır. Anlatıcı, Salih'in iç dünyasını, zihninde geçenleri, ruhsal yıkılmışlığın bilmekte ve Salih'in iç dünyasına dair açıklamalarda bulunmakta, bizleri bilgilendirmektedir.

İşte romanda anlatıcı; gelişen olaylara, durumlara, görüntülere, kişilere tanıklık eder; açıklamalarda, yorumlamalarda bulunur ve romanın ve hikâyenin **kurmaca** dünyasını okuyucuya sunar. "**Anlatma**" eylemini gerçekleştirir.

Dolayısıyla romanı nitelendirirken kullanabileceğimiz en temel ifadelerden birisi, romanların **anlatma esasına bağlı edebî metinler** olduğudur. Romanda "anlatma" söz konusudur, derken şunu da unutmamak gerekir ki romanın tamamına hakim olan "anlatma"nın içerisine "monolog, diyalog, iç monolog, iç diyalog, bilinç akımı vb." gibi teknikler aracılığıyla "gösterme/sahneleme" de yerleştirilir. Çünkü bu ve buna benzer teknikler "gösterme/sahneleme"yi sağlar.

Roman türünde eserlerin (anlatma esasına bağlı metinlerin) diğer temel özelliği ise **kurmaca (fiktif/itibarî)** olmasıdır. Romanda yaşama ait bir gerçekliğin kurgusal bir yapıya dönüştürülmesi, dolayısıyla sanatçının yaratıcılığının öne çıkması ve bir olay örgüsü çevresinde birleşip bütünleşerek bir araya gelen kişi, mekân, zaman gibi öğeler yardımıyla

gerçeklik izlenimi uyandıran; ancak **kurmaca** olan hayat kesitleri sunması söz konusudur.

Kurgu, kurgulama ya da **kurmaca**, gerçek dünyadan alınan malzemenin yazarın hayal dünyasında sanatsal bir biçime dönüşmesi, gerçekliğin hayal gücüyle sanal, itibarî, saymaca bir dünyaya dönüştürülmesidir. Gerçeklik, insan zihninden bağımsız olarak dış dünyada var olan olay, olgu, durum ve varlıktır. Kurmaca ise, sanatçı muhayyilesinin bu gerçekliklerden işine yaradığına inandığı bazı unsurları alarak soyut düzeyde güzel, estetik, kendi içinde uyumlu, zihinsel nitelikli bir dünya inşa etmesidir (Çetin, 2004: 187). Dolayısıyla **kurgu/kurmaca (fiction)**, bir edebî metinde, o metni meydana getiren yapı unsurlarının (olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân, bakış açısı/anlatıcı) birleşmesinden doğan ön tasarımdır. Kısacası eserin yapısı, inşâsıdır (Kolcu, 2006: 19). **İtibarî âlem (kurmaca yapı)**, dış dünyanın bir düşünce sistemi etrafında sanat-kâr tarafından yorumlanması neticesinde vücut bulur (Aktaş, 1998: 15).

O halde kurmaca eserlerde, üzerinde yaşadığımız dünyada görünen varlık, eşya, insan ve olaylardan hareketle yeni bir evrenin /yaratıldığı/anlatıldığı görülür. Sanatçı, dış dünyadan aldıklarını eserinde yeniden yorumlar, kurgusal bir yapı oluşturarak farklı bir “tamamlanmış/sistematik bütünlük” hâlinde okuyucuya sunar.

Örneğin; Namık Kemal’in Cezmi adlı romanı tarihsel bir romandır. Roman, konusunu, 16. yüzyılda, II. Selim devrinde başlayarak yarım yüzyıl kadar devam eden Osmanlı Devleti ile İran arasında geçen savaşlardan alır.

Namık Kemal, Cezmi’de, tarihsel gerçeklikten aldığı malzemeyi kurmaca bir yapıya taşımış; Osmanlı tarihinin bir dönemini malzeme olarak kullanmış; ancak kullandığı malzemeyi zihninde değiştirerek, dönüştürerek yeniden düzenlemiştir. Cezmi, Adil Giray, Perihan gibi kahramanların yer aldığı kurmaca bir dünya yaratmıştır. Zaten Namık Kemal, 16. yüzyılda, II. Selim devrinde başlayarak yarım yüzyıl kadar devam eden Osmanlı Devleti ile İran arasında geçen savaşları aynen yazmış/anlatmış olsaydı yazdığı eser tarih kitabı olurdu. Cezmi’den roman diye bahsediyorsak şunu başta kabul etmek zorunluluğu ortaya çıkar: Yazar, malzemesini her ne kadar dış dünyadan/tarihten almış olsa

da, Osmanlı tarihinden aldığı bilgi birikimini zihninde yeniden kurması, kullandığı malzemeye ilgili eklemelerde ve çıkarımlarda bulunması, muhayyilesinde kahramanlar yaratması, olayları, kişileri, mekânları ve zamanı yeniden inşa etmesi, kısacası kurmaca bir dünya kurması söz konusudur.

Romanda kurgudan ve kurgusal yapıyı meydana getiren unsurlardan (olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân) bahsetmek, “**plot**” kavramı üzerinde durmamız gerekliliğini ortaya çıkarır. Romanın kurgusu/kurmaca yapısı içerisinde yer alan “olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân” gibi unsurlar, karşılıklı ilişkiler çerçevesinde bir örüntü meydana getirirler; bir plan çerçevesinde bir araya getirilirler. Özellikle yapının en temel ögesi durumundaki olay örgüsünün şekillenmesi, organizasyonu; olayların kimler arasında gerçekleşeceği, ne zaman ve nerede ortaya çıkacağı; olaylar arasındaki neden-sonuç, etki-tepki bağları, olayları meydana getiren çatışmaların (örnek kişiler arası çatışmalar) karakteri, çatışmaların/düğümünlerin çözümü vb. unsurların düzenlenmesi **plot** kavramı ile açıklanabilir. Kısacası **plot**, romanın kurmaca yapısıdır.

O halde **plot**, bir edebi çalışmada olay ve karakterlerin organizasyonu, olayların planı, tasarısı ve örüntüsü (Bozkurt, 1977: 82; Culler, 2000: 85); kurgusal akışın düzenlenmesi, kurguyu geliştiren olaylar zinciri (Yalçın, 2003: 34) olarak tanımlanabilir. Temel olarak **plot**, belirli çatışmaları ve soru işaretlerini içeren ve sonuç olarak da çözülen olayların anlatımıdır (Danziger; Johnson, 1978: 19).

Roman, **kurgu** ve **plot** kavramları bağlamında bir yapıya sahiptir. **Olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân, bakış açısı-anlatıcı** gibi unsurların oluşturduğu sistematik örüntü yapıyı meydana getirir.

2. ROMANIN UNSURLARI

2.1. OLAY ÖRGÜSÜ (VAK'A)

Anlatma esasına bağlı edebî eserler, dolayısıyla roman, her şeyden önce kurmaca bir olay örgüsüne/vak'aya ihtiyaç gösterir. Roman da dahil, anlatma esasına bağlı edebî metinlerde vak'a asıl unsur durumundadır (Aktaş, 1998: 47).

Romanda olay örgüsü, vazgeçilmez unsur durumundadır. Olay örgüsü olmayan roman düşünülemez. Romanda kişiler, zaman, mekân gibi unsurlar vak'a etrafında bir araya gelerek roman denilen sistemi meydana getirirler. Bir romanda (bütün anlatma esasına bağlı edebî eserlerde) vak'anın yok edilmesi mümkün değildir. Modern romanla birlikte vak'a unsurunu en aza indirgeyerek daha çok kişilerin iç dünyalarına yönelme, "Yeni Roman" anlayışında ise insansızlaştırma/olaysızlaştırma, insan ve olayın yerine nesneyi getirme (nesneleştirme) anlayışları ortaya çıkmasına rağmen "vak'a" unsurunu ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Çünkü "olay örgüsü" romanın vazgeçilmez ögesi konumundadır.

Peki, romanda olay örgüsü ne demektir? Olay örgüsü nasıl şekillenir? Olay, hikâye (öykü) ve olay örgüsü arasında nasıl bir ilişki vardır?

Romanda (bütün anlatma esasına bağlı edebî eserlerde olduğu gibi) "anlatma"nın olması "anlatılan" şeyi de beraberinde getirir. Roman, olaylara bağlı olarak "olan"ı anlatır. Roman türünde eserleri okuduğu-

muзда edindiğimiz en temel izlenim olaylara bağlı olarak ortaya çıkan bir hikâye(öykü)dir. Romanda “tahkiye/hikâye etme”, “olanın/hikâyenin” anlatılmasıdır. Romanda “hikâye”, olan/gerçekleşen olayların dış dünyada/gerçek hayatta olduğu gibi oluş sırasına/zaman sırasına göre anlatılmasıdır. Olanların/olayların şekillendirdiği serüvendir.

Romanlar, öykü anlatır. Öykü romanın temelidir, öykü yoksa roman da yoktur. Bütün romanların en büyük ortak yönü budur (Forster, 1982: 64).

Olay örgüsü ise romanın hikâyesinde yer alan olayların düzenleniş ve sıralanış şeklidir (Çetin, 2004: 189).

Örneğin; Halit Ziya Uşaklıgil’in “Maî ve Siyah” adlı romanı Ahmet Cemil’in hikâyesini/serüvenini anlatır. Bu durum, şu anlama gelir: Ahmet Cemil’in tıpkı düş dünyada/gerçek hayatta olduğu gibi art arda; dünyadaki/gerçek hayattaki gibi oluş sırasına göre yaşadığı, içinde yer aldığı birtakım olaylar vardır. Ahmet Cemil’in romanda zaman sırasına göre yaşadığı her olay onun hikâyesini oluşturur ve bizler okuyucu olarak Ahmet Cemil etrafında olan/gerçekleşen olayları onun hikâyesi olarak okuruz. Ancak romanda, Ahmet Cemil’in hikâyesi dikkate sunulurken olayların oluş sırası değiştirilmiş; Ahmet Cemil’in yaşadıkları arasında seçmeler yapılmıştır. Ahmet Cemil’in yaşadığı olaylar; olduğu gibi aktarılmamış, oluş sırası değiştirilerek neden-sonuç ilişkileri bakımından bir düzenleme yapılarak “olay örgüsü” denilen omurga içerisine yerleştirilmiştir. O halde “olay örgüsü” denilen omurga/şema, romanın “hikâye”sinde yer alan olayların sıralanış ve düzenlenişi sonucu ortaya çıkan sistemin ifadesidir.

Kısacası romanda “hikâye” “olan/gerçekleşen” olayların *zaman sırasına göre anlatılması*; olay örgüsü ise “olan”ların/olayların *neden-sonuç ilkesi çerçevesinde sıralanış ve düzenleniş sistemidir*.

Romanda olay örgüsü, “olay” denilen parçaların neden-sonuç ilişkisiyle bir araya gelmesinden oluşur. Romanda “olay”, olay örgüsünü meydana getiren parçalardan her biridir. Olay, kişi kadrosunu oluşturan (insanlar, hayvanlar, bitkiler, nesnelere, rakamlar, harfler vb.) unsurlardan en az ikisinin etkileşimi ve iletişimine bağlı olarak ortaya çıkar. Olayın temelinde eylem/hareket vardır. Romanda kişi kadrosunu meydana

getiren unsurların birbirleriyle, çevreleriyle, toplumla, değerlerle, çevrelerindeki nesnelere vb. ilişkileri/etkileşimleri söz konusudur ve bu da “olay”ları meydana getirir.

Olay, roman içinde olup biten her şeyin genel adıdır. Ancak, olaylar, tek başlarına bir anlam/değer taşımaz. Bir olay diğer bir olayla neden-sonuç ilişkisi bağlamında bir araya getirildiğinde değer kazanır. Romanda her olayın öncesi ve sonrası vardır. İşte bu öncelik ve sonralık sebep-sonuç ilişkisinin bir tezâhürüdür.

E. M. Forster olay örgüsünü şöyle tanımlar:

“Olay örgüsü, bir edebî metinde olayların sebep-sonuç ilişkisine göre anlatılmasıdır. ‘Kral öldü, arkasından kraliçe de öldü’ dersek bu hikâye olur. ‘Kral öldü sonra üzüntüsünden kraliçe de öldü’ dersek olay örgüsü olur. Zaman dilimi bozulmuş değildir; ancak sebep-sonuç ilişkisinin iyice gölgesinde kalmıştır.” (Forster, 1982: 87).

O halde olay örgüsü belli bir konu çevresinde var olan birden fazla olayın, sebep-sonuç ilkesine bağlı bir biçimde oluşturdukları organik bütündür (Çetişli, 2004: 60). Olay örgüsü/vak’a, herhangi bir alâka ile bir arada bulunan veya birbirleriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan fertlerden en az ikisinin karşılıklı münasebetlerinin tezâhürüdür (Aktaş, 1998: 48).

Kısacası olay örgüsü, romanı meydana getiren unsurlar (olaylar, kişiler, zaman, mekân vb.) arasındaki organik bağın oluşturduğu bütünlüktür.

Romanın tarihî seyir içerisinde “macera romanı, polisiye roman, psikolojik roman, klasik roman, modern roman, post-modern roman” şeklinde çeşitli adlar altında gruplandırılması, büyük ölçüde olay örgüsünün gösterdiği farklılığa bağlı olarak gerçekleşmiştir. Olay örgüsünün gösterdiği bütünsel özellik, romanın türünü belirleyen en temel öge konumundadır.

Örneğin; klasik romanda olay örgüsünün giriş, gelişme, sonuç aşamaları çerçevesinde şekillenmesi; klasik romanı, bu sırayı takip etme geleneğinin dışına çıkan modern ve post-modern romandan ayıran en temel özelliktir.

Diğer taraftan klasik romanda “olay” başlıca ögedir, olay ağırlıklı bir yapı vardır. Kişiler, mekân ve zaman gibi ögeler, çoğunlukla olay örgüsünün düzenlenişi için birer araç konumundadır. Oysa modern romanla birlikte olayın önemi azalmış; kişiler daha çok önemsenir olmuştur. Olay örgüsü, kişilerin bütün yönleriyle dikkate sunulması için bir araç olarak görülmüştür. Kişilerin iç dünyalarına yönelme söz konusu olmuştur.

Olay örgüsü içerisinde yer alan ve romanda “**gerilim unsurları**” olarak nitelendirdiğimiz, “çatışma ve düğümler” olay akışını sağlayan temel unsurlardır.

Çatışma, romanda gerilimi oluşturan, romana sürükleyicilik katan, olay akışını şekillendiren ögedir. Romanda karşı karşıya gelen kişiler, düşünceler, anlayışlar, değerler, olaylar, duygular karşıt ögeler olarak çatışmayı ortaya çıkarır. Olay örgüsü incelemelerinde “çatışma” ögesinin belirlenmesi, “çatışma”nın ne tür bir özellik taşıdığına anlamlandırılması, çatışmanın nedenlerinin ve sonuçlarının, olay örgüsü içerisindeki işlevinin ortaya konulması gerekir. Romanlarda çeşitli çatışma şekilleriyle karşılaşabiliriz:

Kişilerin kendi içlerindeki düşüncelerin, duyguların, eğilimlerin çatışması sonucu şekillenen iç çatışma, toplumsal yapı içerisinde kişiler arası çatışmalar, sosyal sınıflar/sosyal topluluklar arası çatışmalar (sosyal çatışmalar), nesil çatışması, ekonomik çıkara dayalı çatışmalar, fikir çatışmaları vb.

Kişiler arasındaki çatışmayı zaman zaman yapay olarak yönlendiren, olumlu veya olumsuz gelişmeleri kişilerin, grupların isteğine göre biçimlendiren unsurlar arasında **entrika** yer alır. **Entrika**, sadece olumsuz bir anlam yüklenerek kullanılmamalıdır. Hem olumlu hem de olumsuz entrikalar vardır. Olumsuz entrika, entrikanın hedefi olan insan veya bir topluluğun aleyhine olmasıdır. Tamamı entrika üzerine kurulmuş

romanların sadece eğlence amacıyla okunan romanlar olduğu ve entrika dozajı fazla olan romanların sanat değerinin zayıfladığı bilinmektedir. Eğer entrika ve çatışma; romandaki akışı yükseltecek, tempoyu ayarlayacak şekilde düzenlenmezse roman başarılı olamaz (Yalçın, 2003: 55).

Düğümler olayın entrik unsurlarıdır. Merak unsuru dediğimiz bu öğeler: **ana düğüm** ve **ara düğümler**den oluşur. Olay örgüsü içerisine yerleştirilmiş olan düğümler, okuyucunun merakını uyandıran ve sürekli ayakta tutan unsurlardır. Ana düğüm, romanın girişinden sonucuna kadar değin ana izleğe bağlı kalarak devam eden en büyük merak unsurudur. Romancı ana düğüm olarak ortaya koyduğu mesele aracılığıyla okuyucunun dikkatini çekerek onu romanın sonuna kadar sürüklemek ister. Ara düğümler ise ana düğümü destekleyici nitelikteki kısa süreli düğümlerdir ve çarpıcı özelliktedirler.

Örneğin; Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnû* romanının ana düğümü şudur: "Bihter-Adnan Bey evliliği nasıl sonuçlanacak?"

Sami Paşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt* romanında Dilber'in satılığa çıkışı ve sonunun ne olacağı sorusu, ana düğümdür. Girişte atılan bu düğüm, romanın sonuna kadar devam eder. Dilber'in satıldığı konaktaki Celal Bey'le aşkının nasıl gelişeceği, konakta kalıp kalmayacağı, ailesinin Celal Bey'in Dilber ile arasında gelişen ilişkiye tepkilerinin ne olacağı gibi sorular da ara düğümlerdir. (Çetin, 2004: 207-208).

Romanlarda her ne kadar farklı olay örgüleriyle karşılaşılıyor olsak dahi yapı itibariyle başlıca şu olay örgüsü kalıpları kullanılır (Başlıca olay örgüsü tarzları şunlardır):

a. Tek Zincirli Olay Örgüsü

Olay örgüsü tek bir zincir hâindedir. Olaylar, düz bir çizgi üzerinde zincir halkalarının birbirine eklenmesi gibi, akışları kesilmeden sunulur. Olaylar, bir yerden başlar ve birbirlerinin sebebi veya sonucu olarak anlamlı bir ilişkiler ağı olarak uzar gider. Çok büyük ölçüde tek bir merkezî kişiye bağlı olarak başlayıp gelişen olay örgüsüdür. Bir merkezî insan vardır, onun belirli bir zaman dilimi içinde sürdürdüğü yaşayış tarzı söz konusudur. Daha çok sergüzeşt/macera türü romanlarda görülen tek zincirli olay örgüsü, okuyucunun olayları daha kolay takip etmesine

imkân sağlar. Köle olarak alınıp satılan Dilber'in macerasını anlatan Sergüzeşt (Sami Paşazâde Sezai), tamamıyla Feride'nin hayatını eksen alan Çalığışu (Reşat Nuri Güntekin) tek zincirli olay örgüsüne sahip romanlara örnektir (Aktaş, 1998: 76-77; Çetin, 2004: 199-201; Çetişli, 2004: 62-64).

b. Çok Zincirli Olay Örgüsü

Eserin vak'ası iki veya daha fazla vak'a zincirinden meydana gelir. Bunlar bazı noktalarda kesişirler. Bir olay belirli bir noktaya kadar anlatılır, sonra bir diğerine geçilir. Bu geçişler çoğunlukla vak'a zincirlerinin kesiştiği noktalardır. Söz konusu kesişme noktaları her iki veya daha fazla vak'a zincirinde ortak bir yer, şahıs, tema olabilir.

Örneğin; A ile B'nin M şehrindeki ilişkilerinden doğan olaylar dizisi ile başlayan romanda olayların akışı, bir süre sonra A'nın N şehrine, B'nin de O şehrine gitmesi üzerine ikiye ayrılır: A'nın N şehrindeki hayatı çevresinde yaşanan olaylar dizisi e B'nin O şehrindeki hayatı çevresinde yaşanan olaylar dizisi. A ve B yıllardan sonra bir gün P şehrinde yine bir araya gelebilirler.

Örneğin Halide Edip Adıvar'ın Handan romanında eserin kadın kahramanı Handan ile Refik Cemal'in çevrelerinde ayrı ayrı iki vak'a zincirinden söz etmek mümkündür (Aktaş, 1998: 76-77; Çetin, 2004: 199-201; Çetişli, 2004: 62-64).

c. Helezonik Olay Örgüsü

Bu tarz olay örgüsünde bir vak'a bir başka vak'anın içine yerleştirilerek sunulur. Bu durumda ilk vak'a ikinciye çerçeve vazifesini görür. Böylece vak'a zinciri yerine iç içe geçmiş vak'alar söz konusu olur. Bir anlamda hikâye içinde hikâye, oyun içinde oyun. En dışta bir vak'a (çerçeve vak'a), bunun içinde ise bir başka vak'a veya vak'alar yer alır.

Halit Ziya Uşaklıgil'in Bir Şi'r-i Hayal adlı hikâyesi, Bin Bir Gece Masalları, Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar, Ahmet Mithat Efendi'nin Müşahedat, Orhan pamuk'un Benim Adım Kırmızı, Ahmet Karcılılar'ın Yağmur Hüznü adlı romanları helezonik olay örgüsüne göre yapılandırılmıştır (Aktaş, 1998: 76-77; Çetin, 2004: 199-201; Çetişli, 2004:62-64).

Bütün bunlardan yola çıkarak romanda olay örgüsünü incelerken başlıca şunlara dikkate etmeliyiz:

Olay örgüsünü meydana getiren olaylar nelerdir? Bu olaylar kimler/neler arasındaki etkileşimlerin ve ilişkilerin tezahürüdür? Olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkileri nasıl şekillenmiştir? Her bir olayın olay örgüsü bütünlüğü içerisindeki işlevi nedir? Olaylar arası ilişkiler nasıldır? Olay örgüsünde gerilim unsurları nelerdir? Olay örgüsünü şekillendiren çatışma nasıl şekillenmiştir? Çatışmanın nedenleri ve sonuçları nelerdir? Çatışmanın tarafları ne tür olaylar içerisinde karşı karşıya gelmektedir? Entrika unsurları nelerdir? Ana düğüm ve ara düğümler nelerdir, nasıl şekillenmiştir? Olay örgüsü bütünlüğü içerisinde olaylar, kişiler, mekân, zaman gibi unsurlar arasında nasıl bir ilişki söz konusudur? Olayların başlangıcı nasıldır, olaylar baştan mı, ortadan mı, sondan mı başlamaktadır? Olaylar ortadan ve sondan başlıyorsa “geriye dönüş tekniği” nasıl gerçekleşmektedir? Olay örgüsü nasıl sonlanmaktadır, romanın sonu trajik mi, şaşırtıcı mı, açık mı vb.? Roman nasıl bir olay örgüsü tarzına sahiptir, tek zincirli olay örgüsü mü, çok zincirli olay örgüsü mü, helezonik olay örgüsü mü vardır; bu durum romana ne katmıştır? vb.

2.2. ŞAHIS KADROSU

Kişi/kişi yaratma, plot oluşturmadan daha basit değildir. Her şeyden önce bir yazarın kendi karakterlerini oluşturması için pek çok yol vardır. Bu karakterleri betimler (tasvir eder) ve kendi hayal dünyasında bu karakterlerle ilgili kararlar verir ve bundan sonra o karakterleri metin içinde görmemizi sağlar. Bazen karakterlerle ilgili bu betimlemeler ironik de olabilir. Karakterlerin konuştukları ile yaptıkları arasında farklılıklar olabilir ve bu da ironiyi ortaya çıkarır. Bazen de bazı roman ve hikâyelerde kişiler bireyler olarak değil (karakteristik özellikleriyle değil) çeşitli kategorilerdeki/sınıflardaki insanları temsil eden tipler olarak ortaya çıkarlar. Dolayısıyla, yazarın şahıs kadrosunu oluştururken de karmaşık zihinsel süreçler gerçekleştirmesi söz konusudur (Danziger; Johnson, 1978: 23-24).

Romanda (itibarî dünyada/kurmaca evrende) nakledilen veya değişik şekillerde ifade edilen olay örgüsünün (vak'anın) ortaya çıkması için

gerekli insan ve insan kimliği kazandırılmış diğer varlıklar (canlı ve cansız bütün varlıklar, kavramlar) şahıs kadrosunu meydana getirir. Çünkü vak'aya katılan insan dışındaki varlık ve kavramlar, metinde, yüklendikleri, fonksiyon bakımından, şahıs karakteriyle/insanî özelliklerle karşımıza çıkarlar (Aktaş, 1998: 148).

Romanda olay örgüsünün (vak'anın) özünde hareket vardır. Olaylar, eylemlerin bir karşılığı olarak ortaya çıkar. Bir eylem varsa bir de bu eylemi gerçekleştirenin/eyleyenin olması gerekir. İşte şahıs kadrosu, olayların/olay örgüsünün ortaya çıkmasını sağlar. Çünkü olayın ortaya çıkması için kişilere ihtiyaç vardır. Kişi kadrosu, insanlardan oluşabileceği gibi canlı ve cansız varlıklar/kavramlar da (hayvanlar, ağaçlar, harfler, sayılar, işaretler, çeşitli nesnelere) roman kişisi olarak karşımıza çıkabilir.

Örneğin; Kafka'nın *Değişim/Dönüşüm* adlı romanında hamam boceğine dönüşen bir roman kahramanıyla karşılaşırız.

Melville'nin Moby Dick adlı romanında roman kahramanlarından biri bir balınadır.

Nazlı Eray'ın *Âşık Papağan Barı*'nda yine roman kahramanlarından biri olarak karşımıza bir papağan çıkar.

Romanda, aralarındaki çeşitli farklılıklara rağmen "kişi, şahıs, figür" kavramları ile ifade edilen, şahıs kadrosudur. Yukarıda da dile getirdiğimiz şekliyle yazar, insanın yanı sıra insan dışındaki (insani nitelikler kazandırılmış, insan kimliği kazandırılmış) canlı ve cansız varlıkları da "kahraman" olarak romanın kurmaca dünyasına yerleştirebilir. Ayrıca romanın kurmaca dünyasında nasıl ki diğer unsurlar (olay örgüsü, mekân vb.) kurmaca(itibarî) ise şahıs kadrosu da kurmacadır(itibarîdir).

Romanda vak'a, çeşitli sebeplerden dolayı bir arada bulunmak ve birbirleriyle ilgilenmek mecburiyetinde olan şahıslar arasındaki ilişkilerden/etkileşimden doğar. İlk bakışta sayısız gibi görünen bu ilişkileri üç temel yüklem etrafında gruplandırmak mümkündür. Bunlar arzu etmek, iletişimde bulunmak ve iştirak etmektir (katılmaktır) (Aktaş, 1998: 150). Dolayısıyla olay örgüsünün/vak'anın ortaya çıkışında başlıca: kişilerin arzu etmeleri, iletişimde bulunmaları veya çeşitli

olaylara/mekânlara katılmaları söz konusudur.

Olay örgüsü içerisinde kişilerin *etken* veya *edilgen* tavırları söz konusu olabilir. Kimi zaman bazı kişiler, olayların içerisinde etkin bir şekilde yer alır ve olayların şekillenmesinde başlıca rolü üstlenirler. Kimi zaman da bazı kişiler, etkin kişilerin gerçekleştirdikleri olaylar karşısında edilgen bir tavır sergilerler ve başkalarının şekillendirdiği olaylar içerisinde sürüklenirler. Kişilerin etken ve edilgen tavırları tamamıyla kişilik özelliklerinin bir yansımasıdır.

Bu bağlamda romanın kurmaca/itibari dünyasında yer alan şahıs kadrosu, eserin bütünlüğü içerisinde çeşitli görevler üstlenirler. Kişileri (kahramanları) bu çerçevede ele aldığımızda, üç ana işlev etrafında toplandıklarını görürüz. Buna göre; kahramanların büyük bir kısmı, doğrudan doğruya olay örgüsünün oluşumu, gelişimi ve sonuçlanmasında görev alırken; bir kısım kahraman yazarın düşünce ve kanaatlerinin okuyucuya aktarılmasında (anlatıcı rolünde); geri kalan bir kısım kişiler ise olay, zaman ve mekânın daha gerçekçi bir izlenim içinde anlatılabilmesinde ihtiyaç duyulan atmosferin sağlanmasında görev alırlar (Çetişli, 2004: 69).

Romandaki şahıs kadrosunun nitelikleri ve sunumu tarihî seyir içerisinde farklı dönemlerde çeşitli sanat anlayışlarına bağlı olarak farklılık arz etmiştir. İlk romanlarda psikolojiden/iç dünyadan yoksun daha çok olaylardaki rolleriyle öne çıkan “karton” kişilerin yerini özellikle 19. yüzyıldan itibaren (özellikle reazlimin etkisiyle) iç dünyaları/psikolojik yönleri olan, nefes alıp veren, “kartonluk”tan kurtulmuş kişiler alır.

Dolayısıyla insan ögesinin tek boyutluluktan sıyrılıp çok boyutlu bir yapıya kavuşmasında sanat anlayışlarını insan gerçeği üzerine kurmaya çalışan realistlerin önemli rolü olmuştur. Realistlerin bu yönlerinden önce kişi, ya hâkim bir eğilimin (tutkunun, aşkın, kinin vb.) somut bir örneği, yahut vak’anın gölgesinde kalmış silik bir şahsiyetti. Buna karşılık realistlerin katkılarından sonra kişiler, olayların içinde ve hayata daha yakın olmuşlardır (Tekin, 2004: 74).

2.2.1. Karakterizasyon ve Kişilerin Sunumu

Karakterizasyon, bir romanda (romanın kurmaca dünyasında) karakterlerin (kişilerin) tanıtılması, sunumu ve tasviridir (Bozkurt, 1977: 90). Kişinin ortaya çıkarılması, sunulması, okuyucuya çeşitli yönleriyle gösterilmesidir (Rimmon-Kenan, 2004: 59).

Diğer bir ifadeyle bir romancının, anlatıyı sürükleyecek kişiyi, anlatının niteliğine uygun olarak çizmesine, ona “beşerî/insanî” bir yapı kazandırarak canlandırmasına *karakterizasyon* denir. Romancı, bu işlemi gerçekleştirirken, canlandırmak istediği kişiyi, ait olduğu cinsin özelliklerini dikkate alarak çizer, ona bedensel ve ruhsal bir yapı kazandırır. Sanıldığı gibi romancı, yaratmaz; *karakterize* eder. Karakter çiziminde esas itibarıyla iki yol vardır: Biri, çizilmek/gösterilmek istenen kişilerin bizzat yazar veya roman kişilerinden biri/birkaçı tarafından verilmesi (**açıklama yöntemi**); diğeri ise kişinin davranışları/eylemleri, konuşmaları, duyguları, düşünceleriyle kendi kendini ortaya koyması (**dramatik yöntem**) (Tekin, 2004: 78). Yazarın veya roman kişilerinden birinin/birkaçının kişiyi, çeşitli tasvirlerle, yorumlarla, açıklamalarla dikkate sunduğu, kişinin özelliklerini doğrudan aktardığı açıklama yöntemine “*doğrudan tanıtma*”; kişinin eylemleriyle/davranışlarıyla, konuşmalarıyla, düşünceleriyle, duygularıyla, kendi geçmişini hatırlamasıyla ve sosyal çevresiyle kendi kendini ortaya koyduğu dramatik yöntem ise “*dolaylı tanıtma*” da diyebiliriz (Rimmon-Kenan, 2004: 60-66).

Bir yazar, romanında bu yöntemlerden sadece birini kullanabildiği gibi her iki yöntemi de bir arada kullanabilir. Ahmet Mithat Efendi'nin Felatun Bey'le Rakım Efendi romanı ile Halit Ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnû romanından aktaracağımız bölümler, yazarın açıklamalarıyla (açıklama yöntemi/doğrudan tanıtma) şekillenen karakterizasyona örneklerdir:

“Mustafa Merakî Efendi, Tophane'nin Beyoğlu civarca bir mahallesinde oturur. Mahallesinin ismini haber vermek olamaz. Semtini anladınız ya! Bu kadarıyla iktifa ediniz (yetininiz).

Kendisi kırk beşlik bir adamdır. Fakat babası bir çocuğu geç evlendirirler ise yüzü gözü açılmadan dünya evine girmiş olduğundan ırz ve edebini güzel muhafaza eder efkârında (düşüncesinde) olmasıyla

Mustafa Merakî Efendi'yi on altı yaşında iken evlendirmişti. Bu sebebe mebni di ki (bağlı olarak) Mustafa Merakî Efendi henüz kırk beş yaşında olduğu halde yirmi yedi yaşında bir oğlu bulunup o dahi Felâtun Bey'dir. Fakat Mustafa Merakî Efendi'nin evladı yalnız Felâtun Bey'den ibaret değildir. Bir de kızı vardır ki ismi Mihribân Hanım'dır. Mustafa Merakî Efendi kırk beş yaşında olduğu zaman bu kız dahi on beş yaşında idi.” (*Felâtun Bey'le Râkım Efendi, 2000: s. 1*)

“Firdevs Hanım, Melih Bey takımının özel ününden en çok payı olan bir yüzdür ki, işte otuz yıldan beri -on beş yaşından kırk beş yaşına kadar- bütün gezinti, eğlence yerlerinin en tanınmış hayat simgelerinden biridir. İstanbul'un “gezintileri” takviminde adı silinemeyen, hâlâ silinemeyecek görünen, ömründen her yıl geçtikçe sarıya boyadığı saçlarıyla, tazeliğinin bozgunluğunu örtmek için düzgünlere sıvıdığı yüzüyle kendisini o kadar aldatmış, gene de taze olduğu kuruntusunun içine öyle bir düşünce sapkınlığı ile benliğini emanet etmişti ki Peyker'le Bihter'in yaşlarını -birinin yirmi beş, ötekinin yirmi iki yılını- unutarak onları bütün bu gülümsemelerden, bu izlemelerden pay alamayacak kadar çocuk sanırdı.” (*Aşk-ı Memnû, 1996: 11*).

Yukarıya aldığımız *karakterizasyon* (kişi çizimi/kişi tanıtımı) örneklerinde yer alan bilgiler, doğrudan anlatıcı tarafından dikkate sunulmaktadır ve bu tür karakterizasyonlar çoğunlukla klâsik romanlarda karşımıza çıkar. *Açıklama yönteminin* kullanıldığı bu tür çizimlerde/tasvirlerde/tanıtmalarda kişiye ait bilgiler topluca verilir. Kişi bütün yönleriyle (fiziksel özellikleriyle, sosyal çevresiyle, duygularıyla, düşünceleriyle vb.) ve bir bütün hâlinde ortaya konur, kişi hakkında doyurucu bilgiler verilir; böylece okuyucunun zihninde karakterin resmi çizilir.

Kişinin anlatıcı tarafından bütün yönleriyle ve bir bütün hâlinde (topluca) okuyucunun zihninde bir portre olarak resmedildiği/çizildiği/tasvir edildiği bu tür (açıklama yönteminin olduğu) tanıtmalara **blok/statik tanıtm**a denir (Çetişli, 2004: 71).

Karakterizasyonun açıklama yöntemiyle gerçekleştirildiği bazı romanlarda anlatıcının görevini roman kahramanlarından biri/birkaçı da üstlenebilir. Anlatıcıyı kısmen devreden çıkaran bu durumda roman

kahramanlarından biri/birkaçı diğer roman kahramanları hakkında açıklamalarda bulunup, bilgi verir. Böylece *karakterizasyon*, roman kahramanlarından birinin, bir diğer kahraman hakkındaki açıklamalarına bağlı olarak gerçekleşir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanından aşağıya aldığımız bölümde romanın baş kahramanı Hayri İrdal, romanın bir diğer kahramanı olan Nuri Efendi'yi tanıtır:

“Nuri Efendi, benim tanımaya başladığım zamanlarda, elli beş, altmış yaşlarında, orta boylu, zayıf, kuru, fakat dinç bir ihtiyardı. Ömründe hiç hastalık, hatta ufak bir diş ağrısı çekmediğini söyler ve bunu Rumeli toprağından gelmesine yorardı. “Babam pehlivandı. Ben de gençliğimde epeyce güreştim.” diyerek bu zayıf cüssede şaşılacak bir şey olan kuvvetli pazularını gösterirdi.

Uzun, dört köşe yüzü, beyaz seyrek sakalı, büyük, kestane rengi, çok yumuşak bakışlı gözleriyle insanın üzerinde garip bir tesir yapardı. Bu bakışlarla karşılaşanlar onu sadece iyilik yapmak için yaratılmış tasavvur ederlerdi. Hani o masallarda başınız sıkıldığı zaman yakıp imdadınıza çağırarak için size sakalından üç tel verip kaybolan ihtiyarlar gibi bir şey...

Nuri Efendi'nin konuşması çok tatlı idi. Tane tane, kelimelerine dikkat ederek onları âdetâ seçerek konuşurdu. Bilhassa saatçilik üzerine sohbetten çok hoşlanırdı. Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir âlim, bir kısmı ise yarı evliya addederlerdi.” (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 1961:32-33).

İşte karakterizasyon yukarıdaki örneklerde gördüğümüz şekliyle *açıklama yöntemine* bağlı olarak gerçekleşiyorsa ve kişilerin sunumu/tasvirler/tanıtmalar, bir anlatıcı tarafından ya da roman kişilerinden biri/birkaçı tarafından gerçekleşiyorsa bu tür “kişi sunumları”na **“kişilerin başkası tarafından sunumu** (bkz. Çetin, 2004, 171-172)” deriz. O halde **“kişilerin başkası tarafından sunumu”**nda “başkası”, yazar-anlatıcı olabileceği gibi roman kişilerinden biri/birkaçı da olabilir.

Kişinin davranışlarıyla/eylemleriyle/duygularıyla/düşünceleriyle kendi kendini ortaya koyduğu; kişinin romanın genelinde sergilediği

davranışlarla, çeşitli konulara dair konuşmalarıyla, tepkileriyle, ortaya koyduğu duygu ve düşünceleriyle, sosyal çevreleriyle olan ilişkileriyle kendi kendini dikkate sunduğu *dramatik yöntem* ise “**kişilerin kendi kendilerini sunumu** (bkz. Çetin, 2004, 171-172)” şeklindedir.

Daha çok modern romanlarda görülen *dramatik yöntemde* kişi sunumu, topluca bir bütün olarak değil de romanın tamamına yayılan parçalar aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu yöntemde okuyucu olarak biz, kişileri daha çok parça parça da olsa yaşadıkları olaylarla, davranış biçimleriyle, konuşmalarıyla, duygu ve düşüncelerini ifade edişleriyle, geçmişlerini hatırlamalarıyla tanırız. Burada kişinin ayrıntılı özellikleri; ancak romanın tamamından, roman okunup bittikten sonra parçalar okuyucu tarafından bir araya getirilerek tamamlanır. *Açıklama yönteminde* kişi/portre; anlatıcı veya roman kişilerinden biri/birkaçı tarafından hazır olarak paket hâlinde sunulur ve bu durumda okuyucu edilgen konumdadır. *Dramatik yöntemde* ise okuyucu, etken konumdadır ve portreyi kendi algılama gücüyle dağınık parçaları birleştirerek üretir (Çetin, 2004: 172-173). *Dramatik yöntemi, dinamik tanıtma* olarak da ifade edebiliriz. *Dramatik yöntemde (dinamik tanıtımda)* yaşanan olaylar, gelişmeler, durumlar karşısında kişinin aldığı tavır, verdiği tepkiler onun dolaylı bir tanıtımı olur (Çetişli, 2004: 71).

Örneğin; Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam* adlı romanında başkahraman C. *dramatik yöntem* aracılığıyla okuyucunun dikkatine sunulur/karakterize edilir. *Aylak Adam*’da yazar-anlatıcı C. hakkında doğrudan bilgi vermez. Özel bir bölüm ayırarak C.’nin tanıtımını gerçekleştirmez, blok tanıtımda olduğu gibi açıklama söz konusu değildir. Bizler okuyucu olarak, anlatılan olaylar içerisinde eylemleri, davranışları, duyguları, düşünceleri, çeşitli kişilerle konuşmaları, geçmişini hatırlaması vb. öğeler aracılığıyla C.’yi romanın genelinde dolaylı olarak tanırız.

Kişilerin kendi kendilerini sunumundaki yollardan birisi de kişilerin herhangi bir vesile ile kendileri hakkında doğrudan bilgi vermesidir.

Aşağıya kahraman-anlatıcı anlatımının yer aldığı Reşat Nuri Güntekin’in *Çalıkuşu* adlı romanından bir bölüm alıyoruz. Bu bölümde romanın başkahramanı Feride kendisi hakkında bilgi vermekte, kendisini tanıtmaktadır:

“Babam; o zaman Musul’daymış. Ben, iki buçuk yaşında kadarmışım. Yaz, o kadar şiddetli olmuş ki, şehirde barınmak kabil olmamış; babam, annemle beni bu köye getirmeye mecbur kalmış. Kendisi her sabah atla Musul’a iner, akşamları güneş battıktan sonra dönermiş.

Annem hastaymış. Ben bile gözü görmeyecek kadar hasta. Bir zaman pek sefil olmuşum. Aylarca hizmetçi odalarında sürünmüşüm. Sonra köylerden birinde Fatma diye kimsesiz bir Arap kadını bulmuşlar. Fatma, yeni ölmüş çocuğundan boş kalan memesini ve kalbini bana vermiş...

İlk senelerde bir çöl çocuğu gibi büyümüşüm... Fatma, beni bohça gibi sırtına bağlar, kızgın güneşin altında dolaştırır, hurma ağaçlarının tepesine çıkarmışım.” (*Çalikuşu*, 1999: 8-9)

Kişilerin kendi kendilerini sunumunda başvuru yollarından biri de anı veya mektup tekniğidir.

Halide Edip Adıvar’ın *Handan* isimli romanı tamamıyla mektup tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Aşağıya romanın başkahramanı Handan’ın, eşi Hüsnü Paşa’ya yazdığı mektuptan bir bölümü alıyoruz. Burada Handan’ın yazdığı mektupta, kendisi ile ilgili bilgi verdiğini, kendisi ile ilgili açıklamalarda bulunduğunu görmekteyiz:

“İstedim ki bu üç ay, -birbirimizden ayrılıp ayrılmayacağımızı tecrübe edeceğimiz bu üç ay- susayım, onurumu, soğukkanlılığımı koruyayım. Fakat yine düşündüm ki dünyada onurdan daha büyük şeyler vardır. İnsan gerçi bir şeytan kadar kibirli. Fakat şeytandan büyük Tanrı olduğu gibi, kibirden de büyük acı var. Eskiden beri bilinen yüzüyle acı; bütün insanları aynı kuşakla birbirine bağlayan, en serkeş ve soğuk kalplere, birdenbire huşu ve yaş getiren acı! İşte ben, her şeyi inkâr eden, büyüklük taslayan ben, Handan, bu elemle pençe pençeye yıllardan beri dövüşüyor, yüzünü görmemek, gücüne eğilip yenilmemek istiyordum. Fakat bu akşam, Hüsnü, onu bütün yüzüyle gördüm ve kibir ve büyüklüğüm, onun önünde secde etti. Bilmem hayatımda bu akşamdan çok eğildiğim dakikalar olacak mı? Şimdi sanmıyorum. Fakat eğer olursa, ondan sonra başım ebediyen kalkmayacak. Değil manevi anlamıyla, fakat maddi anlamıyla yere geçmiş olacağım.” (*Handan*, 1995: 116).

Kişilerin kendi kendilerini sunumundaki başlıca yollardan birisi de kişilerin hislerinin veya eylemlerinin kendi iç dünyası aracılığıyla sunumudur. Bu tür kişi sunumu en iyi şekilde bilinç akımı yönteminin ve iç konuşmaların (iç monologların) kullanıldığı romanlarda, karakterin bilinçaltının açığa çıkarılması biçiminde gerçekleşir (Rimmon-Kenan, 20004: 60-66).

Peyami Safa'nın *Yalnızız* adlı romanından aşağıya aldığımız bölümde romanın başkahramanı Samim'in kendi kendisiyle konuşması/hesaplaşması (iç konuşma) söz konusudur. Bizler okuyucu olarak Samim'in hislerini, iç dünyasını, kişilerle olan ilişkisini "iç konuşma" aracılığıyla görmekteyiz.

"Selmin yarın telefon edecek. Kararım değişmemiştir. Ve şimdi, bu Şakir'i hatırladıktan sonra daha rahatım. Eğer onun kaba şahsiyeti hakkındaki eksik bilgilerim, en ehemmiyetsiz kategoriden bile olsa muhtemel bir rakip için duyabileceğim merakı gidermeye kafi gelmiyorsa, onun hakkında öğreneceğim şeylerin öğrendiklerimden farklı olmayarak, onun değerini şimdiden tayin eden hükmümü değiştirecek hiçbir kıymet unsuru taşımadığıma da eminim. Bu merakım, sadece Meral'in hangi çirkinliklere katlanacak kadar küçülmeye hazırlandığını anlamak ihtiyacından doğuyor. Telefon kararını verdikten sonra, beni artık hiç angaje etmeyen bir bayağılığın derecesi hakkında elde edeceğim kanaati, Meral'in aleyhine köpüren hislerime kumanda edecek bir kuvvete sahip görüyorum. Fakat bu, yarın içindir. Dünün hesabını benden sormaya hazırlanan gururuma ne cevap vereceğim? Bu âdiliği vaktiyle anlamamış olmamın utancını zekâma ve sezinsediğim halde kabul etmiş olmanın utancını zevkime yüklemek gibi iki kaçınılmaz netice arasında sıkışmanın cezasını çekmeye mahkûm değil miyim? Bunu ayağı kayıp diz kapağına kadar çamura batan bir adamın gafleti gibi zekânın geçici bir durgunluğu şeklinde yorumlamak tesellisinin dışında bir cevap bulamayacağım." (*Yalnızız*, 1991: 278-279).

Roman kişileri sunulurken kişilerin ya bedensel özellikleri (fiziksel özellikleri) ya da ruhsal özellikleri üzerinde durulur. Diğer bir ifadeyle kişiler tanıtılırken fiziksel ve ruhsal boyutlarıyla dikkate sunulurlar. Özellikle modern romanla birlikte kişiler daha çok ruhsal boyutlarıyla dikkate sunulmuş ve "psikolojik roman" türünde eserler verilmiştir.

2.2.2. Kişilerin Sınıflandırılması

Roman kişilerini *yapılarına göre/gösterdikleri özelliklere göre* (E.M. Forster'in *Aspect of Novel* adlı eserinde 1927 yılında yaptığı sınıflandırma çerçevesinde) başlıca iki grupta toplayabiliriz:

a. Düz/Yalınkat Kişiler

Düz kişiler, insan mizacındaki hakim/genel unsurları temsil eden “tipler” olarak tanımlanabilirler. En basit şekliyle düz karakterler, basit bir yapıya sahiptirler ve tek bir fikrin veya niteliğin sembolüdürler. Düz kişiler, son derece belirgin bir nitelikle (derinlikten ve bireysel/ruhsal zenginlikten uzak) okuyucu karşısına çıkar ve romanın başından sonuna kadar herhangi bir değişime uğramazlar. Düz kişiler, roman dünyasında görünür görünmez tanınırlar. Düz kişilerin okuyucu tarafından kolayca hatırlanması, önemli bir noktadır; çünkü tipik özellikler sergilerler. Bu kişiler, şartlar tarafından değişikliğe uğratılmadıkları için okuyucunun belleğinde kolayca kalabilirler. (Forster, 1988: 172-173; Bozkurt, 1977: 91-93; Rimmon-Kenan, 2004: 40). (Ayrıca bkz. E. M. Forster, *Roman Sanatı*, s. 108-119). Kısacası düz/yalınkat kişi yaratmada, hakim olarak görülen veya sosyal olarak çok belirgin bir özellik verilir. Bu tarz kişi yaratma, bir karikatür veya soyutlayıcı idealleştirme olabilir (Wellek; Warren, 2005: 195). Dolayısıyla düz kişiler, roman boyunca değişim göstermedikleri gibi ruhsal derinlikten, çok boyutluluktan, bireysel düşünce/duygu/hâyâl/davranış zenginliğinden de yoksundurlar. Roman boyunca en belirgin özellikleri ile öne çıkarlar ve basit yapıdadırlar.

Düz kişiler, tipik özellikler gösterdiğinden ilk planda “tip”i hatırlatırlar. Burada “**düz kişiler**” için “**tip**” kavramını da kullanmak mümkündür. **Tip**, kendine has çok boyutlu bireysel nitelikleri ile değil, herhangi bir sınıfın, sosyal grubun veya meslek gruplarının ortak değer ve niteliklerini şahsında taşıyıp, temsil eden kişidir (Çetişli, 2004: 68).

Örneğin Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şık* adlı romanında Şatırzâde Şöhret Bey “düz/yalınkat” bir kişidir. Roman boyunca yalnızca alafangalığı ile öne çıkarak hiçbir değişim göstermediğinden ve kişiliği ile ilgili farklı boyutlar dikkate sunulmadığından “alafanga bir tip” olarak nitelendirilir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâton Bey*'le Râkım Efendi adlı

romanında da yine “düz/yalıncat” bir kişi olan Felâtun Bey, alafranga bir tiptir.

O halde “düz” veya “yalıncat” kişi olarak da değerlendirilebilen **tip**, birbirine az çok benzer insanların temel özelliklerini, ana niteliklerini toplayan, temsil eden kişidir. Tavır ve davranışları aşağı yukarı ortaktır. Özel yaşantıları, özel durumları içinde genele ilişkin ortak çizgiler bulunur. Tipte iki temel unsur vardır: 1. Gerçek hayatta görülen ortak özelliklere sahip insanların gerçekten var olan nesnel özellikleri. 2. Romancının o grubu görüş biçimi, bakış açısına göre değerlendirmesi ve o tipi nasıl takdim ettiği (Çetin, 2004: 150).

Olaylar ve kişiler, belirli bir bağlam içerisinde tipik özellik kazanırlar. Tip, basit bir yapı göstererek taşıdığı en belirgin özellikle kendi dışında bir şeyi temsil eden roman kişisidir. Yani roman dünyasının dışında kalan dış dünyada mevcut bir kavram ya da bir insan türünü temsil eden roman kişisidir. Tiplerin çeşitleri vardır: yüceltilmiş (idealize) tipler; zâlim köy ağası, züppe, patron, işçi gibi sosyal tipler; nihilist tip; cimri, kıskanç, şüpheli gibi psikolojik tipler; felsefi, ahlâkçı, materyalist gibi entelektüel tipler vardır (Boynukara, 2002: 182).

b. Yuvarlak Kişiler

Yuvarlak kişiler düz kişilerin tamamıyla zıttı özellikler taşır. Düz karakterlere göre daha karmaşık bir yapıdadırlar; psikoloji bakımından büyük bir derinlik ve zenginliğe sahiptirler. Yuvarlak kişiler, olay örgüsü boyunca yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişirler. Birey olarak çok farklı özellikleri bünyesinde taşırlar. Düz kişiler, tek boyutlu iken yuvarlak kişiler çok boyutlu bir özellik taşırlar (Forster, 1988: 173-178; Bozkurt, 1977: 91-93; Rimmon-Kenan, 2004: 40; Çetişli, 2004: 68). (Ayrıca bkz. E. M. Forster, Roman Sanatı, s. 108-119). Kısacası yuvarlak kişiler çok boyutludur ve mekânda bir genişlemeyi ve kişi üzerinde iyice/derinlemesine durmayı gerektirir (Wellek; Warren, 2005: 195).

Düz kahramanların “tip”i çağrıştırması gibi yuvarlak kişiler de “**karakter**”i çağrıştıır. (Çetişli, 2004: 69). Diğer bir ifadeyle “yuvarlak kişilere “**karakter**”de diyebiliriz (Çetin, 2004: 161). **Karakter**; olaylar, zaman, hayat, dünya, varlık, yokluk gibi unsurlar karşısında bireysel tavır

alan, bireysel özellikleri ile öne çıkan kişidir. Karakter, yüz çizgileri, parmak izleri bile birbirine benzemeyen her insanın bireysel olarak özgün şahsiyetinin dışı, konuşmasına, davranışına, tutumuna yansımadır. **Karakter**e önem veren romancılar, insanları bağımsız birer birey olarak görürler ve onların hususî şahsiyetlerini derinlemesine sergilemeye, ferdî zenginliklerini ortaya koymaya çalışır. Romanda bir kişi, hem tipik hem de karakteristik kişiliğiyle var olabilir. Ya da yalnızca karakter kişiliğiyle sunulur. Romanda kalıplaşmış tipler sunmak yerine birbirine benzemeyen, kendi özgün şahsiyetine sahip kişilikleri sergilemek daha iyidir. Her insan, belli düşüncelere, dünya görüşlerine, yaklaşım biçimlerine sahip olsa bile başlı başına ayrı bir âlemdir. Dolayısıyla kişiyi bu ayrı ve özgün boyutu içinde sunmak lazımdır (Çetin, 2004: 161-162).

Roman kişilerini (kahramanları), olay örgüsünde *yerine getirdikleri/üstlendikleri fonksiyonlar itibariyle* altı grupta değerlendirmek mümkündür.

a. Baş Kahraman/Asıl Kahraman/Tematik Güç (Protagoniste)

Her aksiyon, “ilk dinamik atılımı” oyun kurucu denilen bir kahramandan alır ve E. Souriau bu kahramana **tematik güç** adını verir (Bourneur; Quillet, 1989: 153). Asıl kahraman vak’aya ilk dramatik hamleyi veren şahıstır. Asıl kahramanın eylemi/hareketi bir arzuya, bir ihtiyaca ya da aksine bir korkuya/endişeye bağlı olarak ortaya çıkabilir. (Aktaş, 1998: 153). Asıl kahraman olay örgüsünün başlayıp gelişmesinde, şekillenmesinde en önemli ve birinci derecede rol oynayan kahramandır. Çoğu zaman roman, bu kahramanın merkezinde şekillenir. Diğer kahramanlar hep onun etrafında yer alır ve onunla olan ilişkileri ölçüsünde değer kazanırlar. Okuyucuya iletilmek istenen mesajın, eserin kurmaca dünyasında savunulması, hayata geçirilmesi de onun sorumluluğundadır. Bunun için ona tematik güç denir (Çetişli, 2004: 69-70). İntibah (Namık Kemal)’ta Ali Bey, Çalığışu (Reşat Nuri Güntekin)’nda Feride, Sinekli Bakkal (Halide Edip Adivar)’da Rabia, Şık (Hüseyin Rahmi Gürpınar)’ta Şatırzâde Şöhret Bey asıl kahramandırlar.

b. Hasım Kahraman/Karşı Güç (Antagoniste)

Çatışmanın olabilmesi, vak’a zincirinin düğümlenmesi, aksiyonun sonuçlanabilmesi bakımından, tematik güç denilen asıl kahramanın

hareketini engelleyen ve *hasım* denilen bir kahramanın ortaya çıkması gerekli görülür. Souriau, bu tür kahraman **karşı güç** adını verir (Bourneur; Quellet, 1989: 153; Aktaş, 1998: 154; Çetişli, 2004: 70).

c. Arzu Edilen (İstenilen) veya Korku Duyulan (İstenilmeyen) Nesne

Souriau tarafından “değerli olanı takdim” diye adlandırılan bu cezbedici güç, hedeflenen amacın/istenilen, elde edilmek istenen nesnenin veya istenilmeyen/korkulan unsurun kendisini gösterir (Bourneur; Quellet, 1989: 153; Aktaş, 1998: 154).

ç. Yönlendirici Kahraman

Gerek olay örgüsünün gidişatını, gerekse asıl kahramanın gelişmeler karşısındaki tavrını belirleme veya onlara (olay örgüsünün gidişatına/kişilere) tesir etme güç ve kabiliyetini şahsında temsil eden kişi, yönlendirici kahramandır. Yönlendirici, aksiyonu yönlendiren ve hikâyenin sonunda dengeyi bir taraftan diğer tarafa kaydıran ve bir çeşit hakem rolü oynayan kişidir. Yönlendirici kahramanın müdahaleleri sayesinde, var olan problemlerli durum/çatışma çözüme kavuşmuş olur (Bourneur; Quellet, 1989: 153; Aktaş, 1998: 154; Çetişli, 2004: 70).

d. Yardımcı Kahraman

Asıl kahraman, yönlendirici kahraman ve karşı güç durumundaki kahraman veya kahramanlara, işlevlerini yerine getirme hususunda şu veya bu seviye ve doğrultuda yardım eden kahramanlardır (Bourneur; Quellet, 1989: 154; Aktaş, 1998: 155; Çetişli, 2004: 70).

e. Alıcı Kahraman

Her zaman başkahraman/asıl kahraman, aksiyondan kârlı çıkmaz veya korku duyulan nesneden/endişe edilen unsurdan olumsuz yönde etkilenmez. Tesadüfen de olsa netice, başkalarının işine yarayabilir, başkaları kârlı çıkabilir veya korku duyulan/endişe edilen olaydan etkilenir. İşte roman boyunca yaşanan olay, gelişme, durum veya nesnelere az ya da çok etkilenen alıcı kahramanlar yer alır; çünkü insan kendisi için olduğu kadar başkası için de arzu edebilir ya da korkabilir (Bourneur; Quellet, 1989: 154; Aktaş, 1998: 155; Çetişli, 2004: 70).

c. Dekoratif Unsur Durumundaki Kişiler (Fon Kişiler)

Figüran özelliği taşıyan bu kişiler daha çok sadece anlatılan olay, durum, kahraman, zaman ve mekânın daha gerçekçi ve doğal görünüm kazanabilmesi için gerekli olan sosyal atmosferi sağlamakla yükümlüdürler. Sadece fon oluştururlar (Aktaş, 1998: 158; Çetişli, 2004: 71)

Bu sınıflandırmaların yanı sıra çok basit başka bir sınıflandırma aracılığıyla, roman yapısı içerisindeki fonksiyonlarını dikkate alarak roman kişilerini üç temel grupta da değerlendirebiliriz:

a. Birinci Derecede Rol(ler)Üstlenen Kişi(ler)

Bu başlık altında asıl kahramanı (başkahramanı) ve asıl kahramanla (başkahramanla) birlikte öne çıkan kişileri; kısacası olay örgüsünde ön planda duran, olayların akışını şekillendiren, olayların bizzat içerisinde yer alan kişileri değerlendirebiliriz.

b. İkinci Derecede Roller Üstlenen Kişiler (Yardımcılar)

Asıl kahramanın ve olay örgüsünde öne çıkan, birinci derece roller üstlenen diğer kişilerin çevrelerinde bulunan ve onların eylemlerinin gerçekleşmesine yardımcı olan, onların gerçekleştirdiği olaylardan etkilenen kişilerdir. Asıl kahraman veya olay örgüsünde öne çıkan diğer kişiler kadar etkin değillerdir, daha çok arka planda kalırlar.

c. Dekoratif Unsur Durumundaki Kişiler (Fon Kişiler)

Roman incelemelerinde “kişiler”e dair şu soruları sorabiliriz:

Şahıs kadrosunun özellikleri ve ortak/farklı nitelikleri nelerdir? Kişiler-arası ilişkiler nasıldır? Kişilerin eylemlerini belirleyen etkenler nelerdir? Kişiler, nasıl bir çatışma çerçevesinde karşı karşıya gelmektedirler? Kişiler düz müdür/tip midir, yuvarlak mıdır/karakter midir, niçin? Kişiler nasıl sunulmaktadır? Kişilerin iç dünyası/ruhsal boyutu hangi teknikler aracılığıyla dikkate sunulmaktadır? Romanda az ya da çok kişinin yer almasının nedenleri nelerdir? Roman yazarının kişilere karşı tavrı nasıldır? Kişilerin sonu nasıldır? vb.

2.3. ZAMAN

Romanın yapısı içerisindeki en temel unsurlardan birisi de zamandır. Gerçek dünyada/hayatın içerisinde olayları ifade ederken “zaman” denilen unsur devreye girer. Olayları anlatırken, “sabah, öğle, akşam, dün, bir ay önce, dakikalarca” gibi zaman ifade eden sözcükleri kullanırız. Dolayısıyla olaylar belli zaman dilimleri içerisinde gerçekleşir. Olayların, dış dünyanın kozmik zamanın dışına çıkması mümkün değildir. Dış dünyada saatle ölçtüğümüz zaman hayatımızı çepeçevre sarmıştır. Diğer bir ifadeyle saatle ölçtüğümüz zaman; insanları(kişileri), olayları, mekânları çepeçevre kuşatır. Yazarın dış dünyayı, dış dünyaya ait insanlar(kişiler), olaylar, kavramlar, mekânlar vb. unsurları ve bu unsurlar arasındaki ilişkileri model alarak yarattığı kurmaca roman dünyasında da “zaman” unsurunun varlığı bir zorunluluktur. Romanda olaylar, “zaman” içerisinde gerçekleşir/başlayıp biter ve zaman içerisinde anlam kazanır. Romanda olaylar gerçekleşirken diğer taraftan da saniyeler, dakikalar, saatler, günler, haftalar, aylar, yıllar birbirini kovalar. Dolayısıyla kozmik zaman model alınarak romanda kurmaca/itibarî bir zaman oluşturulur. O halde bütün bunlardan yola çıkarak romanda “**metin içi zaman**” unsuru bağlamında, dış dünyadan model olarak alınan ve romana taşınan, geneli ilgilendiren (bütün insanlar için geçerli olan) **nesnel zamandan** ve romandaki olayların gerçekleştiği zamanı/zaman dilimini ifade eden **vak’a zamanından** bahsedebiliriz.

Bu iki “zaman” kavramının yanı sıra üçüncü bir zaman kavramı da roman da “**anlatma zamanı**” şeklinde karşımıza çıkar. Giriş bölümünde anlattığımız şekliyle roman, anlatma esasına bağlı bir edebî metindir. Romanın kurmaca dünyasında gerçekleşen her şeyi/olayları okuyucuya sunmakla görevli bir anlatıcının varlığı ve anlatıcının anlatma eylemi vardır. İşte anlatıcının anlatma eylemi, olayların gerçekleştiği zaman dilimini ifade eden vak’a zamanından farklılık gösterir. Çünkü olayların gerçekleşme zamanı ile olayları anlatma zamanı birbirinden farklıdır.

a. Nesnel Zaman

“Kozmik zaman”, “takvime bağlı zaman” “çerçeve zaman” “dış zaman”, akıp giden tarih” kavramlarıyla ifade edebileceğimiz nesnel zaman dış dünyanın, evrenin, toplumların yaşamış oldukları, insan

bilincinin bir bakıma dışında kalan genel zamandır. Romanın dışında da var olan herkesin paylaştığı ortak zaman dilimidir. Romanda nesnel zaman, romana göre/romanın kurmaca dünyasında öne çıkan yüzey yapıda, ön planda olan zaman dilimidir. Örneğin; Birinci Dünya Savaşı'nu konu alan romanın nesnel zamanı, 1914'lü yıllardır. 1914'lü yıllar, romana ait bir zaman dilimi değil; genele, herkese ait bir zamandır (Çetin, 2004: 129-130).

Örneğin; Kemal Tahir'in Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini konu edinen *Devlet Ana* adlı romanında nesnel zaman, 1290 yılında iki aylık bir süredir.

b. Vak'a Zamanı /Olay Örgüsü Zamanı

Romanda olaylar belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşir. İşte romanda olayların gerçekleştiği zaman dilimi vak'a zamanı olarak ifade edilir (Aktaş, 1998: 117). Vak'a zamanının nesnel zamandan farkını bir örnek aracılığıyla ifade edelim.

Örneğin; A romanında nesnel zaman, 15 Mart 1914 ile 29 Ekim 1923 tarihleri arasında yaklaşık dokuz yıldır. Yani romanda ön plana çıkan somut, çerçeve zaman/akıp giden zaman (nesnel zaman) dokuz yıllık bir zamanın ifadesidir. Romanın kurmaca dünyasında dokuz yıllık zaman diliminde gerçekleşen olayların; saati saatine, günü gününe dokuz yıl olarak verilmesi mümkün değildir. Anlatıcıya ve anlatıcının bakış açısına bağlı olarak bazı olaylar günler, haftalar, aylar, hatta yıllar atlanarak verilebilir. Nesnel zaman akıp gider; ancak romanda gelişen olaylar, zaman çizgisinde bazı atlamalarla, bazı çıkarımlarla, eksiltmelerle dikkate sunulur. Bir olay 19 Mayıs 1919 günün sabahında başlayıp akşamında bitebilir. Bu olayın hemen arkasından gelen olay yaklaşık birbir buçuk aylık zaman dilimi atlanılarak/eksiltilerek 26 Haziran 1919'da başlayabilir. Dolayısıyla romana kozmik zaman model alınarak yerleştirilen nesnel zamanın bire bir aktarılması mümkün olmadığından (Romanın bir bütün olarak kurmaca bir dünya olduğu, dolayısıyla romanın unsurlarından“zaman”ın da kurmaca olduğu unutulmamalıdır. Diğer unsurlar gibi zamanın da değiştirilip dönüştürülmesi söz konusudur.) vak'a zamanı, olayların gerçekleştiği zamanı ifade eder.

Romanın kurmaca dünyasında vak'a zamanı her zaman için kronolojik olmayabilir. Daha çok klasik romanlarda görüldüğü şekliyle olayların kronolojik sırayı takip ettiği, olayların art zamanlılık esasına göre giriş, gelişme, sonuç şeklinde bir sıraya bağlı olarak sıralandığı (olayların arta arda, zaman sırası bozulmadan gerçekleştiği) romanlar olduğu gibi (Örnek: Sergüzeşt -Sami Paşazâde Sezai-, Karabibik -Nabizâde Nazım-, Şık -Hüseyin Rahmi Gürpınar- vb.) bu yapının kırıldığı romanlara da çokça rastlamak mümkündür.

Vak'a zamanında kronoloji kırılarak hâlden (şimdiden) geçmişe dönülebilir (geriye dönüş tekniği aracılığıyla) veya hâlden (şimdiden) geleceğe sıçranabilir (bazı sebepler dolayısıyla). Örneğin; okuyucuya kişilerin ve olayların geçmişi ile ilgili bilgi vermek, okuyucunun geçmişle ilgili merakını gidermek amacıyla veya okuyucunun hâl(şimdi)de karşılaştığı olaylarla/çatışmalarla ilgili olarak zihninde oluşan sorulara cevap vermek üzere geriye dönüş gerçekleştirilebilir. Böylece geçmişteki olaylar, hâl(şimdi)e taşınabilir. Romandaki kahramanlardan birinin geleceğe dair hayallerini vermek için de hâl(şimdi)den ayrılarak zamanda atlamalarla geleceğe gidilebilir, gelecek hâl'e taşınabilir.

İşte geriye dönüş tekniği aracılığıyla geçmişe dönme veya geleceğe gitme vak'a zamanında "kırılmalar" oluşturur. Kırılma, anlatıcının vak'ayı/olay örgüsünü anlatırken içinde bulunduğu mevcut hikâye zamanından (şimdiden/hâl'den) geriye ve ileriye gidişler gelişler yapması anlamına gelir. Böylece iki tür kırılma söz konusu olur. Biri "geri kırılma (geriye dönme)", diğeri de "ileri kırılma (ileriye atlama)" olarak adlandırılır (Sağlık, 2002: 136).

Bir romanda olaylar arasında kronolojik sıraya hâs bir düzen bulunmazsa, bunun sebebi üzerinde düşünmek gerekir. Kronolojik sıra niçin bozulmuştur, romana ne getirmiştir? Bu durumun bir sebebi olmalıdır (yukarıda belirttiğimiz sebeplere benzer şekilde sebepler). Bu sebebin araştırılması, romanın kurmaca dünyasının anlamlandırılmasında bizlere yeni düşünceler edinmemize, tamamlanmış bir sistem hüviyetiyle karşımıza çıkan eseri meydana getiren parçalar/unsurlar arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına da yardımcı olur. Ayrıca, vak'a zamanının kronolojik olmaması, şüphesiz bakış açısından ve anlatıcıdan ayrı

düşünülemez. Zamanda görülen kopmalar, geri dönüşler, ileri atlamalar yanı sıra zaman diliminin değişik şekillerde tekrarı, bakış açısı ve anlatıcıyla birlikte ele alındığında daha iyi değerlendirilir (Aktaş, 1998: 129).

Ayrıca vak'a zamanının akışında geri dönüşler ve ileri atlamaların yanı sıra özetlemeler ve genişletmeler de yapılabilir. Özellikle kahramanın hayatında fazla önem taşımayan zaman dilimleri atlanır ya da kısaca özetlenir. Ayrıca olaylar, bütün ayrıntılarıyla değil de özetlenerek, bazı ayrıntılar atlanarak, kısaltılarak, önemlileri seçilerek aktarılır. Geriye dönüşler ve ileri atlamalar genişletme olduğu gibi, kişilerin iç dünyasının tahlilinde "iç zaman (psikolojik zaman, derûnî zaman)"ın verildiği ve zamanın akışının yavaşlatılarak zamanın genişletildiği görülür (Çetişli, 2004: 74; Çetin, 2004: 132).

c. Anlatma Zamanı

Romanda geçen olayların anlatıcı tarafından görülüp, öğrenilip, yaşanıp idrâk edildikten sonra, anlatıcının tercih ve imkânlarına göre okuyucuya aktarıldığı, anlatıldığı zamandır (Aktaş, 1998: 117; Çetişli, 2004: 74-75; Çetin, 2004: 133).

Anlatma zamanı ile vak'a zamanı arasında her zaman belli bir boşluk vardır. Zira önce olay olur, sonra anlatılır. Anlatma zamanı ile vak'a zamanı arasındaki boşluğun mesafesi, anlatıcının olaya yakınlığı, görme/bilme imkânları ve anlatma tercihlerine bağlıdır. Örneğin; tanrısal bir güce sahip olan hâkim bakış açılı anlatıcı, kurmaca (itibarî) dünyadaki her şeyi anında görme, bilme, duyma hususunda çok geniş imkânlarla sahip olduğu için, anlatma zamanı ile vak'a zamanı arasındaki boşluğu son derece küçültebilir. Hatta şimdiki zaman kipiyle olayları, anında anlatabilir. Bu durumda, iki zaman çizgisi arasındaki boşluğun kapandığı ve âdeta çakıştığı görülür. Halbuki kahraman bakış açılı anlatıcı böyle değildir. O, önce yaşar, daha sonra anlatır. Onun da ötesinde, bu tür anlatıcı, zaman zaman olayları yaşadıkdan bir süre sonra bir yere kaydeder veya kaydederek anlatır (mektup, hatıra defteri vb.) (Çetişli, 2004: 76).

2.4. MEKÂN

Mekân, en basit tanımıyla, romanda olayların gerçekleştiği ve kişilerin ayaklarını bastıkları sahnedir/yerdir. Dolayısıyla mekânı kişilerden, olaylardan ve hatta zamandan bağımsız düşünemeyiz. Romanın kurmaca dünyasında olay örgüsü/vak'a "gerçek/somut, hayalî/soyut, ütöpik, kapalı, açık, dar, geniş vb." şeklinde nitelendirebileceğimiz mekânlara ihtiyaç duyar. Mekânla ilgili olarak üzerinde duracağımız temel noktalar şunlardır:

Romanda mekân, yalnızca olayların sahnesi, kişilerin ayaklarını bastıkları bir yer midir? Mekân/mekân tasvirleri işlevsel kullanılmış mıdır, işlevsel kullanılmışsa ne tür işlevleri yerine getirmektedir? Mekân, kişilerin kimliklerinin, sosyo-ekonomik durumlarının, eğitim seviyelerinin dikkate sunulduğunda işlevsel midir? Kişilerin mensubu oldukları toplumsal yapıya/sosyal gruba dair ipuçları vermekte midir? Mekân sosyal çevreyi yansıtabilmekte midir? Mekânlar/mekân tasvirleri olayların gelişimine dair ipuçları vermekte midir? Mekânlar, olayların gelişiminde, kişilerin eylemlerinde belirleyici/yönlendirici bir işleve sahip midir? Mekânların özellikleri nelerdir ve romanın sistematik bütünlüğü içerisinde bu özellikler ne anlam ifade etmektedir? vb.

Mekân, 18. ve 19. yüzyıldan itibaren (özellikle realist yazarlar tarafından) önemsenmiş ve romanda işlevsellikleriyle değerlendirilmiştir. Daha önceki yüzyıllarda, çoğunlukla mekânın olayların geçtiği, kişilerin ayaklarını bastıkları yer olarak değerlendirildiği, mekân tasvirlerinin işlevsellikten yoksun olduğu görülür.

O halde mekânla ilgili olarak üzerinde durmamız gereken en temel nokta mekânın romanda işlevsel kullanımıdır.

Peki, olayların gerçekleştiği ve kişilerin ayaklarını bastıkları sahne durumunda olan mekânın romanda başlıca işlevleri nelerdir?

- Mekânın romanlarda yansıtma işlevi vardır. Mekân unsuru bazı romanlarda kişinin iç dünyasını "yansıtıcı" olarak kullanılır. Roman kahramanı, çevreye (mekâna) bakar ve çevreyi değerlendirirken, çevreye dair izlenimlerini düşünürken veya başka birine aktarırken aynı zamanda kendi psikolojik durumunu

da ortaya koyar (Sağlık, 2002: 147). Örneğin mekân, kişinin arzularının bir ifadesi olabilir.

- Mekân, roman kahramanlarının çiziminde/sunulmasında işlevsel kullanılır (Tekin, 2004: 129). Mekân çevredir ve mekânlar, özellikle ev içleri parça-bütün, iç-dış, ev-ev sahibi ilişkileri bağlamında bir kişinin sunumuna yardımcı olur. Bir insanın evi, onun bir parçasıdır. Evi tasvir etmekle kişiyi tasvir etmiş oluruz. Böylece mekân tasviri, kişilerin sunulmasında işlev sahibi olur (Wellek; Warren, 2005: 196). Dolayısıyla mekân-insan ilişkisi bağlamında mekânın tasviri, o mekânı kullanan kişinin tasviri/sunumu/tanıtılması anlamına gelir. Öyle romanlar vardır ki kişi ile mekân ayrılmaz bir bağla bağlanmıştır ve roman kişisi, o mekândan ayrı düşünülemez. Örneğin; Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Kiralık Konak'ında Konak ile Naim Efendi arasında organik bir bağ vardır. Naim Efendi'yi, konaksız düşünemeyiz. Konak, Naim Efendi'nin temsil ettiği hayatın (geleneksel hayatın) ifadesidir. Robenson Cruzoe'yi de ada'sından ayrı düşünemeyiz.
- Mekân, olayların gerçekleştiği/cereyan ettiği çevreyi tanıtabilir (Tekin, 2004: 129). Yukarıda da ifade ettiğimiz şekliyle olaylar, belirli mekânlarda gerçekleşir. Mekân tasviri aracılığıyla, o mekânda gelişen olayların şekli, boyutları, özellikleri dolaylı yönden dikkate sunulmuş olur. Örneğin; bütün eşyaların dağıldığı, kırılıp yerlere saçıldığı bir oda, orada gelişen olaylarla ilgili bizlere ipuçları verir. Odada bir kavga olmuşsa, tasvir, kavganın şiddeti ile ilgili bilgi verir.
- Mekân, toplumu yansıtmaya işlevini yerine getirebilir (Tekin, 2004: 129). Roman kişisini, içinde yaşadığı toplumdan veya mensubu olduğu sosyal gruptan ayrı düşünemeyiz. Roman kişisini içinde yaşadığı toplumdan veya mensubu olduğu sosyal gruptan soyutlamak, onlardan bağımsız bir şekilde tasvir etmek kişinin gerçekliğini ve doğallığını zedeler. Bu bakımdan romanın gerçekliği ve doğallığı, toplumun dikkate sunulmasıyla da ilgilidir. İşte romanda toplumsal yapı, sosyal gruplar, toplumun/sosyal grubun sosyo-ekonomik durumu, eğitim seviyesi, kültürel birikimi mekân tasvirleri aracılığıyla yansıtılabilir. Örneğin;

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Yaban adlı romanında olaylar, Ankara'da Porsuk Çayı yakınlarındaki bir köyde geçer. Romanda, uzun köy tasvirleriyle karşılaşırız. Bu tasvirler, köy halkının sosyo-ekonomik durumunu, eğitim seviyesini, hayata bakışını vb. yansıtır.

- Mekân tasvirleri, romanda “atmosfer yaratma” işlevini de yerine getirebilir (Tekin, 2004: 129). Örneğin; evlerinin bahçesinde kahvaltı yapan bir ailenin mutluluğu, ailenin içinde bulunduğu mutluluk atmosferi, kahvaltı yapılan bahçenin tasviri aracılığıyla okuyucuya sezdirilebilir.
- Mekân tasviri aracılığıyla gelişebilecek olaylarla ilgili ipuçları verilebilir.
- Mekân, olay örgüsünü şekillendiren çatışmaların nedeni olabilir. Böylece olayların şekillenmesinde “tayin edici, belirleyici” bir rol oynayabilir. Örneğin; kişiler arası çatışma “arzu edilen/elde edilmek istenen unsur” konumunda olan bir mekân üzerinden olabilir.

Bir köyde ağa ile köylüler arasındaki çatışma “berekatli topraklar” sebebiyle gerçekleşebilir.

- Mekân “özne (baş kişi), yardımcı, engelleyici,” rollerle olayların şekillenmesinde başlıca etken olabilir (Sağlık, 2002: 147). Örneğin Orhan Kemal'in Berekatli Topraklar Üzerinde İflahsızın Yusuf, Köse Hasan ve Pehlivan Ali'nin para kazanmak için Çukurova'ya gitmesi ile birlikte, mekân, kişilerin arzularını gerçekleştirirmede en büyük engel olur. Mekânda trajik olaylarla yüz yüze kalırlar.

Tabiat, tabiat güzellikleri, çok utangaç bir delikanlının, kalbî bir yakınlık duyduğu genç kıza aşkını ilan etmesinde teşvik edici/tahrik edici bir boyutta yardımcı olabilir.

Romanda mekânın işlevlerini daha da çoğaltmak mümkündür; ancak başlıca işlevlerini yukarıdaki maddeler hâlinde sırlayabiliriz.

Mekân çoğunlukla “tasvirler” aracılığıyla dikkate sunulur. Tasvir;

göstermek, resim çizmektir. Romandan alınan yerle ilgili bir tasvirin “okunması” demek, kendi aralarında bağıntılı çeşitli yerleri içeren bir mekân çerçevesinde, simetri bakımından, kontrast bakımından, gerginlik bakımından, çekicilik veya antipati bakımından birtakım ilişkilerin ortaya konması demektir (Bourneur; Quillet, 1989: 92-93).

Romanda mekân tasvirleri, “nesnel” veya “öznel” özellik gösterebilir. Mekân tasvirleri ister nesnel, isterse de öznel olsun, önemli olan mekân tasvirlerinin işlevsel olmasıdır.

Romanda mekânlar taşıdıkları özellikler itibariyle somut mekânlar (açık mekân/dış mekân, kapalı mekân/iç mekân), soyut mekânlar (ütöpik mekânlar, fantastik mekânlar, metafizik mekânlar, duyusal mekânlar) şeklinde sınıflandırılabilir (bkz. Çetin, 2004: 136-141).

2.5. BAKIŞ AÇISI VE ANLATICI

Bakış açısı, anlatma esasına bağlı edebî metinlerde (dolayısıyla romanda), vak’a zincirinin/olay örgüsünün ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan, mekân, zaman şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrâk edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte/anlatılmakta olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir (Aktaş, 1998: 84).

Roman temelde bir dil sanatı olmasına rağmen bakış açısı dilden de önce gelir. Bakış açısı bir yöntem, dil ise bu yöntem dahilinde olayları anlatma, sunma, işidir. Bunu bir evi inşa etmeden önce yerinin seçilmesine benzetebiliriz. Bir romancı, tıpkı bir mimar gibi, anlatımı gerçekleştirecek kişiyi (anlatıcıyı), bu kişinin konumunu (duracağı yeri) ve yine bu kişinin, olaylara, hangi noktadan ve nasıl bakacağını (bakış açısını) belirlemek zorundadır. Zorundadır; çünkü roman denilen sistemi oluşturan diğer elemanlar bundan sonra devreye girecek ve bakış açısının konum ve işlevine göre anlam kazanacaktır (Tekin, 2002: 166). O halde bakış açısı, olayların okuyucuya kimin gözünden ve ağzından ulaştığı sorusuyla ilgilidir (Aytür, 1977: 38).

Bir romanı okuruz; ancak kimin gözünden okuruz? Bazen bu soruya cevap vermek kolaydır. Sözgelimi roman Daniel Defoe tarafından yazılmışsa romandaki anlam’a, Daniel Defoe’nin bakış açısından

ulaşıyoruz, diyebiliriz. Fakat, bu yanlış bir çıkarım olur. Daha teknik ve dikkatli bir anlamlandırma yapılacaksa bu terim, olayların izlendiği göz veya kafa (bakış açısı) olarak anlatılabilir. (Danziger; Johnson: 1978: 25).

Anlatıcı, ise giriş bölümünde de vurgulandığı şekliyle romanda olayları anlatan kişidir. Bu durumda üzerinde durmamız gereken başlıca iki temel soru vardır: Anlatıcı kim? Anlatıcı bakış açısı nedir, anlatıcı nerede durmaktadır?

Romandaki anlatıcılar ve bu anlatıcıların sahip oldukları bakış açısı romanlarda farklılık arz eder. Bu bağlamda tarihî seyir içerisinde romanda uygulanagelen bakış açılarını ve bakış açlarına bağlı olarak görülen anlatıcıları şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

a. Tanrısal Bakış Açılı Üçüncü Tekil (O) Anlatıcı:

Romanın tarihinde çokça tercih edilen ve hâkim bakış açısı da denilen “Tanrısal bakış açısı”na sahip anlatıcı (üçüncü tekil anlatıcı) romanın kurmaca dünyasında tıpkı Tanrı gibi sınırsız bir güce sahiptir. Olaylar ve kişilerle ilgili geçmişe ve geleceğe dair her şeyi en ince teferruatına kadar bilir. Her şeyin üstündedir ve her şeye hâkimdir (Aktaş, 1998: 95; Tekin, 2002: 167). Bizleri bir yerden başka bir mekâna ve zamana kolaylıkla taşır. Kişiler arasında özgürce hareket eder; kişilerin hem iç dünyalarını hem de onları saran dış dünyayı kolaylıkla görebilir (Danziger; Johnson: 1978: 25).

Her şeyi bilir, görür, duyar ve dolayısıyla kurmaca dünyada her şeyi dikkate sunar. Onun son derece geniş görme, bilme, duyma imkânı; kişilerin gönüllerinden veya zihinlerinden geçenleri okumaya kadar uzanır (Çetişli, 2004: 84; Bozkurt, 1977: 89).

Tanrısal bakış açısına sahip üçüncü tekil anlatıcı, olayların dışındadır. Yaşayan değil, gören ve anlatandır. Üçüncü tekil şahıs (O) ağızyla konuşur; yazarın dilini kullanır. Bu sebeple “**yazar-anlatıcı**” olarak nitelendirilebilir.

“Salih, etrafına bakındı. Bu evden çıkmak senelerden beri istediği şeydi. Her zaman: “Hünkârın ahır bu evden temizdir.” der, annesini, babasını sıkıştırır; evden çıkmaya teşvik ederdi. Hele kendi odası pek

sinirine dokunuyordu. Ne kadar aktarılsa bir türlü iyice tamir edilemeyen damada biriken suları, odanın duvarlarından sızıyor, siyah dalga dalga lekeler bırakıyor, rutubeti çoğaltıyordu. Duvara astığı kartpostallar kıvrılmış, bazı büyük gazetelerle kapamaya çalıştığı duvar delikleri, rutubetten gevşeyerek, pörsüyerek saçaklanmış, parmakla dokunulsa sökülecek hâle gelmişti. Zaten odanın duvarları eski Papağan gazetelerinin çiğ boyalı resimleri, bir sürü kartpostallar, fotoğraflarla boydan boya kapanmıştı. Salih eline geçen resmi bir toplu iğne ile bu duvara iliştirir, yeni bir resmin eskilerden birini yarı yarıya kapatmasına ehemmiyet vermezdi.” (*Sözde Kızlar, 2000: 79-80*).

Yukarıya aldığımız parçada “Tanrısal bakış açılı” üçüncü tekil anlatıcının varlığı söz konusudur. Görüldüğü üzere “Tanrısal” konumlu anlatıcı aynı anda hem Salih’in iç dünyasını bize sunmakta, Salih’in yıllarca yaşadığı eve ve odaya duyduğu nefreti “bilen” anlatıcı olarak ortaya koymakta; hem de Salih’in odasını en ince ayrıntısına kadar “her şeyi bilen anlatıcı” olarak tasvir etmektedir.

Bu yöntemi kullanan yazarlar kendi yorumlarını romana dahil edebilirler de etmeyebilirler de. Tanrısal bakış açısına sahip yazar-anlatıcı olaylara müdahale edecekse, en modası geçmiş şu tür ifadeler kullanılır:

“Okuyucu seni bu konuda uyarıyorum..., Sizin de bildiğiniz gibi... vb.” (*Danziger; Johnson: 1978: 25*).

O halde bu anlatıcı, zaman zaman okuyucuyla samimi bir şekilde diyaloga girer veya olayların akışını keserek yorumlarda bulunur:

“Herkesin karşısına bu biçimde çıkan bir genç, zamanımızda ahlâkı bozulmuş, hoppalığı pek artmış olmakla suçlanarak çevresinde küçük görülür. Oysa bu suçlamalar bazen de haksız oluyor. Çünkü eline gant (eldiven) giyenlerin, cebinde kart taşıyanların hepsini de şıktır diye küçümsemeye kalkışmak gerekmez. Asıl eleştirecek olan şıklar, esasen hiçbir erdeme sahip olmayıp davranışları birer adi taklitçilikten öteye geçemeyenler, her gören veya duyanları güldürecek, acındıracak birtakım gülünç hâller gösterenlerdir. Bu konuda güzel bir örnek olarak, okuyuculara, işte bizim Şatırzâde Şöhret Bey’i göstereceğiz.” (*Şık, 1997:27*).

b. Müşahit (Gözlemci) Bakış Açılı Anlatıcı

Tanrısal bakış açısına sahip anlatıcının sınırsız; gözlemci bakış açılı anlatıcının bakış açısı daha sınırlı bir özellik taşır. Temel fark şudur: Tanrısal bakış açısına sahip anlatıcı, kurmaca yapının içinde veya dışında yer alabilirken, gözlemci konumundaki anlatıcı kurmaca yapının içinde kalır. Bu durum bir zorunluluktur onun için. Romancı, bilinçli bir tercihle onu kurmaca yapıya dahil eder ve yapının diğer elemanlarını (kişiler, olay, mekân, zaman) onun bakış açısından değerlendirmeye, yansıtmaya çalışır (Tekin, 2002: 168).

Müşahit (gözlemci) bakış açılı anlatıcı, kurmaca dünyada olup bitenleri sadece gözlemlemekle (müşahede etmekle) yetinir. İkinci aşamada da gözlemlerini âdeta bir kamera tarafsızlığı ile okuyucuya aktarır ve bu yönüyle “yansıtıcı” konumundadır. Tabii olarak bu anlatıcı, tanrısal bakış açılı anlatıcıya ve kahraman bakış açılı anlatıcıya göre çok daha az bilgilidir. Onun bilme, görme, duyma yetenekleri geçmiş ve geleceğe uzanamadığı gibi, kahramanların ruh hâllerine de yetişemez (Çetişli, 2004: 87).

Reşat Nuri Güntekin’in Yeşil Gece adlı romanından aşağıya aldığımız bölümde okuyucu, roman kahramanlarından Müderris Zühtü Efendi ve Cabir Bey’i yine roman kahramanlarından “idadî müdürü” nün bakış açısı ve anlatımıyla görür. Burada “idadî müdürü” müşahit (gözlemci)-anlatıcı olarak karşımıza çıkar; kurmaca dünyanın içerisinde. Onun bakış açısı hâkim konumda bulunan “Tanrısal” bakış açılı anlatıcının bakış açısına göre oldukça sınırlıdır. Müşahit (gözlemci)-anlatıcı, roman kahramanları (Müderris Zühtü Efendi ve Cabir Bey) hakkında derinlemesine bilgi sahibi değildir. Bildikleri ve aktardıkları gözlemlerinden ve başkalarından duyduklarından öteye geçmez:

“-Müderris Zühtü Eendi Hazretleri, Ulûm-ı Şer’iyyede (İslamî ilimlerde) yed-i tûlâ sahibi (çok geniş bir bilgi birikimi) olduğu gibi ulûm-ı cedidiye (yeni bilimlere) de bizlerden ziyâde vâkıftır (hâkimdir). Garplıların fûnûn-ı cedidiyeyi (yeni fenleri/bilimleri) taamıyla Araplardan ahz ve iktibas ettiklerini (aldıklarını) ispat eden mühim bir te’lifi (eseri) vardır. Şayan-ı hayret bir zekâ azizim... Memleketimizde Zühüt Efendi gibi on kişi daha olsa işler başka türlü giderdi.

Son zamanlarda medreselerin ıslahı için fevkalâde mühim bir lâyiha (yazı) yazdı. Bu lâyihanın bir sureti geçen ay “Sarıova” gazetesinde neşredildi. Tavsiye erdim okuyunuz. Zühüt Efendi maarif nâzırı olmaya lâyük bir adamdır.

-Çok güzel efendim. Yanındaki kim?

-İttihat ve Terakki Kâtib-i Mesulü Tikveşli Cabir Bey. Tahsili pek yüksek değil ama dehşetli zeki ve ateşli bir vatanperver. Meşrutiyetten sonra Tikveş'teki emlâkini satarak buraya yerleşti. Biraz bağ, bahçe aldı. Zühtü Efendi ile bir içtikleri su ayrı gider. Cabir Bey'in hamaset ve sohbeti ile Zühtü Efendi'nin kudret-i ilmiye ve gayret-i diniyesi bir araya gelince ne gibi bir netice hâsil olacağını tahmin edersiniz...”
(*Yeşil Gece, 51*).

Peyami Safa'nın Canan adlı romanından aşağıya aldığımız bölümde de okuyucu, roman kahramanlarından Canan'ı yine roman kahramanlarından Selim'in bakış açısı ve anlatımıyla görür. Burada Selim müşahit/gözlemci-anlatıcı olarak karşımıza çıkar; kurmaca dünyanın içerisinde. Onun bakış açısı hâkim konumda bulunan “Tanrısal” bakış açılı anlatıcının bakış açısına göre oldukça sınırlıdır. Canan hakkında derinlemesine bilgi sahibi değildir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, gözlemci-anlatıcı olarak bildikleri ve aktardıkları gözlemlerinden ve başkalarından duyduklarından öteye geçmez:

“-Evvelâ senin bu Canan'a aşkını anlamıyorum. Bir kadın hârikulâde güzel olabilir, fakat sevilmesi için bu mühim bir sebep değildir. Zaten Canan kim? Üç yaşındayken Adapazarı'ndan alınmış, satılığa çıkarılmış bir Çerkez kızı. Saraya getirilmiş, on, on iki yaşına kadar büyütülmüş. Sonra kadınefendi, kızın güzelliğinden kuşkulanmış, onu Şakir Bey'in evine yollamış.” (*Canan, 1976: 46*).

c. Kahraman Bakış Açılı Birinci Tekil (Ben) Anlatıcı

Kahraman bakış açılı birinci tekil anlatıcı, eserin kurmaca dünyasında olayların içinde yer alan kahramanlardan birisidir. Bu anlatıcı aynı zamanda olay örgüsünün bütün yükünü üstlenen asıl kahraman olabileceği gibi, daha geri planda yer almış kişilerden biri de olabilir. (Çetişli, 2004: 85).

Otobiyografik yöntemin hakim olduğu romanlarda uygulanan bu bakış açısında “anlatan” ile “anlatılan” aynı kişidir. Böyle bir nitelik taşıdığı için bu anlatıcıya “kahraman-anlatıcı” da denir (Tekin, 2002: 169). Özne-anlatıcı da denilen kahraman-anlatıcı, olayın hem yapıcısı olan bir özne hem de anlatıcı, aktarıcı olan bir kişidir. Kahraman-anlatıcı birinci tekil (ben) ağzını kullanır. Daha çok kendi eksenindeki olayları anlatma imkânına sahiptir. Dolayısıyla, “Tanrısal bakış açılı anlatıcı”ya göre çok çok daha dar bir alanda dolaşır. Her zaman kendi yaşadıkları, bildikleri duydukları ve hissettikleri öne çıkar (Çetin, 2004: 112). Kahraman-anlatıcının doğrudan insanî bir kimlikle okuyucu karşısına çıkması bu tür anlatıcıların okuyucu ile daha samimi, sıcak diyaloglar kurmasını sağlar. Olayların içinde bulunması, romanın diğer figürlerine yakın olması kahraman-anlatıcıyı daha insanî, dolayısıyla daha inandırıcı kılmaktadır (Çetişli, 2004: 87; Tekin, 2002: 171).

Aşağıya Peyami Safa'nın Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'ndan bir bölüm alıyoruz. Dokuzuncu Hariciye Koğuşu kahraman-anlatıcı anlatımının güzel örneklerinden birisidir:

“Paşa benim uzak akrabalarımdaydı ve beni çok severdi. Dört beş yaşımda iken bile benimle saatlerce konuştuğunu hatırlarım. Bir mütekaidin (emeklinin) münzevî hayatını dolduran küçük şeyler arasında ben de ehemmiyet kazanmıştım.

Son senelerde Paşa iyice ihtiyarladı. Konuşması ağırlaşmıştı ve bazı konuşurken uyuyordu. Ben ona eğlenceli romanlar götürürdüm ve geceleri okurdum. Kanepeye yatar, arada bir, çocukluğumda çok işittiğim kahkahalarından birini atardı. Ben, son senelerde işitmez olduğum bu kahkahaları duymak için ona tuhaf romanlar okumaktan zevk alırdım.” (*Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, 1997: 20).

ç. Çoğulcu Bakış Açısı ve Anlatıcıları

Çoğulcu bakış açısı ve anlatıcıları, modern romanla birlikte romanın kurmaca dünyasında yer edinmeye başlar. Romanların daha önce tek bir anlatıcının anlatımına dayalı olarak oluşturulmaları, modern dönemin yazarları ve okuyucuları tarafından sıkıcı bulunmuş ve gelinen noktada (özellikle psikoloji bilimindeki gelişmeler) artık yeterli görülmemiştir.

İşte bu anlayış değişikliği romanda çoğulcu anlatımı ortaya çıkarmıştır.

Çoğulcu bakış açısı ve anlatıcıları, iki farklı şekilde gerçekleştirilebilir:

Bunlardan birincisi ve basit olanı “Tanrısal bakış açısı”, “müşahit-anlatıcı bakış açısı” ve “kahraman-anlatıcı bakış açısının iç içe kullanılmasıdır. Böylece çoğulcu bakış açısı ortaya çıkar.

İkinci çoğulcu bakış açısı ise tek bir anlatıcının esas olduğu eserde, olay örgüsünde yer alan kahramanlardan birkaçının da bakış açılara yer verilmesi biçiminde gerçekleştirilir. Örneğin; bir romanın tamamında “Tanrısal bakış açısı” kullanılmakla birlikte, şahıs kadrosundaki kahramanların bakış açılarından da faydalanılır. Böylece (A) olayı, hem “Tanrısal bakış açılı anlatıcı, hem de (M), (N), (O) kahramanlarının bakış açıları tarafından değerlendirilir (Çetişli, 2004: 88).

Kısacası çoğulcu bakış açısı ve anlatıcı, 1. birden çok anlatıcının romanın kurmaca dünyasında aynı anda yer alması ve 2. roman kişilerinin kendi kendilerini ayrı ayrı anlatmaları, olaylar, durumlar karşısındaki bakış açılarını ortaya koymalarıdır.

Kişilerin kendi kendilerini ayrı ayrı sunmaları “iç monolog, iç diyalog, bilinç akımı” gibi gösterme teknikleri aracılığıyla gerçekleşir. Okuyucu, bu teknikler yardımıyla kişilerin duygularını, düşüncelerini, yorumlarını rahatlıkla görme imkânını bulur ve dolayısıyla kişilerin her birinin olayları değerlendirilme tarzını çoğul çerçevede görür.

KAYNAKÇA

- Adalı, Oya, 2003, Anlamak ve Anlatmak, Pan Yay., İstanbul.
- Adivar, Halide Edip 1995, Handan, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi 2000, Felâton Bey'le Râkım Efendi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Akalın, Mehmet, 1979, Tarihî Türk Şiveleri, Atatürk Ü. Yay., Sevinç Matbaası, Ankara.
- Akbayır, Sıddık, 2003, Cümle ve Metin Bilgisi, Samsun.
- Aksan Doğan, 1987, Türkçenin Gücü, İş Bankası Yay., Ankara.
- Aksan, Doğan, 1978, Anlam Bilim ve Türk Anlam Bilimi, AÜ, DTCF Yay., 2.Baskı, Ankara.
- Aksan, Doğan, 1979, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, I-II-III. C., TDK Yay. 2.Bas, Ankara.
- Aksan, Doğan, 1980, "Sözcükbilim", Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I, 62-74, TDK, Ankara.
- Aksan, Doğan, 1996, Türkçenin Söz Varlığı, Engin Yay., Ankara.
- Aktaş, Şerif 1998, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Aktaş, Şerif, O. Gündüz, 2001, Yazılı ve Sözlü Anlatım, Akçağ Yay., Ankara.
- Atabey, İbrahim, S. Koç, H. Yeniçeri, Ç. Ülker, İ. Yağcı, 2004, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Yargı Yay., Ankara.
- Aygün, Atilla, 2004, Son Dönem Yazınımızda Anlatım Bozuklukları, ABC Yay., Ankara.
- Aytür, Ünal 1977, Henry James ve Roman Sanatı, DTCF Yayınları, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin , 1979, Ana Hatlarıyla Türk Grameri, Kılavuz Kitap, Dergâh Yay., 2.Baskı, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin, 1986, Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara.
- Beaugrande, R. de /W. Dressler, 1981, Introduction to Text Linguistics Essex:Longman, Tübingen.
- Berta, Árpád, 1998, "Tatar and Bashkir", The Turkic Languages, Lars Johanson/Éva Ágnes Csató (eds.): 283-301.
- Boeschoten, H., 1998, "The Speakers of Turkic Languages", The Turkic Languages, Lars Johanson/Éva Ágnes Csató (eds.): 1-15.
- Bourneur, Roland ve Réal Quellet 1989, Roman Dünyası ve İncelemesi, Kültür Bak. Yayınları, Ankara.

- Boynukara, Hasan 2002, "Karakter ve Tip", Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, S. 65-66-67, s. 174-187.
- Bozkurt, Bülent R. (Edt.) 1977, Literary Terms, Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, Fuat, 1995, Türkiye Türkçesi, Cem Yay., İstanbul.
- Buğra, Tarık 1998, Küçük Ağa, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Bussmann, Hadumod, 2002, Lexikon der Sprachwissenschaft, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Ceylan, Emine, 1997, Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi, TDK Yay., Ankara.
- Chierchie, G. & Sally Mc. Connel, 1990, Meaning and Grammar: an Introduction to Semantics, the MIT press, London.
- Coşkun, Volkan, 2000, "Türkiye ve Özbek Türkçelerinde ğ Sesi", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 9: 251-260.
- Crystal, David, 1995, Die Cambridge Anzyklopaedie der Sprache, Frankfurt - New York.
- Culler, Jonathan 2000, Literary Theory -A Very Short Introduction-, Oxford University Press, Oxford.
- Cutting, J., 2002, Pragmatics and Discourse Analysis, Routledge, England.
- Çetin, Nurullah 2004, Roman Çözümleme Yöntemi, Öncü Kitabevi, Ankara.
- Çetişli, İsmail 2004, Metin Tahlillerine Giriş (Hikâye-Roman-Tiyatro), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çotuksöken, Yusuf, 2003, Uygulamalı Türk Dili, Papatya Yay., İstanbul.
- Danziger, Marlies K.; Wendell Stacy Johnson (1978), The Critical Reader - Analyzing and Judging Literature-, Frederick Ungar Publishing Co., New York.
- Demir, Nurettin, 2002a, "Kıbrıs Ağızları Üzerine Notlar", Scholarly depth and accuracy, A Festschrift to Lars Johanson, Lars Johanson Armağanı, Grafiker Yay., Ankara: 100-110.
- Demir, Nurettin, 2002b, "'Wollen' in Zypern Türkisch", Mediterranean Language Review 14: 9-20.
- Demir, Nurettin, E. Yılmaz, 2003, Türk Dili El Kitabı, Grafiker Yay., Ankara.
- Doerfer, G., 1969, "İran'daki Türk Dilleri", TDAY-Belleten 1969: 1-11.
- Doerfer, G., 1998, "Turkic Languages of Iran", The Turkic Languages, Lars Johanson / Éva Ágnes Csató (eds.), London: 273-282.
- Doğan, İsmail, B.A. Gökdağ, Ş. Görmüş, A. Kılıçoğlu, T. Yılmaz, F. Tekin, 1997, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Trabzon.

- Drimba, V., 1968, Sur la classification de la langue salare, UAJb, 40/3-4: 200-213.
- Dwyer, Arienne, 1998, "The Turkic Strata of Salar: An Oghuz in Chaghatay Clothes?", Turkic Languages, V. 2: 49-83.
- Eckmann, J., 1988, Çağatayca El Kitabı, (Çev. G. Karaağaç), İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul.
- Edgü, Ferit, Ders Notları, İstanbul, 1988.
- Eker, Süer, 2003, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yay., Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara.
- Emir, Sabahat, 1985, Örneklerle Kompozisyon Yazma Sanatı, İstanbul.
- Ergin, Muharrem, 1980, Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yay., 5. Baskı, İstanbul.
- Ergin, Muharrem, 1986, Üniversiteler İçin Türk Dili, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- Ergin, Muharrem, 1998, Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul.
- Forster, E.M. (1982), Roman Sanatı, (Çev. Ünal Aytür), Adam Yayınları, İstanbul.
- Forster, E.M. (1988), "Düz ve Yuvarlak Karakterler", Roman Teorisi (Edt. Philip Stevick, Çev. S. Kantarcıoğlu), s. 170-177, Gazi Üniv. Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer, 2000, Türkçe El Kitabı, Akçağ Yay., Ankara.
- Günay, Doğan, 2001, Metin Bilgisi, Multilingual Yay., İstanbul.
- Günay, Doğan, 2004, Dil ve İletişim, Multilingual Yay., İstanbul.
- Günay, Umay, 1986, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüyâ Motifi, Ankara.
- Güntekin, Reşat Nuri 1999, Çalığışu, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Güntekin, Reşat Nuri, Yeşil Gece, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi 1997, Şık, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Güzel, Abdurrahman (Ord.Prof.Dr. Herbert W.Duda), 1986, XIX. Yüzyılın Sonu ile XX.Yüzyılın Başlarında Türkiye'de Hilâfet'ten Cumhuriyet'e Geçiş, Ankara.
- Güzel, Abdurrahman, 1981, Kaygusuz Abdal, Ankara.
- Güzel, Abdurrahman, 1993, Mutasavvıf Yunus Emre, Ankara.
- Güzel, Abdurrahman, 2001, Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme, Ankara.
- Güzel, Abdurrahman, A. Torun, A.F. Bilkan, C. Demir, 1997, Türk Dili ve Edebiyatı I, İstanbul.

- Güzel, Abdurrahman, B.S. Özsoy, S. Yıldız, M.,H. Yontar, B.N. Tonka, 1995, Üniversiteler İçin Türk Dili Ders Kitabı, Çanakkale Onsekiz Mart Ü. Yay., No:1, Çanakkale.
- Güzel, Abdurrahman, Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı, 2004, 2.baskı, Ankara.
- Güzel, Abdurrahman, Mustafa kemal Atatürk'te Milli Birlik ve Beraberlik, 1996, Çanakkale.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, 1984, Türk Dilinde Edatlar, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Hahn, Reinhard, 1988, "Notes on the origin and development of the Salar language", Acta Orientalia, 42/2: 235-275.
- Hahn, Reinhard, 1998a, "Yellow Uyghur", The Turkic Languages, Lars Johanson/ Éva Ágnes Csató (eds.): 397-402.
- Hahn, Reinhard, 1998b, "Uyghur", The Turkic Languages, Lars Johanson/ Éva Ágnes Csató (eds.): 379-396.
- Haslet, B., 1990, "Social Class, Social Status and Communicative Behavior", Handbook of Language and Social Psychology, Jony Wiley & Sons, Newyork: 329-360.
- Hatiboğlu, Vecihe, 1963, "Kelime Grupları ve Kuralları", TDAY-Belleten 1963, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe, 1972, Türkçenin Sözdizimi, TDK Yay., Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe, 1978, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, AÜ, DTCF Yay. 3. Baskı, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe, 1981a, Türkçenin Ekleri, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe, 1981b, Türk Dilinde İkileme, TDK Yay., Ankara.
- Holmes, Janet, 1992, An Introduction to Sociolinguistics, Longman.
- Hudson, Richard Anthony, 1996, Sociolinguistics, Cambridge: Cambridge University Press.
- İmla Kılavuzu, 2000, TDK Yay., Ankara.
- Johanson, Lars, 2002b, "Türkisch", Handbuch der sprachlichen Variation, Roelcke, Thorsten (ed.), Berlin. [Baskıda.]
- Johanson, Lars, 2004, "Güney Sibirya Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar", Bilig 29, Bahar.
- Johanson, Lars, É.Á. Csató, 1998, "The Speakers of Turkic Languages", The Turkic Languages, Lars Johanson/ Éva Ágnes Csató (eds.): 1-16.

- Johanson, Lars., 2002a, Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler, (Çev. N. Demir, E. Yılmaz), Grafiker Yay., Ankara.
- Kakuk, Suzanne, 1973, Recherches sur l'histoire de la langue Osmanlie des XVIe siècles les éléments Osmanlis de la langue Hongroise, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Karaaliolu Seyit Kemal, 1995, Kompozisyon Sanatı, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Karahan, Leylâ, 1997, "Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine", Türk Dili, 549, Eylül: 209-213.
- Karahan, Leylâ, 2004, Türkçede Söz Dizimi, 7. Baskı, Akçağ Yay., Ankara.
- Karakoç, Birsal - Éva Á. Csató, 1998, "Noghay", The Turkic Languages, Lars Johanson/ Éva Ágnes Csató (eds.): 333-343.
- Karamanliolu, Ali Fehmi, 1978, Türk Dili, Dergah Yay., 2.Bas, İstanbul.
- Kavcar, Cahit, F. Oğuzkan, Ö. Aksoy, 2002, Yazılı ve Sözlü Anlatım, Anı Yay, Ankara.
- Keçik, İlknur, L. Uzun, 2001, Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım, AÜ Yay., Eskişehir.
- Kerslake, Celia, 1998, "Ottoman Turkish", Turkic Languages, Lars Johanson, / Éva Ágnes Csató (eds.), London and New-York: 179-202.
- Kıran Zeynel, 1996, Dilbilim Akımları, Şahin Matbaası, Ankara.
- Kırzioğlu, Fahrettin, 1992, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, TTK Yay., Ankara.
- Killi, Gülsüm, 1997, "Güney ve Kuzeydoğu Türklüğünün Diline Fonolojik Açısından Bir Bakış", Sibirya Araştırmaları, Simurg Yay., İstanbul: 57-68.
- Koç, Nurettin, 1990, Yeni Dilbilgisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Kolcu, Ali İhsan 2006, Öykü Sanatı, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- Korkmaz, Zeynep, 1992, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara.
- Korkmaz, Zeynep, 1995, "Dil Kültür İlişkisi", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. I, Ankara: 667-678.
- Korkmaz, Zeynep, 2003, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara.
- Korkmaz, Zeynep, M. Akalın, A.B. Ercilasun, H. Zülfikar, T. Gülensoy, İ. Parlatur, N. Birinci, 1990, Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara.

- König, Güray, 1990, "Türkçe'de Sen/Siz Adıllarının İkinci Tekil Şahıs İçin Kullanımına Toplumdilbilimsel Bir Yaklaşım", IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, (Hz. S. Özsoy, H. Sebüktekin), Boğaziçi Yay., İstanbul.
- Kuzu Tülay, 2003, Etkileşimsel Modele Uygun Okuma Öğretiminin Bilgilendirici Metinleri Anlama Düzeyine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ., Ankara.
- Labov, W., 1972, "The study of language in its social context", Sociolinguistic Patterns, University of Pennsylvania Press: Philadelphia.
- Laude-Cirtautas, I., 1977, "On the Development of Literary Uzbek in the Last Fifty Years" CAJ 21, Wiesbaden: 36-51.
- Lelesiz Ömer, 1999, Yeni Türk Edebiyatında Öykü, Kaknüs Yay., İstanbul.
- Levend, Agah Sırrı, 1972, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, 3. Baskı, TDK Yay., Ankara.
- Menges, K. H., 1968, The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies, Wiesbaden.
- Mengi, Mine, 1994, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara.
- Menz, Astrid, 2003, "Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi", Bilig 24/2003: 23-45.
- Németh, J., 1960, "Osmanlı Türk Dili Tarihi Araştırmalarının Yeni Yolları", Bilimsel Bildiriler 1957, TDK Yay., Ankara: 1-14.
- Ong, Walter J., 2003, Sözlü ve Yazılı Kültür, Metis Yay., İstanbul.
- Öner, Sakin, 1981, Kompozisyon Sanatı, Veli Yay., İstanbul.
- Özdemir, Emin, 1986, Sözlü ve Yazılı Anlatım Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Özkan, Nevzat, 2002, Türk Dilinin Yurtları, Akçağ Yay., Ankara.
- Özmen, Mehmet, 1995, "Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi", Türk Dili, S.519: 224-227.
- Özönder F. Sema, 2002, "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", Türkler V., Ankara: 481-501.
- Petöfi, J.S. vd., 1986, "Text Connexity, Cohesion", Coherence: Text Connexity Text Coherence (Haz. E.Sözer), Buske, Hamburg.
- Pinker, Steven, 1998, Der Sprachinstinkt, München.
- Ramstedt, G. J., 1957, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft 1. Lautlehre, Helsinki.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (2004), Narrative Fiction, Routledge Taylor&Francis Group, New York.

- Sabit K. Bayıldiran, 1999, "Edebiyatımızda Şiirler Sözlüğü / İlk Yaz", Varlık Dergisi, S. 1107, Aralık: 36.
- Safa, Peyami 1991, Yalnızız, MEB Yayınları, İstanbul.
- Safa, Peyami 1997, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Sağlık, Şaban 2000, "Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda Zaman-Mekân-Tasvir", Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, S. 65-66-67, s. 130-163.
- Saussure, F. de, 1998, Genel Dilbilim Dersleri, (Çev. Berke Vardar), Ankara.
- Schönig, Claus, 1997, "Güney Sibirya Türkçesi Nasıl Gelişmiştir?", Sibirya Araştırmaları, Simurg Yay., İstanbul.
- Schönig, Claus, 1997-1998, "A new attempt to classify the Turkic languages 1-3", Turkic Languages I-1, 1997: 118-161; I-2, 1997: 262-277; II-1, 1998: 130-151.
- Schönig, Claus, 1998, "Türkmen", The Turkic Languages, Lars Johanson/Éva Ágnes Csató (eds.): 261-272.
- Schönig, Claus, 1998a, "South Siberian Turkic", The Turkic Languages, Lars Johanson / Éva Ágnes Csató (eds.): 403-416.
- Schütz, E., 1968, An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish War in 1620-1621, Akadémiai Kiadó Budapest.
- Sever Sedat, Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme, Anı Yayıncılık: Ankara, 2000.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson, 1986, Relevance: Communication and Cognition, Basil Blackwell, Oxford
- Şahin, İbrahim, İ. Doğan, B. A. Gökdağ, Y. Çelik, C. Özdemir, 2002, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi 1961, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tekin, Mehmet 2004, Roman Sanatı 1 -Romanın Unsurları-, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Metin 2002, "Bir Kurgu Sorunu Olarak Bakış Açısı", Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, S. 65-66-67, s. 164-173.
- Tekin, Talat, 1973, "Türkçe'nin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri", Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi 5, (1973-1), 36-46.
- Tekin, Talat, 1990, "A New Classification of the Chuvash-Turkic Languages, Erdem 5, Ocak 1989, 129-139.

- Tekin, Talat, 1995, Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Simurg, Ankara.
- Tekin, Talat, 1997, Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı, Ankara.
- Tekin, Talat, 1999, Türk Dilleri, Simurg, İstanbul.
- Tekin, Talat, 2000, "Türkçe'de Kaynaştırma Sesleri", XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, (Haz. A.S. Özsoy, E. Erguvanlı-Taylan), İstanbul: 109-112
- Tekin, Talat, 2003b, "Relics of Altaic Stem-Final Vowels in Turkic", Makaleler I. Altayistik, (Haz. E. Yılmaz, N. Demir), Grafiker Yay., Ankara: 327-346.
- Tenişev E.R., 1976, Stroy salarskogo jakıza, Moskva: Nauka.
- Timurtaş, F. Kadri, 1994, Eski Türkiye Türkçesi, XV. yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük, İstanbul.
- Toparlı, Recep, T. Karataş, Türk Dili, Seyran Yay., Sivas.
- Trudgill, P., 1983. Sociolinguistics: An introduction to language and society, Penguin Books, London.
- Trudgill, P., 2000, Sociolinguistics: An introduction to language and society, Penguin Books, London.
- Uşaklıgil, Halit Ziya 1996, Aşk-ı Memnû, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Van Dijk, Teun, A. Kintsch Walter, 1983, Strategies of Discourse Comrehension, Academic Press.
- Wardhought, R., 1998, An Introduction to Sociolinguistics, Blackwell, USA.
- Wellek, René; Austin Warren 2005, Edebiyat Teorisi, (Çev. Ö.F. Huyugüzel), Akademi Kitabevi, İzmir.
- Wilson, John, 2002, Dil Anlam ve Doğruluk. Ankara Okulu Yay., Ankara.
- Yalçın, Alemdar 2003, Çağdaş Türk Romanı 1946-2000, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yavuz, Kemal, K. Yetiş, N. Birinci, 1996, Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri, Bayrak Basım Yayım, İstanbul.
- Zülfikar, Hamza, 1995, "Takısız Ad Tamlaması Sorunu", Türk Dili, S.523, Temmuz: 781-789.
- http://www.havuz.de/_HAVUZ_DAKiLER/L_-_M_-_N_/hayati/Avrupa_da_Turk_edebiyati/avrupa_da_turk_edebiyati.html